

શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરચૂરિ રચિત
કલ્યાણમંદિર સ્તોત્ર

વિવેચન લખનારઃ
ૐ. અરયુ આર. મહેતા

પ્રકાશક :

એશિયાટિક ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ વતી

શ્રી પ્રવીણચંદ્ર એ. મહેતા

૩૯, માઉન્ટ યુનિક, ૬૨-એ. પેડર રોડ,

મુંબઈ ૨૬.

Serving JinShasan

104324

gyanmandir@kobalirth.org

પ્રાપ્તિ સ્થાન :

એ. એમ. મહેતા એન્ડ કું.

૩૨, શામળદાસ ગાંધી માર્ગ,

સરક મેન્શન, બીજે માળે,

મુંબઈ ૪૦૦.૦૦૨.

*

હિંમતલાલ લલ્લુભાઈ શાહ

ફેન્સી ફેબ્રીકસ,

ત્રિકોણ બાગ, રાજકોટ.

*

જયંતીભાઈ એન. લીમાણી

પ્રકાશ જવેલર્સ, શરાફ બજાર,

નવા નાકા રોડ, રાજકોટ.

મુદ્રણ સ્થાન :

સાધના મુદ્રણાલય

દાણાપીઠ પાછળ, ભાવનગર.

વિ. સં. ૨૦૩૪

ઈ. સ. ૧૯૭૮

પ્રકાશકના બે બોલ

શ્રી સિદ્ધએન દિવાકરસૂરિ રચિત “કલ્યાણમંદિર સ્તોત્ર” ઉપર ડૉ. સરયુ આર. મહેતાએ કરેલું વિવેચન પ્રકાશિત કરી ભવ્ય જનોના કરકમળમાં મૂકતાં અમને આનંદ થાય છે. વિવેચકના શબ્દોમાં કહીએ તો “આ સ્તોત્ર ખૂબ જ પ્રભાવશાળી છે. જે કોઈ આ સ્તોત્રનો ભક્તિપૂર્વક નિયમિત પાઠ કરે તે અવશ્ય કલ્યાણને—આત્મકલ્યાણને પ્રાપ્ત કરે, એવો મહિમા આ સ્તોત્રનો છે, એટલે કે ભક્તિ રહસ્યથી ભરપૂર એવો મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશિત થયો છે.” આ સ્તોત્રના પાઠથી સર્વને ઉત્તમ લાભ પ્રાપ્ત થાયો એવી પ્રભુ પ્રાર્થના છે.

એક અગત્યનો સુધારો

પૃષ્ઠ ૯૬, પંક્તિ ૭ :

“જે સુવર્ણ હોય છે તે તેના જડપણનો ત્યાગ કરીને....”

અહીં “જડપણનો” છે તેના બદલે “મિશ્રપણનો” એમ સુધારીને વાંચવું. ત્યાં વિવક્ષિત અર્થ એ છે કે ધાતુ મિશ્રણરૂપ હોવાથી તેમાં રહેલ સુવર્ણ બાહ્ય દૃષ્ટિથી જોતાં તેના મૂળ સ્વરૂપથી રહિત દેખાય છે; પરંતુ અગ્નિથી તે તપે છે, ત્યારે અન્ય મિશ્ર ધાતુઓ તથા કચરો છૂટો પડે છે અને સુવર્ણ સુવર્ણરૂપ રહી જાય છે.

વિનંતિ....

શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુને અત્યંત ભક્તિભાવે
કોટી કોટી નમસ્કાર હો, નમસ્કાર હો.

હે નાથ !

આવા પંચમ કઠણ કળિકાળમાં આપ ભાવિક
ભક્તોની આશા પૂર્ણ કરો છો. મારી પણ
ઘણી ઘણી આશા પૂર્ણ થાય એવા પરચા
આપી, પ્રભુ ધર્મના આધારે ટકાવી તમે
ઉપકાર કર્યો છે. તો હવે આ સંસારનાં
જન્મ-મરણાદિ દુઃખોથી મને રહિત કરો,
રહિત કરો.

હે નાથ !

આ જીવે અનાદિકાળથી મન, વચન અને
કાયાના યોગે કરી ચોરાસી લાખ જીવા
યોનિના જીવને હાલતાં ચાલતાં શારીરિક,
માનસિક કિલામના પરિતાપ ઉપજાવ્યા હોય
તે આપની સાક્ષીએ પશ્ચાત્તાપપૂર્વક ક્ષમાવું છું.
મારાં તે સર્વ પાપ નિષ્કળ થાઓ, નિષ્કળ
થાઓ.

હે નાથ !

આ જીવ તો હવે રાગદ્વેષની ભૂલભૂલામણીવાળી
કળી, જેટલી જલદી તોડાય તેટલી જલદી તેડી,
સ્વરૂપ સ્વદેશ જવાની ઉત્તમ પ્રિય મહત્વાકાંક્ષા
રાખે છે. મારી એ મહત્વાકાંક્ષા જલદી જલદી
પૂર્ણ કરો, પૂર્ણ કરો.

હે નાથ !

આપના ગુણગ્રામ કરતાં અનંત કર્મોની કોડો
ખપે, ઉત્કૃષ્ટો રસ ઉપજે તો આ જીવ
તીર્થંકર નામકર્મ ઉપાર્જન કરે. ઉત્કૃષ્ટ રસે
આજની ભક્તિ કરાવો.

સ્તોત્ર યોલવા માટે આજ્ઞા માગું છું. મન,
વચન અને કાયા આપને આત્મભાવે અર્પણ
કરું છું. સંકલ્પ વિકલ્પ વિચાર આવે તેનો
હું કર્તા નથી અને ભોક્તા પણ નથી.

શ્રી સિદ્ધમેન દિવાકરસૂરિ રચિત મૂળ
સંસ્કૃત કલ્યાણમંદિર રતોત્ર નો

શ્રી હરજીવન રાયચંદ શાહે
કરેલો ગુજરાતી અનુવાદ

કલ્યાણનું મંદિર અને ઉદાર ઇચ્છિત આપવે,
દાતા અભય ભયભીતને સમર્થ દુરિત કાપવે;
સંસાર દરિયે ફળતાને નાવરૂપે જે વળી,
નિર્દોષ પ્રભુનાં પદ કમળને પ્રથમ હું પ્રેમે નમી. ૧

સાગર સમા જેના મહિમાની સ્તુતિ કરવા વિશે,
વિશાળ ખુદ્ધિ સુરગુરુ તે છેક શક્તિહીણ દીસે;
વળી કમઠ કેરા ગર્વને જે બાળવે અગ્નિ અરે,
તીર્થેશની સ્તુતિ કરીશ જ તેમની હું તો ખરે. ૨

સામાન્ય રીતે પણ તમારા રૂપને વિસ્તારવા,
જિનરાજ ! શક્તિમાન હુલ્લ મૂઠ મુજસમ છે થવા;
દિનઅંધ ધીરજવાન બચ્ચું ઘૂડનું જે તેહથી,
નહિ સૂર્યકેરા રૂપને વર્ણી શકે તે સ્નેહથી. ૩

અતુલવ કરે તુજ ગુણ તણે જન મોહના ટાળવા થકી,
નહિ પાર પામે નાથ ! તે પણ આપ ગુણ ગણતાં કહી;
જેમ પ્રલયકાળ વડે ખસેલા જળ થકી સમુદ્રના,
ખુદ્ધા થયેલા રત્ન ઢગલા કો'થી માપી શકાય ના. ૪

દેદીપ્યમાન અસંખ્ય ગુણની ખાણ નાથ તમારી હું,
આરંભતો કરવા સ્તુતિ પણ મંદબુદ્ધિમાન છું;
શું બાળ પણ કે'તું નથી લાંબાવી બેઉ હાથને,
નિજ બુદ્ધિના અનુસારથી ઉદધિ તણા વિસ્તારને. ૫

હુ ઈશ ! યોગી પણ તમારા ગુણ જે ન કહી શકે,
સામર્થ્ય મારું કયાંથી વર્ણન મુજથી તેનું થઈ શકે;
વિચાર વિણનું કાર્ય આ ગણાય મારું તેહથી,
પણ પક્ષી શું પોતા તણી ભાષા કહો વદતાં નથી ? ૬

અગ્નિય મહિમાવાન સ્તુતિ આપની જિનવર અરે,
તુજ નામ પણ સંસારથી ત્રૈલોક્યનું રક્ષણ કરે;
જ્યમ ગ્રીષ્મકેરા સખત તાપ વડે મુસાફર જે દુઃખી,
તે થાય કમળ તળાવકેરા શીતળ વાયુથી સુખી. ૭

હે સ્વામી ! આપ હૃદય વિશે આવો તદા પ્રાણી તણા,
ક્ષણમાત્રમાં દઢ કર્મબંધન જાય તૂટી જગ તણા;
વનના ઋયુરો મધ્યમાં જેવી રીતે આવ્યા થકી;
અંદર તણા તરુથી જ સર્પો સઘ છૂટે છે નક્કી. ૮

દર્શન અહો જિનેન્દ્ર ! માત્ર મનુષ્યને જો થાય છે,
તો સેંકડો દુઃખ ભયભરેલાં સ્હેજમાં ટળી જાય છે;
ગોવાળ કિંવા સૂર્ય તેજસ્વી તણા દીઠા થકી,
પશુઓ મૂકાએ સઘ જેવાં નાસતા ચોરો થકી. ૯

તારક તમે જિનરાજ ! કેવી રીતથી સંસારીના,
તમને હૃદયમાં ધારી ઉલટા તારતા સંસારીઆ;
આશ્ચર્ય છે પણ અર્મકેરી મસકથી સાચું ઠરે,
અંદર ભરેલા વાયુના આધારથી જળને તરે. ૧૦

હરિ હર અને બ્રહ્માદિના પ્રભાવને જેણે હણ્યો,
ક્ષણ માત્રમાં તે રતિપતિને સ્હેજમાં આપે હણ્યો;
જે પાણી અગ્નિ માત્રને બુઝાવતું પળવારમાં,
તે પાણીને વડવાનળે પીધું ન શું ક્ષણવારમાં ? ૧૧

હે સ્વામિ ! અતિશય ભારવાળા આપને પામ્યા પછી,
કેવી રીતે પ્રાણી અહો ! નિજ હૃદયમાં ધાર્યા થકી;
અતિ લઘુપણે ભવરૂપ દરિયો સ્હેજમાં તરી જાય છે,
અથવા મહાન જનો તણા મહિમા અગ્નિત્ય ગણાય છે. ૧૨

હે ઇશ જ્યારે પ્રથમથી આપે હુણ્યો તો ક્રોધને,
આશ્ચર્ય ત્યારે કેમ બાળ્યાં કર્મરૂપી ચોરને;
અથવા નહિ આ અવનિમાં શું દેખવામાં આવતું,
શીતળ પડે જે હિમ તે લીલા વનોને બાળતું. ૧૩

હે જિન ! યોગી આપને પરમાત્મરૂપેથી સદા,
નિજ હૃદયકમળે જ્ઞાનરૂપી ચક્ષુથી અવલોકતાં;
પુનિત નિર્મળ કાંતિવાળા કમળનું બી સંભવે,
શું કમળકેરી કણિકાના મધ્યવિણ બીજે સ્થળે? ૧૪

ક્ષણમાત્રમાં જિનરાજ ! ભવિજન આપ કેરા ધ્યાનથી,
પામે દશા પરમાત્મની તજ દેહને પ્રભુ જ્ઞાનથી;
જયમ તીવ્ર અગ્નિતાપથી મિશ્રિત ધાતુ હોય તે,
પથ્થરપણાને ત્યાગીને તત્કાળ સોનું થાય છે. ૧૫

હે જિન ! હું મેશાં ભવ્યજન જે દેહના અંતર વિશે,
ધરતા તમારું ધ્યાન તેનો નાશ કરતા કેમ તે?
અથવા સ્વભાવ મહાજન મધ્યસ્થનો એવો સદા,
વિચ્છેદન કરી નાશ ને શાંતિ પ્રસારે ઉભયથી. ૧૬

નહિ ભેદ હે પ્રભુ આપને આત્માવિશે એ બુદ્ધિથી,
ચિંતન કરે પડિત અહીં તે આપ સમ થાયે નક્કી;
જે જળ વિશે શ્રદ્ધાથકી અમૃતતણું ચિંતન કરે,
તે જળ ખરેખર વિષના વિકારને શું ના હરે? ૧૭

તમને જ અજ્ઞાને રહિત પરધર્મી પણ નામાંતરે,
વિભુ હરિહર દિક બુદ્ધિથી નિશ્ચય કરી પામે ખરે;
કમળાત્મણી રોગેથી જેનાં નેત્ર પ્રભુ પીળાં રહે,
તે સાફ ઘોળા શંખને શું પીતવર્ણી નહિ કહે? ૧૮

ધર્મોપદેશ તણા સમયમાં આપના સહવાસથી,
તરુ પણ અશોક જ થાય તો શું મનુજનું કે'વું પછી;
જ્યમ સૂર્યના ઉગ્યા થકી ના માત્ર માનવી જાગતાં,
પણ વૃક્ષ પશુવ પુષ્પ સાથે સ્હેજમાં પ્રકુલિત થતાં. ૧૯

ચારે દિશાએ દેવ જે પુષ્પોતાણી વૃષ્ટિ કરે,
આશ્ચર્ય નીચાં મુખવાળાં ડીંટથી તે ક્યમ પડે?
હે મુનીશ! અથવા આપનું સામીપ્ય જવ પમાય છે,
પંડિત અને પુષ્પોતાણા બંધન અધોમુખ થાય છે. ૨૦

જે આપના ગંભીર હૃદયના સમુદ્રમાંથી ઉપજે,
તે વાણીમાં અમૃતપાણું લોકો કહે તે સત્ય છે;
કાં કે કરીને પાન પરમાનંદને ભજતા થકા,
ભવિજન અહો એથી કરીને શીઘ્ર અજરામર થતા. ૨૧

દેવો વીંઝે જે પવિત્ર ચામર સ્વામી! આપ સમીપ તે,
હું ધારું છું નીચા નમી ઊંચા જતા એમ જ કહે;
મુનિશ્રેષ્ઠ એવા પાર્શ્વને જે નમન કરશે સ્નેહથી,
તે શુદ્ધભાવી ઉર્ધ્વગતિને પામશે નિશ્ચય થકી. ૨૨

સુવર્ણ રત્નોથી બનેલા ઉજળા સિંહાસને,
ગંભીર વાણી વાન રૂપે શ્યામ સ્વામી આપને;
ઉત્સુક થઈને ભવ્યજનરૂપી મથુરો નિર્રંજે,
મેરુ શિરે અતિ ગાજતા નવ મેઘસમ પ્રીતિ વડે. ૨૩

ઊંચે જતી તુમ શ્યામ ભામંડળ તણી કાંતિ વડે,
લોપાય રંગ અશોક કેરા પાનનો સ્વામી ખરે;
પ્રાણી સચેતન તો પછી વીતરાગ! આપ સમાગમે,
રે કોણુ આ સંસારમાં પામે નહિ વૈરાગ્યને! ૨૪

રે રે પ્રમાદ તજે અને આવી ભજે આ નાથને,
એ મોક્ષપુરી પ્રત્યે જતા વ્યાપારી પાર્શ્વનાથ ને;
સુર દુંદુભિનો શબ્દ જે આકાશમાં વ્યાપી રહે,
હું માનું છું હે દેવ! તે ત્રૈલોક્યને એમ જ કહે. ૨૫

હે નાથ! આ ત્રિલોકમાં પ્રકાશ જવ આપે કર્યો,
તારા સહિત આ ચંદ્રમાં તવ હીણુ અધિકારી ઠર્યો;
મોતી સમૂહે શોભતા ત્રણ છત્રના મિષે કરી,
આવ્યો પ્રભુની પાસ, નક્કી રૂપ ત્રણ જાણે ધરી. ૨૬

કીર્તિ, પ્રતાપ જ કાંતિ કેરા સમૂહથી ત્રૈલોક્ય આ,
ગોળારૂપે ભગવાન! જ્યમ આપે પૂરેલાં હોય ના!
રૂપું, સુવર્ણ અને વળી માણિક્યથી નિર્મિત ખરે,
ચોપાસથી શોભી રહ્યા ત્યમ આપ ત્રણ કિલ્લા વડે. ૨૭

પડતી પ્રભુ ! તુમ પાદમાં દેવેન્દ્ર નમતા તેમની,
રત્ને રચિત મુગટો તજીને દિવ્ય માળા પુષ્પની;
હું માનું છું મનમાં ખરે એ યોગ્ય થાયે સર્વથી,
વિભુ ! આપનો સંગમ થતાં સુમનો ખીજે રમતાં નથી. ૨૮

હે નાથ ! આ સંસાર સાગરથી તમે વિમુખ છો,
નિજ આશ્રિતોને તારતા, વિશ્વેશ તે તો યોગ્ય છે;
લોકો તરે માટી તણા ઘટ કર્મપાક સહિતથી,
આશ્ચર્ય વિભુ ! પણ આપ તો છો રહિત કર્મ વિપાકથી. ૨૯

વિશ્વેશ, જનપાલક ! છતાં પણ આપ દુર્ગત દીસતા,
હે ઇશ ! અક્ષર છો, તથાપિ રહિત લિપિ સર્વથા;
વળી દેવ છે અજ્ઞાનીને પણ તારનાર સદૈવ જે,
વિચિત્ર તે ત્રિલોક-બોધક જ્ઞાન આપ વિશે સ્ફુરે. ૩૦

આકાશ આચ્છાદિત કરે એવી અતિશય ધૂળ જે,
શઠ કર્મઠ દૈત્ય ક્રોધથી ઉડાડી સ્વામી આપને;
છાયા પરંતુ નાથ ! તેથી આપની ઢંકાઈ નથી,
ઉલટો છવાયો દુષ્ટ પોતે કૃત્ય પોતાનાં થકી. ૩૧

વીજળી સહિત ઘનઘોર મુશળધારથી વળી વર્ષતો,
વર્ષાદ દુસ્તર કર્મઠ દૈત્યે, છોડિયો પ્રભુ ગાજતો;
તેણે અહો જિનરાજ બિલટું રૂપ ત્યાં સહેજે ધર્યું,
તિક્ષણ ખૂરી તરવાર કેરું કામ તે સાચું કર્યું. ૩૨

ત્રિકાળ ઊંચા કેશ લટકે, માળ શયના શિરની,
ભયકારી અગ્નિ સુખ વિષેથી નીકળે જેના વળી;
એવો સમૂહ પિશાચનો જે આપ પ્રત્યે પ્રેક્ષિયે,
હે દેવ ! પ્રતિભવ દુઃખકારી તેહને તે તો થયો. ૩૩

હે ત્રણ ભુવનના નાથ ! જેઓ અન્ય કાર્યો છોડીને,
ત્રિકાળ વિધિવત્ પૂજતા તુજ ચરણને ચિત્ત બેડીને;
વળી ભક્તિના ઉલ્લાસથી રોમાંચવાળો દેહ છે,
આ પૃથ્વીમાં તે ભવ્ય જનને હે પ્રભુજી ! ધન્ય છે. ૩૪

હે મુનીશ ! આ સંસારરૂપ અપાર સાગરને વિશે,
હું માનું છું તુમ નામ નહિ મુજ શ્રવણમાં આવ્યું હશે;
સુણ્યા પછી શુદ્ધ મંત્રરૂપી આપનાં શુભ નામને,
આપત્તિરૂપી સર્પિણી શું સમીપમાં આવી શકે ? ૩૫

હે દેવ ! જન્માંતર શિશે પણ આપનાં બે ચરણ જે,
બળવાન ઇચ્છિત આપવે તે મેં નહિ પૂજ્યાં હશે;
હે મુનિશ ! હું તેથી કરીને જરૂર આ ભવને વિશે,
સ્થળ હૃદયવેધક પરાભવનું તે થયેલો જાતે દિસે. ૩૬

નિશ્ચય અરે મોહાંધકારે વ્યાપ્ત એવા નેત્રથી,
પૂર્વે કદી મેં એક વેળા પણ પ્રભુ જોયા નથી;
કેવી રીતે થઈ હૃદયવેધક અન્યથા પીડે મને,
બળવાન બંધનની ગતિવાળા અનર્થો શરીરને. ૩૭

કદી સાંભળ્યા, પૂજ્યા ખરેખર, આપને નીરખ્યા હશે,
પણ પ્રીતિથી ભક્તિવડે નહિ હૃદયમાં ધાર્યા હશે;
જનનંબુ ! તેથી દુઃખપાત્ર થયેલ છું ભવને વિશે,
કાં કે ક્રિયા ભાવેરહિત નહિ આપતી ફળ કાંઈએ. ૩૮

સુખકારી શરણાગત પ્રભુ ! હિતકારી જન દુઃખિયા તણા,
હે યોગીઓમાં શ્રેષ્ઠ ! સ્થળ કરુણા અને પુણ્ય જ તણા;
નમતો પ્રભુ ! હું ભક્તિથી તો મહેશ ! મારા ઉપરે,
તત્પર થશો દુઃખ અંકુરોને ટાળવા કરુણા વડે. ૩૯

અસંખ્ય બળનું શરણુ ને વળી શરણુ કરવા યોગ્ય જે,
અરિ નાશથી થઈ કીર્તિ એવા આપનાં પદ-કમળને;
શરણુ છતાં પણ ભુવન-પાવન ! ધ્યાનથી કદી હીણુ તો,
છું પ્રથમથી જ હણાયેલો, હણવા જ માટે યોગ્ય જો. ૪૦

હે અખિલ વસ્તુ જાણનાર ! વંદ હે દેવેન્દ્રને,
સંસારના તારક ! અને ભુવનાધિનાથ ! પ્રભુ તમે !
ભયકારી દુઃખદરિયા થકી આજે પવિત્ર કરો અને,
કરુણાતણા હે સિંધુ ! તારો દેવ ! દુઃખિયાને મને. ૪૧

હે નાથ ! આપ અરણ્યકમળની નિત્ય સંચિત જે કરી,
તે ભક્તિ કરી સંતતિનું હોય ફળ કદી જો જરી;
તો શરણુ કરવા યોગ્ય ! માત્ર આપને જ શરણુ રહ્યો,
તે અહીં અને ભવ અન્યમાં પોતેજ મુજ સ્વામી થજો. ૪૨

એ રીતથી રૂડે પ્રકારે સ્થિર યુદ્ધિવાનને,
અતિ હુર્ષથી રોમાંચી જેના શરીર કેરા અંગને;
તુજ મુખકમળ નિર્મળ વિશે જિનેન્દ્ર બાંધી દૃષ્ટિને,
જે સવ્યજન હે પ્રભુ! રચે છે, આપ કેરી સ્તુતિને. ૪૩

જનનયન કુમુદચંદ્ર સ્વામી,
ચળકતી સંપદ સ્વર્ગની જ પામી;
નિર્મળ મનના થવા થકી એ,
તુરત જશે જન મોક્ષને વિશે તે. ૪૪

કલ્યાણમંદિર સ્તોત્ર

[શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરસૂરિ]

શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરસૂરિ રચિત “ કલ્યાણ મંદિર સ્તોત્ર ” પણ શ્રી માનતુંગાચાર્ય રચિત “ લક્ષ્મીમર સ્તોત્ર ”ની માફક ખૂબ જ પ્રભાવશાળી છે. જે કોઈ આ સ્તોત્રનો લક્ષિત-પૂર્વક નિયમિત પાઠ કરે તે અવશ્ય કલ્યાણને-આત્મકલ્યાણને પ્રાપ્ત કરે, એવો મહિમા આ સ્તોત્રનો છે. એટલે કે લક્ષિત-રહસ્યથી ભરપૂર એવો મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશિત થયો છે. એક નહિ પણ અનેકનું કલ્યાણ કરવાની શક્તિ જ્યાં રહેલી છે એવું મંદિરરૂપ આ સ્તોત્ર છે. એની પવિત્રતા એવી અદ્ભુત છે કે એનું પઠન કરનારના આત્માની પવિત્રતા પણ દિન-પ્રતિદિન વધતી જાય છે અને છેવટે તે સ્વાત્મ પ્રગટાવી અપૂર્વ કલ્યાણને પ્રગટ કરે છે, જેમ મંદિરમાં પ્રવેશી પ્રભુ સમક્ષ જીવ આવે ત્યારે અશુભ વિચારો દબાઈ જાય છે અને મંદિરની પવિત્રતાને કારણે શુભ વિચારો આગંતુકના હૃદયને ભરી દે છે, તેમ શિર્ષકમાંથી ફલિત થતું આ રહસ્ય જેમ જેમ સ્તોત્રનો અભ્યાસ કરતા જઈએ છીએ તેમ તેમ વિશેષ ને વિશેષ યથાર્થ તેમ જ અદ્ભુત લાગતું જાય છે. અને નિયમિત રીતે તેનું મનન તથા અધ્યયન કરનાર કલ્યાણકને પામતો જાય છે એવો અનુભવ પણ તેમ કરનારને થતો જાય છે.

આવા કલ્યાણકારી સ્તોત્રના રચયિતા, રચનાકાળ અને રચના નિમિત્ત વિશે જાણવાની જિજ્ઞાસા સહુ કોઈ ભાવિકને થાય તે સ્વાભાવિક છે. પરંતુ આ ત્રણે વિશે નિર્વિવાદ કહી શકાય એવી ચોક્કસ માહિતી પ્રાપ્ત થતી નથી. બદલે કહ્યું પકડ્યું મળતી કથાના આધારે મહત્ત્વના ગણાતા એવા ગ્રંથોમાં એની લેવાયેલી કેટલીક નોંધ આપણને મળે છે, અને એ જાણીને જ આપણે સંતોષ માનવો પડે તેમ છે. આમ બનવાનાં કેટલાંક કારણો વિચારી શકાય તેમ છે. જૈન મુનિઓ જે કંઈ રચના કરતા તે કરવા પાછળનો હેતુ કીર્તિનો નહિ પણ કલ્યાણનો રહેતો. તેમની મુખ્ય દૃષ્ટિ કીર્તિ પરત્વે ન રહેતી, આથી બીજી બધી વસ્તુઓની ગૌણતા થતી. એ જ રીતે તેઓ ઐતિહાસિકને બદલે આત્મિક દૃષ્ટિ સ્વીકારીને ચાલનારાઓ હતા, તેમને ઇતિહાસાદિનું કોઈ મહત્ત્વ ન રહેતું, ‘આ રચનાથી આત્મા જાગૃત થાય છે કેમ’ તે જ તેમની રચના માટેની કસોટી રહેતી, તેથી તેઓ પોતાનાં જીવનનાં પ્રસંગો, કાળ, સમય, વગેરે વિશે ગૌણતા રાખતા, અને મોટે ભાગે જાણવાવાની ખેવના રાખતા નહિ. તેથી એ વિશે બીજા કોઈએ નોંધ લીધી હોય તેના ઉપરથી જ આપણે અનુમાન કરી કંઈક નિર્ણય પર આવવાનું રાખવું પડે, એવી પરિસ્થિતિ લગભગ બંધાને મોટા જૈન આચાર્યોની જાબાનમાં થતી આવી છે. આ ઉપરાંત તેમની ભાષા, શબ્દોની પસંદગી, વાંક્ય રચનાની રીત વગેરે પરથી અમુક અંશે રચનાકાળ નક્કી કરવામાં સહાયરૂપ થાય છે. ભાષા પ્રવાહી છે, અને સમયે સમયે ફરતી રહે છે. આથી કંઈ સ્વરૂપ કયા કાળે હતું

તેની વિચારણા કરી પ્રસ્તુત રચના કયા કાળે થઈ હોવી જોઈએ તેનું અનુમાન વિદ્વાનો કરી શકે છે. પરંતુ આ બાબતમાં પણ કંઈક અવરોધ આવે છે. પૂર્વના કાળમાં મુદ્રણયંત્ર ખીલેલું નહોતું, તેથી ગ્રંથોની નકલો લલિયાઓ કરતા. અને તેઓ દેશકાળાનુસાર ભાષામાં ફેરફાર કરી, ગ્રંથોને વર્તમાન સ્વરૂપ આપતા. આમ હોવાથી ઘણીવાર ભાષાની પ્રાચીનતા પુરેપુરી જળવાય નહિ, અને સમય નક્કી કરવામાં પ્રવૃત્ત વિદ્વાનોને મુશ્કેલી નડે. તેમ છતાં જે કંઈ મર્યાદિત સાધનો ઉપલબ્ધ થાય છે તેના આધારે જીવન, સમય આદિ વિશે તેઓ અમુક નિર્ણય પર આવે છે. અને એવું જ શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકર-સૂરિ માટે પણ છે.

શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરસૂરિના જીવન વિશે, તેમના સમય વિશે તથા આ સ્તોત્રના રચના પ્રસંગ વિશે આપણને નીચે જણાવેલા ગ્રંથોમાંથી કેટલીક માહિતી ઉપલબ્ધ થાય છે.

૧. શ્રી મેરુતુંગાચાર્યકૃત પ્રબંધ ચિંતામણિ. રચના સં. ૧૩૬૧
૨. શ્રી પ્રભાચંદ્રસૂરિકૃત શ્રી પ્રભાવક ચરિત્ર. રચના સં. ૧૩૩૪
૩. નવ સ્મરણ

આ ત્રણે ગ્રંથોમાં લગભગ સમાન કહી શકાય એવા પ્રસંગો આપણને શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકર વિશે જોવા મળે છે. વળી આ ગ્રંથોમાં એવો પણ ઉલ્લેખ જોવા મળે છે કે એમાં આપેલા ચરિત્રો બહુશ્રુત આચાર્યોથી સાંભળીને અને કેટલાંક પ્રાચીન ગ્રંથોમાં જોઈને વર્ણવાયાં છે. એટલે કે આ ચરિત્રોમાં

માત્ર વિશુદ્ધ ઇતિહાસ વર્ણવાયો છે તેમ નથી, પરંતુ તેમાં કર્ણોપકર્ણ ચાલી આવતી દંતકથાઓનું પણ એટલું જ મહત્વનું સ્થાન છે. આથી ન બન્યા હોય એવા ઉપજાવેલી કાઢેલા પ્રસંગો પણ તેમાં સ્થાન પામી ગયા હોય એવું પણ બની જાય. તેમ છતાં અન્ય વિશુદ્ધ ઇતિહાસની અનુપલબ્ધતાને લીધે આ ગ્રંથો અને એમાંથી મળતી માહિતીનું ઐતિહાસિક મહત્વ ઘણું વધી જાય છે. વળી આ ગ્રંથો પણ પ્રાચીન હોવાને કારણે વિશેષ મહત્વના ગણી શકાય.

આ ગ્રંથોમાં મળતી માહિતી જાણવા પહેલાં આ સ્તોત્રના ઉદ્દગમ વિશે કર્ણોપકર્ણ મળતી જે કથા મળે છે તે જોઈ જઈએ. કારણ કે બંનેના પ્રમાણમાં કથાનું મહત્વ અલ્પ ગણી શકાય.

એક વખત સૂરિજી વિહારમાં હતા. માર્ગમાં જતાં સંધ્યા-કાળ થયો હોવાથી તેમણે શિવના મંદિરમાં વાસ કર્યો. રાતના લિંગ તરફ મસ્તકને બદલે પગ રાખીને સૂરિશ્રી સૂતા. મંદિરના પૂજારીને એમાં શિવનું અપમાન જણાયું. આથી સૂરિશ્રી વિશે તેણે રાજાને ફરિયાદ કરી. રાજા શિવધર્મી હોતો, તેને ખૂબ ગુસ્સો આવ્યો. સૂરિને સાચી રીતે વર્તવા આજ્ઞા કરી. સૂરિશ્રીએ ખુલાસો કર્યો કે લિંગની સામેની બાજુની નીચે ભગવાન શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુની પ્રતિમા દટાયેલી છે. તેની અશાતના નં થાય તે હેતુથી લિંગ તરફ પગ રાખ્યા હતા. લિંગનું અપમાન કરવાનો તેમનો કોઈ ઇરાદો નહોતો. આ વિશે રાજા તથા નગર-જનો તરફથી સાબિતી માગવામાં આવી. પરિણામે આ સ્તોત્રની

રચના થઈ. તેના પ્રભાવથી જમીન ફાડીને પ્રતિમાજી ઉપર આવ્યા. બધે વાહવાહુ થઈ. રાજા તથા નગરજનોને અંતોષ થયો.

ઉપર કહ્યાં તે ત્રણ ગ્રંથોમાંથી શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરસૂરિના જીવન વિશે નીચેના પ્રસંગો તથા માહિતી જાણી શકાય છે. તે પરથી તેઓ કેવા પ્રભાવક પુરુષ હતા તેનો આપણને લક્ષ થઈ શકે છે.

શ્રી વૃદ્ધવાદીસૂરિ ગૃહસ્થાવસ્થામાં કોશલ ગ્રામના રહેવાશી મુકુંદ નામના ગ્રાહ્યજી હતા. તેમણે વૃદ્ધાવસ્થામાં પાદલિપ્તા-ચાર્યના પરમ્પર શિષ્ય વિદ્યાધર કુલિન આચાર્ય સ્કન્દિલસૂરિ પાસે જૈન દીક્ષા લીધી હતી. અને તેમને સરસ્વતીની આરાધનાના પ્રભાવથી અપૂર્વ વાદશક્તિ પ્રાપ્ત થઈ હતી, એથી તેઓ “વૃદ્ધવાદી” એ નામથી સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ થયા હતા. સ્કન્દિલાચાર્યના સ્વર્ગવાસ પછી વૃદ્ધવાદીસૂરિએ તેમના પદ્મધર આચાર્ય થઈને ઉજ્જૈની તરફ વિહાર કર્યો.

એ સમયમાં વિક્રમાદિત્ય નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. એક દિવસે કાત્યયનગોત્રીય દેવર્ષિ ગ્રાહ્યજી અને દેવશ્રીનો પુત્ર “સિદ્ધસેન” નામનો વિક્ષાન ગ્રાહ્યજી ત્યાં આવ્યો. નગરની બહાર જ વૃદ્ધવાદીસૂરિ તેને મળ્યા. તે જ જગ્યાએ સૂરિ સાથે વાદ કરીને હાર્યા પછી સિદ્ધસેન પોતાની પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે તેમનો “કુમુદચંદ્ર” નામનો શિષ્ય થયો.

વર્તમાનકાલીન જૈન શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરીને ગીતાર્થ... યતાં વૃદ્ધવાદીસૂરિએ કુમુદચંદ્રને આચાર્યપદ આપ્યું, અને

“સિદ્ધસેન” એ પ્રથમનું જ નામ આપીને પોતાના ગરબના ઉત્તરાધિકારી બનાવ્યા.

એક વખત શ્રી સિદ્ધસેને પોતાની કવિત્વશક્તિથી વિક્રમાદિત્ય રાજાને ખુશી કર્યા. એના બદલામાં રાજાએ તેમને એક કરોડ સોનૈયા આપવા માંડ્યા, પણ તેમણે તે દ્રવ્યનો સ્વીકાર કર્યો નહિ, અને તે દ્રવ્યનો ઉપયોગ ગરીબ શ્રાવકો તથા જિનમંદિરોનો ઉદ્ધાર કરાવવામાં કર્યો.

શ્રી સિદ્ધસેન એક વખત ચિતોડગઢ ગયા હતા ત્યાં તેમની નજરે વિચિત્ર સ્થંભ પડ્યો, જે ન પથ્થરનો હતો, ન માટીનો હતો કે ન લાકડાનો હતો. આચાર્યે આથી એની ખારીક તપાસ કરી તો તે સ્થંભ તેમને લેપમય લાગ્યો. આથી તે સ્થંભને વિરુદ્ધ દ્રવ્યથી ઘસીને તેમાં એક છિદ્ર પાડ્યું, તો તે સ્થંભ પુસ્તકોથી ભરેલો જણાયો. આચાર્યે તેમાંથી એક પુસ્તક કાઢ્યું, અને તેનું એક પત્ર લઈને વાંચ્યું, એટલામાં તો કોઈ અદૃષ્ટ દેવતાએ તેમના હાથમાંથી તે પત્ર અને પુસ્તક ખૂંટવી લીધાં. પરંતુ તેમને તેમાંથી સુવર્ણસિદ્ધિ યોગ અને સરસવમાંથી સુભટ (લડવૈયા) નિપજાવવાની વિધિ-આ યે ચીજો યાદ રહી ગઈ. પોતાને મળેલી આ સિદ્ધિનો ઉપયોગ તેમણે પૂર્વના કર્માર દેશના રાજા દેવપાલને શત્રુથી બચાવવામાં કર્યો હતો. જેના પરિણામે દેવપાલ રાજાએ શ્રી સિદ્ધસેનને “દિવાકર” એટલે કે “અંધકારમાં પ્રકાશ આપનાર” એવા નૂતન વિશેષણથી નવાળ્યા ત્યારથી આચાર્યજી શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરના નામથી ઓળખાવા લાગ્યા.

શ્રી દેવપાત્ર રાજાનાં દાક્ષિણ્ય અને માનપાનમાં લેવાઈને શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકર શિથિલાચારમાં પડી ગયા. તેમની આ પ્રમાદી અવસ્થાની ખબર તેમના ગુરુ શ્રી વૃદ્ધવાદીસૂરિ સુધી પહોંચી. ગુરુ વિહાર કરીને કર્મારપુર તેમની સમીપ આવ્યા. શ્રી સિદ્ધસેનને યુક્તિથી સમજાવી શિથિલાચારથી છોડાવ્યા. તે પછી શ્રી સિદ્ધસેનને ગચ્છનો ભાર સોંપી શ્રી વૃદ્ધવાદીસૂરિએ પરલોકવાસ કર્યો.

શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરે તે પછી મૂળ આગમ ગ્રંથો, કે જે પ્રાકૃત ભાષામાં રચાયેલા છે, તેને સંસ્કૃત ભાષામાં બદલી નાખવા વિચાર કર્યો અને તે કાર્ય પ્રારંભ્યું. પણ તેમના આ સંકલ્પથી શ્રમણ સંઘે એમને ઠપકો આપ્યો, અને બાર વર્ષ પર્યંત ગચ્છ તથા સાધુવેશ છોડી ચાલ્યા જવાનો દંડ કર્યો. અને તેમને કહ્યું કે, “જે તમારાથી જૈન ધર્મની કેઈ મોટી ઉન્નતિ થતી સંઘ જોશે તો બાર વર્ષની અંદર પણ તમને માફ કરીને સંઘમાં લઈ લેશે.” શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરે આ ‘પારાંચિત’ નામનું પ્રાયશ્ચિત સ્વીકાર્યું, અને ગચ્છ છોડીને ગુપ્ત વેશમાં ચાલી નીકળ્યા. સાત વર્ષ સુધી આમતેમ ગુપ્ત-પણે ભ્રમણ કર્યા પછી, અવધૂત વેશે તેઓ ઉજ્જયિનિ નગરીમાં ગયા. કવિતાથી વિક્રમ રાજાનું મનોરંજન કરીને, તેની સલાના પાંડિત થઈને રહ્યા.

એક વખત આચાર્યજી પાંડિતરૂપે, વિક્રમાદિત્ય રાજાની સાથે કુંડગેશ્વર નામના શિવાલયમાં ગયા, પણ ત્યાં શિવને

નમસ્કાર કર્યા નહિ. રાજાએ તેનું કારણ પૂછતાં તેમણે જણાવ્યું કે “મારા પ્રણામ સહન કરે તે દેવ ખીન્ન જાણવા. આ દેવ મારા પ્રણામ સહન કરી શકે નહિ.” રાજાને આ સાંભળીને વધારે આશ્ચર્ય થયું. તેમણે આચાર્યજીને વંદન કરવા આગ્રહ-પૂર્વક કહ્યું. તેથી શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરે આ પ્રસ્તુત સ્તોત્રની રચના કરીને સ્તુતિ કરવા માંડી. આ સ્તોત્રનું તેરમું પદ બોલાતાં ધરણ નામનો નાગેન્દ્ર ત્યાં આવ્યો અને તેના પ્રભાવથી શિવલિંગ ફાટીને, તેની નીચેથી તીર્થકર શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુની પ્રતિમા પ્રગટ થઈ, તે જોઈને આચાર્યજીએ વિશેષ ભક્તિથી સ્તુતિ કરી. રાજાને કહ્યું, “અમારા પ્રણામ સહન કરે તે દેવ આ છે.” આ આશ્ચર્યથી રાજા આચાર્યજીના પરમ ભક્ત બન્યા અને જૈનધર્મના સહાયક થયા. શ્રી સંઘે પણ શેષ પાંચ વર્ષનું પ્રાયશ્ચિત માફ કરીને આચાર્યજીને ફરીથી સંઘમાં લઈ લીધા.

કાળાંતરે શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરસૂરિ વિક્રમ રાજાની રાજ લઈ ઉજ્જયિનિથી વિહાર કરી પ્રતિષ્ઠાનપુર ગયા. તેઓ જ્યારે ભરૂચ પાસે પહોંચ્યા ત્યારે ત્યાં કેટલાક ગોવાળોને પ્રાકૃત ભાષામાં રાસ ગાઈને ઉપદેશ કર્યો. એ સાંભળી ગોવાળો પ્રતિગોધ પામ્યા, અને પાછળથી તે સ્થળે લોકોએ “તાલાકરસ” એ નામનું ગામ વસાવ્યું. જે હજી પણ જિન મંદિરથી શોભી રહ્યું છે.

ત્યાર પછીથી આચાર્યજી ભરૂચ ગયા. ત્યાં બલમિત્રના પુત્ર ધનંજય રાજા રાજ્ય કરતા હતા. રાજાએ ઉત્સવપૂર્વક આચાર્યજીને નગરપ્રવેશ કરાવ્યો. પરંતુ તે જ વખતે અન્ય શત્રુરાજા તેના ઉપર ચડી આવ્યો, આથી આચાર્યજીએ સર્વપ

પ્રયોગથી અસંખ્ય જ્ઞેનિકો આપીને રાજને બચાવી લીધો. આ પ્રસંગે આચાર્યજીએ પોતાને મળેલી સિદ્ધિનો ખીજ વખત ઉપયોગ કર્યો. તે પછીથી તેમનું “સિદ્ધસેન” નામ વિશેષ પ્રસિદ્ધ થયું. આખરે આચાર્યજી દક્ષિણમાં પ્રતિષ્ઠાનપુર ગયા, અને ત્યાં જ આયુષ્ય પૂર્ણ કરીને સ્વર્ગવાસી થયા.

પાદલિપ્તસૂરિ અને તેમની જ શિષ્ય પરંપરામાં થયેલા વૃદ્ધવાદી સૂરિ ‘વિદ્યાધર’ વંશના હતા. એનું પ્રમાણ બતાવતાં પ્રબંધકાર જણાવે છે કે વિક્રમ સંવત ૧૫૦માં બકુટિ શ્રાવકે નેમિનાથ ચૈત્યનો ઉદ્ધાર કર્યો, તે પછી વરસાદથી પડેલા મઠમાંથી નીકળેલી એક પ્રશસ્તિ ઉપરથી આ હકીકત ઉતારી છે.

ઉપર જણાવેલા ગ્રંથોમાં જો કે વૃદ્ધવાદી કે સિદ્ધસેનના અસ્તિત્વ સમય વિશે સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ મળતો નથી, છતાં આમાં આપેલાં વિક્રમાદિત્ય અને સિદ્ધસેનના વૃત્તાંત પરથી એમને વિક્રમાદિત્યના સમકાલીન માનવાનું સહજ લાગે છે. ખીજ તરફ પૂર્વદેશાંત રાજા દેવપાલનું અને કામરૂપ (આસામ)ના રાજા વિજયવર્માનું વૃત્તાંત પણ આવે છે અને બંને રાજાઓને સિદ્ધસેનના સમકાલીન જણાવ્યા છે. જે ઉપરના સમય સાથે મેળમાં આવતો નથી.

બંગાળમાં દેવપાલ નામે રાજા થયેલ છે પણ તેનો સમય વિક્રમના દશમા સૈકાના પ્રારંભથી શરૂ થાય છે, અને વિજયવર્મા નામક રાજાનો તો ઇતિહાસમાં પત્તો જ લાગતો નથી.

ખીજ તરફ પરમ્પરા ગાથાઓમાં શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકર

માટે ' પંચસેય વરિસસેન સિદ્ધસેનો દિવાયરો જાઓ ' અર્થાત્ વીર નિર્વાણથી ૫૦૦ વર્ષે સિદ્ધસેન દિવાકર થયા. ' મહાનિશીથ સૂત્રમાં પણ સિદ્ધસેન દિવાકરનો ઉલ્લેખ આવે છે. આ બધું જોતાં એ તો નિશ્ચિત થાય છે કે શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકર, પ્રસિદ્ધ પાલવંશી રાજા ધર્મપાલના પુત્ર દેવપાલના સમકાલીન તો નથી જ.

શ્રી સિદ્ધસેન ભરુચમાં આવ્યા ત્યારે ત્યાં બલમિત્રના પુત્ર ધનંજયનું રાજ્ય હોવાનો ઉલ્લેખ મળે છે, એથી તેઓ વિક્રમના સમકાલીન હોય એવો ટેકો મળે છે. પણ અન્ય પ્રમાણો જોતાં એ બંનેનું સમકાલીનપણું સંભવિત જણાતું નથી. દેવપાલ રાજાના આગ્રહથી શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરે હાથી અને પાલખીની સવારીનો સ્વીકાર કર્યો હતો. એ પરથી લાગે છે કે તેઓ વિક્રમના પહેલા સૈકામાં નહિ, પણ ચોથા કે પાંચમા સૈકામાં થયા હોવા જોઈએ; કારણ કે તે સમયમાં જ આવા પ્રકારનો શિથિલ આચાર જૈન શ્રમણોમાં ચાલુ થયો હતો; તે પહેલાં નહિ.

શ્રી વૃદ્ધવાદિ સૂરિ અનુયોગધર આચાર્ય સ્કંદિલના શિષ્ય હોવાનું જણાવાયું છે. આચાર્ય સ્કંદિલનો સમય વીર સંવત ૮૨૭ થી ૮૪૦ (વિક્રમ સંવત ૩૫૭ થી ૩૭૦) સુધીમાં આવે છે. આ સમય દરમિયાન વૃદ્ધવાદી સૂરિએ દીક્ષા લીધી હોય એમ માનીએ તો, એમના શિષ્ય સિદ્ધસેન દિવાકરનો સમય વિક્રમના ચોથા સૈકાના અંતમાં અને પાંચમા સૈકાના પૂર્વાર્ધમાં આવે છે. આ પરથી શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરને

પ્રસિદ્ધ સંવત્સર પ્રવર્તક વિક્રમાદિત્યના નહિ, પણ ગુપ્તવંશી રાજા, ખીજા ચંદ્રગુપ્તના સહવાસી માનવામાં હરકત લાગતી નથી, કારણ કે આ રાજા ઘણા પ્રસિદ્ધ હતા અને ‘વિક્રમાદિત્ય’ની ઉપાધિ ધરનારા હતા.

ગમે તેમ હો પણ શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરનો સમય વિક્રમની ચોથી પાંચમી સદી પછીનો તો નહિ જ હોય, કેમકે એમના યુગપદ્મપયોગદ્વયવાદનું જૈન આગમોની પ્રાચીન ચૂલિઓમાં નિરાકરણ કરવામાં આવ્યું છે. અને વિક્રમની સાતમી સદીના ટીકાગ્રંથ નિશિથચૂલિમાં આઠથી દશ સ્થળે ‘સિદ્ધસેણ ખમાસમણ’ અને ‘સિદ્ધસેણાયરિય’ એ નામથી ઉલ્લેખ થયેલો છે. એ ઉલ્લેખો પરથી એ સ્પષ્ટ જણાય છે કે એમણે નિશિથસૂત્ર ઉપર લાખ્ય અથવા તે જાતના ગાથાખંડ વિવરણ ગ્રંથની રચના કરી હતી. નિશિથ ચૂલિમાં એક સ્થળે તો શ્રી સિદ્ધસેને યોનિપ્રાભૃતના પ્રયોગથી ઘોડા બનાવ્યાનો ઉલ્લેખ પણ મળી આવે છે, તેથી તેઓ ચોથી-પાંચમી સદીના વ્યક્તિ હોવાનું વિશેષ યોગ્ય લાગે છે. કારણ કે અન્ય લાખ્યકારો પણ એ જ અરસામાં થયેલા છે.

આમ શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરનો ચોક્કસ સમય નિર્ણય કરવામાં કેટલીક અસંદિગ્ધતાઓ જણાય છે. અને તેમ બનવામાં આપણે જોયું તેમ જૈન મુનિઓની કીર્તિ આદિ પરત્વે દૃષ્ટિ ન રહેતાં માત્ર આત્મા ભણી જ દૃષ્ટિ રહેતી અર્થાત્ ‘આત્મા પાસે અન્ય સર્વની ગૌણતા’ એ વૃત્તિ મુખ્ય કારણભૂત જણાય છે.

શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરના જીવનના કેટલાક પ્રસંગો આવા પ્રબંધ અને ચરિત્રમાં જળવાઈ રહ્યા છે, જે આપણે ઉપર જોયા. પરંતુ તેમના જીવનનો કડીબદ્ધ ઇતિહાસ ક્યાંય પ્રાપ્ત થતો નથી એમાં પણ ઉપર જોયાં તે કારણો જ નિમિત્ત જણાય છે. મુનિ પોતે આત્મદષ્ટિ રાખી કૃતિ રચતાં, સાથે સાથે તેની નોંધ લેનાર કે ટીકા રચનાર પણ મુનિઓ હતા તેથી તેમની પણ આત્મદષ્ટિ જ રહેતી, આથી જીવનનો ઇતિહાસ મળવો ઘણો કઠિન થઈ પડ્યો છે. શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકર રચિત કેટલાક ગ્રંથો આજે પણ ઉપલબ્ધ થાય છે. જેમાં ‘ન્યાયવતાર’, ‘દ્વાત્રિંશિકાઓ’, ‘કલ્યાણમંદિર સ્તોત્ર’ અને ‘સન્મતિતર્ક પ્રકરણ’ એ મુખ્ય છે. આ બધા ગ્રંથો વિદ્વાનો માટે આદરણીય છે.

આ સ્તોત્રમાં શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરે અનેક વિષમ સંકટોમાં અદ્ભુત સામર્થ્ય પ્રગટાવી, આત્મદશા વર્ધમાન કરી, કેવળ-જ્ઞાન તથા કેવળદર્શન પ્રગટાવનાર ત્રેવીસમા તીર્થંકર શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુના ગુણો અને જીવનનાં પ્રસંગો તથા અતિશયો ગૂંથ્યા છે. જે ભાવથી આચાર્યે સ્તુતિ કરી છે એવા અનન્ય ભાવથી સ્તુતિ કરવામાં આવે તો અવશ્ય સ્તુતિ કરનારનું કલ્યાણ થાય એવો આ સ્તોત્રનો ધ્વનિ છે. સાહિત્યની દૃષ્ટિએ આ એક ઉત્તમ પ્રકારની રચના છે. અનેક અલંકારોથી ભરપૂર છે અને એના અભ્યાસીને આત્મદષ્ટિએ અનેક પ્રકારે ઉપકારક છે. વળી આ સ્તુતિનો ધ્વનિ તથા હાર્દ સમજતાં તે કાવ્ય આચાર્યની ઉચ્ચ આત્માવસ્થા, ભાવના આદિનો તે સખળ પુરાવો બની રહે છે. આ કાવ્યની રચના તેમણે સમૃદ્ધ સંસ્કૃત

ભાષામાં કરેલી છે, કે જે ભાષા ઉપર તેમને વિશેષ પ્રકારનો, પક્ષપાત તથા અસાધારણ કાબૂ હતો.

અહીં મૂળ સંસ્કૃત કડી સાથે તેનો ગુજરાતી અનુવાદ પણ લીધેલો છે. આ ગુજરાતી અનુવાદ શ્રી હરજીવન રાયચંદ શાહે કર્યો છે. તેમનો તે માટે આભાર.

કલ્યાણ મંદિર સ્તોત્રની રચના શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરે ત્રેવીસમાં તીર્થંકર શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુને સંબોધીને કરી છે. પ્રભુ પ્રત્યક્ષ હોય અને સામે બેસીને હૃદયમાં ઉઠતા ભાવો અસરકારક વાણીમાં પ્રગટ થતાં હોય એવા શુદ્ધ વાતાવરણમાં આ રચના વાંચતી કે સમજતી વખતે મૂકાતા હોઈએ એવો અનુભવ થાય છે. આ સ્તોત્રમાં આરંભમાં મંગલાચરણ, રચનાનો હેતુ, રચના કરવામાં પોતાને પોતાની અનુભવાતી અલ્પતા, છતાં પ્રભુના ગુણો જણાતાં પ્રસરતો અદ્ભુત ઉદ્ધાસ પ્રગટ કરવાની તીવ્ર ઝંખનાને કારણે થતી રચના, પ્રભુ ભક્તિનું મહાત્મ્ય, પ્રભુને પ્રગટેલા અતિશયો, પૂર્વે ન કરેલી ભક્તિનો પશ્ચાત્તાપ, અને અંતમાં પ્રભુનું ગ્રહણ કરેલું અનન્ય શરણ ભાવિમાં ક્યારેય ન છૂટે તેવી ભાવભરી વિનંતિ તથા આ કાવ્ય અને આ માર્ગની ફલશ્રુતિ અપાયાં છે, અને આ ક્રમ ભવ્ય જીવને ભાવ જાગે તો આત્મદશામાં આગળ વધારે તેવો છે તે તેનો અભ્યાસ થતાં સમજાય છે. આટલું વિચારી હવે સ્તોત્રના અભ્યાસ પ્રતિ આપણે આગળ વધીએ.

મૂળ સ્તોત્રની રચના શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરે વસંતતિલકા

છંદમાં કરી છે, અને માત્ર તેની એક અંતિમ કડી આર્યામાં છે. જ્યારે અહીં લીધેલો અનુવાદ હરિગીતમાં છે, તથા અંતિમ કડી આર્યામાં છે.

કલ્યાણ મંદિર મુદાર મવચ્ચમેદિ
 भीता भयप्रदम निन्दित मन्त्रिपञ्चम् ।
 संसार सागर निमज्जदशेष जंतु
 पोतायमान भमिनम्य जिनेश्वरस्य ॥ १

यस्य स्वयं सुरगुहर्गरि मांवुराशेः
 स्तोत्रं सुविस्तृत मतिर्न विभुर्विधातुम् ।
 तीर्थेश्वरस्य कमठस्य धूमकेतोस्
 तस्याहमेष किल संस्तवनं करिष्ये ।: शुग्भम् २

કલ્યાણનું મંદિર અને ઉદાર ધર્મિષ્ઠ આપવે,
 દાતા અભય લયલીતને સમર્થ દુરિત કાપવે;
 સંસાર દરિયે ડૂબતાને નાવરૂપે જે વળી,
 નિર્દોષ પ્રભુનાં પદ કમળને પ્રથમ હું પ્રેમે નમી. ૧

સાગર સમા જેના મહિમાની સ્તુતિ કરવા વિશે,
 વિશાળ બુદ્ધિ સુરશુરુ તે છેક શક્તિહીણ દીસે;
 વળી કમઠ કેશ ગર્વને જે બાળવે અગ્નિ અરે,
 તીર્થેશની સ્તુતિ કરીશ જ તેમની હું તો ખરે. (૨)

મંગલાચરણ રૂપ આરંભની આ બે કડીઓમાં આચાર્યજી,
 પોતે કરવા ધારેલી રચનાનો હેતુ પણ સમાવી દે છે. પ્રાચીન

કાળમાં કોઈ પણ રચનાના પ્રારંભમાં વિઘ્નહર્તા દેવની સ્તુતિ કરવામાં આવતી હતી. અને એ સ્તુતિ મંગલાચરણ તરીકે ઓળખાતી. આ પ્રકારની સ્તુતિ રચવામાં કર્તાનો હેતુ એવો રહેતો કે પોતે આરંભેલું શુભ કાર્ય એ દેવના પ્રભાવથી નિર્વિઘ્ને પૂર્ણ થાય અને પોતે શુભ કીર્તિના ભોક્તા બને. કેટલીક વખત રચનામાંથી પોતાનું કર્તૃત્વ કાઢી નાખવા, તથા સત્કાર્યનો યશ વિઘ્નહર્તા દેવને આપવાની વૃત્તિથી પણ મંગલાચરણની રચના થતી હતી. મંગલાચરણની રચનાની એ પ્રણાલિકાને આચાર્યજી અહીં અનુસરેલા જણાય છે. તેઓ ગણેશ આદિ દેવની સ્તુતિ કરતા નથી પણ મહાસમર્થ સર્વજ્ઞ પાર્શ્વનાથ પ્રભુની સ્તુતિ કરીને આરંભ કરે છે. અન્ય દેવો છે તેઓ કર્મથી લેપાયેલા હોવાને કારણે અનેક મર્યાદાઓથી બંધાયેલા છે, ત્યારે પાર્શ્વનાથ પ્રભુ સહુ કર્મથી મુકાયેલા હોવાથી નિર્બંધ છે અને સંપૂર્ણ છે. તેમના આશિષથી કરેલું કાર્ય સંપૂર્ણ થાય છે અને ઉત્તમ પણ નીવડે એવી ભાવના અંતર્ગત રહેલી જોઈ શકાય છે.

પ્રભુના ગુણો બતાવી, પોતે કોની સ્તુતિ કરવા પ્રવૃત્ત થયા છે તે જણાવતાં આ બે યુગ્મરૂપ કડીઓમાં આચાર્યજી કહે છે કે ‘કલ્યાણના મંદિરરૂપ, જે ઈચ્છવામાં આવે તે આપવાની ઉદાર વૃત્તિવાળા, ભયથી ભરેલાંને અભય આપનાર દાનેશ્વરી, કોઈપણ અશુભને કાપવામાં સમર્થ, સંસારરૂપી સમુદ્રમાં ફૂળતા પ્રાણીને નૌકારૂપ એવા શ્રી તીર્થંકર પ્રભુના નિર્દોષ ચરણક્રમબળને હું પહેલાં વિવદન કરીને, શ્રી

તીર્થપતિની સ્તુતિ કરીશ.' કયા તીર્થપતિની સ્તુતિ ઇચ્છી છે? 'જે તીર્થંકર પ્રભુના સાગર જેટલા મહાન મહિમાની સ્તુતિ કરવા વિશાળ બુદ્ધિવાળા ઇંદ્ર પણ સાવ શક્તિરહિત લાગે છે, અને જે કમઠના ગર્વને બાળવામાં અગ્નિ જેવા જણાયા હતા તેવા તીર્થંકર પાર્શ્વનાથ પ્રભુની સ્તુતિ કરવા હું ઇચ્છું છું.' આમ બીજી કડીમાં આચાર્યજી આપણને જણાવે છે.

આ કડીઓમાં આચાર્યજી પાર્શ્વનાથ પ્રભુની સ્તુતિ કરવાનો પોતાનો મનોરથ, પ્રભુના ચરણમાં વિનયપૂર્વક વંદન કરીને પ્રગટ કરે છે. આમ સર્વોત્તમ પદવીધારક તીર્થંકર પ્રભુને વંદન કરી, મંગલાચરણની પંક્તિઓમાં જ આ રચનાનો હેતુ આચાર્યજીએ સમાવી દીધેલો જોઈ શકાય છે. જે પ્રભુ અત્યંત મહાન છે, જેમનાં અનેક ગુણો પ્રકાશિત છે, અને જે ઇચ્છિત આપવા સમર્થ છે તેવા મહાન આત્માની ભક્તિ કરવાનો ઉદ્દેશ અહીં ખૂબ જ ખૂબીપૂર્વક આચાર્યજીએ મૂકી દીધો છે. તેમાં થોડામાં ઝાઝું કહેવાની આચાર્યજીની કલાનો આપણને પરિચય થાય છે. આ બંને કડીઓના વિશેષણો તથા શબ્દોનો વિચાર કરીએ તો કરેલું વિધાન વધારે સ્પષ્ટ થશે.

પ્રારંભની કડીમાં આચાર્યજી તીર્થંકર પ્રભુના ચરણને ખૂબ જ પ્રેમભાવથી નમન કરવા ચાહે છે. કેવા છે આ ચરણ? આરંભમાં જ મંગલ સૂચક શબ્દોથી જણાવ્યું છે તે પ્રમાણે પ્રભુનાં ચરણ આચાર્યજીને મન “કલ્યાણના મંદિર”રૂપ છે. જ્યાં એક પ્રકારે નહિ પણ અનેક પ્રકારે કલ્યાણ તથા શાંતિ પ્રાપ્ત થાય એવા પવિત્ર ધામને આપણે મંદિર કહીએ છીએ.

મંદિર અને પવિત્રતાને અવિનાશાવિ સંબંધ છે, આથી ‘મંદિર’ શબ્દથી ઘણા પ્રકારની પવિત્રતાનું સૂચવન થાય છે. અને એ પવિત્રતાના પડછામાં કલ્યાણ અથવા સુખશાંતિની અનુભૂતિ અવશ્ય રહેતી હોય છે. આથી જે જગ્યાએથી અનેકવિધ રીતે સુખ-શાંતિ પવિત્રતા વધતાં જાય તે કલ્યાણનાં મંદિરરૂપ કહી શકાય. વળી એ જગ્યાએથી કોઈ પણ જીવ કોઈને કોઈ પ્રકારે શાંતિ કે સુખ મેળવ્યા વગર પાછો જાય નહિ. આ લક્ષણથી તપાસતાં પ્રભુનાં ચરણ ખરેખર કલ્યાણના મંદિરરૂપ છે. તીર્થંકર પ્રભુનાં ચરણની પવિત્રતા એટલી બધી છે કે તેની આસપાસ કોઈ પણ પ્રકારની અપવિત્રતા વાસ કરી શકતી નથી. ગમે તેવી અપવિત્રતા હોય તો પણ તે પ્રભુનાં ચરણનો સ્પર્શ પામતાં પવિત્ર બની જાય છે. જે જીવ પ્રભુનાં ચરણનું શરણ લે છે તેનાં બધા દોષો ગળી જાય છે, અને કાળે કરીને તે જીવ પવિત્ર આત્મા બને છે. આથી પ્રભુનાં ચરણને “કલ્યાણનાં મંદિરરૂપ” કહેવાં યથાર્થ જણાયા વિના રહેશે નહિ.

આ ઉપરાંત શ્રી તીર્થંકર પ્રભુનાં ચરણ “ઈચ્છિત આપવામાં ઉદાર” છે. પ્રભુના ચરણમાં જઈને જે જીવ જે કંઈ ઇચ્છે તે તેને કાળે કરીને, યોગ્ય સમય આવતાં પ્રાપ્ત થાય છે. જે જીવ સંસાર માગે તેને સંસાર મળે છે, વૈભવ માગે તેને વૈભવ પ્રાપ્ત થાય છે, સત્તા ઇચ્છે તે સત્તાધીશ થાય છે, કુટુંબમાં જ મગ્ન થવા ઇચ્છે તે બહોળા કુટુંબમાં વસતો બને છે, અને આત્મિક સુખ કે મોક્ષ માગે તે આત્મિક સુખ તથા મોક્ષનો ભોક્તા બને છે. પ્રભુનાં ચરણ કોઈ પણ યાચકને

નિરાશ કરતાં નથી. યાચકના ભાવની તીવ્રતા મંદતા અનુસાર ઇચ્છિતની પ્રાપ્તિ વહેલી મોડી થાય તેમ બને છે, પણ ક્યારેય ઇચ્છિત પ્રાપ્ત ન થાય તેવું બનતું નથી. પ્રભુ સિવાય અન્ય કોઈ પાસે જ્યારે ઇચ્છિતની માંગણી કરવામાં આવે છે ત્યારે તેની પ્રાપ્તિ દાતાની શક્તિમર્યાદા અનુસાર થાય છે. દરેક દાતાને પોતાનાં કર્મઆશ્રિત ભાવોની અને પોતા પાસે હોવા-પણાની મર્યાદા રહ્યા કરે છે. ત્યારે પ્રભુનાં ચરણને આવી કોઈ મર્યાદા નથી. પ્રભુ પોતે સ્વયંસંપૂર્ણ છે, તેમને કોઈ પણ વસ્તુ માટે બીજા પર આધાર રાખવાનો રહેતો નથી. આથી પ્રભુનાં ચરણનો એવો મહિમા છે કે તેમની પાસેથી કોઈ પણ વસ્તુ અપ્રાપ્ય રહેતી નથી. કલ્પવૃક્ષ આદિ પાસે બીજા અનેક ઇચ્છાઓ પૂર્ણ થઈ શકે છે, પણ મોક્ષ પ્રાપ્તિની ઇચ્છા પૂર્ણ થઈ શકતી નથી, તે ઇચ્છાપૂર્તિ માટે તો પ્રભુનાં ચરણને જ આરાધવા પડે છે. અર્થાત્ એવી કોઈ પણ ઇચ્છા નથી કે જે પ્રભુનાં ચરણ પાસેથી પૂર્ણ ન થાય. વળી જ્યારે અન્ય પાસે ઇચ્છાપૂર્તિની માંગણી કરવામાં આવે ત્યારે તેની પાસેથી તે પ્રાપ્તિનો પુણ્યોદય જોઈએ છે. તે ન હોય તો પ્રાપ્તિ થતી નથી. પ્રભુના ચરણ પાસે ઇચ્છવામાં આવે ત્યારે પણ પુણ્યોદયની જરૂર તો છે જ, પણ જ્યાં પ્રભુના ચરણને નમીને વંદન કરવામાં આવે છે ત્યાં જ એ પુણ્યોપાર્જનનો આરંભ થઈ જાય છે, જેથી યાચકને આ જરૂરિયાતની ગણતરી કરવાની રહેતી નથી. અન્યને કાળની મર્યાદા નડે છે, નિર્બંધ પ્રભુચરણ એ મર્યાદાથી પર છે, આથી તેની પાસે કરેલી માંગણી કાળાંતરે

પણ, એ મેળવવા યોગ્ય પુણ્ય એકદું થાય ત્યારે પૂર્ણ થાય છે. અલબત્ત, પ્રભુનાં ચરણનું ધ્યાન ધરતાં અમુક અશુભ ઇચ્છાઓ પલટાઈને શુભ સ્વરૂપ પામી જાય કે જેથી કોઈનું પણ તે દ્વારા અકલ્યાણ સંભવી શકે નહિ, તે વાત જુદી છે. તેમાં પણ પ્રભુનાં ચરણનો વધતો મહિમા જ દેખાય છે. આમ પ્રભુનાં ચરણ ઇચ્છિત આપવામાં સૌથી ઉદાર છે.

સહુને ઇચ્છિત આપવામાં કુશળ એવા પ્રભુનાં ચરણ સર્વ શરણાર્થીનું કલ્યાણ થાય એનું લક્ષ રાખ્યા જ કરતા હોય છે. આથી જે ઇચ્છાની પૂર્તિમાં અકલ્યાણ સંભવતું હોય તે ઇચ્છા જ પલટાઈને કલ્યાણસ્વરૂપ ધારણ કરે તેવો પ્રભુ-ચરણનો મહિમા છે. આ પ્રકારના મહિમા દ્વારા-સામર્થ્ય દ્વારા પ્રભુનાં ચરણ સર્વને અભય આપવામાં તત્પર રહે છે. સંસારમાં પરિભ્રમણ કરનાર પ્રત્યેક જીવ કોઈ ને કોઈ પ્રકારનાં ભયથી પીડાતો હોય છે, અને એ ભયને કારણે અનેક પ્રકારનાં દુઃખો વેદતો રહે છે. આવા ભયભીત જીવો પ્રભુના ચરણનું શરણ સ્વીકારે તો તે ભયના ભયથી મુક્ત થાય છે-અર્થાત્ અભય બને છે. સામાન્ય રીતે જીવને સૌથી મોટો ભય અકલ્યાણનો હોય છે અને પ્રભુચરણની સેવના પછી અકલ્યાણ સંભવી શકતું નથી. વળી ચરણ સેવ્યા પહેલાં ઝાંધેલા અશુભ કર્મોના ઉદયથી કષ્ટો ઉત્પન્ન થાય ત્યારે તે બધું જવા માટે છે અને આત્મસુખ તો સમીપ જ છે એવી ભાવનાને લીધે આવેલ કષ્ટ ભયરૂપ થઈ શકતું નથી. આમ આ બધી અપેક્ષાએ જોતાં પ્રભુનાં ચરણ સહુ કોઈને અભય કરે છે.

જે અશુભ તત્ત્વ છે તેનો નાશ કરવામાં પ્રભુનાં ચરણ જેવું સમર્થ બીજું કોઈ નથી, એવો આચાર્યજીનો અભિપ્રાય છે. પ્રભુનાં ચરણને સેવ્યા પછી મોટા અશુભ કર્મોનો આશ્રવ થતો નથી, એટલું જ નહિ પણ પૂર્વના બંધાયેલા અશુભ કર્મો પણ પ્રભુચરણના મહિમાથી નાશ પામે છે. પ્રભુનો મહિમા જ એવો છે કે તેની આસપાસ અશુભ ઝેકાઈ શકતું નથી, તો પછી પ્રભુનાં શરણમાં રહેનારને અશુભ પીડા તો ક્યાંથી જ આપી શકે ? જેમ જેમ પ્રભુચરણનું સેવન થતું જાય છે તેમ તેમ પ્રભુના ગુણો ભક્તમાં આવવા લાગે છે, અર્થાત્ ભક્તમાં ગુણો ખીલતા જાય છે, અને દુર્ગુણો નાશ પામતા જાય છે, એટલે ભક્ત સાચા આત્મિક સુખનો ભોક્તા બની, અશાંતિથી વિમુક્ત થાય છે. આ રીતે જોતાં પ્રભુનાં ચરણ અશુભનો નાશ કરવામાં મહાસમર્થ જણાયા વિના રહેતાં નથી.

આ જ રીતે આચાર્યજી પ્રભુચરણને સંસાર-સમુદ્રમાં ફળતાં પ્રાણીને નૌકા સમાન સહારો આપનાર ગણાવે છે. કર્મથી લેવાયેલો આત્મા પ્રભુના શરણમાં ન જતાં, સ્વચ્છંદથી વર્ત્યા કરે છે ત્યાં સુધી તે મનુષ્ય દેવ, તિર્યંચ અને નરક ગતિમાં પોતાનાં શુભાશુભ કર્મ અનુસાર પરિભ્રમણ કર્યા કરે છે, અને તેમાંથી છૂટવા માટેનો-પંચમ ગતિ પામવા માટેનો ઉપાય તેને પ્રાપ્ત થતો નથી. વળી આ સંસારથી ગહનતા અને વિશાળતા સમજાવવા માટે બુદ્ધજનોએ તેને સમુદ્રની ઉપમા આપી છે. સમુદ્રની વિશાળતા અને ઊંડાણના પરિચયી જીવો તે પરથી સંસારની વિશાળતા અને ગહનતાનો લક્ષ

કરી શકે છે. આવા સમુદ્રના મધ્યના ઊંડાણમાં કોઈ પ્રાણી ફસાય તો અન્ય સહાય વગર, માત્ર પોતાનાં બાહુબળથી તે કિનારે પહોંચી શકતો નથી, પણ તેના હાથમાં લાકડાની નાની નૌકા પણ હલેસાં સાથે પ્રાપ્ત થાય તો તેની સહાયથી તે સહિસલામત કિનારે આવી શકે છે. આમ કર્મથી લેપાયેલો જીવ સંસારની મધ્યમાં ફસાયેલો રહે છે અને ચતુર્ગતિથી બહાર નીકળી શકતો નથી, એટલે કે નિજહંદે ચાલી મોક્ષરૂપી કિનારે પહોંચી શકતો નથી, બલકે અનંત પ્રકારનાં દુઃખો ભોગવતો ભોગવતો કાળ નિર્ગમન કરે છે. આવો જીવ જો સ્વચ્છંદ છોડી પ્રભુનાં ચરણનું શરણ સ્વીકારે તો તેને સમુદ્ર તરવા માટેની નૌકા પ્રાપ્ત થાય છે. એના અનાદિકાળથી ચાલ્યા આવતા પરિભ્રમણનો અંત આવે છે, અને અલ્પ કાળમાં મોક્ષસુખનો ભોક્તા બને છે. આમ યથાર્થ રીતે પ્રભુનાં ચરણ એ સંસાર-સમુદ્રમાં ડૂબતા પ્રાણીને તરવા માટે પ્રાપ્ત થયેલી નૌકા સમાન ઉપકારી છે.

એકાંતે કલ્યાણકારી, ઇચ્છિત દેનાર, અભયના આપનાર, અશુભનો નાશ કરવામાં સમર્થ, સંસારમાં ડૂબતા પ્રાણીને તરવા માટે નૌકા સમાન પ્રભુનાં ચરણ અત્યંત નિર્દોષ છે. તેમના ચરણ થકી કોઈનું જરા પણ અકલ્યાણ થતું નથી. તીર્થંકર પ્રભુ જ્યારે વિહાર કરે છે, ઊભા રહે છે, દેશના આપવા વિરાજે છે, અથવા કોઈ પણ ક્રિયા કરે છે ત્યારે તેમનાં ચરણ જમીનને અડતાં નથી, પણ જરા અદ્ધર રહે છે. આથી પૃથ્વીકાયાદિ એકેન્દ્રિયની હિંસા પણ તેમના થકી થતી નથી,

તેમના જીવ પણ તેમના ઘડી દુભાતા નથી, અને એ રીતે પ્રભુનાં ચરણ અત્યંત નિર્દોષ છે. બીજી બાજુ અન્ય જીવો આ હિંસાથી નિવર્તી શકતા નથી. તેઓનાં ચરણ જમીનને ઝડે છે, જમીન સાથે ઘસડાય છે અને એ દ્વારા અનેક પૃથ્વી-કાયાદિ એકેન્દ્રિયની હિંસા થાય છે, જેનો અબ્બણતાં કર્યાનો દોષ પણ લાગે છે, અને તેટલા પ્રમાણમાં આ ચરણ દોષિત હરે છે. તે જોતાં પ્રભુનાં ચરણ સંપૂર્ણ નિર્દોષ છે.

પ્રભુનાં મહાસમર્થ અને અતિ પવિત્ર ચરણને વંદન કરીને આચાર્યજી આ સ્તોત્રનો પ્રારંભ કરે છે, એ ખૂબ જ સૂચક છે. જગતની સૌથી પવિત્ર વસ્તુ-પ્રભુનાં ચરણને વંદન કરી એ પવિત્રતા પોતામાં પ્રગટાવવાનો અવ્યક્ત ભાવ સહેજે જણાઈ આવે છે અને આવા પવિત્ર ચરણનું ધ્યાન ધરી આરંભેલું શુભ કાર્ય પૂર્ણ થાય એવી ભાવના પણ રહી હોય એમ કદખી શકાય છે. (૧)

પોતે આરંભેલી સ્તુતિમાં કોના સ્તુત્ય ગુણો વર્ણવવા ધાર્યા છે તે આચાર્યજી બીજી કડીમાં જણાવે છે. દેવોના ગુરુ તથા મહા બુદ્ધિશાળી બૃહસ્પતિ જેવા પણ જે પ્રભુના મહિમાના આગરનું વર્ણન કરવા સમર્થ થયા નથી, અને કમઠ નામના દૈત્યના ગર્વને બાળવામાં પ્રત્યક્ષ અગ્નિરૂપ એવા શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુની સ્તુતિ કરવા આચાર્યજી પ્રવૃત્ત થયા છે.

ચારે ગતિમાં લઙ્ગિ, સિદ્ધ તથા બુદ્ધિ દેવલોકમાં વિશેષ હોય છે. વિશેષ પુણ્યના ભોગવટા માટે આ ગતિ નિર્માઈ છે

છે તેથી બુદ્ધિ, શક્તિ ત્યાં વિશેષ હોય તે સ્વાભાવિક છે. આમ દેવો તેમની વિશાળ બુદ્ધિ તથા શક્તિ માટે પ્રખ્યાત છે. એમાં ય તેમના ગુરુ-સર્વશ્રેષ્ઠ દેવની બુદ્ધિ તથા શક્તિ માટે તો પૂછવું જ શું? પ્રભુનાં પાંચ કલ્યાણક-ગર્ભ કલ્યાણક, જન્મ કલ્યાણક, દીક્ષા કલ્યાણક, જ્ઞાન કલ્યાણક અને નિર્વાણ કલ્યાણક-ઉજવતી વખતે દેવોમાં શ્રેષ્ઠ ઇંદ્ર પોતાનાં હજાર રૂપ વિકુર્વીને હજાર જીહ્વાથી પ્રભુની સ્તુતિ કરતાં કરતાં તેમનો મહિમા વર્ણવે છે. પરંતુ ઇન્દ્રને ય પ્રભુનાં ગુણો તથા શક્તિનું વર્ણન કરવા માટે એ હજાર જીભ પણ ઓછી પડે છે, અર્થાત્ ઇંદ્ર પોતાને જણાયેલા, અનુભવાયેલા પ્રભુના મહિમાને એ હજાર જીભ દ્વારા પણ પૂર્ણપણે પ્રગટ કરી શકતા નથી. તેથી જ આચાર્યજી જણાવે છે કે વિશાળ બુદ્ધિવાળા સુરગુરુ પણ પ્રભુના સાગર જેવા મહિમાનું વર્ણન કરવામાં શક્તિહીન જણાય છે. આવો અનુભવ કબીરને પણ થયો જણાય છે. તેઓ કહે છે,

સાત સમુદ્રકી શાહી કરું, કલમ કરું વનરાઈ;
પૃથ્વીકા કાગજ કરું, હરિગુન લિખ્યા ન જાઈ.

આ વસ્તુ તો પ્રત્યેક તીર્થંકર તથા મહાન આત્માઓ માટે સત્ય છે. આથી અહીં સુધીના વર્ણન પરથી એ સમજાતું નથી કે આચાર્યજી, ચોવીસમાંથી કયા તીર્થંકર પ્રભુની સ્તુતિ કરવા પ્રવૃત્ત થયા છે, એની સ્પષ્ટતા આપણને ત્રીજી પંક્તિમાંથી મળી રહે છે. જે પ્રભુ મહાગર્વિષ્ઠ એવા કમઠ દૈત્યનો ગર્વ

તોડવામાં અગ્નિરૂપ પુરવાર થયા હતા તે પ્રભુની સ્તુતિ કરવા આચાર્યજી પ્રવૃત્ત થયા છે. ત્રેવીસમા તીર્થંકર શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુને કમઠ દૈત્યે પૂર્વના વેરને કારણે અનેક ઉપસર્ગો કર્યા હતા. પાર્શ્વનાથ પ્રભુનો જીવ અને કમઠનો જીવ છ ભવ પૂર્વે ભાઈ રૂપે હતા, અને એ વખતે તીવ્ર વેરનો બંધ પડ્યો હતો. આથી તે પછીના પ્રત્યેક ભવે કમઠનો જીવ પાર્શ્વનાથ પ્રભુના જીવને પ્રાણઘાતક ઉપસર્ગ કરતો હતો, અને પ્રભુનો જીવ ક્ષમાભાવ ધારણ કરી સહન કરતો જતો હતો. અંતિમ ભવમાં કમઠ રૂપે પ્રભુના આત્માને ઘણા કષ્ટકારી ઉપસર્ગો કર્યા હતા, અને એમ કરવામાં તેને ગૌરવ હતું. તેને હતું કે મારું સામર્થ્ય એટલું બધું છે કે હું ધારું તેનો નાશ કરી શકું અને નાશ કરવાના ઉદ્દેશથી જ કમઠે પ્રભુના આત્માને અનેક પ્રકારે પીડા આપવાનો પુરુષાર્થ કર્યો હતો. પણ તે બધા ઉપસર્ગોને સમભાવે જીતીને શ્રી પ્રભુએ પોતાનું અનંત, અવ્યાબાધ આત્મિક સુખ પ્રગટાવ્યું હતું. કરવા ધારેલો પ્રભુનો નાશ કમઠ ન કરી શક્યો એથી એના ગર્વનું ખંડન થયું, અને બીજી બાજુ પ્રભુનો આત્મા મહાશક્તિશાળી બની સર્વજ્ઞ થયો. આ પ્રસંગથી આપણને પ્રભુનાં સામર્થ્યનું લક્ષ થાય છે. વળી કમઠે ઉપસર્ગ પાર્શ્વનાથ પ્રભુને જ કર્યા હતા તે પરથી સમજાય છે કે આચાર્યજી શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુની સ્તુતિ કરવા પ્રવૃત્ત થયા છે.

આમ આ બીજી કડીમાં પોતે કેવા મહાન આત્માના ગુણગાન ગાવાનું સ્વીકાર્યું છે તે આપણી સમક્ષ આચાર્યજી

પ્રગટ કરે છે. જે કાર્ય દેવોના ઇંદ્ર પણ કરી શક્યા નથી તે કાર્ય કરવા આચાર્યજી પ્રવૃત્ત થયા છે તેમાં તેમની ખડાઈ નથી, પણ જોમને મન આ કાર્ય અત્યંત પવિત્ર અને પ્રેરણાદાયી હોવાને લીધે ગમે તેવી મર્યાદિત શક્તિઓ હોય છતાં પણ કરવા યોગ્ય લાગ્યું છે, અને તેથી તેમણે પવિત્ર કાર્યનો આરંભ કર્યો છે. વળી આ કાર્ય પૂર્ણ કરવા માટે આવા મહાસમર્થ પ્રભુની આશિષ પણ માગી છે, જેનાથી એ કાર્ય પૂર્ણ થઈ શકે. આચાર્યજી પોતે કરવા ધારેલા કાર્યના મહાન-પણાથી અથવા તો પોતાની મર્યાદાથી અજાણ હતા એમ નથી, તેઓ તેના સંપૂર્ણ જાણકાર હતા અને મર્યાદાથી વાકેફ હતા તે ત્રીજી કડીમાં જ જણાય છે. એ કડીમાં તેઓ પોતાની મર્યાદાને ધૂવડના બચ્ચાનું ઉદાહરણ લઈને પોતાની લાક્ષણિક શૈલીમાં વર્ણવે છે.

સામાન્યતોઽપિ તવ વર્ણયિતું સ્વરૂપમ્
અસ્માદ્દશાઃ કથમધીશ ભવંત્યધીશાઃ ।
ઘૃષ્ટોઽપિ કૌશિક શિશુર્યદિ વા દિવાન્ધો
રૂપં પ્રરૂપયતિ કિં કિલ ધર્મ રક્ષેઃ ॥ ૩

સામાન્ય રીતે પણ તમારા રૂપને વિસ્તારવા,
જિનરાજ ! શક્તિમાન હુલ્લ મૂઠ મુજસમ છે થવા;
દિનઅંધ ધીરજવાન બચ્ચું ધૂડનું જે તેહથી,
નહિ સૂર્યકેરા રૂપને વર્ણી શકે તે સ્નેહથી. ૩

શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા, અધ્યાય ૧૨, શ્લોક ૩
શ્રીમદ્ભગવાદ્ગીતા, અધ્યાય ૧૨, શ્લોક ૩

આચાર્યજી પોતાની મર્યાદા પ્રભુ સમક્ષ સ્પષ્ટ કરતાં પ્રભુજીને જણાવે છે કે હું જિનરાજ ! તમારા જેવા અલૌકિકનું સામાન્ય સ્વરૂપ વર્ણવવું એ પણ મારા જેવા મંદબુદ્ધિવાળા માટે સુલભ નથી. જેમ દિવસના ન જોઈ શકનાર ધૂવડ પક્ષીનું બચ્ચું ગમે તેટલી ધીરજવાળું હોય તો પણ તે સૂર્યનું સ્વરૂપ વર્ણવવા માટે શક્તિશાળી નથી તેમ.

આ કડીમાં આચાર્યજી પોતાને દિનઅંધ ધૂવડના બચ્ચા સાથે સરખાવે છે, અને પ્રભુને દેહીપ્યમાન સૂર્ય સાથે સરખાવે છે. તે દ્વારા સર્જતી પરિસ્થિતિથી તેઓ પોતાની મર્યાદા પ્રકાશિત કરે છે.

ધૂવડનાં બચ્ચાંને આંખો હોવા છતાં પણ તે દિવસના ભાગમાં જોઈ શકતું નથી, તેને સર્વત્ર અંધકાર જ દેખાય છે. સૂર્યના પ્રકાશમાં તેની આંખો એવી અંબયેલી રહે છે કે સૂર્યના પ્રકાશમાં તેને ખીજું કંઈ પણ દેખાતું નથી. તેની આંખોનું નૂર જ એ પ્રકારનું હોય છે કે તેને ઝળહળતા સૂર્યનો પ્રકાશ પણ અંધકારમય જ લાગે છે, ત્યારે રાત્રિના અંધકારમાં તેની આંખો કામ કરે છે. તે બધી વસ્તુઓ રાત્રિના સમયે જોઈ શકે છે. આમ ધૂવડનાં બચ્ચાંને સૂર્યનાં દર્શન થતાં જ નથી. તે ખીજા પાસેથી ઝળહળતા સૂર્યના પ્રકાશ વિશે અનેક વાતો સાંભળી, પોતે એ પ્રકાશ અનુભવવા તથા વર્ણવવા તત્પર બને તો પણ તેનાથી તે કાર્ય થઈ શકતું નથી. આ બચ્ચું સૂર્યને વર્ણવવા માટે ગમે તેવી ધીરજવાળું

હોય, અન્ય પ્રકારે ગમે તેવી શક્તિઓ ધરાવતું હોય તો પણ તે પોતાની જન્મજાત અશક્તિને કારણે કરવા ધારેલું કાર્ય સફળતાપૂર્વક કરી શકતું નથી. ધૂવડના બચ્ચાંની ધીરજ કે ઉત્સુકતા સૂર્યના રૂપને વર્ણવવામાં તેને સફળ બનાવી શકતાં નથી, કારણ કે તે માટેની તેની દૃષ્ટિની અયોગ્યતા તેને ઉત્તમ કાર્યમાં સફળ થવા દેતી નથી. તેનું કાર્ય પૂર્ણ થઈ શકતું નથી.

આ ઉદાહરણ દ્વારા આચાર્યજી પોતાની મર્યાદાની અભિ-વ્યક્તિ કરે છે અને પોતે પોતાને ધૂવડના બચ્ચાં જેવા અસમર્થ ગણે છે. પોતે પોતાને સૂર્યના સર્વને પ્રકાશિત કરતાં અજ-વાળામાં પણ અંધકારમાં અટવાતાં ધૂવડના બચ્ચા સમાન ગણે છે. પોતાના આત્માના પ્રદેશો પર અનેક પ્રકારનાં કર્મોની કાલિમા છવાયેલી છે, એટલે કે આત્માના તેજ ઉપર અંધકાર છવાયેલો છે, અને એ અંધકારમાં પોતે અટવાયેલા છે અર્થાત્ કર્મની જાળમાં ફસાયેલા છે. ત્યારે સર્વજ્ઞ શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુ આખા ભૂમિતલને પ્રકાશનાર સૂર્ય સમાન છે. તેમના આત્માના પ્રદેશો કોઈ પણ કર્મના આવરણથી અવરાયેલા નથી, અને તેથી તેમના આત્માનું સંપૂર્ણ તેજ ત્રણે લોકમાં ફેલાયેલું રહે છે. જેમ સૂર્ય પોતાનાં તેજ-કિરણો દ્વારા આખી ભૂમિને પ્રકાશિત કરે છે તેમ સર્વજ્ઞ પ્રભુ પોતાનાં જ્ઞાન-કિરણો દ્વારા ત્રણે લોકને અજવાળે છે. આ ઝળહળતા સૂર્યના પ્રકાશમાં ગરીબ બિચારું ધૂવડનું બચ્ચું અંધકારમાં અટવાય છે, તેને સાચો પ્રકાશ લાધતો નથી, અને એ અવસ્થામાં સૂર્યને વર્ણવ-વાની ઇચ્છા પૂરી થતી નથી, ગમે તેટલી ધીરજ રાખે છતાં

તે કાર્ય સફળ થતું નથી. બીજાં અનેક ગુણો હોવા છતાં એક દિનઅંધપણની મુખ્ય ખામીને લીધે ઘૂવડનું બચ્ચું અત્યંત તેજસ્વી, દેદીપ્યમાન સૂર્યના સ્વરૂપને સમજી કે વર્ણવી શકતું નથી. એવું જ પ્રભુના ગુણ વર્ણવનારને થાય છે. પોતે કર્મથી અવરાયેલા હોવાને કારણે, કર્મની કાલિમા ચારેબાજુ છવાયેલી હોવાને કારણે જીવ પ્રભુના સાચા સ્વરૂપને ઓળખી શકતો નથી, અને વર્ણવી શકતો પણ નથી. ઘૂવડના બચ્ચાને સૂર્ય-સ્વરૂપ ન વર્ણવી શકવામાં દિનઅંધપણું કારણરૂપ છે, એ રીતે પ્રભુસ્વરૂપ યથાર્થ ન વર્ણવી શકવામાં સ્વચ્છંદ મુખ્ય કારણરૂપ છે. જીવ સ્વચ્છંદે ચાલે છે અને ચારે બાજુ કર્મની કાલિમા છવાયેલી હોય છે તેથી તેને પ્રભુની ઓળખ અથવા તો પ્રતીતિ આવી શકતાં નથી. આથી સ્વચ્છંદે ચાલનારને પ્રભુનું સ્વરૂપ વર્ણવવું એટલું કઠિન છે કે જેટલું કઠિન ઘૂવડનાં બચ્ચાને સૂર્યનું સ્વરૂપ વર્ણવવું છે.

સૂર્યના તેજ પાસે જેમ ઘૂવડનાં બચ્ચાનું તેજ કંઈ વિસાતમાં નથી, તેવી જ રીતે સર્વજ્ઞ શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુના ત્રૈલોક્ય પ્રકાશક જ્ઞાન પાસે આચાર્યજીના જણાવ્યા પ્રમાણે પોતાનું જ્ઞાન કંઈ જ વિસાતમાં નથી. પોતાની શક્તિઓ અને જ્ઞાન કર્મથી અવરાયેલાં હોવાને કારણે પ્રભુનાં ગુણોનું વર્ણન કરવા બેસવું એ આચાર્યજીને ખૂબ જ હાસ્યાસ્પદ લાગે છે, અને એથી જ પોતાને એ કાર્ય કરતી વખતે દિનઅંધ ઘૂવડના બચ્ચાં સાથે સરખાવે છે, અને પોતાનાં પાર્શ્વનાથ પ્રભુની સ્તુતિનાં કાર્યને, ઘૂવડના બચ્ચાંએ કરેલી સૂર્યસ્તુતિ

સમાન ગણે છે. તેઓ આમ પોતાને ધૂવડના બચ્ચાંથી જરાય ચડિયાતા ન માનતાં હોવા છતાં, આવું દુસ્તર કાર્ય કરવા શા માટે પ્રેરાયા એ વિશે એક રસિક કોયડો આપણા માટે બડો કરે છે.

પણ આમાં એક ગુપ્ત ભેદ રહેલો નજરે પડે છે. ધૂવડનું બચ્ચું જ્યારે સૂર્યના રૂપને વર્ણવવા બેસે છે ત્યારે તે પોતાની મર્યાદાનો સ્વીકાર કરતું નથી, પોતાનો સ્વચ્છંદ છોડતું નથી, અને સૂર્ય સામે બાથ ભીડી હોય એવો તેનો વર્તાવ રહ્યો હોય છે. આથી જ તે પોતાના કાર્યમાં કદી પણ સફળ થઈ શકતું નથી, કારણ કે તેનું દિનઅંધપણું છૂટતું નથી. ત્યારે આચાર્યજીની બાબત આથી સાવ વિરોધી પૂરવાર થતી જણાય છે. જ્યાં સુધી કર્મોનું ભારે ભેરું હોય, સ્વચ્છંદ છૂટ્યો ન હોય, અને પ્રભુનું શરણ સ્વીકાર્યું ન હોય ત્યાં સુધી, પ્રભુનું વર્ણન કરવાવાળાની ભાવનાનો પણ ધૂવડના બચ્ચાં જેવો જ કરુણ અંતમ આવે છે. તે જીવનો સ્વચ્છંદ ન છૂટવાથી પ્રભુની સાચી ઓળખ થતી નથી. આચાર્યજીને હવે આમાંનાં એકે તત્ત્વ નડી શકે તેમ નથી. આચાર્યજીએ નમ્ર બની પોતાની મર્યાદાઓ સૌ પ્રથમ જ સ્વીકારી લીધી છે. પ્રભુની સાચી ઓળખ થાય તે હેતુથી પ્રભુનું અનન્ય શરણું પણ સ્વીકાર્યું છે અને આરંભમાં જ પ્રભુને અત્યંત ભક્તિભાવે વંદન કર્યા છે. ત્યાં જ પૂર્વે આચાર્યજીના આત્માએ વેઠેલો સ્વચ્છંદ છૂટી જાય છે. કર્મ નિર્બળ બને છે. એવા સંજોગમાં બાહ્યથી કપરું જણાતું કાર્ય, સહેલાઈથી પૂર્ણ કેમ ન થાય ? પોતાની પૂર્વની શરણ રહિત અજ્ઞાન અવસ્થા જ હોત તો પોતાનું કાર્ય

ધૂવડનાં ખચ્યાં જેવું જ પૂરવાર થાત, પણ તે બધું છૂટી જવાથી કાર્ય પૂર્ણ થવાનું છે એ આચાર્યજી આ કડીમાં ગુપ્ત રાખી શ્રોતા સમક્ષ કોયડો જ રાખે છે, અને પછીની કડીમાં થોડો વિશેષ ગહન પણ કરે છે.

મોહક્ષયાદનુભવન્નપિ નાશ મર્ત્યે
નૂનં ગુણાન્ ગણયિતું ન તવ ક્ષમેત ।
કલ્પાંતવાંત પયસઃ પ્રકટોઽપિ યસ્માન્
મીયેત્ કેન જલધેર્નનુ રત્નરાશિઃ ॥ ૪

અનુભવ કરે તુજ ગુણ તણે જન મોહના ટાળવા થકી,
નહિ પાર પામે નાથ ! તે પણ આપ ગુણ ગણતાં કદી;
જેમ પ્રલયકાળ વડે ખસેલા જળ થકી સમુદ્રના,
ખુદ્ધા થયેલા રત્ન ઢગલા કો'થી માપી શકાય ના. ૪

પોતે જ પ્રગટ કરેલા પ્રશ્નને વધુ ગુંથવતા આચાર્યજી આ કડીમાં શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુને જણાવે છે કે, “ હે નાથ ! જેમ પ્રલયકાળને લીધે સમુદ્રનું પાણી ખસી જવાથી ખુદ્ધો થયેલો રત્નનો સમુદ્ર કોઈથી માપી શકાય નહિ, તેમ જેનામાંથી મોહ દૂર થયેલ છે એવા પુરુષો પણ આપના ગુણનું વર્ણન કરવાને શક્તિમાન નથી. ”

દેહધારી જીવ કે જે મરણને શરણ થવાનો છે તેનો મોહ નાશ પામ્યો હોય છતાં પણ આપનું—આપનાં ગુણોનું યથાર્થ વર્ણન તે કરી શકતો નથી. ત્રીજી કડીમાં આપણે જોયું કે જેને કર્મનાં પડળ, મોહનાં દળિયા નડતાં હોય છે તેને તો

પ્રભુની ઓળખ જ થતી નથી, અને પરિચય પણ જરાય થતો નથી. દિનઅંધ ધ્રુવડના બચ્ચાંની દશા સૂર્યના રૂપને બાણવા માટે જેવી થાય છે તેવી કર્મથી ઘેરાયેલા જીવની દશા પ્રભુને બાણવા બાબત થાય છે. તે પ્રભુના રૂપને જરા પણ બાણી કે અનુભવી શકતો નથી. આ કડીમાં જેનો મોહ તૂટ્યો હોય તેવા જીવની વાત આચાર્યજી કરે છે. જે જીવે પ્રભુના શરણમાં આવી પોતાને નડતો મોહ તોડ્યો છે તે જીવ પ્રભુની ઓળખ અને પ્રભુના ગુણોનો અનુભવ પામે છે. પ્રભુમાં કેવા કેવા ગુણો છે તેની ઝાંખી તેને થાય છે, આથી પેલાની અપેક્ષાએ મોહ તોડેલો જીવ પ્રભુના ગુણ ગાવામાં વધુ સમર્થ કહી શકાય. આ જીવની પણ પ્રભુગુણ ગણવા બેસે ત્યારે કેવી દશા થાય છે, તેનો અહેવાલ અહીં વિચારવા મળે છે.

પ્રભુની ઓળખ અને પ્રભુના ગુણોનો પરિચય પામેલો જીવ જ્યારે પ્રભુના ગુણો સંભારવા બેસે છે ત્યારે તેને પોતાની મર્યાદાનો લક્ષ થાય છે. પોતે મોહને તોડ્યો તેથી ભક્ત પ્રભુના કેટલાક ગુણો પોતામાં પ્રગટેલા અનુભવી શકે છે અને તે પરથી પ્રભુના અનંત ગુણોની ઝાંખી તેને થાય છે. થોડો મોહ તોડતાં આટલા ગુણો પોતામાં પ્રગટ્યા તે અનુભવથી, સંપૂર્ણ મોહનો નાશ કરનાર પ્રભુમાં કેટલા ગુણો હોય તેનો લક્ષ આ ભક્તને થાય છે, અને એ રીતે તેને પ્રભુના ગુણોનો પરિચય પણ થાય છે. એ અનુસાર જ્યારે તે પ્રભુના એક પછી એક ગુણો કર્મથી સ્મૃતિમાં લેવા અને જણાવવા પ્રયત્ન કરે છે ત્યારે, તેમ કરવામાં તેનું આખું આયુષ્ય પૂર્ણ થઈ જાય તો પણ પ્રભુના

ગુણો બધા જણાવાઈ રહેતા નથી. એ ગુણોના ક્રમનો અંત જ આવતો નથી. પોતાનાં એકથી વધારે જન્મોનો ઉપયોગ તે ગુણુ ગાવામાં કરે તો પણ તે ગુણુ પૂરેપૂરા વર્ણુયાઈ રહેતા નથી એવા અપાર ગુણુ પ્રભુના છે. અર્થાત્ આચાર્યજી અહીં જણાવે છે તે પ્રમાણે પ્રભુના ગુણુ ગાવાનો આરંભ કરનાર ભક્ત કયારેય તે કાર્યના અંત સુધી પહોંચી શકતો નથી.

ભક્તની આ પરિસ્થિતિ સમજાવવા માટે આચાર્યજી સમુદ્રના રત્નરાશિનું ઉદાહરણ ગ્રહણ કરે છે. પ્રલયકાળ વખતે, સંસારનો નાશ થવાનો સમય નજીક આવ્યો હોય ત્યારે સમુદ્ર પોતાની મર્યાદા ત્યાગીને તાંડવ શરૂ કરે છે, ભયંકર તોફાનો સમુદ્રમાં પ્રગટ થાય છે, અને એ સમુદ્રના તોફાનમાંથી એક પણ જીવ બચી શકતો નથી, અને એ વખતે જળ-સ્થળના પણ ઘણાં ફેરફારો થઈ જાય છે. જ્યાં જમીન હોય ત્યાં સમુદ્ર આવી જાય, તથા સમુદ્ર હોય ત્યાં જમીન થઈ જાય. આવા બીજા પણ અનેક ફેરફારો તે વખતે થઈ જાય છે. પાણી ચારે બાજુ ફેલાતું જતું હોવાથી વચ્ચે-જ્યાં રત્નોના ઢગલા ધૂપાયેલા પડ્યા હોય છે તે ભાગ ઉપર આવી ખુલ્લો થાય છે અને રત્નો દષ્ટિગોચર બને છે. પ્રાચીનકાળથી એક એવી કવિદ્વેષના ચાલી આવે છે કે વધુમાં વધુ રત્નો અને કિંમતી પથ્થરો એ દરિયાના પેટાળમાં ધૂપાઈને પડેલા છે, અને જ્યારે પ્રલયકાળનું તાંડવ શરૂ થાય ત્યારે તે રત્નરાશિ પ્રગટ થશે. પ્રલયકાળને વખતે ખુલ્લો થયેલો આ સમુદ્રનો મહા અદ્ભુત ખજાનો જો કોઈ જીવ માત્ર પોતાના બે બાહુના સાધનથી માપવા ઇચ્છે તો તેની શી દશા

થાય ? સાધન અતિ અદ્ય હોવાને કારણે એ ખજાનાનું માપ કાઢવું લગભગ અસંભવિત જ છે. જેનું માપ કાઢવાનું હોય તેના પ્રમાણમાં તે સાધન મોટું અથવા નાનું હોવું જોઈએ. નાના સાધનથી મોટી વસ્તુનું માપ કાઢવા જતાં બધી મહેનત વ્યર્થ જાય અને મુશ્કેલીમાં બપો એ તો નફામાં.

આવું જ કંઈક આચાર્યજી પ્રભુ ગુણ ગાવાની બાબતમાં પોતા માટે અનુભવે છે. જીવના સંસાર પરિભ્રમણનો અંત આવવાનો હોય ત્યારે તેના ભાવોમાં મહાન ફેરફારો થતા જાય છે. તે જીવના કર્મસમૂહમાં ભયંકર તાંડવ રચાય છે, અને તેનો-કર્મનો નાશ થવા લાગે છે, અને છેવટે એક પણ કર્મ જીવે કરેલા તાંડવમાંથી બચી શકતું નથી. સમુદ્રના પ્રલયથી તેના પેટાળમાં રહેલા અનેક રત્નો પ્રગટ થાય છે તેમ જીવના પ્રલય તાંડવથી તેનામાં ગુપ્ત રહેલા અનેક ગુણરૂપી રત્નો પ્રગટ થાય છે. જેમ જેમ મોહ તૂટતો જાય તેમ તેમ પોતામાં ગુણો પ્રગટતા જતા હોવાથી, પ્રભુના સાચા સ્વરૂપનો લક્ષ થાય છે અને સાચા રત્નસમૂહનો ખ્યાલ આવે છે. પણ થોડાક જ લક્ષણો તથા ગુણોનો ખ્યાલ પામ્યા પછી તેનું વર્ણન કરવું અસંભવિત જેવું છે, જેમ માત્ર બે હાથના સાધનથી સમુદ્રનો રત્નરાશિ માપવો અસંભવિત છે તેમ. હજારો માઈલના વિસ્તારમાં રહેલા રત્નોની પરખ કરવા કોઈ માત્ર બે હાથના સાધનને સ્વીકારીને બેસે તો તેમ કરવામાં અનેક આયુષ્ય પુરા થઈ જાય તો પણ કાંઈ પૂર્ણ થઈ શકે નહિ. એમ જ ગુણ પામવાનો આરંભ કરેલો જીવ અનંત ગુણોનો પરિચય આપવા

ખેસે તો અનેક જન્મે પણ એ કાર્ય પૂર્ણ થઈ શકે નહિ. જીવની મતિ શક્તિની અલ્પતા હોવાથી પ્રભુ ગુણ ગાવા માટેનું સાધન મર્યાદિત થઈ ગયું છે.

ત્રીજી અને ચોથી કડીમાં આચાર્યજી આપણને એ જણાવે છે કે પ્રભુ ગુણ ગાવાનું કાર્ય કેટલું કઠિન તથા કેટલું મહાન છે ! જેને પ્રભુની સાચી ઓળખ નથી તે તો પ્રભુનો મહિમા ન સમજાવી શકે એ બરાબર છે, પણ જેને પ્રભુની સાચી ઓળખ છે એવી વ્યક્તિને પણ પ્રભુનો મહિમા સમજાવવો અત્યંત કઠિન છે તે પ્રત્યક્ષ કરાવ્યું છે. આથી આપણી મુશ્કેલી એ વધે છે કે તો પછી આચાર્યજીએ આ કાર્ય ઉપાડ્યું શા માટે ?

અપ્રગટ ધ્વનિ એમ સમજાય છે કે પોતાના મોહનો નાશ થવાથી કેટલાક ગુણો પોતામાં પ્રગટ્યા છે અને એથી પ્રભુનો પરિચય સારી રીતે આચાર્યજીને થયો છે. આ પરિચય એવો અદ્ભુત છે કે તે પરિચય વ્યક્ત કરવો ગમે તેવો કઠિન હોવા છતાં પણ તે અન્યને સુખના ભાગીદાર કરાવવા માટે વ્યક્ત કરવો જરૂરી છે, તેનો આનંદ શમાવ્યો શમી શકે એવો નથી. આથી સ્વશક્તિની મર્યાદાનું પૂરેપૂરું ભાન હોવા છતાં આચાર્યજી આ મહાન કાર્ય કરવા પ્રવૃત્ત થયા છે. સ્વશક્તિની મર્યાદા અહીં થોડું ગંભીર સ્વરૂપ ધારણ કરે છે. ભયંકર પ્રલયકાળ વખતે સમુદ્રનો રત્નરાશિ ખુલ્લો થાય છે તેને પ્રલયકાળના ઝંઝાવાતથી બચીને અલ્પસાધનથી માપવો જેવો દુષ્કર છે, તેવો જ દુષ્કર અનુભવ પ્રભુના ગુણોનો

મહિમા વર્ણવતા અલ્પશક્તિવાનને થાય છે. આ વિકટતામાં-
કર્મોના ઉલ્કાપાતમાં, અનેક ઉપસર્ગ અને અંતરાયોની વચ્ચે
આચાર્યજી આ દુષ્કર કાર્ય કેમ ઉપાડે છે તેનું રહસ્ય આ
પદ્ધતિની કડીઓમાં ધીમે ધીમે પ્રગટ થતું જણાય છે. બાર
વર્ષ સંઘની બાર રહી, પરધર્મી વચ્ચે વસવાની શિક્ષા એ
કર્મનો ઉલ્કાપાત આચાર્યજી માટે ગણી શકાય. (૪)

અભ્યુદયતોઽસ્મિ તવ નાથ જહાશયોઽપિ
કર્તુઃ સ્તવં લસદસંઘ્ય ગુણાકરસ્ય ।
વાલોઽપિ કિં ન નિજત્રાહ્યુગં વિતત્ય
વિસ્તીર્ણતાં કથયતિ સ્વવિયામ્બુરાશેઃ ॥ ૫

દેદીપ્યમાન અસંખ્ય ગુણની બાણ નાથ તમારી હું,
આરંભતો કરવા સ્તુતિ પણ મંદબુદ્ધિમાન છું;
શું બાળ પણ કે'તું નથી લંબાવી જેઉ હાથને,
નિજ બુદ્ધિના અનુસારથી ઉદધિ તણા વિસ્તારને. ૫

આચાર્યજી પોતે આરંભેલા આ વિકટ કાર્યના રહસ્યનો
પડદો ઉપાડવાની શરૂઆત કરતાં પ્રભુને કહે છે કે જેમ બાળક
પણ પોતાની સમજણ પ્રમાણે સમુદ્રનો વિસ્તાર જણાવવાને
પોતાના જેઉ હાથ પ્રસારે છે તેમ હું નાથ ! હું પણ મંદ
બુદ્ધિવાળો હોવા છતાં તમારા અસંખ્ય તેજસ્વી ગુણોની
બાણનું વર્ણન કરવાને ઉદ્ધમી થયો છું.

એક નાનું બાળક સમુદ્રની વિશાળતાથી પ્રભાવિત થઈને,
તેનો વિસ્તાર દર્શાવવા પોતાની મતિ અનુસાર ઉદ્ધમી થાય

છે, અને એમ કરવામાં સાધન તરીકે ઉપયોગ કરે છે પોતાના બે નાના કોમળ હાથોનો. પોતે જેટલા અંશે બાહુ ફેલાવી શકે તેટલા અંશે ફેલાવીને, સમુદ્રની વિશાળતા અન્યને દર્શાવવા તે બાળક પ્રવૃત્ત થાય છે, અને તેમાં પોતાની મર્યાદા કે અશક્તિના ખ્યાલથી તે બાળક હોલ પામતું નથી. બલકે પોતે જે કંઈ વર્ણવવા ઇચ્છે છે તેને અમુક અંશે ક્લિતાર્થ થતું જોઈને તે બાળક આનંદ તથા સંતોષને અનુભવે છે.

પ્રસ્તુત કડીમાં આચાર્યજીની પરિસ્થિતિ કેટલેક અંશે આવા નાના બાળક જેવી જણાઈ આવે છે. બાળક સમુદ્રની વિશાળતા જોઈને, તેનો ફેલાવો ઠેક ક્ષિતિજ સુધી વિસ્તરતો જોઈને સાનંદાશ્ચર્ય પામે છે, અને ખૂબ જ ઉદ્વાસ અનુભવે છે. પ્રગટતો ઉદ્વાસ એ પ્રકારનો છે કે બાળક તેને છુપાવી શકતો નથી, તેને પ્રગટ કર્યે જ સંતોષ પ્રવર્તે છે. પછી ભલે તેને ઉદ્વાસને પ્રગટ કરવા, સમુદ્રની વિશાળતા દર્શાવવા માત્ર ચહેરો અને બે નાના બાહુ એટલું જ સાધનરૂપે પ્રાપ્ત થયું હોય. શ્રી પ્રભુ સાગર જેવા મહાન છે, ગંભીર છે અને પોતે નાના બાળક જેવા સામાન્ય બુદ્ધિના છે એવું બતાવી આચાર્યજી અહીં બે વચ્ચેનો જ્ઞાનદશાનો તફાવત પ્રગટ કરે છે. બાળક અને સમુદ્ર વચ્ચે જેવો તફાવત છે તેવો ભક્ત અને પ્રભુ વચ્ચેનો તફાવત પ્રદર્શિત કર્યો છે, અને તેથી પોતે પ્રભુના ગુણોને વર્ણવવા માટે વાણીને સાધનરૂપે સ્વીકારી છે, તેને ન્યાયયુક્ત ગણે છે. બાળક બાહુને સાધન બનાવે છે, આચાર્યજી વાણીને સાધન કરે છે.

તેમ છતાં બાળક અને આચાર્યજી વચ્ચે રહેલો એક તફાવત અહીં સ્પષ્ટ જોઈ શકાય છે. ઉદ્યોગો વિસ્તાર બતાવતા બાળકને, પેશ્તાની શક્તિની અલ્પતાનું કે મર્યાદાનું યથાર્થ ભાન હોતું નથી, તે તો એમ જ સમજતું હોય છે કે પોતે બધું બરાબર વાળું છે. તેને એવો ખ્યાલ પણ હોતો નથી કે સમુદ્રની વિશાળતા બતાવવા પોતાનાં બે હાથ ઘણા નાના છે. ત્યારે આચાર્યજીને પોતાની મર્યાદાનું ભાન અત્યંત સ્પષ્ટ-પણે છે. આ કડીની બીજી જ પંક્તિમાં તેઓ જણાવે છે કે,

“ આરંભ તો કરવા સ્તુતિ પણ મંદ બુદ્ધિમાન છું ”

‘ હું મારી મંદ બુદ્ધિને યથાર્થપણે જાણું છું, અનુભવું છું, તેમ છતાં પ્રભુથી પ્રભાવિત થઈને તેમના ગુણોના સ્મરણ દ્વારા તેમની સ્તુતિ કરવા હું પ્રવૃત્ત થયો છું. ’ તેમની આ સ્પષ્ટતા આપણને એક પ્રકારની ચોક્કસ વિચારણા પ્રતિ વાળે છે. આપણને મનમાં પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે કે બાળક તો પોતાની મર્યાદા જાણતું નથી, તેથી એ પ્રકારની પ્રવૃત્તિ કરે છે, ત્યારે આચાર્યજી તો પોતાની મર્યાદાને સ્પષ્ટપણે જાણતાં અને અનુભવતાં છતાં, તેનો પ્રકાશ ક્યાં પછી પણ એ પ્રવૃત્તિ કરવા તત્પર બન્યા છે, તો તેની પાછળનું રહસ્ય શું છે? આ પ્રવૃત્તિ થવા પાછળ કયા પરિણામો કાર્ય કરી રહ્યા છે? આ પ્રશ્નોના સમાધાનાર્થે ચિંતન કરતાં, તેનો ખુલાસો આ પછીની કડીઓમાં આપણને મળી રહે છે. આપણે એ પ્રતિ વળીએ તે પહેલાં પ્રભુ માટે અને પોતા માટે આચાર્યજીએ યોજેલી ઉપમા સમજવી યોગ્ય છે.

આચાર્યજી પ્રભુના કેટલાક ગુણોને યોગજ્ઞા પછી, પ્રભુને વિશાળ સમુદ્ર સમાન ગણાવે છે. આમ કહેવામાં પ્રભુના કયા ગુણો વિશેષપણે તેમના ધ્યાનમાં હશે તે વિચારીએ. સાગર તેની વિશાળતા અને ગંભીરતા માટે અનેક જગ્યાએ આદર યોગ્ય થયો છે. આખી પૃથ્વીનો નકશો તપાસીએ તો સમજાય છે કે સ્થળ કરતાં સમુદ્રનું જળ વિશેષ જગ્યા રોકે છે. હજારો માઈલોમાં આ જળ ફેલાઈને રહેલું છે. આ પ્રકારની વિશાળતા અન્ય કોઈની જોવામાં આવતી નથી. વળી તેના પેટાળમાં અનેક પ્રકારનાં રત્નો, ખનીજો, તથા અન્ય કિંમતી ચીજો છુપાયેલી પડી હોય છે, તે સર્વને સાગર પોતામાં સમાવી રાખે છે, ક્યારેય તે આછકલો બની પોતાની સમૃદ્ધિનું પ્રદર્શન કરતો નથી. સાથે સાથે સમુદ્ર એવો જ ગંભીર પણ છે. તેનામાં વૃદ્ધિ કે ઘટ થાય, કોઈ ફેરફાર થાય તો તે સામાન્ય રીતે પ્રગટ કરતો નથી, પણ પોતામાં જ બધું સમાવ્યા કરે છે. નદીઓમાં વરસાદના પૂરને લીધે પાણી વધે તો તે આછકલી બની, બંને કાંઠે ઉભરાઈ પૂરપાટ દોડે છે અને માર્ગમાં અનેકને નુકશાન કરે છે. જો પાણી ઘટે તો તે સૂકાઈને મૃતઃપ્રાય જેવી થઈ અન્યને જીવન નિર્વાહમાં પણ અંતરાયરૂપ બની જાય છે, અર્થાત્ થોડો ફેરફાર પણ નદીમાં ઘણી અસર ઉપજાવે છે. ત્યારે સમુદ્રમાં તેનાથી ઘણો મોટો ફેરફાર પણ અત્યંત અલ્પ અસર ઉપજાવી શકે છે. સમુદ્રમાં આવી અનેક નદીઓ દિવસ રાત પોતાનું પાણી ઠાલવતી જ રહે છે છતાં પણ તે ક્યારેય પોતાની મર્યાદા છોડતો નથી, કે નથી પોતાની સપાટી વધવા

હેતો. બધું જ પોતાના ઊંડાણમાં સમાવી દે છે. અગર સૂર્ય પોતાના પ્રખર તાપથી સારાએ સમુદ્રને શોષી લેવા તત્પર બન્યો હોય, સાથે અંદરના ભાગમાં રહેલો ભડકે બળતો વડવાગ્નિ તેને વિશિષ્ટ પ્રકારે સહાયકારી બનતો હોય, તેવી સ્થિતિમાં પણ સમુદ્ર પોતાની સમતુલા બળવી રાખે છે, અને બધું જ પોતામાં સમાવ્યા કરે છે. તેનાં આ પ્રકારનાં ગંભીર-પણાએ અનેક જ્ઞાનીઓને આકર્ષ્યા છે. આથી જ કોઈ વિદ્વાને ગાયું છે કે :—

હેયે વડવાનલ જલે, તો યે સાગર ગાય;
હસી બાણે જગજેર પી, સંતન તે કહેવાય.

આચાર્યજી જ્યારે પ્રભુને સાગર સમા ગણાવે છે ત્યારે તેમના આવા ગુણોનો અનુભવ થતો જણાય છે. પ્રભુના ગુણો ચારે બાજુ ફેલાયેલા છે. કોઈ ક્ષેત્ર એવું જોવામાં કે અનુભવવામાં આવતું નથી કે જ્યાં પ્રભુના ગુણનો પ્રભાવ પહોંચતો ન હોય. જો કોઈ ક્ષેત્ર એવું હોય કે જ્યાં પ્રભુનો પ્રભાવ ન હોય તો તે ક્ષેત્રના જીવો કદી પણ વિકાસ કરી શકે નહિ. આ પ્રભુના ગુણોના પ્રભાવની વિશાળતા આચાર્યજીને ખૂબ આકર્ષી ગઈ જણાય છે. વળી પ્રભુ અનંત જ્ઞાન, અનંત ચારિત્ર અને અનંત વીર્યના ધારક હોવા છતાં પોતાની આ સમૃદ્ધિ કયાંય પ્રગટ કરતા જણાતા નથી. તેઓ તો પોતાની સર્વ શક્તિઓ પોતામાં જ ગંભીર બનીને સમાવી દે છે. તેઓ ક્યારેક પોતાને મળેલી જ્ઞાનસમૃદ્ધિથી છલકાતા નથી, પણ સાગરની માફક પોતામાં સમાવે છે અને પાત્ર જીવની પાસે જ એ ખબરનો પ્રગટ

થાય છે. સમુદ્રનો રત્નરાશિ મેળવવા જેમ સાચા મરજીવા જ ભાગ્યશાળી બને છે તેમ સાચો મુમુક્ષુ જ પ્રભુએ આપેલા જ્ઞાનનાં ગુપ્તભેદો પ્રાપ્ત કરવા ભાગ્યશાળી બને છે. પ્રભુનાં જ્ઞાનની વિશાળતા જેવી તેવી નથી. તેમના જ્ઞાનમાં ત્રણે કાળનાં ત્રણે લોકનું સમય સમયનું જ્ઞાન પ્રકાશે છે. પણ પ્રભુનું ગાંભીર્ય અદ્ભુત છે ! સાચા મુમુક્ષુ વિના એનો લક્ષ પણ બીજાને થતો નથી, તો પછી તેની પ્રાપ્તિની તો વાત જ ક્યાં રહી ? સમુદ્ર જેમ પોતાનું સમપણું બળવી રાખે છે, વૃદ્ધિ ક્ષયની અસર જણાવા દેતો નથી તેમ પ્રભુ પોતે વીતરાગ રહી પોતાનું સમપણું બળવી રાખે છે. કોઈ અત્યંત માન આપે કે કોઈ ઉપસર્ગ કરે તે વિશે પોતે તો નિર્વિકાર જ રહે છે. આ બધી અપેક્ષાથી વિચારીએ છીએ ત્યારે સમજાય છે કે આચાર્યજી પ્રભુને વિશાળ સાગર સમાન બતાવે છે તે કેટલું યોગ્ય છે !

સમુદ્રની મહત્તા બતાવતા બાળક સાથે આચાર્યજી પોતાને સરખાવે છે તે પણ સૂચક છે. બાળક હજી મરજીવો તો બનેલો નથી, તે તો સમુદ્રની બાહ્ય મહત્તા જોઈને જ આકર્ષાય છે, અને તેને વર્ણવવા પોતાને સુલભ એવા સાધનનો ઉપયોગ કરી પોતાની પ્રવૃત્તિ આરંભી દે છે. તે અપેક્ષાથી બાળક હજી ગંભીર બનેલ નથી, અને આવા બાળક સાથેની પોતાની સરખામણી દ્વારા આચાર્યજી એ પ્રગટ કરે છે કે પોતે હજી સુધી પ્રભુના જ્ઞાનમાં રહેલા અત્યંત ગુપ્તભેદોના બાણકાર થયેલ નથી, પણ બાહ્ય જણાતાં અનેક આશ્ચર્યોથી

એટલા પ્રભાવિત થયા છે કે તેમની મહત્તા ગાયા વિના રહી શકાય એમ નથી. આથી ગુપ્તતાના ભેદ વિનાની પોતાની વાણીનો આશ્રય લઈને પોતે સ્તુતિનો આરંભ કરી દીધો છે. આમ વિશિષ્ટ રીતે આચાર્યજીએ પોતાની વાણીની મર્યાદા બતાવી દીધી છે.

આ કડી દ્વારા એક સુંદર ધ્વનિ ફલિત થાય છે. બાહ્ય-સમૃદ્ધિ અને વિશાળતા જોનાર બાળક સમુદ્રથી કેટલો આકર્ષાય છે ! આવું અદ્ભુત આકર્ષણ અનુભવનાર તે બાળક કાળે કરીને સમુદ્રના આંતરપેટાળનાં ખજાના જોલનાર એક અચ્છો મરજીવો બને તો તેમાં આશ્ચર્ય લાગે નહિ. એ જ રીતે પ્રભુના બાહ્ય ઐશ્વર્યથી પણ અત્યંત પ્રભાવિત થનાર, અદ્ભુત આકર્ષણ અનુભવનાર આચાર્યજી પ્રભુના હૃદયમાં રહેલા ગુપ્ત ભેદોના જ્ઞાતા નીવડે તો ખૂબ જ સહજ લાગે. આ સ્થિતિ તથા દશા આપણને આગળની કડીઓમાં સ્પષ્ટ જોવા મળે છે, અને એ પરથી અહીં ફલિત થતો ધ્વનિ યથાર્થ જણાય છે. આચાર્યજી પોતાની મર્યાદા આ પછીની કડીમાં જુદી રીતે સ્પષ્ટ કરે છે. (૫)

ये योगिनामपि न यांति गुणास्तवेश !

वक्तुं कथं भवति तेषु ममावकाश ? ।

जातातदेवमसमोक्षित कारितेयं

जल्पन्ति वा निजगिरा ननु पक्षिणोऽपि ॥ ६

હે ઇશ ! યોગી પણ તમારા ગુણ જો ન કરી શકે,
સામર્થ્ય મારું કયાંથી વર્ણન મુજથી તેણું થઈ શકે;

વિચાર વિણુનું કાર્ય આ ગણાય મારું તેહથી,
પણ પક્ષી શું પોતા તણી ભાષા કહો વદતાં નથી ? ૬

નાનાં બાળકની જેમ અતિ ઉત્સાહમાં અત્વીને પોતે પ્રભુના ગુણોની ખાણ વર્ણવવા તો બેઠા છે, પણ તે કાર્ય વિદ્વાનોની નજરમાં કેવું હાસ્યાસ્પદ જણાય છે તે અનુભવ સ્પષ્ટ કરતાં આચાર્યજી આ કડીમાં કહે છે કે, હે ઇશ ! યોગીઓ (મન, વચન અને કાયાના યોગને સંયમિત કરનારાઓ) પણ તમારા ગુણો કહેવાને શક્તિમાન થતા નથી, તો પછી ગુણોનું વર્ણન કરવા માટે મારી બુદ્ધિ કેવી રીતે સમર્થ થાય ? આ રીતે જોતાં તો મારું આ કાર્ય વિચાર વગરનું, અતિ સાહસ પૂર્વકનું ગણાય તેવું છે. તથાપિ મનુષ્યની ભાષા ન સમજવા છતાં પક્ષીઓ શું મનુષ્યની સમક્ષ પોતાના ભાવ જણાવવાના પ્રયાસ નથી કરતા ?

આચાર્યજી આ કડીમાં પોતે આરંભેલું કાર્ય અન્યની દૃષ્ટિમાં કેવું વિચાર વગરનું જણાય છે તે સ્પષ્ટ કરે છે. તેઓ શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુને કહે છે કે હે પ્રભુ ! તમારામાં એટલા બધા ગુણોનો સમુહ એકઠો થયો છે કે ભલભલા યોગીઓ પણ તેનું વર્ણન કરવા સમર્થ થતા નથી. યોગી એટલે મન, વચન અને કાયાના યોગને સંયમિત કરી આત્મદશાની ઉચ્ચ અવસ્થાએ વિરાજતા હોયો. તેમનું મુખ્ય કાર્ય પ્રભુ સાથે એકતા કેળવવાનું છે, અને સંસારથી સર્વથા અલિપ્તપણું કેળવવાનું છે. આવા માત્ર આત્માર્થમાં રમતા યોગીઓ પણ પ્રભુના ગુણો યથાર્થ રીતે વર્ણવવામાં સફળ થતા નથી. ભૌતિક

લબ્ધિ શક્તિવાળા ઇન્દ્રોની હબ્બર જીભ પણ પ્રભુગુણ યથાર્થ વર્ણવી શકતી નથી એ આગળની કડીમાં આપણે જોયું, અને અહીં બતાવ્યા પ્રમાણે આત્મવૈભવી યોગીઓ પણ પ્રભુગુણ યથાર્થ વર્ણવવા શક્તિમાન નથી. આમ પ્રભુના ગુણોનો મહિમા એવો અદ્ભુત છે કે તેને વર્ણવવા જતાં સહુને મર્યાદા નડે છે. માત્ર તે મહિમાનો અનુભવ જ કરી શકાય છે, પ્રગટ વર્ણવી શકાતો નથી. આમ માત્ર અનુભવગોચર એવા પ્રભુના ગુણો ગાવા મહા સમર્થ યોગીઓ પણ શક્તિમાન નથી. એવા યોગીઓના પડછામાં પોતાનું સામર્થ્ય કેટલું અદ્ય છે તે આચાર્યજી અહીં બતાવે છે, અને તેથી જ પ્રભુને પ્રશ્ન કરે છે કે તો પછી મારી શક્તિથી હું તમારા ગુણોનું વર્ણન કઈ રીતે કરી શકું? આચાર્યજીને સ્પષ્ટ જણાય છે કે પોતે ઉપાડેલું પ્રભુ સ્તુતિનું કાર્ય પોતાના ગબ્બ ઉપરાંતનું છે.

આવી પરિસ્થિતિ હોવા છતાં આચાર્યજી આરંભેલું કાર્ય અધવચથી છોડવા તૈયાર નથી, બલકે પૂર્ણ કરવા કટિબદ્ધ થયા છે, તે પાછળની બે પંક્તિઓમાં તેમણે લીધેલા વળાંક પરથી સ્પષ્ટ થાય છે. સંસ્કૃતમાં એક શુભાષિત છે કે :—

અનારમ્ભો હિ કાર્યાનાં પ્રથમમ્ બુદ્ધિ લક્ષણમ્ ।

આરબ્ધસ્યાન્ત ગમનમ્ દ્વિતીયમ્ બુદ્ધિ લક્ષણમ્ ॥

કાર્યનો આરંભ જ ન કરવો એ બુદ્ધિનું પહેલું લક્ષણ છે, અને આરંભેલું કાર્ય પૂર્ણ કરવું એ બુદ્ધિનું બીજું લક્ષણ છે. આચાર્યજીએ પહેલું લક્ષણ તો રાખ્યું નથી, તેથી ગમે

તેવા અંતરાયો વચ્ચે પણ આરંભેલું કાર્ય પૂર્ણ કરવું એ બીજું લક્ષણ રાખવા તત્પર બન્યા જણાય છે.

ત્રીજી પંક્તિમાં આચાર્યજી કહે છે કે ગર્ભ ઉપરાંતનું કાર્ય કરવાના મનોરથ સેવવા અને પાર પાડવા પ્રવૃત્ત થવું એ વિદ્વાનનું લક્ષણ નથી, પણ વિચાર-હીનનું લક્ષણ છે. વિદ્વાન અથવા તો ડાહ્યો માણસ પોતાની મર્યાદા સમજીને, શક્તિ અનુસારનું જ કાર્ય ઉપાડે, અને તે પૂર્ણ કરે. પોતાની શક્તિ અનુસારનું કાર્ય ઉપાડી પૂર્ણ કરે તે ડાહ્યો માણસ, અને પોતાની શક્તિ બહારનું કાર્ય ઉપાડી પાર પાડે તે મહાન માણસ. આ વ્યાખ્યાને અનુસરી આપણે આચાર્યજીનો દરજ્જો નક્કી કરવો હોય તો ? પણ આચાર્યજી એ તરફ અંગુલી નિર્દેશ પણ કરતાં નથી. તેઓ તો બીજો કોઈ હેતુ સાધવા પ્રયત્ની હોય તેમ જણાય છે. તેમના મતે ડાહ્યો માણસ પોતાની શક્તિ માપીને જ પોતાથી થાય તેવું કાર્ય ઉપાડે છે, ત્યારે અવિવેકી જ પોતાની શક્તિ-મર્યાદાની બહારનું કાર્ય કરવા ઉત્સાહ બતાવે છે. આમ જણાવી આચાર્યજી પોતાની અલ્પતા પ્રગટ કરે છે કે પોતે ગર્ભ બહારનું કાર્ય કરવા પ્રવૃત્ત થયા છે. પરંતુ તેમની આ અલ્પતામાં જ આપણને સાચા ભક્તનાં દર્શન થાય છે. વિદ્વાન જીવ પોતાની શક્તિ અનુસાર કાર્ય કરે છે તે સાચું, પણ ભક્તે તો પોતાનું સર્વસ્વ જ સર્વજ્ઞ પ્રભુને સોંપ્યું હોય છે. એટલે તેણે પોતાની શક્તિનો વિચાર કરવાને બદલે, સર્વ સમર્થ પ્રભુની શક્તિમાં જ વિશ્વાસ રાખવાનો હોય છે. પોતાની ગમે તેટલી મર્યાદા હોવા છતાં, પ્રભુના સામર્થ્યમાં તેને અતૂટ

શ્રદ્ધા હોય છે, અને એ જ પ્રભુને સર્વ સોંપ્યું હોવાને કારણે, એ કાર્ય પૂરતું પ્રભુનું સામર્થ્ય પોતાનું બની જતું હોય છે. તેની સાચા ભક્તને ખાતરી જ હોય છે કે પોતે આરંભેલું ઉત્તમ પાવત્ર કાર્ય પ્રભુની કૃપા તથા પ્રેરણાથી સફળ થવાનું જ હોય છે, અને પોતાની મર્યાદાના બંધન તૂટી પ્રભુની વિશાળતા સુધી પહોંચીને કાર્ય થતું હોવાથી તેમાં ખામી પણ રહી શકે તેમ નથી. આ રીતે જોતાં અનેક મર્યાદા હોવા છતાં આચાર્યજી આરંભેલા ઉત્તમ કાર્યને શા માટે વળગી રહે છે તેનું થોડું રહસ્ય પ્રગટ થતું જણાય છે, અને એ દ્વારા એ પણ સમજાય છે કે આચાર્યજીને પ્રભુમાં અનન્ય શ્રદ્ધા છે, અને એ શ્રદ્ધાના જોરથી જ પ્રભુ ગુણ ગાવાના અદ્ભુત ઉત્સાહને તેઓ જારી રાખે છે. સાચા ભક્ત વિના આમ બનવું સંભવિત નથી.

આટલું ક્યાં પછી, પોતાની શ્રદ્ધાને ધિરદાવતું ઉદાહરણ તેઓ પૃથ્વીના ઉછરંગેથી શોધી કાઢે છે. તેઓ પ્રભુને જ પ્રશ્ન કરે છે કે શું મનુષ્યની ભાષાથી અજાણ હોવા છતાં પણ પક્ષીઓ પોતાનું વક્તવ્ય, પોતાની જ ભાષામાં મનુષ્યને સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરતા નથી? પક્ષી તથા મનુષ્ય બંને એકબીજાની ભાષાથી અજાણ છે, અને બંને કુદરતના સાનિધ્યમાં ખેલતા જીવો છે. બંને ખીલેલી કુદરતનો આનંદ સમાન રીતે માણતા હોવા છતાં, એમાંથી પ્રગટતો આનંદ, મનુષ્ય પોતાનું ડહાપણ વાપરી, પોતાની ભાષાથી અજાણ એવા પક્ષીઓ સમક્ષ વ્યક્ત કરતાં બંચકાય છે; ત્યારે પક્ષીઓ એવા પ્રસંગે

પોતાનો આનંદ મનુષ્ય સમક્ષ મધુર કલરવ કરીને વ્યક્ત કરતાં જરા પણ ખંચકાતા નથી. તેઓ વાણીની-ભાષાની મર્યાદા વિશે લક્ષ કર્યા વિના, કુદરતમાં જ શ્રદ્ધા રાખી, પોતાને યોગ્ય લાગે તે ક્યેં જાય છે. પરિણામે આપણે અનુભવીએ છીએ કે પક્ષીના એ ગુંબરંવ અને કલરવનો આનંદ આપણે મનુષ્યો માણી શકીએ છીએ, ભાષાની મર્યાદાઓ નડતી હોવા છતાં. આ ઉદાહરણ દ્વારા આપણું લક્ષ આચાર્યજીની વાણી પર નહિ, પણ તેમના ગુંબરવ પર કેંદ્રિત થાય છે. પ્રભુના ગુણોના સ્મરણથી પ્રગટ થતો અત્યાનંદ આચાર્યજી એ રીતે પ્રગટ કરે છે કે આપણને તેમને નડતી વાણીની મર્યાદાનું ભાન પણ થતું નથી, આપણે તો તે રચનામાંથી ટપકતાં આનંદ રસમાં જ નિમગ્ન બનતા જઈએ છીએ, અને તેમની સાથે સાથે એ આનંદના રસપાનમાં તદ્દુપ થતા જઈએ છીએ. આ જ એમની કાવ્યશક્તિનો સાચો પરિચય છે. તેમની અનુભૂતિમાં આપણી અનુભૂતિ સમાઈ જાય છે. (૬)

આમ છ કડી સુધી આચાર્યજીએ પોતે આરંભેલું પ્રભુની સ્તુતિ કરવાનું કાર્ય કેટલું મહાન, કેટલું વિસ્તૃત અને કેટલું કઠિન છે તે જુદી જુદી રીતે વ્યક્ત કર્યું છે. આ મહાન કાર્ય માટે જોઈતી શક્તિ પોતામાં નથી, એવી પોતાની અદ્યતા સ્પષ્ટ કરી છે. તેમ છતાં તેઓ આ કાર્ય શા માટે કરે છે તેનું રહસ્ય વિશેષતાએ આપણને સાતથી નવ એ ત્રણ કડીમાં જાણવા મળે છે. અર્થાત્ સ્તુતિ રચના પાછળનો હેતુ આ કડીઓમાં પ્રગટ થાય છે.

આસ્તામન્વિત્ય મહિમા જિન સંસ્તવસ્તે
નામાઽપિ પાતિ ભવતો ભવતો જગંતિ ।
તીવ્રાતવો પહત પાંથ જનાન્નિદાધે
ગ્રીણાંતિ પદ્મસરસઃ સરસોઽનિલોઽપિ । ૭

અર્થિત્ય મહિમાવાન સ્તુતિ આપની જિનવર અરે,
તુજ નામ પણ સંસારથી ત્રૈલોક્યકનું રક્ષણ કરે;
જ્યમ ગ્રીષ્મકેરા સખત તાપ વડે મુસાફર જે દુઃખી,
તે થાય કમળ તળાવકેરા શીતળ વાયુથી સુખી. ૭

પોતાને અનેક મર્યાદાઓ નડતી હોવા છતાં આચાર્યજી
આ રચના કરવા કેમ તત્પર બન્યા છે તેનું રહસ્ય અહીં
જાણવા મળે છે. પ્રભુના સ્મરણથી સંસારના પરિતાપથી છૂટાય
છે એ બતાવતાં આચાર્યજી આ કડીમાં પ્રભુને સંબોધીને કહે
છે કે, ‘હે જિનપ્રભુ ! આપની સ્તુતિ કરવાનો મહિમા તો
ચિંતવી પણ ન શકાય તેવો છે. માત્ર તમારા નામનું સ્મરણ
કરવામાં આવે તો પણ તે ત્રણે લોકના જીવોને સંસારથી
રક્ષણ આપવા સમર્થ છે. મધ્ય ઉનાળાના સખત તાપમાં
પ્રવાસ કરતો મુસાફર અનેક સંકટો પામે છે, પણ જ્યારે તે
મુસાફર કમળથી ભરપૂર એવા તળાવ પરથી પસાર થઈને
આવતા ઠંડા વાયુનો સ્પર્શ પામે છે ત્યારે સુખ તથા શાંતિ
અનુભવે છે. અર્થાત્ પ્રભુનું નામસ્મરણ એ સંસારના પરિ-
તાપોમાં ગ્રીષ્મ ઋતુમાં શીતળ વાયુ માફક સાતાકારી રહે છે.

સંસારમાં અનુભવવા મળતી એક પરિસ્થિતિનું દષ્ટાંત
લઈને આચાર્યજી આ કડીમાં પ્રભુનાં સ્મરણનો અને સ્તુતિનો

પ્રભાવ વર્ણવે છે. પ્રત્યેક મનુષ્ય સમજી શકે અને અનુભવી શકે એવી વિષમ પરિસ્થિતિનું ચિત્ર ત્રીજી પંક્તિમાં ખડું કરે છે. ધોમધખતા ગ્રીષ્મની બપોરે, જ્યાં લેશ પણ છાંયો મળતો ન હોય તેવી વાટે આગળ વધતા મુસાફરનું ચિત્ર આપ્યું છે. આ મુસાફર એ સખત તાપમાં કેટલા પ્રકારની વેદના અનુભવે ? ધરતી ખૂબ તપી હોય એટલે પગ સખત દાઝતા હોય, અગ્નિ ઝરતી લૂ વાતી હોય એટલે આખા શરીરે ડામ દેવાતા હોય તેવી બળતરા થતી હોય, અને માથા ઉપર પણ ક્યાંય છાંયો ન આવવાને કારણે એ ભાગ પણ બળું બળું થતો હોય; આ દશામાં સખત તૃષા લાગી હોય; આવા સમયે એ મુસાફર કેટલા પ્રકારે દુઃખ અનુભવે તેની કલ્પના આવવી કઠણ નથી. તે ચારે બાજુથી સંકટથી જ ઘેરાયેલો હોય, અને ક્યાંયથી પણ રાહત મળે તેવો અવકાશ ન હોય, એવી પરિસ્થિતિમાં પ્રવાસમાં આગળ વધવું તે મુસાફર માટે કેટલું વિષમ બની રહે ! તેમ છતાં તે પ્રવાસમાં થોડે આગળ જતાં એક સુંદર કમળોથી ભરપૂર તળાવ પાસેથી પસાર થવાનો તેને યોગ આવે, તે સરોવર પરથી પત્તાર થઈને આવતી મીઠી હવાની શીતળ લહેર માણવાનો પ્રસંગ બને તો તે મુસાફરને કેટલી શાંતીનો અનુભવ થાય ! લૂ ઝરતા પવનની જગ્યાએ શીતળતાથી ભરપૂર પવનનો સ્પર્શ થતાં આખા શરીરનો દાહ દુખ્ત થાય, ધરતી પણ શીતળતાને કારણે દાહ દેવાનું બંધ કરે અને એ રીતે સમગ્ર શરીરે સુખનો અનુભવ થાય. વળી સુંદર કમળોથી યુક્ત સરોવરનું નયનરમ્ય દશ્ય

આંખને પણ ખૂબ શીતળતા આપે છે. ચારે બાજુની સંકટની પરિસ્થિતિમાં કમળતળાવના શીતળ પવનનો સહારો તે મુસાફરને ફેટલો લાલકારી થાય એ અંદાજ કાઢવો આ પરિસ્થિતિનો વિચાર કરતાં જરાય મુશ્કેલ નથી.

આ આખી પરિસ્થિતિ સ્પષ્ટ કરવાનો હેતુ પ્રગટ જ છે. શ્રી આચાર્યજી જણાવે છે કે કમળતળાવ પરથી થઈને આવતો પવન, ગ્રીષ્મના અસહ્ય તાપથી દાઝતા મુસાફરને જેવો શાતાકારી થાય છે, તેવું શાતાકારી પ્રભુનું નામસ્મરણ, સંસારના અસહ્ય તાપથી દાઝતા જીવોને થાય છે. આ સંસાર એ ગ્રીષ્મ ઋતુના લૂઝરતા પવન જેવો છે. તેમાંથી સતત દુઃખનો દાવાનળ પ્રગટ્યા જ કરે છે. જીવ સુખ મેળવવા ઝાંવા નાખ્યા જ કરે અને તેને સતત દુઃખનો અનુભવ થયા જ કરે. સંસારમાં કયાંય એક અંશ પણ સાતાનો નથી એવું જ્ઞાનીઓ પોકારી પોકારીને કહી ગયા છે, અને પ્રત્યેક જીવ અનુભવ કર્યા કરે છે. પણ છતાંય તેનાં સુખ માટેનાં વલણાં ચોછા થતાં નથી. સંસારમાં રખડતા જીવો એ લૂથી દાઝતા મુસાફર છે. નિત્ય નિગોદથી શરૂ કરી મોક્ષ સુધીના પ્રવાસમાં ચારે ગતિમાં તે પરિભ્રમણ કરે છે, અને પ્રત્યેક ગતિમાં તે સંસાર દુઃખનો અનુભવ કરી દાઝ્યા જ કરે છે. આ પરિતાપની વચ્ચે રહેતા જીવોને પ્રભુનું નામસ્મરણ કમળતળાવ પર થઈને આવતા શીતળતા સહર પવન જેવું શાતાકારી નીવડે છે. મેષોન્મેષથી શરૂ કરી શૈલેશી અવસ્થા પર્યંતની શાતાનું કારણ એક સત્પુરુષ જ છે એવો અભિપ્રાય સર્વ જ્ઞાનીઓનો છે. આ

દુઃખના અપાટામાં જે કંઈ શાંતિ અનુભવાય છે તેનું નિમિત્ત સત્પુરુષ જ હોય છે એવું વિચારતાં સમજી શકાય છે.

સંસારમાં કયાંય સુખ નથી. તેમાં રહેતા જીવો ચારે બાજુથી અનેક પ્રકારની મુશ્કેલીઓ જ અનુભવ્યા કરે છે અને ચારે બાજુથી સંકટમાં ઘેરાયેલો હોવાથી દુઃખ જ અનુભવ્યા કરે છે. ત્યાં રાહતનો દમ મળવો પણ અતિ મુશ્કેલ જણાય છે. આ સ્થિતિનો અનુભવ સંજી પંચેન્દ્રિય મનુષ્યને પણ થાય છે. તો પછી તેનાથી નીચી અવસ્થાવાળાનું તો પૂછવું જ શું? તેમને તો મેષોન્મેષ જેટલી શાતા પણ અનુભવવા મળતી નથી. સંસારનું આવું દુઃખથી ભરપૂર સ્વરૂપ ગ્રીષ્મઋતુના પ્રખર તાપવાળા દિવસના ઉદાહરણથી વિવક્ષિત કર્યું છે. આવા દુઃખઝરતા સંસારમાં અનંત જીવો સાચા ભાન વગર આથક્યા જ કરે છે. ગ્રીષ્મઋતુના તાપઝરતા દિવસના પ્રવાસમાં શીતળતા આપનાર કમળતળાવ પાસેથી આવતી ઠંડી લહેર માણતા પસાર થવાનું લાગ્ય તો કોઈક વિરલાને જ સાંપડે છે. બાકી તો તે તાપ સહન કરતાં કરતાં જ પ્રવાસ આગળ વધારવાનો હોય છે. તેમ આ સંસારમાં શીતળતા આપનાર પ્રભુસ્મરણ તો અત્યંત પુણ્યના યોગે જ પ્રાપ્ત થાય છે, બાકીના જીવો તો સતત દુઃખ ભોગવ્યા જ કરે છે.

આ સંસારમાં જીવો ચારે બાજુથી કોઈ ને કોઈ પ્રકારે પરિતાપ સહન કરતા રહે છે, અને અતિ દુઃખી થતા રહે છે. સંસારના દાવાનળ જેવા દુઃખના સમુદ્રમાં તરફડતા

જીવોને આચાર્યજી ગ્રીષ્મના તાપમાં દુઃખી થતા મુસાફર જેવા ગણાવે છે, અને એમાં લેશ પણ શીતળતા આપનાર જો કોઈ હોય તો તે શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુનું નામસ્મરણ છે તેમ જણાવે છે. પ્રભુના નામનું સ્મરણ કરવાથી જીવ સંસારમાં-ત્રણે લોકમાં ઉપદ્રવિત થતા પરિતાપથી બચી શકે છે એવો મહિમા છે. પ્રભુનું સ્મરણ રહે ક્યારે? જ્યારે પ્રભુમાં પ્રેમ ઉદ્ભવે ત્યારે, પ્રભુ પ્રત્યે સમર્પણભાવ આવે ત્યારે. આ સમર્પણભાવ આવે ત્યારે પ્રભુ પોતાના ભક્તને પોતાના જેવો જ બનાવવા પુરુષાર્થ કરે છે અને જેમ જેમ ભક્ત વીતરાગદ્વેષ તરફ વળતો જાય છે તેમ તેમ પોતાનું શાંતસ્વરૂપ પ્રગટાવી સંસારના પરિતાપથી બચતો જાય છે, એવો મહિમા પ્રભુના નામસ્મરણનો છે. જો સાચા ભાવથી સ્મરણ કરવામાં આવે તો સ્મરણ કરનારની પાસે દુઃખો આવી શકતા નથી. માત્ર સ્મરણથી જ આવું કાર્ય થઈ શકે તો તેમની સ્તુતિ કરવાથી કેવું અદ્ભુત પરિણામ આવે? એ મહિમા વર્ણવવો એ પણ આચાર્યજીને પોતાના ગળ જહારની વાત લાગે છે. તેઓ ચિંતવી શકતા નથી કે એ મહિમા કેટલો અદ્ભુત હશે. તેથી તો તેઓ કહે છે કે—

“અચિંત્ય મહિમાવાન સ્તુતિ આપની જિનવર અરે!

તુજ નામ પણ સંસારથી ત્રૈલોક્યનું રક્ષણ કરે.”

આ પંક્તિઓ વાંચતાં આપણને શ્રી માનતુંગાચાર્ય વિરચિત “ભક્તામર સ્તોત્ર”ની નવમી કડીની નીચેની પંક્તિઓની સ્મૃતિ થાય છે.

“ હરે રાખો સ્તવન કરવાં આપનાં એકધારા,
પાપો નાસે જગજનતણાં નામ માત્રે તમારા. ”

બંનેના શબ્દો જુદા હોવા છતાં ભાવની સમાનતા કેવી અદ્ભુત છે ! બંનેને શ્રી તીર્થંકર પ્રભુની સતત સ્તુતિ તથા નામ-સ્મરણના અદ્ભુત મહિમાની સમાન અનુભૂતિ થઈ છે. એ પરથી શ્રી તીર્થંકર પ્રભુના મહિમાનો કેટલોક પરિચય આપણને થાય છે અને જ્ઞાની પુરુષનાં નીચે જણાવેલા વચનની સાક્ષી પણ મળી રહે છે.

“ કોટિ જ્ઞાનીનો એક અભિપ્રાય હોય છે, એક અજ્ઞાનીના કોટિ અભિપ્રાય હોય છે. ”

આત્માની ઉચ્ચ અવસ્થાએ ધિરાજતી બે અદ્ભુત વ્યક્તિઓ— શ્રી માનતુંગ આચાર્ય અને શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકર—સર્વજ્ઞ પ્રભુનો કેવો સમાન મહિમા અનુભવે છે ? આવા અદ્ભુત મહિમાના અનુભવના પરિણામમાં તેઓ સ્તુતિની રચના કરવા, અનેક મર્યાદાઓ નડવા છતાં પણ તત્પર બને તેમાં શું નવાઈ છે ?

આચાર્યજીએ પોતે અનુભવેલા આ મહિમાને વિશેષ સ્પષ્ટ કરતાં આઠમી કડીમાં ગાયું છે કે—

હૃદ્વર્તિનિ ત્વયિ વિમ્બો શિથિલી ભવતિ

જતોઃ ક્ષણેન નિબિડા અપિ કર્મબન્ધાઃ ।

સદ્યો ભુજગમમયા ઇવ મધ્યમાગમ્

અમ્યાગતે વનશિખંડિનિ ચંદનસ્ય ॥ ૮

હે સ્વામી ! આપ હૃદય વિશે આવો તદા પ્રાણી તણા,
ક્ષણમાત્રમાં દઢ કર્મબંધન જાય તૂટી જગ તણા;
વનના મયુરો મધ્યમાં જેવી રીતે આવ્યા થકી;
ચંદન તણા તરુથી જ સર્પો સઘ છૂટે છે નકી. ૮

આચાર્યજી પ્રભુજી સમક્ષ અહોભાવભરી વાણીમાં જણાવે
છે કે, ‘ હે વિભુ ! ચંદનના વનમાં ચંદનવૃક્ષોને સર્પો ભરડો
દબને રહે છે, પણ વનમાં મયૂર પક્ષીના પ્રવેશ માત્રથી તે
ભરડો છૂટી જાય છે. તેમ જ હે વિભુ ! સ્વભાવતઃ આનંદરૂપ
આ હૃદયમાં ‘ પાપ ’, ‘ દુઃખ ’ રૂપી સર્પો ભરડો દબને રહેવા
લાગ્યા હતા તે આપ કલાધર મોરના પ્રવેશમાત્રથી અદશ્ય
થાય છે.’

આ કડીમાં બહુ જ સ્વભાવિકતાથી છતાં અદ્ભુત રીતે
પ્રભુનો યથાર્થ મહિમા આચાર્યજીએ વર્ણવ્યો છે. પ્રભુ જ્યારે
પ્રાણીના હૃદયમાં પ્રવેશ કરે છે, અર્થાત્ કર્મથી લેપાયેલો જીવ
જ્યારે પ્રભુ પ્રતિ પ્રેમ ઢાળી, પ્રભુને હૃદયમાં સ્થાપિત કરે છે
ત્યારે ગમે તેવાં દઢ કર્મબંધન હોય તે પણ ક્ષણમાં-જોતજોતામાં
તૂટી જાય છે અને જીવ કર્મમુક્ત બને છે. પ્રભુ જ્યારે પ્રાણીના
હૃદયમાં પ્રવેશ કરે છે ત્યારે તે પ્રાણીનાં કર્મો ટકી શકતાં નથી,
તેનો નાશ થતો જાય છે. અહીં આચાર્યજી પ્રભુને ‘ વિભુ ’
તરીકે ઓળખાવે છે તે ઘણું સૂચક છે. ‘ વિભુ ’ એટલે પ્રકાશિત
કરનાર. જ્યાં અંધકાર છવાયો હોય ત્યાં પ્રકાશ પાથરે તે વિભુ.
આ સંબોધન પરથી જ આપણને પ્રભુનું કાર્ય સામાન્યપણે

સમજાય છે અને સંબોધન પછીના શબ્દો દ્વારા એની સ્પષ્ટતા થાય છે. ગળાખૂડ કર્મમાં લેવાયેલો જીવ જ્યારે પોતાના હૃદયમાં પાર્શ્વનાથ પ્રભુની સ્થાપના કરે છે ત્યારે તે પ્રભુના પ્રભાવથી કર્મરહિત બનતો આવે છે. આ પ્રભાવ કેવો અદ્ભુત છે! એ પ્રભાવ અનુભવવા માટે જીવની યોગ્યતા કેવી હોવી જોઈએ તે પણ અહીં સમજાવ્યું છે. અહીં આચાર્યે ‘જંતુ’ શબ્દનો ઉપયોગ કર્યો છે. જંતુ એટલે કર્મના ભારથી દબાઈને સૂક્ષ્મ સ્વરૂપને પામેલો જીવ. એટલે ગમે તેવા ભયંકર કર્મના ભારવાળો જીવ પણ ‘જંતુ’ શબ્દમાં સમાઈ શકે છે. આવા જીવના હૃદયમાં જ્યારે પ્રભુનો પ્રવેશ થાય છે ત્યારે ઉત્તમ કાર્ય થાય છે. ‘હૃદય’ શબ્દથી ‘સંજી પંચેન્દ્રિય’પણું વિવક્ષાય છે. હૃદયનું કાર્ય છે અનુભવવું અને વિચારવું. સંજી પંચેન્દ્રિયપણું પામ્યા વિના જીવ હૃદય પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. વળી તે હૃદયમાં પ્રભુને સ્થાપન કરવાના હોવાથી, પ્રભુ પ્રતિ અનન્ય પ્રેમ કેળવીને તેમની આજ્ઞાનુસાર વર્તવાની વૃત્તિ તેણે રાખવી પડે છે. અર્થાત્ પોતામાં રહેલા સ્વચ્છંદને દેશવટો આપી, પ્રભુ આજ્ઞાએ વર્તવાનો દઢ નિર્ધાર કરનાર જીવની વાત આચાર્ય-જીએ અહીં રજૂ કરી છે. આવો જીવ જ પ્રભુના સાચા મહિમાને માણી શકે છે; અનુભવી શકે છે. આ કથન દ્વારા પ્રભુનો મહિમા અનુભવવા માટે બે મુખ્ય ગુણોની જરૂરિયાત આચાર્યજીએ ખૂબીથી બતાવી દીધી છે. (૧) સંજી પંચેન્દ્રિયપણું (૨) પ્રભુ આજ્ઞાએ ચાલવાની વૃત્તિ. જીવ જ્યારે આ બંને યોગ્યતા પોતામાં લાવે છે ત્યારે જ પ્રભુ

પોતાનું કાર્ય કરે છે. પ્રભુનો હૃદયમાં જેવો પ્રવેશ થાય તેવો જ બધા કર્મોનો ક્રમે કરીને નાશ થવા લાગે છે. આ પ્રભાવ દ્વારા શુદ્ધસ્વરૂપી પ્રભુ અને કર્મમળ વચ્ચેનો સંબંધ પ્રગટ થાય છે. જાને ક્યારેય સાથે રહી શકતા નથી, આથી ગમે તેવા ભારે કર્મોવાળો જીવ હોય, પણ તેના હૃદયમાં પ્રભુ બિરાજમાન થાય તો, પ્રભુના પ્રભાવથી એ સર્વ કર્મોને જવું જ પડે છે. ભગવાનની આસપાસમાં અનિષ્ટો ટકી શકતાં નથી, એટલે કે કર્મ કરતાં પ્રભુનું બળવાનપણું અનેકગણું છે એવો અનુભવ આચાર્યજી અહીં રજૂ કરે છે.

પોતાના આ અનુભવને પુષ્ટિ આપવા આચાર્યજી પ્રકૃતિમાં જેવા મળતું એને અનુરૂપ ઉદાહરણ પછીની બે પંક્તિઓમાં રજૂ કરે છે. ચંદનવનમાં ચંદનની સુગંધથી આકર્ષાઈને આવેલા સર્પો, ચંદનની સુગંધ તથા ઠંડક માણવા માટે તે વૃક્ષને ભરડો દઈને પડ્યા રહે છે, અને વૃક્ષને અનેક પ્રકારે કષ્ટ કરે છે. પરંતુ એ વનમાં પવિત્ર ગણાતા મોરલાઓ પ્રવેશ કરે છે ત્યારે તેમની પવિત્રતા સહન ન કરી શકવાથી, સર્પો વૃક્ષને ભરડો દેવો છોડી દઈ, તત્કાલ જ અન્ય જગ્યાએ ચાલ્યા જાય છે અને વૃક્ષને કષ્ટથી મુક્ત કરે છે.

આ જાને પ્રસંગોનો સંબંધ અને સમન્વય સમજવાથી વિશેષ સ્પષ્ટતા થાય તેમ છે. પ્રકૃતિથી જ સર્પ અને મંચુરને વેરભાવનો સંબંધ છે. સર્પ એ અનિષ્ટ અને મિથ્યાત્વનું પ્રતિક છે, ત્યારે મોર એ પવિત્રતા અને પાત્રતાનું પ્રતિક છે.

આથી જ્યારે જ્યારે ઈષ્ટ અને અનિષ્ટનો સંઘર્ષ જામે છે ત્યારે ત્યારે ઈષ્ટનો જય અને અનિષ્ટનો પરાજય હોય છે. જેમ પ્રકૃતિમાં તેમ પરમાર્થમાં કર્મ અને પ્રભુને પ્રકૃતિથી જ વેરભાવનો સંબંધ છે, તેઓ બંને ક્યારેય પણ સાથે રહી શકતા નથી. કર્મ એ સર્વ પ્રકારનાં અનિષ્ટો અને દુઃખનું નિમિત્ત છે, ત્યારે પ્રભુ એ સર્વ ઈષ્ટ અને અવ્યાપાધ સુખનું નિમિત્ત છે. તેથી જ્યારે જ્યારે બંને વચ્ચે સંઘર્ષ થાય છે ત્યારે ત્યારે પ્રભુનો જ વિજય નિશ્ચયપણે હોય છે, તથા કર્મ હાર ખાય છે એ અવસ્થા અહીં સ્પષ્ટપણે રજૂ કરાઈ છે.

આ કડીને વિચારતાં સમજાય છે કે આત્મા એ ચંદન-વૃક્ષ સમાન છે. તે ગમે તે સંજોગમાં યથાવત્ રહે છે. સર્પ ભરડો લે તો પણ વૃક્ષ તેની સુગંધનો કે ઠંડકનો ત્યાગ કરતું નથી, તેમ આત્મા પણ ગમે તેવા કર્મભાર નીચે પ્રદેશ કે ગુણનો ત્યાગ કરતો નથી. તે પોતાની અવસ્થા જાળવી રાખે છે. કર્મ એ સર્પ સ્વરૂપ છે. તે અનિષ્ટ તથા પીડા સૂચવે છે, ત્યારે પ્રભુ એ મયુરસ્વરૂપ છે, તે પાત્રતા અને પવિત્રતા સૂચવે છે.

અહીં પ્રકૃતિ અને પરમાર્થનો એક તફાવત નજરે ચડે છે. સર્પ અને મયૂરના ગજગ્રાહની વચ્ચે ચંદનવૃક્ષ અલિપ્ત રહે છે. તે પોતે કોઈને નિમંત્રણ આપતું નથી કે તિરસ્કાર કરતું નથી. ત્યારે જીવ પોતાના ભાવાનુસાર બંનેને નિમિત્ત આપે છે. આત્મા એ ચંદનવૃક્ષની જેમ બધાને આકર્ષનાર

છે, આથી મિથ્યાત્વાદિ અનેક કર્મો આત્માની વિભાવ અવસ્થામાં સર્પની જેમ તેને ચિટકી પડે છે. પણ તે ભરડામાં દબાયેલો જીવ જો, એથી છૂટવાના ભાવ કરી મયૂરરૂપ પ્રભુને હૃદયમાં સ્થાપે તો આ કર્મો આત્મા પાસે રહી શકતા નથી. આત્મા આમ ચંદનવૃક્ષની જેમ કર્મ અને સર્વજ્ઞ બંનેને સુખરૂપ છે. પણ તેને સુખરૂપ કોણ તે નક્કી કરી, તેને આમંત્રણ આપવું એ તેની સ્વતંત્રતાની વાત છે. તે પોતે જેવો થવા ધારે તેવો થઈને રહે છે. કર્મના ભારથી દબાવા ઇચ્છે તો તેમ બને અને પ્રભુના ધ્યાનમાં લીન બની કર્મરહિત થવા ઇચ્છે તો તેમ બને. આ સ્થિતિ સૂક્ષ્મ વિચારણા માગી લે છે અને પ્રભુનો મહિમા માગ્યા વિના માણવા મળતો નથી એ સૂક્ષ્મ-જ્ઞાનનો વિવેક તેમાંથી સમજાય છે. વીતરાગ પ્રભુ, વીતરાગ થવા ઇચ્છનારને તેમ થવા માટે સંપૂર્ણ સહાય કરે છે, અને વિજયી નિવડે છે એ સિદ્ધાંત અહીં વણાયેલો જોઈ શકાય છે. (૮)

આ અગત્યના સિદ્ધાંતની પુષ્ટિ માટે આચાર્યજી આ પછીની કડીમાં એક નવું ઉદાહરણ રજૂ કરે છે :—

મુચ્યંત એવ મનુજાઃ સહસા જિનેન્દ્ર
રૌદ્રેરુપદ્રવશતૈસ્ત્વમિ વીક્ષિતેઽપિ ।
ગૌસ્વામિનિ સ્ફુરતિ તેજસિ દૃષ્ટમાત્રે
ચૌરૈ રિવાશુ પશવઃ પ્રપલાયમાનૈઃ ॥ ૯

દર્શન અહો જિનેન્દ્ર ! માત્ર મનુષ્યને જો થાય છે,
તો સેંકડો દુઃખ ભયભરેલાં સહેજમાં ટળી જાય છે;

ગોવાળ કિંવા સૂર્ય તેજસ્વી તણા દીઠા થકી,
પશુઓ મૂકાએ સઘ જેવાં નાસતા ચોરો થકી. ૯

પ્રભુજીનાં દર્શન માત્રનો જે પ્રભાવ છે તે પ્રભાવ વર્ણ-
વતાં આચાર્યજી આ કડીમાં હૃદય ખોલીને જણાવે છે કે,
'હું જિનેન્દ્ર પ્રભુ ! મનુષ્યને આપનાં દર્શન થતાં, તે દર્શન
માત્રથી જ ભય પ્રેરનારા સેંકડો દુઃખો સહજપણે ટળી જાય છે,
જેમ ચારે બાજુ પ્રકાશ ફેલાવનાર સૂર્યના પ્રગટ થવાથી અથવા
ગોવાળની માત્ર દષ્ટિ પડવાથી જ ચોરલોકો પોતે ચોરી જતાં
પશુઓને છોડી નાસી જાય છે.' અર્થાત્ સૂર્ય કે પશુપાલકની
દષ્ટિથી જેમ ચોરો ડરે છે તેમ પ્રભુની દષ્ટિથી દુઃખો ડરે છે.

આઠમી કડીમાં, જે કોઈ જીવ પ્રભુને હૃદયમાં સ્થાપે તે
સર્વને પ્રભુનાં કેવાં મહાત્મ્યનો પરિચય થાય છે તે આચાર્યજીએ
વર્ણવ્યું છે પ્રસ્તુત કડીમાં, જે જીવ પ્રભુનાં દર્શન કરવાનો
લાભ પામે તે કેવા ઉત્તમ ફળને પ્રાપ્ત કરે છે તે વર્ણવ્યું છે.
પૂર્વની કડીમાં, પ્રભુને હૃદયમાં સ્થાપન કરનાર જીવ કોઈ પણ
ગતિમાં રહેલો હોય તો પણ એમનો મહિમા અનુભવવા
લાગ્યશાળી થાય છે, તે સ્પષ્ટ રીતે આચાર્યજીએ બતાવ્યું છે
અને આ કડીમાં માત્ર મનુષ્યગતિમાં અનુભવવા મળતો એવો
પ્રભુનો મહિમા પ્રગટ કર્યો છે. એનો અર્થ એટલો જ છે કે
આ પ્રકારનો અનુભવ મુખ્યત્વે મનુષ્યગતિમાં પ્રાપ્ત થાય છે,
અને અન્ય ગતિઓમાં આવો અનુભવ લાગ્યે જ થવા યોગ્ય
છે. આ પરથી એ વિચારણા જાગે છે કે એમાં એવી કયા

પ્રકારની વિશેષતા છે કે જે માટેની પાત્રતા વિશેષપણે પ્રગટ થાય છે? એ તપાસતાં પહેલાં થતો અનુભવ જોઈએ.

પ્રભુનાં મુખદર્શનથી થતો અદ્ભુત પ્રભાવ આ કડીમાં આચાર્યજી વર્ણવે છે. મનુષ્યને પ્રભુનાં મુખનું દર્શન જે પ્રકારે થાય છે. પ્રભુ જ્યારે સર્વજ્ઞરૂપે ગિરાજતા હોય, સિદ્ધ થયા ન હોય તે વખતે પ્રત્યક્ષ દર્શનનો લાલ મનુષ્યને થાય છે, અને જ્યારે પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપે પ્રભુ ગિરાજમાન ન હોય ત્યારે પ્રભુનાં મુખદર્શનનો લાલ મનુષ્યને ભાસમાં મળે છે. મનુષ્યનું ચિત્ત પ્રભુમાં એકાગ્ર બને છે અને ત્યારે તેને પ્રભુ દર્શનની તીવ્ર ઝંખના થાય છે. તે વખતે પ્રભુ પ્રત્યક્ષપણે ગિરાજમાન ન હોય તો તે પ્રભુનાં દર્શનનો લાલ ન પામી શકે એમ નથી. તે વખતે ચિત્તની સ્થિરતાના સમયે ભાસરૂપે પ્રભુદર્શનનો લાલ તેને મળે છે. વળી પ્રભુ પ્રત્યક્ષપણે હોય, છતાં એવા દૂરના સ્થળે કે એવી અન્ય જગ્યાએ હોય કે મનુષ્ય ત્યાં દર્શન કરવા પહોંચી શકે તેમ ન હોય, તો તેવે વખતે પણ ચિત્તસ્થિરતામાં તે મનુષ્ય પ્રભુદર્શનનો લાલ ભાસમાં મેળવી શકે છે. વળી પ્રભુદર્શનની તીવ્ર ઝંખના કે ભાવના ન હોય તો પ્રત્યક્ષ રહેલા સર્વજ્ઞને મનુષ્ય સર્વજ્ઞપણે ઓળખી શકતો નથી. કારણ કે પ્રભુને બાહ્યવેશથી પ્રભુસ્વરૂપે ઓળખવા એ અત્યંત મુશ્કેલ વાત છે. એ ઓળખ માત્ર આંતરગુણ ધરાવનારથી થાય છે. એ ગુણોમાં વિશિષ્ટ અને અગત્યનો ગુણ તે પ્રભુને ઓળખવાની અને પ્રભુનાં દર્શન કરવાની 'તીવ્ર અદ્ભ્ય ઇચ્છા' છે, અને સાચી ભાવના વગર પ્રભુની

પ્રભુરૂપે ઝોળખાણુ ન હોય તો થયેલાં દૈશન પણ કંઈ ફળ આપી શકતાં નથી. આમ પ્રભુદર્શનનો સાચો લાભ મેળવવા માટે, પ્રભુના સત્ય સ્વરૂપે પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ દર્શન કરવા માટેની તીવ્ર અભિલાષા હોવી તે ખૂબ અગત્યનું છે. આ ઝંખનાના પરિણામે જ્યારે મનુષ્યને પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ દર્શન થાય છે ત્યારે એના પ્રભાવથી દર્શન કરનાર મનુષ્યનાં અનેક દુઃખો-ઘણા ઘણા પ્રકારે દુઃખ આપે એવા સેંકડો દુઃખો સહજ-પણે નાશ પામે છે, અને તે દુઃખો ઉદયમાં આવી એ મનુષ્યને પરેશાન કરી શકતાં નથી. આ પ્રભાવ સમજાવવા માટે આચાર્યજી એક ઉદાહરણ આપે છે.

રાત્રીના અંધકારનો લાભ લઈને ચોર લોકો પશુઓને તેમના નિવાસસ્થાનેથી ચોરી જવાનો પ્રયત્ન કરતા હોય છે. એ ચોરી કરતી વખતે અન્ય કોઈનું લક્ષ તેમના પર ન જાય તેવી તકેદારી તેઓ રાખતા હોય છે. તેમ છતાં કોઈ ગફલતીના કારણે કે પશુના વિરોધને કારણે, પશુપતિનું લક્ષ તેમના કાર્ય તરફ જાય અર્થાત્ પશુઓના માલિકની નજર તેમના પર પડી જાય, અથવા તો ચોરીનું કાર્ય કરતાં વાર લાગે અને પ્રભાતનાં સૂર્યનાં સોનેરી કિરણો ચારે બાજુ પ્રસરવા લાગે તો તરત જ તેઓ પોતે આરંભેલું ચોરીનું કાર્ય પકડાઈ જવાના ડરથી છોડી દે છે. પશુઓને એમ ને એમ, ત્યાં જ છોડી તેઓ પલાયન થઈ જાય છે. જેવું ચોર અને પશુઓની બાબતમાં બને છે, તેવું જ મનુષ્યનાં દુઃખો અને પ્રભુની બાબતમાં બને છે, તે અહીં આચાર્યજીએ પ્રગટ કર્યું છે.

મનુષ્યની અવસ્થા પશુ જેવી નિરાધાર છે. દુઃખો ચોર લોકોનું કાર્ય કરે છે. પ્રભુ એ સૂર્ય અથવા ગોવાળની તેજસ્વી દષ્ટિનું કાર્ય કરે છે. ચોર સૂર્ય અને પશુપાલકની ગેરહાજરીનો લાભ લઈ પશુધન ચોરી જાય છે, એમ દુઃખો પ્રભુની ગેરહાજરીનો લાભ લઈ મનુષ્યને અર્થાત્ જીવનાં મનુષ્યત્વને ચોરી જાય છે. પ્રભુની ગેરહાજરીમાં નિરાધાર બનેલો જીવ દુઃખના ભાર નીચે મનુષ્યત્વપણું ગુમાવી દે છે, પરંતુ તે વળતે જો તે પ્રભુનું સાનિધ્ય પામે તો તે થતા નુકશાનમાંથી બચી જાય છે, અને પ્રાપ્ત થયેલો મનુષ્યલવ સાર્થક થાય છે. પ્રભુના સાનિધ્યમાં ન હોય તેવો જીવ પોતાના આખા મનુષ્યલવને દુઃખના અનેક પ્રકારના ભોગવટામાં ગુમાવી દે છે, અને કરવા યોગ્ય આત્મશ્રેય જરા પણ કરી શકતો નથી અને ચારે ગતિમાં જે શ્રેષ્ઠ કહેવાય તે મનુષ્યલવ વ્યર્થ વેડફાઈ જાય છે. પણ પ્રભુના શરણમાં રહેનારનું મનુષ્યપણું સાર્થક થાય છે, જેમ પશુઓ સૂર્ય કે ગોવાળની તેજસ્વી દષ્ટિ પડતાં ચોરાતાં બચી જાય છે તેમ. પ્રભુનું મુખ એટલું બધું સમર્થ છે કે તેનાં તેજથી દુઃખો તેમના સાનિધ્યમાં આવી જ શકતા નથી, અને એથી દુઃખો કોઈ જીવને સાર્થકતાથી રહિત કરી શકતાં નથી.

આટલું જાણ્યા પછી આચાર્યજીએ આ વિશેષતા માત્ર એક મનુષ્યને માટે જ શા માટે કહી છે ! દેવ, નારકી કે તિર્થંક માટે આ વિશેષતા કેમ જણાવી નથી ? આ પ્રશ્નનું સમાધાન વિચારીએ અને યથાર્થતા સમજીએ. ચાર ગતિઓમાં શ્રેષ્ઠ ગતિ તરીકે સર્વ જ્ઞાનીઓએ મનુષ્યગતિને જ સ્વીકારી

છે, ભૌતિક સુખો દેવગતિમાં સૌથી વિશેષ હોવા છતાં. આમ કહેવાનું તેમને માટે સખળ કારણ છે. મનુષ્યગતિમાં આત્માને જાગૃત કરવાનો પુરુષાર્થ બીજી ગતિઓ કરતાં સવિશેષપણે થઈ શકે છે, એટલું જ નહિ પણ, પંચમ ગતિ-મોક્ષગતિ પામવા માટે મનુષ્યદેહની જ આવશ્યકતા છે. એટલે કે પરમ વિશુદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવા માટેનો પુરુષાર્થ પણ મનુષ્યદેહ જ થઈ શકે છે. અન્ય કોઈ ગતિથી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાનો પુરુષાર્થ થઈ શકતો નથી, મોક્ષ પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી. એટલે બીજી રીતે કહીએ તો કહી શકાય કે જીવ પોતાનું અમૂલ્ય ધન મનુષ્યગતિમાં જ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. જ્યાં વિશેષ સમૃદ્ધિ છે ત્યાં જ લૂંટાવાનો ભય વિશેષ છે. સમૃદ્ધિ હોય જ નહિ તો લૂંટારા લૂંટે શું ? એ ન્યાયે વિચારીએ તો આત્માને લૂંટાવાનો વિશેષ ભય મનુષ્યગતિમાં છે. જીવ પ્રાપ્ત કરવા પુરુષાર્થ કરે અને દુઃખો તેને તેનાથી વચિત કરવા પ્રયત્નવાન રહે. આ વિગ્રહના અનુસંધાનમાં આચાર્યજી મનુષ્યગતિને મુખ્યતા આપે છે તે યથાર્થ સમજી શકાય તેમ છે.

બીજી અપેક્ષાએ જોઈએ તો પ્રભુનું દર્શન અને શરણું, જો જીવને મનુષ્યગતિમાં પ્રાપ્ત થાય તો તે ઠેઠ મુક્તિ સુધીનો પુરુષાર્થ જંગાડી, સર્વ કર્મોનો આત્યંતિક ક્ષય કરી, સર્વજ્ઞપણું પ્રાપ્ત કરી શકે છે. ત્યારે અન્ય ગતિઓમાં પ્રભુનું શરણું અને દર્શન પ્રાપ્ત થવાથી સમક્ષિત કે તેની થોડી ઉપરની અવસ્થા સુધી જ પહોંચી શકે છે, એટલે કે અમુક અંશે જ દશા વધારવા જેટલો લાભ લઈ શકે છે, પૂર્ણતાએ

જીવ પહોંચી શકતો નથી. એટલે કે પ્રભુદર્શનનો સર્વોત્તમ મહિમા અન્ય ગતિઓમાં પૂરેપૂરો અનુભવી શકાતો નથી. વળી પ્રભુદર્શનના અભાવમાં સૌથી મોટી ખોટ પણ મનુષ્ય-ગતિમાં અનુભવવી પડે છે. ખીજી ગતિઓમાં તો ભોગવટાની મુખ્યતા છે, પુરુષાર્થની નથી. તે દૃષ્ટિએ પણ મનુષ્યગતિને આપેલું મહત્ત્વ સમજવા યોગ્ય છે.

આ અને આવાં અન્ય કારણોને લીધે મનુષ્યગતિમાં પ્રભુ દર્શનનો લાભ અનન્ય છે તે આચાર્યજીએ આ કડીમાં સ્પષ્ટ કર્યું છે તે યોગ્ય છે. સર્વ જીવો માટેનો મહિમા આઠમી કડીમાં પ્રગટ કર્યા પછી, તેના પડછામાં ઉત્કૃષ્ટ ગાણુતી ગતિમાં મળતો અનન્ય લાભ વ્યક્ત કરતાં આચાર્યજીમાં તેમની સૂક્ષ્મ બુદ્ધિ અને અવલોકનશક્તિનો આપણને પરિચય થાય છે.

આચાર્યજી પોતે સંજી પંચેન્દ્રિય મનુષ્ય છે. પ્રભુને હૃદયમાં સ્થાપી તેમનું નિરંતર ધ્યાન ધરવાવાળા છે, એ સમજ્યા પછી, તેઓ આ રચના કરવા, અનેક મર્યાદાઓ નડતી હોવા છતાં કેમ પ્રેરાયા તે સ્પષ્ટ થઈ જાય છે. સામાન્ય મનુષ્યને પણ પ્રભુદર્શનથી ઉત્તમ લાભ પ્રાપ્ત થાય છે તો પ્રભુમય બનેલા મનુષ્યને તેમની સ્તુતિથી કેવો અનન્ય લાભ થાય ! એ ગણિત મૂકી શકાય ! ગમે તેટલી અલ્પશક્તિ કે મર્યાદાઓ હોય છતાં પણ આ અગણિત લાભ ન જ ચૂકાય ને ? તો પછી સાચા ભાવથી સ્તુતિ કરવી જ રહી ! છે ને આ અદ્ભુત વાત ! પોતે ગમે તેવા અલ્પ છે, પણ સમર્થની સ્તુતિ કરતાં કરતાં મહાન થવાનો લાભ શા માટે જવા દેવો !

અને આ જ હેતુથી તેમણે સ્તુતિ રચી જણાવ્ય છે. પરિણામ તો બહાર છે. તેમના ઉપર આવેલ બાર વર્ષના સંઘ બહાર રહેવાના ફરમાન તથા શિવ મંદિરમાં ઉપસર્ગ થવાની તૈયારીનો અંત આવે છે અને ત્યાં જ ધન્યતા છે.

આ પછીની એટલે કે દશમી કડીથી, સામાન્ય રીતે સમજમાં ન ઉતરે એવા વિરોધી જણાતાં પ્રસંગો અન્ય અપેક્ષાથી કેટલા સત્ય હોય છે તે વિશદતાથી આચાર્યજીએ પ્રભુજીની બાબતમાં જણાવ્યું છે. વિરોધ વિશે આશ્ચર્ય બતાવી, તેનું કેવી અપેક્ષાથી સમાધાન કર્યું છે એ સમજવામાં ખૂબ આનંદ આવે એમ છે. જુઓ—

ત્વં તારકો જિન કથં ભવિનાં ત એવ
ત્વામુદ્વહન્તિ હૃદયેન યદુત્તરન્તઃ ।
યદ્વા દર્શિસ્તરતિ યજ્જલમેષ નૂનમ્
અંતર્ગતસ્ય મરુતઃ સ કિલાનુભાવઃ ॥ ૧૦

તારક તમે જિનરાજ ! કેવી રીતથી સંસારીના,
તમને હૃદયમાં ધારી ઉલટા તારતા સંસારીઆ;
આશ્ચર્ય છે પણ ચર્મકેરી મસકથી સાચું ઠરે,
અંદર ભરેલા વાયુના આધારથી જળને તરે. ૧૦

પ્રભુના ગુણો વર્ણવવામાં પોતાને જણાતી મર્યાદાઓ દર્શાવ્યા પછી, પ્રભુના એક ગુણને સંભારતાં, પોતાને વર્તતું આશ્ચર્ય આચાર્યજી આ કડીમાં પ્રગટ કરે છે. તેઓ પ્રભુને ઉદ્દેશીને કહે છે કે, ‘હું જિનરાજ ! તમે ભવિજનોના તારક

છો તે શી રીતે ! કારણ કે જેઓ આ સંસારસમુદ્રને તરે છે તેઓ આપને પોતાના હૃદયમાં ધારણ કરીને તરતા હોવાથી, તેઓ આપને તરતા હોય એમ જણાય છે. આથી તમે ભવિ-જનોના તારક કહેવાઓ છો તે આશ્ચર્ય લાગે છે. તેમ છતાં ચામડાની મસકનો વિચાર કરવામાં આવે છે ત્યારે તે આશ્ચર્ય સમાય છે. ચામડાની મસકમાં ભરેલો વાયુ તે મસકને પાણી ઉપર તારે છે, તેવી જ રીતે ખરેખર આપ પણ ભવિજનોના હૃદયમાં રહીને તેમને તારો છો. ’

આઠમી કડીમાં આચાર્યજીએ જણાવ્યું છે કે જે જીવના અંતરમાં પ્રભુ ગિરાજે છે, તે જીવ કર્મોથી જલદી મૂકાય છે, એટલે કે પ્રભુ એ સંસાર-સમુદ્ર તરવા માટે નૌકા સમાન છે. તેમના આ તારક ગુણને આચાર્યજી આ કડીમાં સાશ્ચર્ય જણાવે છે. સામાન્ય રીતે તારક નીચે અને તરનાર ઉપર એવી રચના હોય છે. જેમ કે લાકડું પાણીમાં તરે છે, સાથે સાથે તેના પર જે જીવ કે સામાન હોય તેને પણ તે તારે છે. પરંતુ તરનાર ઉપર તારનાર હોય તો તરનાર રૂખી જાય. લાકડાની નીચે તારવાની વસ્તુ રાખવામાં આવે તો તે વસ્તુ પાણીમાં રૂખી જાય, માત્ર લાકડું જ તરે. આથી આચાર્યજીને આશ્ચર્ય લાગે છે કે પ્રભુ તરનાર છે કે તારનાર ? પ્રભુ તારનાર હોય તો તો તેઓ નીચે હોવા જોઈએ, અને તેમના ઉપર સંસારી જીવ હોવો જોઈએ. તેને બદલે તો ઉલટો ઘાટ જોવા મળે છે કે સંસારી જીવ નીચે અને ઉપર પ્રભુ હોય છે. આ ઘટનાથી આશ્ચર્ય પામી આચાર્યજી કહે છે કે તમે જે

સંસારીના તારનાર કહેવાયો છે તે યોગ્ય લાગતું નથી, કારણ કે પ્રથમ દૃષ્ટિએ જોતાં તો એમ જણાય છે કે તમને હૃદયની અંદર સાચવીને લોકો તમને તારે છે.

આ જો પંક્તિઓ ઉચ્ચારતાંની સાથે જ તેમને સ્મૃતિ થાય છે કે અપવાદરૂપ પ્રસંગોમાં અહીં જણાવ્યા પ્રમાણેની પરિસ્થિતિ જોવામાં આવે છે. અને એ ઉદાહરણ માટે સમર્થનરૂપે તેમને ચામડાની મસક સ્મૃતિમાં આવે છે. ચામડાની મસક ખાલી હોય તો પાણીમાં વજનને કારણે ડૂબી જાય છે, તરી શકતી નથી. પણ તેમાં જો હળવી હવા ભરવામાં આવે તો તેની ઘનતા ઘટતાં હળવી બની તે પાણીમાં તરવા લાગે છે, એટલે કે મસકની અંદર રહેલી હવાના આધારથી જ મસક તરી શકે છે.

આચાર્યજીને જણાય છે કે સંસારીઓની બાબતમાં પણ આવું જ બને છે. તેઓ એકલા તરવા ઇચ્છે તો તરી શકતા નથી, પણ જો તેઓ હૃદયમાં પ્રભુને સ્થાપે તો તેઓ સહેલાઈથી સંસાર-સમુદ્ર તરી શકે છે. આ પરથી સમજાય છે કે સંસારી જીવ એ ચામડાની ખાલી મસક જેવો છે, અને પ્રભુ એ અંદર ભરેલા વાયુ સમાન છે. ચામડું ભૂળથી વજનદાર છે, તે પાણીમાં તરી શકતું નથી, પણ તેની મસક બનાવી, વચ્ચે હવા ભરવામાં આવે તો તે પાણી ઉપર તરે છે. એટલે વાયુ અને મસક એ જોમાં તરનાર મસક અને તારનાર વાયુ છે. મનુષ્ય એ મસક જેવો છે. મનુષ્યનો દેહ પણ હાડ-ચામડો બનેલો છે અને તેની સાથે કર્મોથી લેપાયેલો આત્મા વસે છે.

જ્યાં સુધી મનુષ્ય સ્વચ્છંદે ચાલી, સંસાર-સમુદ્રમાં તરવાનો પ્રયત્ન કરે છે ત્યાં સુધી કર્મભારને લીધે તે તરી ન શકતાં ડૂબકીઓ ખાધા કરે છે, ઊંચો-નીચો થયા કરે છે, એટલે કે કર્માનુસાર ઊંચી-નીચી ગતિમાં ભમ્યા કરે છે. પણ એ મનુષ્ય-દેહમાં જેવું પ્રભુનું સ્થાપન થાય છે તેવું અતિ મહત્ત્વનું પરિવર્તન આવે છે. કર્મભારથી રહિત હળવા પ્રભુના સાનિધ્યમાં મનુષ્યનાં કર્મો પણ નાશ પામતાં જાય છે. તેની નીચી ગતિ છેદાઈ જાય છે અને ઊંચે ઊંચે ચડી સમુદ્ર તરી જાય છે. મસકને તારવા માટે તેમાં વાયુ પૂરવાનો જેમ પુરુષાર્થ કરવો પડે છે તેમ જીવને તરવા માટે પ્રભુને ધિરાજમાન કરવાનો પુરુષાર્થ કર્તવ્ય છે તે આ કડીથી સમજાય છે.

બાહ્ય વિરોધ તથા તેનાં શમન દ્વારા આચાર્યજી પોતાને થયેલી અનુભૂતિ પ્રગટ કરે છે. આરંભની કડીઓમાં તેમણે પોતાની અલ્પતા વ્યક્ત કરી છે, અને સાથે સાથે મહાન કાર્ય કરવાની તત્પરતા પણ દર્શાવી છે. આ પરિસ્થિતિનું રહસ્ય અહીં ખુલ્લું થતું જણાય છે. પોતે કર્મધારી જીવ છે, તેથી મસક જેવા છે, અને તેમાં પવન જેવા પ્રભુને ધિરાજમાન કર્યા છે. પવન એ મસક સાથેની સરખામણીમાં વજન અપેક્ષાએ ઘણો હળવો છે, તેથી મસકનું સમથ્રપણે, કદના પ્રમાણમાં વજન ધટતું હોવાથી બંને સાથે રહીને તરી શકે છે. પવન તો એવો હળવો છે કે ગમે ત્યાં જઈ શકે, તરી શકે, રહી શકે, ત્યારે મસક વજનદાર હોવાથી તરી શકતી નથી. એ મસકમાં હળવો પવન પ્રવેશવાથી મસકનું કદના પ્રમાણમાં વજન ઘણું

ઘટી જાય છે અને તે પણ તરવા યોગ્ય જની જાય છે, અર્થાત્ તે તરવાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરે છે. આ જ પ્રમાણે સંસારી જીવ ઘણા કર્મભારથી લદાયેલો હોવાને કારણે પૂર્ણ વજનદાર હોય છે. કદના પ્રમાણમાં વજન એટલું વધારે હોય છે કે તેનામાં તરી શકવાની યોગ્યતા હોતી નથી. પ્રભુનો આત્મા સંપૂર્ણ રીતે કર્મમળ રહિત હોવાથી અત્યંત હળવો હોય છે. આવા હળવા પવિત્ર પ્રભુજી જ્યારે સંસારી જીવના હૃદયમાં સ્થાપિત થાય છે ત્યારે તે જીવનું કદના પ્રમાણમાં વજન ઘટી જાય છે અને જીવ સંસાર-સમુદ્ર તરવા સમર્થ બને છે.

આ ઘટનાથી આચાર્યજી આપણને વાકેફ કરે છે કે મેં પણ મારા હૃદયમાં શુદ્ધાત્મા પ્રભુજીને ધિરાજમાન કર્યા છે, તેથી સમગ્રજાણે જોતાં મારામાં હળવાશ પ્રવેશી છે, અને તેથી સંસાર-સમુદ્ર તરવા હું અધિકારી થયો છું; અને પ્રભુના આધાર અને મળેલા અધિકારની રૂએ મારું આરંભેલું શુભસ્તવન યોગ્ય જ છે. (૧૦)

यस्मिन्हर प्रभृतयोऽपि हतप्रभावाः

सोऽपि त्वया रतिपतिः क्षपितः क्षणेन ।

विध्यापिता हुतभुजः पयसाऽथ येन

पीतं न किं तदपि दुर्धरवाडवेन ॥ ૧૧

હરિ હર અને પ્રહ્લાદિના પ્રભાવને જેણે હુણ્યો, ક્ષણ માત્રમાં તે રતિપતિને સહેજમાં આપે હુણ્યો; જે પાણી અગ્નિ માત્રને જીભાવતું પળવારમાં, તે પાણીને વડવાનળે પીધું ન શુ ક્ષણવારમાં ? ૧૧

આ કડીમાં આચાર્યજી પ્રભુનું સામર્થ્ય વિશેષતાએ પ્રગટ કરે છે. કામદેવનો પ્રભાવ તો જાણીતો છે. તેણે હરિ, હર અને બ્રહ્માને મહાત્મા કર્યા છે. આવા કામદેવને જીતનાર પ્રભુનો પ્રભાવ વર્ણવતાં આચાર્યજી કહે છે કે, “હે પ્રભુ ! હરિ (વિષ્ણુ), હર (શંકર), અને બ્રહ્મા (સૃષ્ટિસર્જક) જેવી મહાન વ્યક્તિઓને પણ કામદેવે હરાવી હતી, તે કામદેવને આપે ક્ષણવારમાં હરાવ્યો, એ આપનું કેવું અદ્ભુત સામર્થ્ય છે ? જે પાણી અગ્નિ માત્રને ઝડપથી ઠારે છે, તે પાણીને જ પાડવ અગ્નિએ પીધું હતું, અર્થાત્ તેનો નાશ કર્યો હતો. આપનું કાર્ય પણ તેવું જ છે.”

બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ (શંકર) એ ત્રણ ઘણા પ્રભાવિત દેવો છે. ત્રિગુણાત્મક સૃષ્ટિરચનાના કારક છે. એક પરંપરા અનુસાર બ્રહ્મા એ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ કરનાર દેવ છે. જે કંઈ નવું ઉત્પન્ન થાય છે તે બ્રહ્માને આભારી ગણાય છે. ઉત્પન્ન થયેલાની જાળવણીનું કાર્ય વિષ્ણુ (હરિ) કરે છે, અને યોગ્ય સમયે તેનો નાશ કરવાનું કાર્ય શંકર (હર) કરે છે, અને એ રીતે સૃષ્ટિનું સંચાલન થાય છે અને નિયમન રહે છે. પ્રાકૃતિક માન્યતાને લઈને ઘણા લોકો બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા મહેશને દેવ સ્વરૂપે પૂજે છે. બ્રહ્માને પૂજવાથી સારી જગ્યાએ અને સારી સ્થિતિમાં ઉત્પત્તિ થાય તેવી માન્યતા હોય છે. વિષ્ણુને પૂજવાથી એ જગ્યા અને સ્થિતિ ટકી રહે એવી ભાવના દૃઢ કરે છે અને શંકરને ભજી નાશથી બચવાની ભાવના કામ કરતી હોય છે. આમ આ ત્રણ દેવો એવા છે કે તેમને ભયથી કે

પ્રેમથી લોકો પૂજે છે, અને તેમને ઘણા જ પ્રભાવશાળી માને છે.

આ ત્રણે મહાન ગણાતા દેવો ઉપર કામદેવે વિજય મેળવ્યો છે. બ્રહ્માને સાવિત્રી રૂપે કામદેવે પરાજિત કર્યા છે. શંકર પાર્વતીમાં મોહાઈને કામદેવથી હાર્યા છે અને લક્ષ્મીરૂપ પાસે વિષ્ણુ, કામદેવથી મહાત્ થયા છે. આ ત્રણે ય દેવો એકલા પૂજતા નથી, તેમની જોડમાં નારીસ્વરૂપ હોય જ છે, અને ત્રણે તે નારી સ્વરૂપની સહાય વિના પાંગળા હોય એવું ગણાય છે. તેમાં જ કામદેવનો વિજય સમાયેલો છે. બ્રહ્મા-સાવિત્રી, વિષ્ણુ-લક્ષ્મી અને શંકર-પાર્વતી એ જોડાના પૂજનમાં જ કામદેવનો પ્રભાવ જોઈ શકાય છે. ઘણા ઘણા વર્ષોનું તપ હોવા છતાં બ્રહ્મા સાવિત્રી પાસે, વિષ્ણુ લક્ષ્મી પાસે અને શંકર પાર્વતી પાસે ઝૂક્યા હતા, એ જ કામદેવની સમર્થતા બતાવે છે. આવા મોટા અને મહાન ગણાતા દેવો પણ કામદેવની નજીમાંથી બચી શક્યા નથી, તો પછી અન્યની તો વાત જ શું કરવી ?

આ કડીમાં આચાર્યજી આપણને જણાવે છે કે હરિ, હર અને બ્રહ્માને હરાવનારા કામદેવને શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુએ પળવારમાં હરાવ્યો હતો, એ પાર્શ્વનાથ પ્રભુનો પ્રભાવ જ કંઈ અલૌકિક છે. તેઓ દીક્ષા લીધા પછી છદ્મસ્થ રૂપે વિચરતા હતા ત્યારે દેવોએ પ્રભુને વિચલિત કરવા માટે અનેક અનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગો કર્યા હતા. તેમ છતાં તેઓ જરાય ચલિત ન થતાં મેરુ શા અડોલ રહી આત્મનિમગ્ન જ રહ્યા

હતા અને કામદેવ કે અન્ય કોઈ દેવથી પરાજય ન પામતાં શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપને પ્રગટાવીને જ જાણ્યા હતા. એ પ્રભાવને કેવો કહેવો ?

આચાર્યજીને જૈન સંઘની બહાર રહીને બાર વર્ષ પસાર કરવાના હતા. તે સમયે અન્યધર્મી જીવોના પરિચયમાં તેમને રહેવું પડતું હતું અને તે સંજોગોની છાયા આપણને આ કડીમાં જોવા મળે છે. ત્રિગુણાત્મક દેવોની કથા જૈન ધર્મની નહિ પણ વેદાંતની છે. વળી આ સ્તોત્રની રચના શિવમંદિરમાં અને શૈવધર્મી રાજાની હાજરીમાં થઈ હતી. તેથી તેઓને પ્રભુનું અડિયાતાપણું બતાવવાનો ઉદ્દેશ પણ આચાર્યજીનો હોય એમ લાગે છે. આચાર્યજી આડકતરી રીતે રાજાને અને ઉપસ્થિત જનોને જણાવતા જણાય છે કે તમે જે દેવસ્વરૂપને પૂજો છો તે તો અપૂર્ણ છે, કામદેવથી મહાત થયેલ છે, ત્યારે મારા સમર્થ પ્રભુજી કોઈથી જીતાયેલા નથી, બલ્કે પોતે જીતેલા છે તથા સંપૂર્ણ છે અને લોકો સમક્ષ પ્રગટ કરેલ આ ધ્વનિના સમર્થનમાં આચાર્યજી યોગ્ય ઉદાહરણ રજૂ કરે છે.

સર્વ જીવોનું રક્ષક અને જીવકર્તા પાણી એ શીતળ પ્રકૃતિનું છે. તેના વિના લગભગ બધા જીવોનું જીવન અલ્પકાલીન અને અનેક દુઃખથી ભરપૂર બની જાય છે. આ પાણીને અગ્નિ ઉપર નાખવાથી અગ્નિ બૂઝાઈ જાય છે એટલે કે બળતું બૂઝાવવા માટે પાણી સાચા આશ્રયરૂપ છે. તેમ છતાં એ જ પાણીને સમુદ્રમાં રહેલો 'વાડવ' નામનો અગ્નિ શોષ્યા કરે છે.

બીજા બધા અગ્નિ જે પાણીથી ખૂંચાય છે તેને, સમુદ્રમાં રહેલો વાડવ અગ્નિ મહા સમર્થ હોવાને કારણે શોષી લે છે.

આ ઉદાહરણ દ્વારા આચાર્યજી આપણને એ સમજાવે છે કે પાણીનો પ્રભાવ કામદેવ જેવો છે. તે ભલભલાને મહાત્ કરી શકે છે. તેમ છતાં શેરને માથે સવાશેર હોય એ ન્યાયે તેનાથી કોઈને કોઈ ચડિયાતું નીકળી આવે છે. સમુદ્રમાં ઘણું પાણી હોય છે, અને તેની મર્યાદા આ વાડવ અગ્નિથી જળવાય છે; કારણ કે એ અગ્નિ સતત પાણીનું શોષણ કર્યા જ કરે છે, અને પાણીની વચ્ચે રહેવા છતાં પણ તે ખૂંચતો નથી. પ્રભુ પણ એ રીતે જોતાં વાડવાગ્નિ જેવા છે. બધાને મહાત્ કરનાર કામદેવનું સામ્રાજ્ય સતત છવાયેલું હોવા છતાં, તેના સામ્રાજ્યની વચ્ચે રહેવા છતાં પણ પ્રભુ તેના થકી લેશ પણ પરાભવ પામતા નથી, અને પોતે એવા જ નિષ્કંપ અને અડોલ રહે છે. પાંચ મહાવ્રતમાં કઠિનમાં કઠિન અને નિરપવાદપણે પાળવા યોગ્ય એ ચોથું વ્રત છે. એમાં કઠણ મર્યાદાઓ હોવા છતાં જીવ સહેલાઈથી પતન પામી જાય છે અને નીચે ઊતરવાનું બને છે. આથી બ્રહ્મચર્યપાલનને સૌથી કઠિન વ્રત ગણ્યું છે. એ વ્રત સંબંધી પણ પ્રભુનું વલણ કેવું હતું તે સ્પષ્ટ કરી પ્રભુની આર્થી મહત્તા આપણને સમજાવી છે. બાકીના ચાર વ્રત સત્ય, અહિંસા, અપરિગ્રહ અને અચૌર્ય એમાં જીત મેળવવી જીવને માટે સહેલી છે. પણ બ્રહ્મચર્યમાં જીત મેળવવી અતિ કઠિન છે; તેથી હરિ, હર, બ્રહ્મા અને પ્રભુની એ વ્રત માટેની કસોટી પ્રત્યક્ષ કરી પ્રભુનો વિશિષ્ટ મહિમા આપણને દર્શાવ્યો છે.

એક બીજી અપેક્ષાથી પણ આ કડી સમજી શકાય તેમ છે. હરિ, હર અને બ્રહ્મા એ ત્રણે દેવો તપસ્વી હોવા છતાં કામદેવને આધીન થનારા અર્થાત્ બળવાન કર્મોદયને વશ થનારા જીવો છે. જગતમાં રહેલા બીજા સર્વ સામાન્ય જીવોની દશા પણ એ દેવો જેવી જ થાય અર્થાત્ તેઓ પણ કામદેવથી તાત્કાલિક પરાલવ પામે છે એ વસ્તુ ‘આદિ’ શબ્દથી સમજી શકાય છે. આ બધા જીવોમાં અપવાદરૂપ શ્રી તીર્થંકર પ્રભુ અને એમના જેવા બીજા સમર્થ આત્માઓ છે, એટલે કે તેઓ કર્મને વશ ન થતાં કર્મને બાળનારા અગ્નિરૂપ છે. કર્મો પાણી જેવા છે. આ જગતમાં જીવોનું જીવક તત્ત્વ પાણી છે, તેમ સમગ્ર પરિભ્રમણનું મૂળ શુભાશુભ કર્મો છે. પાણી વગર પ્રાણીનું આયુષ્ય લાંબો સમય ટકી શકતું નથી, તેમ કર્મ ન હોય તો સંસારની મર્યાદા વર્તમાન ભાવથી વિશેષ લંબાઈ શકતી નથી, સંપૂર્ણ કર્મનાશ સાથે સંસારનો પણ અંત આવે છે. વળી પાણીથી જેમ મીઠાશ લાગે છે, તેમાં પ્રીતિ લાગે છે અને તે મેળવવાની, તરસ હોય ત્યારે પીવાની ઇચ્છા રહ્યા જ કરે છે, તેમ સંસારના ચાલક રાગદ્વેષાદિ કર્મનું પણ છે. જીવને રાગ કે દ્વેષના ભાવ કરવામાં પ્રીતિ થાય છે, આનંદ આવે છે અને મીઠાશ લાગે છે. એટલે કે રાગદ્વેષનાં પરિણામ કરતાં કરતાં, કર્મ બાંધતાં જતાં કલ્પિત સુખનો અનુભવ જીવ કરતો હોય છે. બીજી બાજુ જોઈએ તો પાણી સમગ્ર અગ્નિને બૂઝાવવા સમર્થ છે. તે રીતે આ રાગદ્વેષ કે કર્મ શુદ્ધ આત્માના કર્મને બાળવારૂપ સામર્થ્યના અગ્નિને ઝડપથી બૂઝાવે છે,

આત્માને નિર્વીર્ય બનાવે છે. કર્મરૂપી પાણી આત્માને લાગતું રહેતું હોવાથી જીવનું પરિભ્રમણ અટકતું નથી. સમુદ્રમાં રહેલા પાણીને જેમ વાડવાગ્નિ શોષી જાય છે તેમ પ્રભુ જેવા મહાવીર્યવાન આત્માઓ કર્મોને શોષી જાય છે અર્થાત્ પરા-ભવ પમાડે છે. બધાને અલ્પવીર્ય બનાવનાર કર્મો પાસે પ્રભુ જેવા આત્માઓ અપવાદરૂપ નીવડી જુદું કાર્ય કરે છે. કર્મને વશ ન થતાં કર્મનો નાશ કરે છે, જેમ સમુદ્રમાં રહેલો વાડવાગ્નિ પાણીથી ન બૂઝાતાં પાણીને જ શોષી લે છે તેમ. આમ પ્રભુ વાડવાગ્નિ સમાન નીવડી, કર્મોનો નાશ કરી પોતાનાં કેવળજ્ઞાન-કેવળદર્શન પ્રગટાવી જગત સમક્ષ કલ્યાણનો માર્ગ ખુલ્લો કરે છે. આમ પાણીનું જોર જેમ વાડવાગ્નિ પાસે ચાલતું નથી તેમ-મોહનીય, અંતરાય, જ્ઞાનાવરણ આદિ કર્મોનું જોર પ્રભુ પાસે ચાલતું નથી. તેમને તો પ્રભુને વશ થઈ તેમનાથી મહાત ધવું પડે છે અને પોતાનો પ્રભાવ દર્શાવવા માટે અન્ય સામાન્ય જનો સમક્ષ જવું પડે છે.

શ્રી માનતુંગાચાર્ય વિરચિત ‘લક્ષ્મીમર સ્તોત્ર’માં પણ પ્રભુએ આચરેલા ચોથા બ્રહ્મચર્ય મહાવ્રત વિશેનું કથન નીચે પ્રમાણે જેવા મળે છે :-

ઈદ્રાણીઓ ચલિત કરવા આદરે જે પ્રકારે,
તો’યે થાતાં કદિ નહિ અહા, આપને રે વિકારે;
ડોલે જો કે સકળ મહિધરો કલ્પના વાયરાથી,
ડોલે તો યે કદિ નવ અહા ! મેરુ એ વાયરાથી. ૧૫

આ કડીમાં કામદેવ પોતાનો પ્રભાવ દર્શાવવા માટે ઈંદ્રાણીએ પાસે અનુકૂળ ઉપસર્ગ કરાવે છે તે બતાવ્યું છે. તેમ છતાં પ્રભુજી તો મેરુ પર્વતની જેમ નિશ્ચય અને અડોલ જ રહે છે એ સમજાવ્યું છે.

લક્ષ્મીમય અને કલ્યાણમંદિરની આ કડીઓ સાથે વિચારીએ તો સમજાય છે કે જુદા જુદા ઉદ્ધારણ દ્વારા પ્રભુનું એક જ પ્રકારનું સામર્થ્ય બંને આચાર્યોએ પ્રગટ કર્યું છે. પણ બંનેએ પોતપોતાની સ્થિતિ અને દશા અનુસાર એ કાર્ય કર્યું છે તે ત્વરાથી જણાઈ આવે છે. જંજીરબદ્ધ માનતુંગાચાર્યજી આ કડીમાં પ્રભુનું સામર્થ્ય ગાઈ, પોતે નિષ્કંપ અને અડોલ રહેવાનું બળ મેળવે છે. ત્યારે શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકર શિવમંદિરમાં રહી, રાજાને પૂજનીય શિવલિંગ કરતાં પ્રભુની મહત્તા કઈ રીતે ચડીયાતી છે તે યોગ્ય ઉદ્ધારણ દ્વારા પ્રગટ કરે છે. (૧૧)

સ્વામિત્તનત્પ ગરિમાંણમપિ પ્રપન્નાસ્
ત્વાં જતવઃ કથમહો હૃદયે દધાના. ।
જન્મોદધિં લઘુ તરત્યતિ લાઘવેન
ચિંત્યો ન હન્ત મહતાં યદિ વા પ્રભાવઃ ॥ ૧૨

હે સ્વામિ ! અતિશય ભારવાળા આપને પામ્યા પછી,
કેવી રીતે પ્રાણી અહો ! નિજ હૃદયમાં ધાર્યા થકી;
અતિ લઘુપણે ભવરૂપ દરિયો સહેજમાં તરી બાય છે,
અથવા મહાન જનો તણો મહિમા અતિ ગણાય છે. ૧૨

આ કડીમાં આચાર્યજી પ્રભુનો મહિમા જરા ગુદી રીતે વર્ણવતાં કહે છે કે, “ હે સ્વામી ! પ્રાણીઓ આ સંસારરૂપી સમુદ્રને, આપને પોતાના હૃદયને વિશે ધારણ કર્યા પછી પણ, જાણે છેક હલકા હોય એમ સહેજે તરી જાય છે, એ મોટું આશ્ચર્ય છે. અતિશય ભારે (ગંભીર) એવા આપને ધારણ કરીને જાણે પોતે હળવા થયા હોય એમ સહેલાઈથી તરી શકે એ આશ્ચર્ય જ કહેવાય. અથવા મહાપુરુષોનો મહિમા એવો જ કંઈ અલૌકિક છે કે જેની કલ્પના કરવી પણ શક્ય નથી.

સામાન્ય રીતે આપણે જોઈએ તો જણાય છે કે પ્રવાહીમાં, પ્રવાહીની ઘનતા કરતાં ઓછી ઘનતાવાળી વસ્તુ તરે છે અને ભારે ઘનતાવાળી વસ્તુઓ ડૂબી જાય છે. અહીં તીર્થંકર પ્રભુ વિશે વિચારતાં, આચાર્યજીને તેનાથી વિરુદ્ધ પ્રકારની વસ્તુ બનતી જણાય છે. એથી તેમને ખૂબ જ આશ્ચર્ય લાગતું જણાય છે. આ સંસાર-સમુદ્રમાં કર્મભારથી લચતા જીવો ડૂબકી ખાતાં ખાતાં ચતુર્ગતિમાં ભમ્યા કરતા હોય છે આવા જીવો જ્યારે અતિશય ગંભીર-ભારવાળા પ્રભુને પોતાના હૃદયમાં સ્થાપે છે ત્યારે ભાર વધવાને કારણે ઝડપથી ડૂબી જવા જોઈએ. તેને બદલે જોવામાં તો એવું આવે છે કે તેઓ હળવા બની ભવરૂપી સમુદ્ર સહેલાઈથી તરી જાય છે. આ આશ્ચર્ય કેમ બને છે તે સામાન્ય રીતે સમજવામાં આવે તેવું નથી, તેમ છતાં તે બને છે તે એક હકીકત છે. આથી જ ચોથા ચરણમાં આચાર્યજી પ્રભુને કહે છે કે તમારા જેવા મહાન પુરુષોનો મહિમા અને પ્રભાવ જ એવા અલૌકિક છે કે તેની

સમજ સામાન્ય જનને થતી નથી, અર્થાત્ તમારો પ્રભાવ તેમના માટે અચિંત્ય છે.

આ કડીમાં એક અપેક્ષાથી મોક્ષમાર્ગની થોડી સમજ આપણને પ્રાપ્ત થાય છે. શ્રી સર્વજ્ઞ પ્રભુ પ્રતિ આપણી ભાવના કેવી હોવી જોઈએ તે અહીં સ્પષ્ટ કર્યું છે. સર્વજ્ઞ પ્રભુ સર્વશ્રેષ્ઠ છે. જે જીવે આ ભવસમુદ્રને તરીને પાર ઉતરવું હોય તે જીવે પ્રભુજીને પોતાના હૃદયમાં સ્થાપિત કરવા જોઈએ. પ્રભુને હૃદયમાં સ્થાપિત કરવા એટલે શું? પરિભ્રમણ કરતા જીવના હૃદયમાં જે માનભાવ છે, સ્વચ્છંદ છે એટલે કે સંસારના પરિભ્રમણના હેતુરૂપ જે રાગદ્વેષાદિ ભાવો છે તેને દૂર કરી, તેના સ્થાને નિરાગી, નિર્વિકારી પ્રભુને બિરાજમાન કરવાના છે. પ્રભુ પ્રતિના પ્રેમને, તેમનાં શમ, સંવેગ, નિર્વેદ, આસ્થા અને અનુકંપા એ પાંચ ભાવોને સ્થાન આપવાનું છે. આવા ઉત્તમ ગુણોના ધારક એવા શ્રી સર્વજ્ઞ પ્રભુને આપણે આપણા હૃદયમાં સ્થાપીએ, અર્થાત્ તેમના પ્રતિ અનન્ય પ્રેમ કેળવીએ, તથા પોતાપણના ભાવો તેમને અર્પણ કરીએ તો સંસાર-સમુદ્ર ખૂળ જ સહેલાઈથી તરી જઈ શકાય છે. પ્રભુને અર્પણભાવ કરવાથી પોતાનું લઘુપણું અને હળવાપણું પ્રાપ્ત થાય છે, અને એ રીતે વર્તવાથી મુક્તિમાં ઝડપથી પહોંચાય છે.

હવે આચાર્યજીએ દર્શાવેલો વિરોધ સમજવા પ્રયત્ન કરીએ. સામાન્ય નિયમ અનુસાર હળવી વસ્તુ ભારે પ્રવાહીમાં તરે છે, જેમકે પાણીમાં લાકડું. આ કડીમાં તેનાથી વિરુદ્ધ

વસ્તુ બનતી જણાય છે. જીવ પોતે એકલો જ-પોતાનું જ માત્ર વજન લઈને ભવ સમુદ્રમાં તરવા ઇચ્છે તો પણ જીવ રૂબે છે અને જ્યારે તે તેનાથી પણ મોટા-ગુરુ એવા પ્રભુજીને પોતામાં ધિરાજમાન કરે છે-પોતામાં પ્રભુજીનું વજન પણ ભેળવે છે ત્યારે વિશેષ ઊંડા ઉતરવાને બદલે તે ભવસમુદ્રમાં તરવા લાગે છે. આ શક્ય થાય છે કઈ રીતે? જીવ જ્યારે પોતાની જ રીતે સમુદ્રને તરવા ઇચ્છે છે ત્યારે તેના ‘હું-પણું’નું અને ‘મમપણું’નું જ વજન એટલું બધું હોય છે કે તેના ભારથી તે સંસારસમુદ્રમાં રૂબે છે. પણ જ્યારે તે મહાન એવા પ્રભુને સ્વીકારે છે ત્યારે તેના પ્રભાવથી ‘હું-પણું’ તથા ‘મમપણું’ ઓગળી જાય છે અને જે વજન દૂર થાય છે તેના પ્રમાણમાં પ્રભુનું સ્વીકારેલું વજન એટલું ઓછું હોય છે કે જીવ સમુદ્ર તરી જાય છે. આ વજન દૂર કેવી રીતે થાય છે? પ્રભુની ઓળખ થતાં તેમનાં અનંત ગુણો અને અનંત શક્તિઓ પ્રત્યક્ષ થાય છે, અને તેના પડછામાં પોતાની અલ્પ શક્તિઓ જણાતાં પોતાનું વામણપણું નિશ્ચિત જણાય છે, સ્પષ્ટ જણાય છે. આથી ‘પોતે કાંઈક છે’ એવું માન તથા શુદ્ધ આત્મા સિવાયની અન્ય વસ્તુઓ પ્રત્યેનું મમપણું ચાલ્યું જાય છે અને આત્મા ઉપર રહેલો બોજો ઘટી જાય છે. આ વજનનું ઘટવાપણું બાહ્યલક્ષી જીવોને જલદીથી લક્ષાતું નથી. આ ભારના ઘટાડાની સરખામણીમાં નિર્મમ અને નિરહંકારી પરમાત્મા એટલા હળવા છે કે તેમના સાથમાં જીવ ખરેખર હળવો બની સમુદ્ર તરી શકવા શક્તિમાન થાય છે. પ્રભુનું

ભારેપણું છે તે કર્મને કારણે નથી, પણ તે ભારેપણું આત્માના અનંત આત્મિક ગુણોની મહત્તાનું છે. પ્રભુ સિવાય આ ગુણો ખીન્ન કેઈ પણ જીવમાં આટલા પ્રમાણમાં ખીલ્યા હોતા નથી, અને તે વિકાસના અર્થમાં “ગૌરવ” કે પ્રભુનું “શુરુપણું” આચાર્યજીએ બતાવ્યું છે. આમ ‘શુરુ’ શબ્દના શ્લેષથી વિરોધ અને તેનું શમન બંનેને આચાર્યજી શક્ય બનાવે છે. અને ‘ગરિમા’ એટલે ગુણના અત્યંતપણે વિકાસથી આવતી મોટાઈ એ અર્થ સ્વીકારીએ છીએ. પ્રભુને ધારણ કરવાથી ભવ-સમુદ્ર તરવો અત્યંત સહેલો છે તે સુનિશ્ચિત સમન્વય છે.

આ સાથે દશમી કડીમાં આચાર્યજીએ જે જણાવ્યું છે તેનું સમર્થન પણ મળી રહે છે. એ કડીમાં આચાર્યજી પ્રભુને પવન જેવા હળવા જણાવે છે, અને તેમને હૃદયમાં ધારણ કરનારને તારે છે એ તેમણે બતાવ્યું છે. એ કડીમાં પવન જેવા હળવા પ્રભુને બતાવ્યા પછી, પ્રસ્તુત કડીમાં આચાર્યજી પ્રભુને ‘શુરુ’ જણાવે તો તેનું રહસ્ય તો હોવું જ જોઈએ ને ? નહિતર તો આચાર્યજીની વાણી પૂર્વાપર વિરોધવાળી નીવડી કહેવાય. જ્ઞાનીની વાણીમાં આવો વિરોધ કદાપિ આવતો નથી. તેથી તેવા સંયોગોમાં અપેક્ષાને સમજવી અત્યંત યોગ્ય છે. દશમી કડીમાં દર્શાવેલું હળવાપણું કર્મની અપેક્ષાએ છે અને બારમી કડીમાં દર્શાવેલું શુરુપણું અનંત ગુણના પ્રાકટ્યની અપેક્ષાએ છે, એ સમજ્યા પછી પ્રભુની બાબતમાં લાગતા વિરોધનું સહજપણે શમન થઈ જાય છે.

આ સમાધાન સ્વીકાર્યા પછી પ્રસ્તુત કડીનું ચોથું અર્થ

આપણને ખૂબ જ પ્રભાવશાળી જણાય છે. ‘મહાન જનોનો મહિમા અચિંત્ય છે.’ પ્રભુને સ્વીકારવાથી ભવસમુદ્ર તરવો સહેલો બને છે, એવો મહિમા આ કડીમાં દર્શાવ્યો છે. પણ જ્યારે એમાંથી સમન્વતા પ્રભુના બીજા પ્રભાવની વિચારણા કરીએ છીએ ત્યારે બાહ્ય દેખાતા વિરોધના સંદર્ભમાં આ પ્રભાવ પાંગળો લાગે છે. પ્રભુને હૃદયમાં ધારણ કર્યા પછી, જીવમાં જે અનેક પ્રકારનાં દોષો પ્રવર્તતા હતા, તેનો એક પછી એક નાશ થવા લાગે છે, તેની સંસાર તરફની પ્રીતિ તૂટવા લાગે છે, સંસારમાં પ્રવર્તી રહેલું દુઃખ પ્રત્યક્ષ થતું નય છે અને તે દુઃખથી છૂટી આત્માના સાચા સુખને પ્રાપ્ત કરવાની તાલાવેલી જાગે છે, તે સુખ પ્રાપ્ત કરવાના પુરુષાર્થનો આરંભ થાય છે, પરિણામે જે જીવ ત્રણ લોકના દાસપણાને સ્વીકારી, ભિખારીની અવસ્થામાં પ્રવર્તતો હતો, તે પ્રભુને અંતરમાં સ્થાપી, પ્રભુ જેવો જ ત્રણે લોકનો નાથ બને છે. પ્રભુનો જે સાચો મહિમા છે તે આ છે. પ્રભુ જ્યાં બિરાજે છે, તે જીવને તેઓ પોતાના જેવો જ કરીને જાંપે છે. સંસારમાં આવું જોવા મળતું નથી. સંસારદૃષ્ટિએ સફળ થયેલી વ્યક્તિ પાસે અન્ય વ્યક્તિઓ માર્ગદર્શન માટે આવે છે. તે વ્યક્તિ અમુક પ્રમાણમાં તેને આગળ વધારે છે, પરંતુ આગળ વધતી વ્યક્તિ વધારનાર કરતાં થોડી નીચી કક્ષાની રહે એવા ભાવ ગુપ્તપણે સેવે છે. વળી કેટલીક વખત તો અન્ય વ્યક્તિ પોતા કરતાં વિશેષ પ્રભાવવાળી કે સત્તાવાળી બની જશે એવી દહેશતને કારણે પોતાને પ્રાપ્ત થયેલી સફળતાનું રહસ્ય પ્રગટ કરવા વ્યક્તિ તૈયાર જ થતી નથી. પ્રભુના સાનિધ્યમાં રહેનારને

માટે તો આનાથી સાવ જુદો જ માર્ગ નિર્ણિત કરાયેલો છે. તેમાં સંસારમાં જોવા મળતી સ્વાર્થવૃત્તિને સ્થાન નથી કે નથી મળતું સ્વાર્થની, વેલ્લને જરાય પોષણ. અને આ જ કલ્પનામાં પણ ન આવે તેવો પ્રભુનો મહિમા છે. પ્રભુ જ સર્વને પોતા સમાન બનાવે છે, અને તેઓ જેના હૃદયમાં પ્રવેશે તેના હૃદયના ભાવો પણ એવા બનાવે છે કે સર્વ જીવ કલ્યાણ પામી, પ્રભુ સમાન બને. આ ભાવનાના પરિણામે, સ્વાર્થની ભારેખમ વૃત્તિ છૂટવાને કારણે પ્રભુને ધારણ કરનાર જીવ અલ્પ સમયમાં ભવસમુદ્ર તરી જાય છે અને અનંત અબ્યાયાધ સુખને પ્રાપ્ત કરે છે. (૧૨)

ક્રોધસ્ત્વયા यदि विभो प्रथमं निरस्तो
ध्वस्तस्तदा वद कथं किल कर्मचौराः ? ।
प्लोषत्यमुत्र यदि वा शिशिरऽपि लोके
नीलद्रुमाणि विपिनानि न किं हिमानी ? ॥ १३

હે ઇશ જ્યારે પ્રથમથી આપે હુણ્યો તો ક્રોધને,
આશ્ચર્ય ત્યારે કેમ બાબ્યાં કર્મરૂપી ચોરને;
અથવા નહિ આ અવનિમાં શું દેખવામાં આવતું,
શીતળ પડે જે હિમ તે લીલા વનોને બાળતું. ૧૩

શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુના ગુણોની સ્મૃતિ લેતા શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકર સમક્ષ આશ્ચર્યની પરંપરા જ બડી થયેલી જોવામાં આવે છે. આવું જ એક આશ્ચર્ય આ કડીમાં સમાયેલું જોવા મળે છે. આચાર્યજી કહે છે કે, “ હે પ્રભુ ! આપે જો ક્રોધરૂપી અગ્નિનો નાશ પ્રથમથી જ કર્યો હતો, તો પછી કર્મરૂપી

ચોરોને શી રીતે હણી નાંખ્યા ? અથવા તે પણ ખરું છે. શીતળ એવા હિમના પડવાથી લીલા વનો જેમ બળી નય છે તેમ જ આપે પણ શાન્તિરૂપી શીતળ હિમવડે કર્મરૂપી ચોરોના વનનું દહન કર્યું હશે. ”

સંસારમાં આપણે અનુભવ કરીએ છીએ કે કોઈ વસ્તુનો નાશ કરવો હોય ત્યારે જીવ કોધાદિ કષાયનો આશરો લે છે. કષાયને જોરદાર કર્યા સિવાય અન્યનો નાશ કરવો સામાન્ય રીતે સંભવતો નથી. આચાર્યજીને જણાય છે કે પ્રભુજીની બાબતમાં તો તેનાથી વિરુદ્ધ પ્રકારનું જોવામાં આવે છે. ભગવાને કર્મરૂપી ચોરોને બાળ્યા તે તો બરાબર છે, પણ તેને બાળવા માટે જે ક્રોધરૂપી અગ્નિ જોઈએ, તે ક્રોધનો તો તેમણે કર્મોના સંપૂર્ણ નાશ કરતાં પહેલાં નાશ કર્યો હતો. આ કાર્ય થયું કેવી રીતે ? આ આચાર્યજીને આશ્ચર્યરૂપ લાગે છે.

આ કડીમાં આચાર્યજીએ કર્મોને ખૂબ જ યોગ્ય રીતે ચોર તરીકે ગણાવ્યા છે. ચોરનું કાર્ય શું ? પોતાની ન હોય તેવી, અર્થાત્ બીજાની વસ્તુ, તે જીવની જાણ બહાર લઈ લેવી અને તેનો પોતાની વસ્તુ તરીકે ઉપભોગ કરવો. કર્મો બરાબર આ જ કાર્ય કરે છે. આત્માનાં અસંખ્યાત પ્રદેશો ઉપર કર્મનાં ચીકણાં પરમાણુઓ ચીટકે છે, તેનાથી આત્માનાં જે અનંત ગુણો છે તે લોપાય છે, અને અવરોધો ગુણોનો ખ્યાલ પણ જીવને આવતો નથી. તે એટલે સુધી કે ત્રણ લોકોનો નાશ બનવા યોગ્ય આત્મા ત્રણ લોકોનાં દાસે અર્થાત્ લિખારીની

અવસ્થાને પ્રાપ્ત થાય છે, અને છતાંય તેને પોતાની અવદશાનું લાન થતું નથી. કોઈ જ્ઞાની મહાત્મા તે જીવને ઠંદોળી, થયેલી અવદશાનું લાન કરાવી, તેની થયેલી અદ્વિતતા દર્શાવે છે ત્યારે જ તેને પોતાની થયેલી અધોગતિનું લક્ષ થાય છે. આમ કર્મો જીવનાં અનંત ગુણોમાંથી શક્ય તેટલા બધા જ ગુણો ચોરી લે છે, અને એ બધાને એવાં છૂપાવી દે છે કે, એ ગુણો પોતાની સમૃદ્ધિ છે એનું પણ લાન તેને રહેતું નથી. કર્મના આશ્રયે જીવના વિભાવભાવ જેમ જેમ વધતા જાય છે તેમ તેમ તેનાં ગુણો અવરતા જાય છે. આમ કર્મો એ આત્માના ગુણોને ચોરનારા ગણાવ્યા છે તે યથાર્થ છે.

જીવની સમૃદ્ધિનો નાશ કરનારા કર્મરૂપી ચોરને મહા-સમર્થ પ્રભુએ બાળીને ભસ્મ કર્યા તે તો ઠીક, પણ તેને બાળવા માટે જોઈતા ક્રોધરૂપી અગ્નિનો તેના પહેલાં જ નાશ કર્યો હતો, તે જ ખરેખર આશ્ચર્ય છે. જીવને સંસાર-બ્રમણમાં રાખનાર મુખ્ય કર્મ મોહનીય છે. તેના ચાર પ્રકાર છે : ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ. તે ચારેની તરતમતા અનુસાર ચાર વિભાગ રાખેલા છે : અનંતાનુબંધી, અપ્રત્યા-જ્યાની, પ્રત્યાજ્યાની અને સંજ્વલન. અને તેના આશ્રયે અનંત પ્રકારનાં કર્મોનો બંધ જીવ કરે છે. પ્રભુએ જ્યારે કર્મનો નાશ કરવાનો પ્રારંભ કર્યો ત્યારે સૌ પ્રથમ અનંતાનુ-બંધી ક્રોધ, માન, માયા અને લોભને હણ્યા. તે વખતે ક્રોધનો ઉપયોગ ક્રોધાદિનો નાશ કરવામાં કર્યો. આથી અનંતાનુબંધીનો સંપૂર્ણ નાશ થયો અર્થાત્ ક્ષાયિક સમકિત પ્રાપ્ત થયું, તે

પછીથી ક્રોધની જગ્યાએ શીતળતાએ આત્મામાં પ્રવેશ કર્યો. પહેલાં નવાં કર્મોને આવતાં અટકાવ્યા, અને પછી પૂર્વે નિબંધન કરેલા કર્મોનો નાશ શરૂ કર્યો, જેથી દૂંકા ગાળામાં બધા કર્મો નાશ પામી જાય. સંવર કરી નિર્જરાનો આરંભ કર્યો. સામાન્ય પ્રથાથી આ બનવું શક્ય જણાતું નથી, છતાં તે કેવી રીતે શક્ય થયું, આશ્ચર્યનું કેવી રીતે શમન થયું તે આપણને ખીજી જો પંક્તિઓથી જાણવા મળે છે. તેમાં એક પ્રાકૃતિક ઉદાહરણનો આચાર્યજીએ આશ્રય લીધેલો જણાય છે.

વરસાદ થયા પછી ખેતરોમાં લીલો પાક થાય છે. ખેતરોમાં થોડા સમયમાં જ, સુંદર અનાજ, શાકભાજી નીપજે છે અને પાક તૈયાર થાય છે. તે વખતે અતિશય ઠંડીનું મોજી આંખે અથવા હિમપ્રપાત, બરફનો વરસાદ પડે તો એ બધો લીલો પાક ચીમળાઈને નાશ પામી જાય છે. અને અનાજ કે શાકભાજીનો પાક નિષ્ફળ થાય છે. આ સ્થિતિનું લક્ષ્ય થતાં આચાર્યજીનું આશ્ચર્ય શમી જાય છે. કોઈ વસ્તુના નાશ માટે જેમ અતિશય તાપ કામ કરે છે, તેમ અતિશય હિમ-ઠંડી પણ કામ કરે છે. પ્રભુએ તાપને નસાડી હિમથી કામ ચાલુ કર્યું એ અહીં સમજાય છે. અને એ દ્વારા કર્મોનો નાશ કયા ક્રમથી થાય છે તે ગુપ્ત વાત સહસ્ય સાથે આચાર્યજીએ પ્રગટ કરી જણાય છે.

પ્રારંભમાં જીવ જ્યારે પરમાર્થમાર્ગ તરફ વળે છે ત્યારે તેનામાં કર્મોને બાળવા માટે ઘણી ઉગ્રતા હોય છે. એટલે કે

વિશેષ ગરમી-ક્રોધ હોય છે. પછી જેમ જેમ અનંતાનુબંધીનો નાશ થાય, આત્મદશા આગળ વધે તેમ તેમ ક્રોધ-ગરમી ઓછા થતાં જાય છે અને તેનું સ્થાન શીતળતા લે છે, અને ક્રમથી એ શીતળતા વધતી જાય છે. એટલે કે ક્ષાયિક સમક્રિત વખતે અનંતાનુબંધી ક્રોધ નાશ પામતાં તેનું સ્થાન શીતળતાને મળે છે. જીવને ઠંડક વધતી વધતી સંપૂર્ણ ઠંડકમાં તે અવરાય ત્યાં સુધી વધે છે. જીવ જ્યારે શુદ્ધધ્યાનનો સ્પર્શ કરે છે ત્યારે તે શીતળતા ઘણી વૃદ્ધિ પામી હોય છે-આ શીતળતાને હિમની સાથે સરખાવી શકાય. શુદ્ધધ્યાનમાં પ્રવર્તતી ઠંડી કર્મો માટે એવી કાતિલ પૂરવાર થાય છે કે બધા કર્મો અનંત-ગમે નાશ પામવા માંડે છે. આમ અનંતાનુબંધી મોહનીયનો નાશ કર્યા પછીનાં કર્મો આત્માની ગરમીથી નહિ, પણ ઠંડીથી નાશ પામે છે; કારણ કે શીતળતા એ આત્માનો સ્વભાવિક ગુણ છે અને ક્રોધ એ બહારથી માગી આણેલી પ્રકૃતિ છે. આ આખો ક્રમ લીલા વનોને બાળનાર શીતળતાથી સમજી શકાય છે.

અહીં કર્મોને લીલા વનનાં રૂપકથી સમજી શકાય તેમ છે. લીલા ખેતરોમાં નવો નવો પાક આવે છે અને વૃદ્ધિ થાય છે અને દેખાવમાં તે બહુ સુંદર લાગે છે. કર્મનું પણ એવું જ છે. કર્મોનો નાશ કરવામાં ન આવે તો તેનો સતત વધારો રહ્યા કરે છે. આત્મામાં વિભાવ ભાવની વૃદ્ધિ થયા જ કરે છે. જો સદ્ગુરુના સાનિધ્યમાં રહી તેના પર સંયમ ન રાખવામાં આવે તો. વળી આ કષાયો એવા સ્વરૂપે આવે છે કે તેમાં જીવ

ઘણી મીઠાશ અનુભવે છે, અને કષાયને વશ થઈ વર્તતી વખતે ખીન્ન અગણિત કર્મો વધે છે તેનું લક્ષ પણ છૂટી જાય છે.

આ પંક્તિઓ દ્વારા આચાર્યજીએ આપણને એ સમજાવ્યું છે કે પ્રભુએ પોતાનાં કર્મોનો નાશ કરી રીતે અને કયા ક્રમથી કર્યો છે. મોહનીયની ચાર પ્રકૃતિ ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ—એમાં સૌ પ્રથમ ક્રોધ જાય છે. આથી તેનો નાશ પ્રથમ કર્યો. અને બાકીનાં ત્રણનો નાશ કરવા માટે ક્રોધની ગરમી નહિ, પણ આત્માની શીતળતાનો ઉપયોગ કર્યો હતો. કર્મોનાં જૂંડના જૂંડ ભસ્મ કરી, કેવળજ્ઞાન તથા કેવળદર્શન પ્રગટાવ્યાં.

આ કડી ખીજી રીતે પણ ઘણી મહત્વની છે. આપણને મળેલી માહિતી મુજબ આપણે જાણીએ છીએ કે આ કડી બોલાતી હતી, બોલી રહેવા આવ્યા ત્યારે ધરતીમાંથી પાર્શ્વનાથ પ્રભુની પ્રતિમા પ્રગટ થઈ હતી. અને મહાન ચમત્કાર સર્જાયો હતો. પ્રભુ પરોક્ષમાંથી પ્રત્યક્ષ થયા હતા. આ રીતે પ્રગટ થઈને આચાર્યજીની ભક્તિ તથા તેમના કાર્યને પ્રભુએ અનુમોદન આપ્યું હતું. વળી કર્મો પ્રભુના સાનિધ્યમાં ઘણા ઝડપથી બળે છે એવું વિધાન આચાર્યજીએ આ પ્રથમ કરેલું જોયું છે, તેની સાબિતિ પણ મળે છે. આ ચમત્કારના પ્રભાવથી પ્રભાવિત થઈને અંધે તેમને કરેલી શિક્ષા માફ કરીને ફરીથી સંઘમા લીધા હતા. એ જ બતાવે છે કે શેષ રહેલા પાંચ વર્ષના અશુભ કર્મો પ્રભુ પ્રગટવાથી ક્ષણમાં નાશ પામી ગયા હતા. આ શું એાધું આશ્ચર્ય છે ? (૧૩.)

ત્વાં યોગિનો જિન ! સદા પરમાત્મરૂપમ્
અન્વેષયન્તિ હૃદયાંબુજ કોષદેશે ।

• પૂર્તૈસ્ય નિર્મલ રુચેર્યદિ વા કિમન્ય-
દક્ષસ્ય સંભવિપદં નનુ કર્ણિકાયાઃ ॥ ૧૪

હે જિન ! યોગી આપને પરમાત્મરૂપેથી સદા,
નિજ હૃદયકમળે જ્ઞાનરૂપી ચક્ષુથી અવલોકતાં;
પુનિત નિર્મળ કાંતિવાળા કમળનું બી સંભવે,
શું કમળકેરી કર્ણિકાના મધ્યવિષ્ણુ બીજે સ્થળે ? ૧૪

પરોક્ષમાંથી સ્તુતિ પ્રભાવે પ્રત્યક્ષ થયેલા શ્રી પ્રભુનું
સ્થાન કઈ જગ્યાએ છે તે જણાવતાં આચાર્યજી આ કડીમાં
કહે છે કે, “ હે જિનેશ્વર પ્રભુ ! પરમાત્મ સ્વરૂપ એવા
આપને યોગીઓ નિરંતર પોતાનાં હૃદયકમળમાં જુએ છે
(શોધે છે) તે યોગ્ય જ છે, કેમકે પવિત્ર અને નિર્મળ
કાંતિવાળા કમળનાં બીજનું સ્થળ, કમળના મધ્ય પ્રદેશમાં
રહેલી કર્ણિકામાં સંભવે છે; તેમજ બીજરૂપ આપનું સ્થળ
પણ માણસના હૃદયકમળમાં છે, એ વાસ્તવિક જ છે.

આ કડીમાં પ્રભુ ક્યાં બિરાજે છે તે આપણને આચાર્યજી
યોગીના દૃષ્ટાંતથી જણાવે છે. તેઓ અહીં પ્રભુને ‘જિન’ તરીકે
સંબોધે છે. ‘જિન’ એટલે જિતેન્દ્રિય. જેમણે ઇન્દ્રિયોનો
આશરો છોડી પોતાનું ઇન્દ્રિયાતીત સ્વરૂપ પ્રગટાવ્યું છે તે.
આવા જિન પ્રભુને યોગીઓ પોતાના હૃદયકમળમાં જુએ છે.
યોગીઓ એટલે મન, વચન અને કાયાના યોગને ધારણ કરીને

સ્વરૂપને પ્રગટાવવા મથતા જીવો. આ યોગીઓ બાહ્યદષ્ટિ ત્યાગી આંતર્દષ્ટિ ધારણ કરે છે, તેઓ અંતર્મુખ બને છે, અને ઉપયોગને અંદરમાં કેન્દ્રિત કરે છે, જે જગ્યાએ જિનપ્રભુ બિરાજ્યા હોય છે. પ્રભુને જોવા માટે ચર્મચક્ષુની જરૂર પડતી નથી, પણ આંતરચક્ષુની-જ્ઞાનદષ્ટિની જરૂરિયાત છે. આ અગાઉની કડીઓમાં આચાર્યજીએ આપણને બતાવ્યું છે કે જે જીવો પોતાના હૃદયમાં પ્રભુને સ્થાપે છે તે જીવો સહેલાઈથી સંસાર-સમુદ્ર પાર કરી જાય છે. એના અનુસંધાનમાં, પાર પહોંચવા ઇચ્છતા યોગીઓ પોતાના હૃદયકમળમાં પ્રભુ બરાબર બિરાજમાન થયા છે કે નહિ તેની તપાસ રાખે તે યોગ્ય જણાયા વિના રહેશે નહિ. આથી તેઓ પ્રભુની શોધ કયાંય બહાર નહિ પણ અંદર જ ચલાવે છે. જો એક વખત પ્રભુ અંદર આવી ગયા તો પછી તેને ધારક જીવ અવશ્ય ભવ-સમુદ્ર તરી જવાનો. આથી યોગી અંતરમાં પ્રભુને શોધીને ખૂબ પ્રસન્ન થાય છે કે પ્રભુ અંતરમાં જ છે તેથી હવે કિનારો નજીક જ છે.

આ પરિસ્થિતિને બીજી અપેક્ષાથી પણ સમજી શકાય તેમ છે. હે જિનદેવ ! યોગીઓ તારા પરમાત્મસ્વરૂપનું અન્વેષણ પોતાના હૃદયકમળમાં કરે છે. જેઓ મોક્ષમાર્ગમાં ચાલનારા છે, જેઓ પરમાત્માની ખોજમાં લાગી રહેલા છે, એવા યોગીઓ પ્રભુની શોધ કરવા કયાંય બહાર જતા નથી. બહારની વસ્તુઓમાં પણ શોધ કરતા નથી, તેઓ એ શોધ પોતાના જ હૃદયમાં ચલાવે છે. અને બાહ્ય સંલોગો તથા નિમિત્તોથી ધૂટી

પોતામાં જ તે પરમેશ્વરસ્વરૂપને પ્રગટાવવા મથે છે. યોગી-ઓના આ કાર્યની યોગ્યતા દર્શાવવા, આચાર્યજી એક ઉદાહરણ પૂણું શેષ કરે છે—તે છે કમળનું. પવિત્ર અને નિર્મળ કાંતિવાળાં કમળનું બી, કમળના મધ્ય પ્રદેશમાં રહેલી કણિકાના મધ્ય ભાગમાં જ રહે છે. વસ્તુની જેટલી વધારે પવિત્રતા, તેટલી વધારે પવિત્રતા તેને ધારણ કરનારની જોઈએ. કમળ પવિત્ર છે. કાદવ કે પાણીમાં તે ઊગવા છતાં તેનો પાશ તેને જરા પણ લાગતો નથી, તે તો કાદવ અને પાણીથી અલિપ્ત જ રહે છે. આવા કમળને જન્મ આપનાર, તેનું બી-જેમાંથી કમળ ઉત્પન્ન થાય છે, તે પણ પવિત્ર જ હોય છે. આ કમળનું બી, કમળના મધ્યભાગમાં ન રહે તો બીજે ક્યાં રહે? કમળ જેવી પવિત્રતા, તેના વેલાના બીજ કયા ભાગમાં મળવાની હુતી? આ પવિત્ર કમળમાં વાસ કરી, કાંતિવાળું કમળનું બી પોતાની પવિત્રતા જાળવી શકે છે. આમ અન્યોન્ય પવિત્રતા અર્પી તેઓ વસે છે. અર્થાત્ સમાન વચ્ચે મૈત્રી સંભવે છે.

આ ઉદાહરણ પરથી આપણને યોગી અને પરમાત્માનો સંબંધ સમજાય છે. યોગી પોતે પરમાત્મા જેવા પવિત્ર થવાનો પુરુષાર્થ કરી રહ્યા હોય છે, તેથી અમુક અંશે પવિત્રતા પ્રગટાવી ચૂક્યા હોય છે. આખા દેહમાં હૃદય એ સૌથી અગ્ર યનું અંગ છે. એની તંદુરસ્તી વિના દેહ ટકી શકતો નથી. દેહના અન્ય કોઈ અંગમાં બગાડો હોય તો એ બગાડો સાથે, અથવા તો એ અંગ વિના શરીરનું કાર્ય ચાલી શકે છે, ત્યારે હૃદય વિના તો મનુષ્યશરીર અસ્તિત્વ જ ધરાવી શકતું નથી,

એટલું જ નહિ પણ હૃદયમાં બગાડો થાય તો પણ તે જીવન સમાપ્ત થઈ જાય છે. એટલે કે હૃદય એ શરીરનું સૌથી અગત્યનું અંગ છે. વળી જ્યારે જીવ પવિત્રતા ધારણ કરવાની શરૂઆત કરે છે, ત્યારે તેનો આરંભ પણ હૃદયથી થાય છે. પહેલાં હૃદય પવિત્ર થાય છે પછી બીજાં અંગો. પવિત્રતા વિસ્તરતાં પવિત્ર થાય છે. આ અપેક્ષાથી પણ હૃદય અગત્યનું અંગ છે. આવા મહત્વના ભાગમાં મહાપવિત્ર એવા પરમાત્મા વસે છે. જેઓ પરમ પવિત્ર થયા છે, તેવા મહાન આત્માનું સ્વરૂપ હૃદયમાં પ્રકાશિત થાય છે. કારણ કે એના જેવું બીજું પવિત્ર અંગ શરીરમાં નથી. તેથી જ્યારે યોગીઓ પરમ સ્વરૂપની ખોજમાં પડે છે ત્યારે તેઓ અન્ય કોઈ અંગ કે સ્થળની તપાસ ન કરતાં જ્યાં પવિત્રતાનો વાસ છે તે હૃદયના મધ્યભાગની જ તપાસ કરે છે. ત્યાં પોતાની વૃત્તિને સ્થિર કરી ઝળહળતા પરમાત્મ સ્વરૂપનો અનુભવ કરે છે. જ્યારે પ્રભુ પ્રાંતિનાં પ્રેમ તથા લાગણી ઘણાં વધે છે ત્યારે પ્રભુ સ્વયમ્ જ યોગીના હૃદયના મધ્યભાગમાં આવી, તેને પવિત્ર કરવાનું કાર્ય શરૂ કરી દે છે. આમ પરમાત્માના વાસથી યોગી પવિત્ર થતા જાય છે, અને હૃદયની પવિત્રતાના કારણે પ્રભુનો વસવાટ ત્યાં સ્થિર રહે છે. આમ આ અન્યોન્ય પવિત્ર સંબંધના કારણે યોગીઓ પણ સંસારમાં કમળની જેમ અલિપ્ત બનીને રહે છે, અને રાગદ્વેષની જાળમાં ગૂંચવાતા નથી.

સંસાર એ કાઠવ સમાન છે. જ્યાં જાત જાતના વિષય, વિકાર અને કૂડ કપટ જેવો કાઠવ ચારે બાજુ ફેલાયેલો છે.

એવા કાદવની વચ્ચે યોગીઓ રૂપે પવિત્ર કમળ ખીલે છે. તેઓ કાદવમાં કમળની જેમ સંસારની આંટીઘૂંટીથી અલિપ્ત જ રહે છે. અને પ્રભુ એ કમળના પવિત્ર નિર્મળ ખી સમાન છે. કમળનાં એક ખીજમાંથી જેમ કમળો ઉત્પન્ન થાય છે તેમ પરમાત્માના સંપર્કથી અનેક જીવમાંથી શિવસ્વરૂપ પ્રગટ થાય છે. પ્રભુના પ્રતાપે અનેક યોગીઓ સંસારથી અલિપ્ત બની, ભવસમુદ્ર તરી પાર ઉતરે છે. આ ઉદાહરણ આપણને એકદમ યોગ્ય લાગ્યા સિવાય રહેતું નથી. અને જેમ જેમ તેના વિશે વિચારીએ તેમ તેમ તેની વિશેષ યથાર્થતા જણાતાં આનંદ પ્રવર્તે છે. (૧૪)

ધ્યાનાઞ્જિનેશ ! ભવતો ભવિનઃ ક્ષણેન
દેહં વિહાય પરમાત્મદશાં વ્રજન્તિ ।
તીવ્રાનલાદુપલભાવમપાસ્ય લોકે
ચામીકરત્વમચિરાદિવ ધાતુભેદાઃ ॥ ૧૫

ક્ષણમાત્રમાં જિનરાજ ! ભવિજન આપ કેરા ધ્યાનથી,
પામે દશા પરમાત્મની તજ દેહને પ્રભુ જ્ઞાનથી;
જ્યમ તીવ્ર અગ્નિતાપથી મિશ્રિત ધાતુ હોય તે,
પથ્થરપણાને ત્યાગીને તત્કાળ સોનું થાય છે. ૧૫

પ્રભુને હૃદયમાં એક વખત સ્થાપ્યા પછી તેમનો પ્રભાવ કેવો હોય છે તે જાતાવતાં આચાર્યજી આ કડીમાં કહે છે કે,
“ હુ જિનેશ ! જેવી રીતે તીવ્ર અગ્નિના તાપથી જુદી જુદી ધાતુઓ પથ્થરપણાને છોડીને તત્કાળ સુવર્ણપણાને પામે છે,

તેવી રીતે ભવ્યજનો આપનું ધ્યાન ધરવાથી ભૌતિક દેહને છોડીને ક્ષણમાત્રમાં પરમાત્મદશાને પામે છે.

આચાર્યજી આ કડીમાં જિનેશ-જિતેન્દ્રિય હોય તેઓમાં પણ જે શ્રેષ્ઠ છે એવા પાર્શ્વનાથ પ્રભુને સંબોધીને કહે છે કે, “ હે પ્રભુ ! તમારું જેઓ ધ્યાન ધરે છે તેઓ થોડી ક્ષણોમાં જ પરમાત્મદશાને પામે છે, અને દેહથી આત્માની ભિન્નતાનો અનુભવ કરે છે. આ વચનો ખૂબ જ સમજવા જેવા અને ઉત્તમ બોધને આપનારા છે.

અહીં શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુને આચાર્યજી જિનેશ તરીકે સંબોધે છે. જિનેશ એટલે જિનોના ઇશ. જે બધા જિતેન્દ્રિય છે તેઓમાં શ્રેષ્ઠ. જ્યારે આપણે શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુનો વિચાર કરીએ છીએ, તેમનાં પત્થિહો અને ઉપસર્ગોનો લક્ષ લઈએ છીએ, અને એવા વિકટ સંજોગોમાં એમણે ધારણ કરેલી અદ્ભુત સમતાને જાણીએ છીએ ત્યારે આપણને જરૂર સમજાય છે કે આવા વિકટ ઉપસર્ગો વખતે આવી સમતા મહાબળવાન, મહાસમર્થ આત્મા હોય તે જ રાખી શકે. અને આ સામર્થ્યમાં જ તેમનું ઇશપણું-ઈશ્વરપણું સમાયેલું છે.

આવા જિનેશનું-મહાસમર્થ પ્રભુનું શરણું લઈ, તેમનું ધ્યાન ધરે તે જીવને પ્રભુ પાસેથી ઘણું વિશેષ બળ મળે. વળી જેનું શરણું લીધું હોય તેના જેવા થવાની ભાવના દઢ બને, કારણ કે જેવું થવું હોય તેવાના શરણમાં જવાની ભાવના જીવ રાખતો હોય છે. આ રીતે મહાસમર્થ પ્રભુનું

શરણું લેવાથી મહાસમર્થ જનવાની ભાવના દૃઢ બને. એ તાલા-
વેલીમાં જીવ પ્રભુનું શરણું સ્વીકારી, તેમની પાસેથી પ્રેરણા
તથા બળ મેળવી આરાધના કરે, તો થોડા જ સમયમાં, અલ્પ
કાળમાં દેહથી ભિન્ન એવા પરમાત્માનો અનુભવ તેને થાય.

અનાદિકાળથી રખડતો આત્મા જો પ્રભુના શરણમાં ન
જાય, પ્રભુની શ્રદ્ધા ન કરે, પ્રભુ પ્રતિ પ્રેમ ન કેળવે તો
અનંતકાળ સુધી પણ પરમાત્મસ્વરૂપનો અનુભવ કરી શકતો
નથી. પણ જો સમર્થ એવા શ્રી તીર્થંકર પ્રભુની શ્રદ્ધા કરે
તો તેને ક્ષણમાત્રમાં પરમાત્મસ્વરૂપનો અનુભવ, દેહથી ભિન્ન-
પણાનો અનુભવ થાય. જીવ સૌ પ્રથમ દેહ અને આત્માની
ભિન્નતા અનુભવે છે ત્યારની અમુક શરતો હોય છે. જીવને
પાંચ ઇન્દ્રિય અને સંજ્ઞા પૂર્ણ જોઈએ. પ્રભુની શ્રદ્ધા એટલે કે
પ્રભુ કહે છે તે સત્ય જ છે એવી લાગણી અંતરનાં ઊંડાણ-
માંથી ઊઠવી જોઈએ, આત્માનું સાચું સુખ મેળવવાની ભાવના
હોવી જોઈએ, અને તે માટેનો પુરુષાર્થ જોઈએ. આ પુરુષાર્થ
એટલે પ્રભુનું શરણું સ્વીકારવું. શરણું સ્વીકારવાની ઉત્તમ
પળોએ જીવને થોડા સમય માટે આત્મા અને દેહની ભિન્નતાનો
અનુભવ થાય છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો એ વખતે જીવ
અંતર્વૃત્તિનો સ્પર્શ કરે છે એમ કહેવાય. દેહ અને આત્માની
ભિન્નતાનો સૌ પ્રથમનો અનુભવ, ભલે પછી તે એક જ સમય
માટેનો હોય, તે જ અંતર્વૃત્તિસ્પર્શ. આ પ્રથમના અનુભવ
માટે શ્રી તીર્થંકર પ્રભુ, કેવળી પ્રભુની હાજરી અવશ્ય છે.
આમ હોવાનું એક જ કારણ છે કે પહેલીવાર જ ભિન્નતાનો

અનુભવ કરવાનો હોય છે ત્યારે જીવે અત્યંત બળ કેળવવું પડે છે અને તે બળ આવા પુરુષની હાજરી વિના પ્રાપ્ત થઈ શકતું નથી. આ અનુભવ અત્યંત અલ્પકાળ માટેનો હોય છે, તેથી તે ભિન્નતાના અનુભવનું જ્ઞાન શ્રી તીર્થંકર પ્રભુ કે કેવળી પ્રભુ સિવાય કોઈને થઈ શકતું નથી. તેમના સિવાય કોઈને પણ સમય સમયનું જ્ઞાન નથી તેથી કોઈ પણ હ્રસ્વસ્થ જીવ સમય સમયનું જ્ઞાન કરી શકતો નથી. પરંતુ આ અનુભવનું મહાત્મ્ય એવું છે કે એક વખત પણ એ અનુભવ થયા પછી નિયમપૂર્વક એ જીવ કાળે કરીને મોક્ષસુખનો અધિકારી બને છે. મોક્ષપ્રાપ્તિમાં કેટલો કાળ નિર્ગમન થાય તે, તે જીવના પુરુષાર્થ પર આધારિત છે. પરંતુ તે નિયમપૂર્વક લબ્ય જીવ કહેવાય. અલવી જીવ એક સમય માટે પણ દેહ અને આત્માની ભિન્નતા અનુભવી શકતો નથી. અને માત્ર એક સમય માટે થયેલો દેહ તથા આત્માની ભિન્નતાનો અનુભવ ક્રમે ક્રમે વધતાં વધતાં પરમાત્મ સ્વરૂપને પ્રગટ કરે છે. અને એ જ મહિમા અહીં વર્ણવ્યો છે.

આ જ્ઞાનને લક્ષમાં રાખીએ તો આ કડીની અદ્ભુતતા આપણને સ્પષ્ટ થાય છે. માત્ર ગણતરીના સમયમાં પ્રભુના સાનિધ્યમાં રહીને જીવ પરમાત્મ સ્વરૂપ પ્રગટાવવાની યોગ્યતા કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરી લે છે તે આપણને જણાય છે. અંતર્વૃત્તિ સ્પર્શાવવાનું કાર્ય માત્ર લબ્ય જીવ જ-જે જીવ મોક્ષમાં જવાની યોગ્યતા ધરાવે છે તે જીવ જ કરી શકે છે. અર્થાત્ જેણે

અંતર્વૃત્તિ સ્પર્શાવી તે જીવ નિયમપૂર્વક મોક્ષમાં જવાનો. અભવી તીર્થ'કર પ્રભુના પ્રત્યક્ષ સંપર્કમાં આવ્યો હોય તો પણ આ કાર્ક કરી શકતો નથી. આ સ્થિતિ સ્પષ્ટ કરવા આચાર્યજીએ 'ભવિન્ન' શબ્દ ખૂબ જ યોગ્યતાથી મૂકેલો જણાય છે.

આ કડીની ખીજી પંક્તિમાં જણાવ્યું છે કે 'પામે દશા પરમાત્મની, તજ દેહને પ્રભુ જ્ઞાનથી.' ભલે જીવ જ્યારે પ્રભુનું શરણું લઈને ધ્યાન કરે છે ત્યારે થોડી ક્ષણો માટે તેને દેહ અને આત્માની ભિન્નતાનો અનુભવ થાય છે તે અહીં બતાવ્યું છે. જે પરમાત્મા છે તે સમયે સમય, સતત દેહ અને આત્માની ભિન્નતાનો સ્પષ્ટ અનુભવ કરે છે. છદ્મસ્થ જીવ જે અનુભવ થોડા કાળ માટે કરે છે તે અનુભવ પરમાત્મા નિરંતર કરે છે, પણ એ અનુભવ સમાન છે. આથી જ્યારે આ અનુભવ છદ્મસ્થ જીવ કરતો હોય છે ત્યારે થોડા સમય માટે 'પરમાત્માની દશા'ને પ્રાપ્ત કરે છે એમ કહી શકાય. વળી એ અનુભવ વખતની દશા બતાવતાં આચાર્યજી કહે છે 'તજ દેહને પ્રભુ જ્ઞાનથી.' જે વખતે આ ભિન્નતાનો અનુભવ જીવને થાય છે ત્યારે તેની દેહની આસક્તિ બિલકૂલ છૂટી ગઈ હોય છે. એ વખતે વાસ્તવિક દેહ છૂટતો નથી, પણ દેહાસક્તિમાંથી ઉપયોગ છૂટી ગયો હોય છે એટલે દેહના અસ્તિત્વનું લક્ષ પણ રહેતું નથી. એટલે કે એ અનુભવ ચાલે છે તેટલા સમય માટે દેહનો ત્યાગ હોય છે. આ ત્યાગ ઉપયોગપૂર્વકનો હોય

છે, વાસ્તવિક નહિ, તેથી આચાર્યજી કહે છે કે, “તજ દેહને જ્ઞાનથી.”

આ સ્થિતિનું નિર્માણ કેવી રીતે થાય છે, કેવા પ્રકારની પ્રક્રિયા ચાલે છે તે જણાવવા માટે એક ઉદાહરણ આચાર્યજીએ આપ્યું છે. તેઓ કહે છે કે ઘણી ધાતુઓનું મિશ્રણ થઈ ગયું હોય અને છૂટી પડતી ન હોય તે વખતે તેને તપાવવામા આવે ત્યારે તેમાંથી જે સુવર્ણ હોય છે તે તેના જડપણાનો ત્યાગ કરીને સુવર્ણરૂપ ધારણ કરે છે. એ જ રીતે દેહ અને આત્માને એકરૂપ માનતો જીવ મિશ્ર ધાતુ જેવો છે, એ જીવ અગ્નિતાપરૂપ પ્રભુના સાનિધ્યમાં રહીને આત્મારૂપ સુવર્ણને છૂટો પાડે છે, અર્થાત્ આત્મા પ્રગટાવે છે.

અનાદિકાળથી ચારે ગતિમાં રખડતો જીવ ‘દેહ તે હું’ અને ‘અન્ય તે મારાં’ આવી ભાવનામાં રાચતાં રાચતાં સંસાર-સમુદ્રમાં ડૂબકી ખાધા કરે છે. આવો અનેક વિભાવોથી ભરેલો તથા આત્માના અનંત ગુણોને ગુમાવી બેઠેલો જીવ મિશ્રધાતુ સમાન છે. અનેક ધાતુઓ એકઠી મળી હોય ત્યારે તેમાં સુવર્ણનું તેજસ્વીપણું જરાય જણાતું નથી, સુવર્ણ પણ અન્ય ધાતુની માફક નિસ્તેજ બની જાય છે. એ જ રીતે અનેક વિભાવો-કર્મોથી ઘેરાયેલા આત્માનું ઓજસ ચાલ્યું જાય છે, તે નિસ્તેજ બની રહે છે. એના સાચા સ્વરૂપનો જરા પણ લક્ષ થતો નથી.

આ મિશ્ર થઈ ગયેલી ધાતુઓને જ્યારે અગ્નિતાપ સન્મુખ

રાખવામાં આવે છે ત્યારે બીજી ધાતુઓ તાપમાં બળીને-
ઓગળીને છૂટી પડી જાય છે અને સુવર્ણ પોતાના શુદ્ધ
સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરે છે. અર્થાત્ સુવર્ણ એક જ બાકી રહી
શુદ્ધ સ્વરૂપને પામે છે. એ જ રીતે વિભાવ ભાવ તથા અનંત
કર્મોથી લેપાયેલા જીવ સમક્ષ જ્યારે કર્મ બાળવામાં અગ્નિ
સમાન શ્રી તીર્થંકર પ્રભુ આવે છે ત્યારે તે જીવનાં કર્મો અન્ય
ધાતુની માફક બળીને જીવથી છૂટા પડી જાય છે, અને આત્મા
પોતાનું શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રગટાવી સુવર્ણ સમાન તેજસ્વી બને છે.
આમાં ગુરુ અને પ્રભુની આવશ્યકતા સમજાય છે. કર્મને
બાળવામાં સહાયરૂપ એવા પ્રભુ કે ગુરુની હાજરી વિના
જીવનું કર્મથી લેપાવાપણું ટળતું નથી એ અહીં અનુભવાય
છે. પ્રભુનો મહિમા જ એવો છે કે તેમની હાજરીમાં કર્મનો
નાશ સહેલાઈથી થાય છે તે યોગ્ય ઉદાહરણથી આચાર્યજીએ
આપણને દર્શાવ્યું છે. (૧૫)

અન્તઃ સદૈવ જિન ! यस્ય વિભાવ્યસે ત્વં

ભવ્યૈઃ કથં તદપિ નાશયસે શરીરમ્ ? ।

एतत्स्वरूपमथ मध्यविवर्तिनो हि

यद्विग्रहं प्रशमयन्ति महानुभावाः ॥ १६

હે જિન ! હુમેશાં ભવ્યજન જે દેહના અંતર વિશે,

ધરતા તમારું ધ્યાન તેનો નાશ કરતા કેમ તે ?

અથવા સ્વભાવ મહાજન મધ્યસ્થનો એવો સદા,

વિગ્રહતણો કરી નાશ ને શાંતિ પ્રસારે ઉભયથી. ૧૬

પ્રભુની હાજરીમાં ઘણા વધારે કર્મો બળી જાય છે, તે આપણને પંદરમી કડીમાં સમજાવ્યા પછી, એ ક્રિયાને વિશેષ સ્પષ્ટ કરતાં આચાર્યજી આ કડીમાં કહે છે કે, “હે જિનેશ્વર ! જે ભવ્યજનો, દેહની અંદર નિરંતર આપનું ધ્યાન ધરે છે, તે જ દેહનો આપ કેમ નાશ કરો છો ? પણ એમાં શંકા જેવું નથી, કેમકે જે મહાત્માઓ મધ્યસ્થપણું ધારણ કરે છે, તેમની રીત જ એવી હોય છે કે તેઓ વિગ્રહનો નાશ કરે છે.”

એક વખત દેહ અને આત્માની ભિન્નતાનો અનુભવ, અરિહંત પ્રભુ કે કેવળી પ્રભુના સાનિધ્યમાં કર્યા પછી જીવ ક્રમે ક્રમે એ અનુભવ વધારતો રહે છે. અને અમુક દશાએ પહોંચ્યા પછી જીવમાં એવી શક્તિ આવે છે કે પ્રભુનું ઊંડું સ્મરણ કરીને, એના અવલંબનથી તે જીવ ધારે ત્યારે આ ભિન્નતાનો અનુભવ તે કરી શકે છે. પ્રભુનાં ઊંડા સ્મરણનાં પરિપાકરૂપે ભિન્નતાનો જે અનુભવ કરી શકાય છે, તે અનુભવની ક્રિયાને ધ્યાન ધર્યું કહેવાય. એટલે કે ધ્યાનમાં જીવ પોતાનો ઉપયોગ દેહમાંથી ખેંચી લઈ આત્મામાં જ કેન્દ્રિત કરે છે. અને એટલા સમય માટે આત્મસ્વરૂપમાં લીન રહે છે. આવો અનુભવ તથા અનુભવ કરવાની શક્તિ, માત્ર ભવ્યજીવને જ પ્રાપ્ત થાય છે. અર્થાત્ ભવ્યજીવ અને તેમાંય નિકટલવી જીવ સાચા અર્થમાં ધ્યાનમાં જઈ શકે છે. કારણ કે સાચા ધ્યાનમાં લીન બનનારને પંદરથી વધુ ભવ મુક્ત થવા માટે લાગતાં નથી. જે જીવનાં કર્મમળનો સંપૂર્ણ નાશ કોઈને કોઈ કાળે થવાનો છે તે જીવ ભવ્ય છે, અને જે જીવનાં કર્મનો

કોઈ કાળે, અનંત કાળ પછી પણ નાશ થવાનો નથી, તેનું સંસાર પરિભ્રમણ સદાકાળ માટે ચાલુ રહેવાનું છે તે જીવ અભવ્ય કે અભવી છે. તેનાં આત્માનાં પરિણામ એવા ઉત્કટ રસથી પરિણમતાં હોય છે કે તે જીવ કોઈ કાળે પણ કર્મથી મુક્ત થવાનાં ભાવ પ્રવર્તાવી શકતો નથી. આથી જ આચાર્યજી જે જીવ ક્રમે કરીને મુક્તિ પામવાનો છે તેવા ભવ્ય જીવની જ વાત અહીં કરે છે. અભવીની વાત કરતા નથી, તે યોગ્ય લાગે છે.

અહીં આચાર્યદેવ જણાવે છે કે જે ભવ્યજીવ પ્રભુનું ધ્યાન પોતાનાં અંતરમાં કરે છે, તે ભવ્યજીવનાં દેહનો જ નાશ પ્રભુજી કરે છે. આ પરિસ્થિતિ ખરેખર સમજવા યોગ્ય છે. જીવ ધ્યાન ધરે છે ત્યારે તે અંતર્મુખ બને છે. અંતરમાં ઉપયોગને કેંદ્રિત કરી સ્થિર થાય છે. આ અંતર એ દેહનો જ એક વિભાગ છે. એટલે કે જીવ ધ્યાન કરતી વખતે દેહના અમુક ભાગમાં પ્રભુનું સ્થાપન કરી, ત્યાં પોતાના ઉપયોગને કેંદ્રિત કરીને રહે છે. આવું ધ્યાન જે જીવો હંમેશાં, રોજ-રોજ કરે છે, તેમના જ દેહનો નાશ પ્રભુ કરે છે. પ્રભુનું આ કાર્ય આચાર્યજીને ખૂબ આશ્ચર્યરૂપ લાગે છે. તે એ રીતે કે જે સ્થળે પ્રભુનું સ્થાપન ભવ્યજીવ કરે છે, તે સ્થળનો જ નાશ-તે દેહનો નાશ પ્રભુ કરે છે. સામાન્ય રીતે લોકપ્રચલિત રૂઢિ એવી જોવામાં આવે છે કે જ્યાં માનપાન મળે, સ્થાપના કરવામાં આવી હોય તે સ્થળને લોકો શણગારે છે, પૂજે છે, જળવે છે અને લાંબો સમય ટકી રહે તેવા પ્રયત્ન કર્યા કરે છે. એની સરખામણીમાં પ્રભુની વર્તના સાવ જુદી જણાઈ

આવે છે. તેઓ તો જે દેહમાં બિરાજમાન થયા છે તે દેહનો જ નાશ કરે છે.

જીવ પ્રભુને હૃદયમાં સ્થાપી, અંતર્મુખ બની, પ્રભુનું ધ્યાન ધરે છે, ત્યારે તેનો હેતુ મુખ્યત્વે આત્માને શુદ્ધ કરવાનો હોય છે. ઘણી વખત એવું બને છે કે જીવ પોતે કરેલાં તપ કે ધ્યાનના ફળ રૂપે સંસારસુખ પ્રાપ્ત થાય એવી માગણી કરે છે, અને તે માગણી અનુસાર તેને સંસારસુખ મળે છે, પરિણામે એથી વિશેષ ફળ-આત્માર્થે ફળ પ્રાપ્તિની યોગ્યતા નષ્ટ થાય છે. જો આવી માગણી કરવામાં આવી ન હોય તો, કરેલાં શુભ કર્મ અને ભાવોનું વધુમાં વધુ શક્ય હોય તેટલું ફળ આત્માર્થે આપે છે. એટલે કે કર્મમળનો નાશ કરવામાં સહાયભુત હોય એવા ફળની પ્રાપ્તિ પ્રભુ કરાવે છે. સર્વ કર્મમાં સૌથી છેલ્લે છૂટતો સંબંધ તે દેહ સાથેનો સંબંધ છે. અને એ સંબંધ છૂટ્યા પછી આત્માને કોઈ પણ પ્રકારના કર્મનું આવરણ નડી શકતું નથી. આ કડીમાં આચાર્યજી આપણને જણાવે છે કે પ્રભુને સાચા ભાવથી હૃદયમાં સ્થાપવામાં આવે તો પ્રભુ ભક્તના દેહનો જ નાશ કરે છે. આ દ્વારા આચાર્યજી આપણને એ સમજાવે છે કે એક વખત સાચા ભાવથી પ્રભુને હૃદયમાં સ્થાપવાથી, તેનું નિરંતર ધ્યાન ધરવાથી, ભક્તના આત્માને સંપૂર્ણ શુદ્ધ કરવાની જવાબદારી ભગવાન લે છે. આ ઘટના પરથી સમજાય છે કે પ્રભુ જ્યાં પ્રતિષ્ઠિત થાય છે તે દેહનો જ નાશ કરતાં હોવા છતાં, ભક્તના ભાવને અનુરૂપ જ તેમનું કાર્ય હોય છે. આથી આ કડી

વાંચતાં આરંભમાં જે વિરેધાભાસ જીવને અકળાવે છે તે, તેનું હાર્દ સમજતાં ટળી જાય છે, અને તેમાંથી વાસ્તવિક સમજ તથા પ્રભુનું સાચું મહાત્મ્ય પ્રગટ થાય છે.

આચાર્યજી પોતાના આ કથનને પુષ્ટિ આપવા માટે મહાજનોના સ્વભાવ તથા ચારિત્રલેખન ત્રીજી અને ચોથી એ બે પંક્તિઓમાં કરે છે. આ મહાજનો મધ્યસ્થપણું ધારણ કરીને રહેનારા હોય છે, એટલે કે રાગ તથા દ્વેષના ક્રંદામાં ફસાનારા હોતા નથી. તેઓ કોઈ પ્રકારના વિભાવમાં ફસાઈને પ્રવૃત્તિ કરતા નથી, પણ નિરંજનપણે તથા નિર્વિકારપણે વર્તના કરે છે. આવા મહાન જીવો ‘વિગ્રહ’નો નાશ કરી, શાંતિનું પ્રસારણ કરવાનું મુખ્ય કાર્ય કરે છે.

આ કડીના ચોથા ચરણમાં આચાર્યજી ‘વિગ્રહ’ શબ્દ ખૂબ જ ખુબીપૂર્વક ચોજી શ્લેષ અલંકાર દ્વારા પોતાનું વક્તવ્ય સ્પષ્ટ કરે છે. ‘વિગ્રહ’ શબ્દના બે અર્થ થાય છે. (૧) અગડો (૨) શરીર. શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુ જેવા મહાનુભાવ વિગ્રહનો નાશ કરે છે : એટલે કે આત્મા તથા કર્મ વચ્ચે જે અનાદિ-કાળથી ગજગ્રાહ ચાલ્યા કરે છે, તે કર્મના નાશ દ્વારા વૈમન-સ્યનો અંત આણી, શાંતિની સ્થાપના કરે છે. કર્મના કૂર પાશમાંથી આત્માને છોડાવી, તેને પોતાના સહજ શાંત સ્વરૂપમાં ખિરાજમાન કરે છે. વળી જે દેહમાં રહી આ બધા દુઃખોનો ભોગવટો આત્મા કરે છે, તે દેહનો જ નાશ પ્રભુ કરતા હોવાથી, આત્માને પરમ શાંતિમાં ખિરાજમાન થવાનો યોગ પ્રાપ્ત થાય

છે. આમ પ્રભુનું મુખ્ય કાર્ય ‘વિગ્રહ’નો નાશ કરવાનું તથા શાંતિનું પ્રસારણ કરવાનું છે.

આત્મા મનીષિભિરયં ત્વદભેદવુદ્ધચા
ઘ્યાતો જિનેન્દ્ર ! ભવતીહ ભવત્પ્રભાવઃ ।

પાનીયમપ્યમૃતમિત્યનુ ચિંત્યમાનં
કિં નામ નો વિષવિકારમપાકરોતિ ॥ ૧૭

નહિ ભેદ હે પ્રભુ આપને આત્માવિશે એ બુદ્ધિથી,
ચિંતન કરે પાંડિત અહીં તે આપ સમ થાયે નહીં;
જે જળ વિશે શ્રદ્ધાથી અમૃતતાણું ચિંતન કરે,
તે જળ ખરેખર વિષના વિકારને શું ના હરે ? ૧૭

પ્રભુને હૃદયમાં સ્થાપી, તેમનું ધ્યાન ધરવાથી વિગ્રહનો નાશ થાય છે. એ જળાબ્યા પછી, આ કડીમાં વિશેષ સ્પષ્ટતા કરતાં આચાર્યજી જણાવે છે કે, હે જિનેન્દ્ર ! આત્મા અને આપ એક જ છે, એવી અભેદબુદ્ધિથી જે પાંડિતો આપનું ધ્યાન કરે છે તેઓ આ લોકને વિષે જ આપના જેવા થાય છે. જેમ શ્રદ્ધાથી મંત્રાદિક પ્રયોગ વડે પાણીમાં અમૃતપાણું આરોપ્યું હોય, તેવા પાણી માત્રથી પણ વિષના વિકારો મટી જાય છે.

મહાનુભાવ એવા શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુનું ધ્યાન ધરવાથી કર્મ તથા દેહનો નાશ થાય છે, તે આપણે સોળમી કડીમાં જોયું. આ ધ્યાન કયા પ્રકારનું હોવું જોઈએ તે આપણને આ સત્તરમી કડીમાંથી જાણવા મળે છે. અહીં દર્શાવ્યા પ્રમાણે

પ્રભુનો શુદ્ધ થયેલો આત્મા, અને પોતાનો વિશુદ્ધ બને તે વખતનો આત્મા, એ બંને સમાન જ છે, એવી અભેદબુદ્ધિ ધારણ કરીને જેઓ પ્રભુનું ચિંતન કરે છે, તેઓ નિશ્ચયથી પ્રભુ સમાન એટલે કે વિશુદ્ધ આત્મા બને છે. અહીં આત્મા વિશેની મૂળ વિગત આપેલી જણાય છે. જ્યારે આત્મા વિશુદ્ધ બને ત્યારે બધા જ આત્મા ગુણ, શક્તિ, પ્રદેશ વગેરે અપેક્ષાએ જોતાં સમાન જ હોય છે, એ હકીકત અહીં પ્રગટ કરી છે. જ્યારથી નિત્ય નિગોદમાંથી નીકળ્યો ત્યારથી જીવનું ચાર ગતિનું પરિભ્રમણ શરૂ થાય છે. અને એ પરિભ્રમણ મુક્તિશીલા પર ન પહોંચે ત્યાં સુધી ચાલુ રહે છે. આવા અત્યંત લાંબા કાળના પરિભ્રમણમાં પણ આત્માના એક પણ પ્રદેશમાં વધઘટ થતી નથી, એક પણ ગુણનો સંપૂર્ણ નાશ થતો નથી, કે ન ઘૂટે એવો એક પણ દુર્ગુણ પ્રગટ થતો નથી. આ અત્યંત દુઃખમય પરિભ્રમણમાં આત્માના ગુણો માત્ર અવરાય છે, નાશ પામતાં નથી, એટલે કે જેમ જેમ આત્મા શુદ્ધિ કરતો જાય છે, તેમ તેમ તેના અવરાયેલાં ગુણો, આવરણને ફગાવી દઈ પ્રગટ થાય છે. અને જ્યારે તે સંપૂર્ણ વિશુદ્ધ થાય છે ત્યારે તે સર્વજ્ઞ સમાન થાય છે, તેનામાં એક પણ ગુણ ઓછો કે ફેરફારવાળો હોતો નથી. સર્વજ્ઞ પ્રભુ અને વિશુદ્ધ થયેલા આત્માનાં શક્તિ, ગુણ, પ્રદેશ સમાન જ હોય છે. એક જીવ અનંત કાળચક્રનું પરિભ્રમણ કરે અને બીજો જીવ એનાથી ઘણું ઓછું પરિભ્રમણ કરે, તેમ છતાં જ્યારે બંને વિશુદ્ધ થાય છે ત્યારે તેમનાં શક્તિ, ગુણ, પ્રદેશ સમાન રહે છે, કયાંય તરતમપણું રહેતું

નથી. આ આત્માની એક અતિ મહત્વની લાક્ષણિકતા છે. જો આ લાક્ષણિકતા આત્મામાં ન હોત તો, જુદા જુદા પ્રકારનાં અને કાળનાં પરિભ્રમણને કારણે બધા આત્માઓ વચ્ચે અસમાનપણું પ્રગટ થાત અને આત્માનું એકરૂપપણું તૂટી જાત. આત્માને સમાન રીતે જાળવવામાં આ લાક્ષણિકતા મહત્વનો ભાગ ભજવે છે.

આત્માની આ વિશિષ્ટતાને અનુલક્ષીને આ કડીનું વિધાન થયેલું જણાય છે. સાધક અથવા તો ભક્ત અશુદ્ધ દશામાં છે, કર્મભણ સહિત છે. આ અવસ્થામાં તે પ્રભુનું ચિંતન કરે છે, પ્રભુના ગુણોનું મનન કરે છે, અને એવી ભાવનાને દઢ કરે છે કે જે બધા ગુણો પ્રભુમાં પ્રગટ થયા છે તે બધા જ ગુણો પોતામાં પ્રગટ થવાના છે. અને વર્તમાનમાં તે ગુણો પોતામાં અવરાઈને રહેલા છે; અને તે આવરણો પ્રભુનું ચિંતવન કરવાથી નાશ પામવાના છે અને ગુણો પ્રગટ થવાના છે. આવી ભાવના પ્રગટાવી, તે જ શ્રદ્ધાથી સાધક પ્રભુનું ચિંતન કરે છે. પરિણામે કાળે કરીને તે પ્રભુ સમાન વિશુદ્ધ દશાને પ્રાપ્ત કરે છે.

છદ્મસ્થ અવસ્થામાં રહ્યા રહ્યા વિશુદ્ધ આત્માનું ચિંતન કરવાથી, ધ્યાન કરવાથી વિશુદ્ધ કેવી રીતે થઈ શકાય ! આ સમજાવવા પાછળની બે પંક્તિઓમાં આચાર્યજીએ એક સુંદર ઉદાહરણ આપ્યું છે. સામાન્ય પાણી લઈને, તેને શ્રદ્ધા રાખીને મંત્રવામાં આવે, અને તે પાણીમાં અમૃતપણાનું આરોપણ કરવામાં આવે ત્યારે ખરેખર તે પાણીમાં અમૃતપણું પ્રગટ થાય છે, આ પાણીમાં ઝેરથી થયેલા વિકારને હરવાની

શક્તિ પ્રગટ થાય છે. અર્થાત્ સામાન્ય પાણીમાં અમૃતપણાનું આરોપણ કરી, તે માટે શ્રદ્ધાથી ચિંતવન કરવામાં આવે તો તે સામાન્ય પમ્પણી પણ ઝેરના વિકારને ચૂસી લેનાર અમૃત બને છે. આવૈા અનુભવ જો જીવને જગતમાં સાંપડી રહે છે, તો તેવું પરમાર્થમાં બને એમાં શું નવાઈ કહેવાય !

કર્મથી લેપાયેલો, છતાં વિશુદ્ધ થવા ઇચ્છતો જીવ એ જળ સમાન છે. જેમ પાણી અમૃત નથી, પણ તે અમૃતમય થવાનું છે તેમ શ્રદ્ધાથી ચિંતવવામાં આવે છે, એ જ રીતે જીવ એ વિશુદ્ધ થયેલો નથી પણ પ્રભુ સમાન વિશુદ્ધ થવાનો છે તેમ શ્રદ્ધાથી ચિંતવવાનું છે. અર્થાત્ પાણીમાં અમૃતપણાનું જેમ આરોપણ કરવામાં આવે છે તેમ જીવમાં સંપૂર્ણ શુદ્ધપણું હોવાનું આરોપણ કરવામાં આવે છે. આ પરથી સમજાય છે કે જળને અમૃતમાં ફેરવવા માટે શ્રદ્ધા તથા ચિંતવન જેમ આવશ્યક તત્ત્વો છે, તેમ સકર્મ જીવને શુદ્ધ કરવા માટે શ્રદ્ધા અને ચિંતવન એવાં જ આવશ્યક તત્ત્વો છે. અહીં જે પ્રક્રિયા થાય છે તે મહત્ત્વની છે. જળને અમૃત સમાન બનાવવા માટે ‘તે બનશે જ’ એવી શ્રદ્ધા તથા ‘તે અમૃતમય છે’ એવું ચિંતવન કરવું જરૂરી છે, એટલે કે જે પ્રાપ્ત કરવું છે તેનું દઢત્વ વારંવાર કરવાથી, વારંવાર કરેલી ભાવનાના ફળરૂપે એ અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે. આ જ વસ્તુ અશુદ્ધ આત્માને શુદ્ધ બનાવવા માટે ખૂબ ઉપયોગી છે. અહીં પ્રભુનો દીધેલો નિયમ ‘કોઈ પણ ભાવ નિષ્કળ નથી’ કાર્ય કરી જાય છે. જે ફળ પ્રાપ્ત કરવું છે તેનું વારંવાર રટણ કરવાથી તે કર્મ દંઢ બને

છે, અને તેનું પ્રમાણ વધતાં તે નિકાચિત સ્વરૂપને ધારણ કરે છે. પરિણામે આત્મા એ અવસ્થા અને ફળને અવશ્ય પ્રાપ્ત કરે છે.

અનાદિકાળથી સંસારચક્રમાં ચાલતાં ચાલતાં જીવે આ એક જ કાર્ય નથી કર્યું, બાકીનું બધું ય કર્યું છે. જીવ સુખને ઇચ્છે છે, અને પોતે કદપેલા સુખને પ્રાપ્ત કરવા અથાગ પ્રયત્નો કર્યા કરે છે. પણ સાચું સુખ શું, અને તે કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય તે તેણે કદી વિચાર્યું નથી. અનેક પ્રયત્નો અને પુરુષાર્થ કરતી વખતે તેને સમજણ નથી કે સાચું સુખ આત્મામાં જ રહેલું છે, આ સુખ આત્માનાં સંપૂર્ણ શુદ્ધપણામાં રહેલું છે, અને 'સંપૂર્ણ વિશુદ્ધ આત્માનું ચિંતવન કરવાથી વિશુદ્ધ થાય છે.' આ પ્રક્રિયાની શ્રદ્ધા જ તેણે કેળવી નથી. 'ભાવના તેવી સિદ્ધિ' એમ અનેક પ્રસંગે બોલે છે પણ પોતાની બાબતમાં એ એટલું જ સત્ય છે તે જીવ ક્યારેય આત્માથી શ્રદ્ધા શક્યો નથી. જો એ શ્રદ્ધા કરી, એ પ્રમાણે તે વર્ત્યો હોત તો તે અત્યાર સુધીમાં વિશુદ્ધ બની ચૂક્યો હોત. જે જીવો પરમ વિશુદ્ધિને વરી મુક્તિશીલામાં બિરાંજમાન થયા છે તેઓ આ ભાવને દઢ કરી, એ પ્રમાણે વર્તી વિશુદ્ધ થયા છે. જે હજી સુધી વિશુદ્ધ થયા નથી, તેમણે અત્યાર સુધી કર્યું છે શું? સર્વજ્ઞ તીર્થંકર પ્રભુની સાથે અભેદબુદ્ધિ કેળવવાને બદલે જીવે કર્મવશાત્ પ્રાપ્ત થયેલા દેહની સાથે અભેદબુદ્ધિ કેળવી છે, એટલે કે તેણે અત્યંતપણે દેહાધ્યાસ કેળવ્યા કર્યો છે. જે પ્રકારનું ચિંતવન તથા જે

પ્રકારની ભાવના હોય તે પ્રકારનું ફળ જીવ પ્રાપ્ત કરે છે. આથી જીવને દેહમાં જ આત્મબુદ્ધિ થતી હોવાને કારણે એક પછી એક દેહની પ્રાપ્તિ જીવને થયા કરે છે. આ ચક્રાવોલારે જ અટકે, જ્યારે ભાવનામાં ફેરફાર કરવામાં આવે. એટલે કે દેહમાંની આત્મબુદ્ધિ ત્યાગી, આત્મામાં આત્મબુદ્ધિ કરવામાં આવે, અને તીર્થંકર પ્રભુ પ્રતિ અલેદ્યબુદ્ધિ શ્રદ્ધાથી કેળવવામાં આવે તો જીવ પ્રભુ સમાન વિશુદ્ધ બને અને સંસારના ચક્કરથી છૂટે.

એક અપેક્ષાથી વિચારીએ તો આકાશ ગુણસ્થાનથી શરૂ કરી બારમાના અંત સુધીની ‘શ્રેણી’ આચર્યજીએ પહેલી બે પંક્તિઓમાં સમાવી દીધી છે. તે પંક્તિઓ આ પ્રમાણે છે :-

‘નહિ ભેદ હે પ્રભુ ! આપને આત્મા વિષે એ બુદ્ધિથી,
ચિંતન કરે પંડિત અહીં તે આપ સમ થાયે નહી.’

કોઈ પણ જીવને જો પ્રભુ સમાન બનવું હોય તો શું કરવું જોઈએ તે અહીં બતાવ્યું છે. અહીં પ્રભુ સમાન બનવા માટેના ઉપાયોમાં ચિંતનને સૌથી મહત્ત્વનું બતાવ્યું છે. ચિંતન એટલે જે ધ્યેય હોય તે ધ્યેય વિશે વારંવાર અટક્યા વગર, સતત અમુક સુધી વિચાર કરવો. આ રીતે વિચાર કરવાથી જીવમાં સારાસાર વિવેક તથા હેય ઉપાદેયનું જ્ઞાન પ્રગટ થાય છે. તે જ્ઞાન આવવાથી જીવની વર્તના શુભ બને છે. વળી આ ચિંતન ગમે તે રીતે કરવાનું નથી. તે ચિંતન કરતાં પહેલાં પ્રભુ પ્રતિની અતુલ્ય શ્રદ્ધા કેળવવાની છે, પ્રભુનાં અદ્ભુત ગુણોનો લક્ષ

કરવાનો છે, પ્રભુમાં પ્રગટ થયેલા બધા જ ગુણો પોતામાં સમાયેલા છે એવી શ્રદ્ધા જગાડવાની છે, પ્રભુના આત્મા અને પોતાના વિશુદ્ધ સ્વરૂપમાં કોઈ ભેદ નથી એવી 'અભેદબુદ્ધિ' કેળવીને શુદ્ધ થવા માટેનું ચિંતન કરવાનું છે. વિચારતાં સમજશે કે આ પ્રકારની અભેદબુદ્ધિ જીવમાં સામાન્ય દશાએ પ્રગટી શકતી નથી. આ અભેદબુદ્ધિ આત્માની અમુક વિશુદ્ધ અવસ્થાએ પહોંચ્યા પછી જ પ્રગટે છે, અને તે પછી આ ચિંતવન જીવને ખૂબ જ ઉપકારી થાય છે. સામાન્ય પ્રકારે જોઈએ તો સાતમા ગુણસ્થાને જીવમાં પ્રભુ અને પોતા વચ્ચેની અભેદબુદ્ધિ જાગૃત થાય છે. તેમ છતાં તે વિશેનું અનન્ય ચિંતન પ્રગટ થતું નથી, ત્યાં સુધી તે જીવ જાગૃતિ કેળવી શ્રેણી માંડી શકતો નથી. જ્યારે આ ચિંતન પ્રગટે છે ત્યારે જીવ, પ્રભુ સાથેની કેળવેલી અભેદબુદ્ધિનો ઉપયોગ કરી આત્મા વિશેના અનન્ય ચિંતનમાં લીન બને છે, સર્વ ઘાતીકર્મોનો નાશ કરે છે અને છેવટમાં કેવળજ્ઞાન તથા કેવળદર્શન પ્રગટાવી સર્વજ્ઞ બને છે. આ પ્રક્રિયા સમજવા માટે પૂ. કૃપાળુ દેવ શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર લિખિત 'અપૂર્વ અવસર'ની નીચેની બે પંક્તિઓ ખૂબ ઉપકારક જણાય છે :-

“ શ્રેણી ક્ષપકતણી કરીને આરુઢતા,
અનન્ય ચિંતન, અતિશય શુદ્ધ સ્વભાવ જો. ”

આઠથી તેરમા ગુણસ્થાન સુધી ચડવા માટે, આત્માનો શુદ્ધ સ્વભાવ ત્વરાથી પ્રગટાવવા માટે 'અનન્ય ચિંતન' એ શ્રેણીમાં ખૂબ અગત્યનું છે તે પૂ. શ્રીમદ્ રાજચંદ્રે પણ અહીં

સ્પષ્ટપણે જણાવ્યું છે. સર્વજ્ઞ પ્રભુના શુદ્ધ સ્વભાવને લક્ષમાં રાખી, આત્માના ઊંચાણભર્યા ચિંતન દ્વારા જીવ સર્વ ઘાતી-કર્મોનો ક્ષય કરતો કરતો, પ્રત્યેક ક્ષણે વિશુદ્ધતા પ્રગટાવતો પ્રગટાવતો અતિશય શુદ્ધ બને છે. આ જ ધ્વનિ આપણે સત્તરમી કડીની પહેલી બે પંક્તિઓમાં અનુભવી શકીએ છીએ.

ત્વામેવ વીતતમસં પરવાદિનોઽપિ
નૂનં વિભો હરિહરાદિધિયા પ્રપન્નાઃ ।
કિં કાચ કામર્લભિરીશ ! સિતોઽપિ શંખો
ના ગૃહ્યતે વિવિધ વર્ણ વિપર્યયેણ ॥ ૧૮

તમને જ અજ્ઞાને રહિત પરધર્મી પણ નામાંતરે,
વિભુ હરિહરાદિક બુદ્ધિથી નિશ્ચય કરી પામે ખરે;
કમળાતણા રોગથી જેનાં નેત્ર પ્રભુ પીળાં રહે,
તે સાફ ધોળા શંખને શું પીતવર્ણી નહિ કહે ? ૧૮

આઠરમી કડીમાં અન્યધર્મી જીવો પ્રભુને કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરે છે તે સોદાહરણ બતાવતાં આચાર્યજી કહે છે કે, હે પ્રભુ ! જેમ કમળાના રોગથી પીળી થયેલી આંખોવાળો માણસ, ધોળા શંખને પણ પીળા રંગનો જૂએ છે, તેમ અન્યધર્મી પુરુષો પણ અજ્ઞાનથી રહિત (વીતતમસ) થવાથી આપને હરિ, હર કે બ્રહ્મા સ્વરૂપે પામે છે.

અહીં આચાર્યજી એમ જણાવે છે કે જે જીવો જૈન ધર્મી નથી, પણ છ દર્શનમાંના ખીજ કોઈ દર્શનનું આરાધન કરનાર છે, તેવા જીવો પણ પ્રભુને હરિ, હર કે બ્રહ્મા સ્વરૂપે

પ્રાપ્ત કરી શકે છે. એના માટે એક અગત્યની શરત છે, કે જે જીવ અજ્ઞાનને હટાડવાનો પુરુષાર્થ કરે તે જીવ પ્રભુને પામી શકે. આ હકીકત બહુ વીચારણીય છે. જીવ ગમે તે ધર્મને માનતો હોય તો પણ તે પોતાનાં રાગદ્વેષ તથા અજ્ઞાનને ઘટાડવાનો પ્રયત્ન કરે તો તે અવશ્ય પ્રભુને પામે. તેની થોડી વિશેષતા સમજવા યોગ્ય છે. આવા જીવોની દૃષ્ટિ વિશુદ્ધ ન હોવાને કારણે, પૂર્ણ સાચી સમજ ન હોવાને કારણે, તે જીવો પ્રભુના યથાર્થ સ્વરૂપને સમજી શકતા નથી, પણ તેમના જે ઈષ્ટદેવ છે તે સ્વરૂપે તેઓ પ્રભુને ઓળખે છે. જેમ કમળો થયો હોય, આખું શરીર પીળું થઈ ગયું હોય તેવા માણસને સફેદ શંખ બતાવવામાં આવે તો તેને તે શંખ શ્વેત ન દેખાતાં પીળી ઝાંચવાળો દેખાય છે. આ જ રીતે અન્યધર્મી જીવને પ્રભુનું યથાર્થ વીતરાગ સ્વરૂપ નથી જણાતું, પણ પ્રભુ તેને હરિ, હર કે બ્રહ્મા સ્વરૂપે દેખાય છે, કારણ કે તે જીવોને અમુક પ્રકારે કર્મરૂપી રોગ લાગુ પડ્યો છે.

અહીં આચાર્યજી શંખના ઉદાહરણ દ્વારા એ સૂચવે છે કે, પ્રભુ એ શંખ જેવા ઉજ્જવળ, પવિત્ર અને નિર્મળ છે. પણ કમળાનો રોગી તે શંખને રોગિષ્ઠ દૃષ્ટિને કારણે પીળાશવાળો દેખે છે. તેમ પ્રભુનું અત્યંત ઉજ્જવળ વીતરાગ સ્વરૂપ, તીર્થંકર સ્વરૂપ અન્યદર્શીઓ સમક્ષ યથાર્થ પ્રગટ થતું નથી. પણ અશુદ્ધ દૃષ્ટિને કારણે હરિ, હર કે બ્રહ્મા જેવું દેવસ્વરૂપ પ્રગટ થાય છે. એટલે કે પ્રભુનું સ્વરૂપ પરધર્મી જીવો અન્ય પ્રકારે જાણે છે.

સામાન્ય જણાતી આ કડી દ્વારા થોડી વિશિષ્ટ સમજ લેવા યોગ્ય છે. ઘણીવાર અમુક ધર્મમતમાં માનનારાઓ એવો આગ્રહ સેવ્તા હોય છે કે અમુક ધર્મનું પાલન કરે તો જ પ્રભુની પ્રાપ્તિ થાય, તે સિવાય કોઈ કાળે પ્રભુની પ્રાપ્તિ થઈ શકે નહિ. જે ધર્મમતમાં જીવની માન્યતા દૃઢ થઈ હોય તે જ ધર્મમત સાચો, અને બીજા બધા મત સદંતર ખોટા એવી માન્યતા ઘણા જીવોમાં પ્રવર્તતી જોવા મળે છે. આ માન્યતાને રદિયો આપતી આ કડી જણાય છે. પ્રભુ તો વિશુદ્ધ સ્વરૂપે ગિરાજે છે. અને ઘણા જીવો તેમને પ્રાપ્ત કરવા ઝંખે છે. જેવી જેની દૃષ્ટિ તેવી તેની સૃષ્ટિ, એ ન્યાયે તે જીવો સમક્ષ પ્રભુ ચિંતિત સ્વરૂપે પ્રગટ થાય છે. દૃષ્ટિની જેટલી વિશુદ્ધતા, તેટલી પ્રભુ પ્રતિની લય વધારે હોય, અને તેટલા વિશુદ્ધ સ્વરૂપે પ્રભુ તેની સમક્ષ પ્રગટ થાય. આથી જ્યાં પ્રભુનું યથાર્થ સ્વરૂપ દર્શાવ્યું છે એવા જિનમાર્ગથી પ્રભુને ઓળખવાનો પુરુષાર્થ કરવામાં આવે તો પ્રભુ તીર્થંકર સ્વરૂપે તથા સર્વજ્ઞરૂપે જીવ પાસે પ્રગટ થાય છે. તો પણ તેનો અર્થ એમ તો નથી જ કે બીજા કોઈ ધર્મમતમાં રહીને સાચો પુરુષાર્થ કરનાર જીવ પ્રભુને મેળવી ન શકે. જે અજ્ઞાન ટાળી પ્રભુને પામવાનો પુરુષાર્થ કરે તે અવશ્ય પ્રભુને પામે. જ્યાં વિશેષ વિશુદ્ધિ નથી, જ્યાં પ્રભુને દેવ સ્વરૂપે અથવા તો શક્તિ સ્વરૂપે ઓળખવામાં આવે છે ત્યાં પ્રભુ દેવ સ્વરૂપે અથવા તો શક્તિ સ્વરૂપે પ્રગટે છે. એટલે કે પ્રભુને મેળવવાની તાલાવેલી જો જીવમાં પ્રગટી હોય તો, તેણે જે સ્વરૂપે પ્રભુને ચિંતવ્યા

હોય તે સ્વરૂપે પ્રભુને પામે છે. આ પરથી સમજાશે કે કોઈ એક ધર્મમાં જ પ્રભુની પ્રાપ્તિ થાય એવો નિયમ નથી, પણ જેને પ્રભુપ્રાપ્તિની તાલાવેલી લાગે, તે જે સ્વરૂપે પ્રભુને હિંતવે, તે સ્વરૂપે પ્રભુ તેની સમક્ષ આવે એવો સુંદર નિયમ છે. આથી પ્રભુના સાચા સ્વરૂપને પામવા માટે શુદ્ધ દૃષ્ટિ કેળવવી જોઈએ એવો ધ્વનિ તારવીએ તો તે યોગ્ય જ છે. પરંતુ બધા જીવો શુદ્ધ દૃષ્ટિ શા માટે કેળવી શકતા નથી તે ‘કમળાના રોગ’ના ઉદાહરણથી સમજી શકાય છે. દૃષ્ટિના રોગને સમજાવવા આચાર્યજી ‘કમળાના રોગ’નું ઉદાહરણ યથાર્થ રીતે આપે છે. રોગ જો માત્ર આંખને જ લાગુ પડ્યો હોય તો તે આંખને નબળી પાડે, દૃષ્ટિને નબળી પાડે, પણ તેથી આખા શરીરને તકલીફ કે નુકશાન થાય નહિ. પણ ‘કમળાનો રોગ’ એવો છે કે તેમાં લીવર બગડે છે, અને તેને કારણે આખા શરીરમાં પીળાશ આવે છે. આ પીળાશ ચક્ષુમાં પણ ફેલાય છે. જેથી શ્વેત દ્રવ્ય પણ કમળાના રોગીને પીળાશવાળું લાગે છે. જીવને લાગુ પડેલો આ કર્મરૂપી રોગ પણ કમળાના રોગ જેવો જ છે. ચાર ઘાતીકર્મોના પ્રભાવથી આત્માની એવી વિલાવબુદ્ધિ થઈ જાય છે કે તે ‘આત્મા તે હું’ એમ માનવાને બદલે ‘દેહ તે હું’ એ માન્યતા સ્વીકારી લે છે, અને પછી આત્માને શાતાકારી એવા સર્વજ્ઞ પ્રભુની આરાધનાને બદલે, દેહને શાતાકારી એવા હરિ, હર કે બ્રહ્મા જેવા દેવની આરાધના કરે છે. આ દ્વારા તે વીતરાગતાને બદલે ભૌતિક સુખની પ્રાપ્તિ કરે છે. વીતરાગતાને પરિણામે

પ્રાપ્ત થતું સુખ શાશ્વત છે, ત્યારે ભૌતિક સુખ ક્ષણિક છે, જેના અંતમાં દુઃખ ડોકીયા કરી રહ્યું હોય છે. આથી તે જીવ પ્રભુને મેળવે છે પણ અનુપકારી સ્વરૂપે, આમ જે કંઈ દોષ છે તે ધર્મમતમાં નહિ પણ સાધકની માન્યતામાં છે. આ રહસ્ય આચાર્યજી ગૂઢતાથી રજૂ કરે છે અને વિચારકને સમજાવે છે કે પ્રભુને સાચા સ્વરૂપે પામવામાં જે કલ્યાણ છે તે અન્ય સ્વરૂપે પામવામાં નથી.

ત્રેવીશમા તિર્થંકર શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુની સ્તુતિરૂપ ‘કલ્યાણ મંદિર સ્તોત્ર’માં તેમના ગુણો, તેમની વિશેષતાઓ, તેમની શક્તિ, તેમનાં અતિશયો, એ બધાનું વર્ણન આવે તે તો સમજી શકાય તેમ છે. પણ આ સ્તુતિમાં ‘હરિ, હર, કે બ્રહ્મા સ્વરૂપે જીવ પ્રભુને પામે છે’ એ પ્રકારનું વિધાન, પ્રથમ દષ્ટિએ બંધબેસતું લાગતું નથી. વાચકને થોડીવાર તો વિચાર થઈ જાય કે અશુદ્ધ દષ્ટિવાળા જીવો સમક્ષ પ્રભુ દેવસ્વરૂપે પ્રગટ થાય છે, તેમાં પ્રભુને ગૌરવરૂપ શું છે? પ્રભુની આવી વર્તના પાછળ શો હેતુ હોઈ શકે? આ વિધાન અહીં ન હોત તો સ્તોત્ર વિશેષ પ્રભાવવાળું ન બનત?

વિચારતાં લાગે છે કે આ કડીના અસ્તિત્વની યથાર્થતા સમજવા માટે આ સ્તોત્રના ઉદ્દગમ સંજોગો વિચારવા વધારે ઉપકારી થઈ શકે તેમ છે. આ સ્તોત્રની રચના થઈ એ વખતે સિદ્ધસેન દિવાકર સૂરિ, બાર વર્ષના સંઘની બહાર રહેવાના શિક્ષાકાળમાંથી પસાર થતા હતા. એ વખતે તેઓને જૈન મુનિ

તરીકે નહિ પણ અન્યધર્મી તરીકે રહેવાનું હતું અને અન્ય ધર્મીઓની વચ્ચે વસવાનું હતું. વળી જે સ્થળે આ સ્તોત્રની રચના થઈ તે શિવમંદિર હતું. તથા આચાર્યજીના વચનને પડકાર ફેંકનાર રાજા પણ શિવધર્મી હતા. આ બધા સંજોગોને કારણે અન્ય ધર્મનો પરિચય, જૈન મુનિ હોવા છતાં આચાર્યજીને વિશેષ હોય તે સ્વાભાવિક જણાય છે. તેથી તેમના ગુણદોષ પણ તેમને વિશેષ લક્ષમાં હોય. વળી તેમની પ્રભુ વિશેની સમજણ, પ્રભુ પ્રત્યેના ભાવો અને પ્રભુ પ્રત્યેની વર્તના એક જૈન કરતાં કયા પ્રકારે જુદી પડે છે તેની સમજણ આચાર્યજીને સહજ રીતે આવે. અને આ બધા અન્યધર્મીઓ સાથે પ્રભુ કયા પ્રકારે રહે છે તેનો લક્ષ હોય, કારણ કે શ્રી સિદ્ધસેનસૂરિ આત્માની કેવળ ભૂમિકાએ ધિરાજતા જૈન મુનિ હતા. અન્ય ધર્મીઓ વચ્ચેના વસવાટના પરિપાક અને અનુભવના નિયોડરૂપે આ કડીની રચના થઈ હોય એમ જણાય છે. એક જૈન તરીકેના પ્રભુ પ્રતિના ભાવો, દૃષ્ટિ વગેરે આપણને અન્ય કડીઓમાં જોવા મળે છે, તે સાથે સાથે આ કડીમાં જૈનની દૃષ્ટિએ અન્ય ધર્મીની પ્રભુ પ્રતિની ભાવના કયા પ્રકારની છે તે પણ જાણવા મળે છે. વળી આ સ્તોત્રની તેરમી કડી રચાઈ તે વખતે શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુના પ્રતિમાજી જમીન ફાડીને ઉપર આવી ગયા હતા, એટલે રાજા સહિતના અન્ય ધર્મીઓ પણ આ ચમત્કારથી ખૂબ જ પ્રભાવિત થયા હોય તે સ્વાભાવિક છે. એવા સંજોગોમાં તેઓનો શ્રી તીર્થંકર પ્રભુ પ્રતિનો આદરભાવ વધવા લાગ્યો હોય, તે વખતે જો કોઈ પ્રેક્ષક જીવોને તેમની સાચી કક્ષા સમજાવે તો

સમજ ઝડપથી આવે એ સમજાય તેવું છે. આ વાતાવરણનો લાભ લેવા, અન્ય ધર્મીને જૈન ધર્મ પ્રતિ વાળવા, અન્ય ધર્મીઓ આત્મ સમજાણવાળા જૈન મુનિની દૃષ્ટિમાં કેવા જણાય છે તે આચાર્યજીએ સ્પષ્ટ કયું હોય તેમ જણાય છે. ઉપસ્થિત શ્રોતાજનોને આ કડી સાંભળતાં લક્ષ થાય કે પોતે જે રીતે ભગવાનના દેવસ્વરૂપને ભજે છે તે દૃષ્ટિ કમળાના રોગી જેવી છે, અને તે સમજણ વર્ધમાન થતાં તેઓ પોતાની દૃષ્ટિને વિશુદ્ધતા તરફ વાળવા પુરુષાર્થી થાય એ સહજ છે; આ કડીની રચના પાછળ, આચાર્યજીનો આવો કોઈ હેતુ હોય એવી કલ્પના થઈ શકે તેમ છે. અન્ય ધર્મીઓની વચ્ચે વર્ષો સુધી વસવાને કારણે પોતાને થયેલા અનુભવનો નિચોડ સ્વાભાવિકપણે જ આચાર્યજીએ મૂકી દીધો હોય એમ બનવું પણ શક્ય છે. કારણ કે આ રચના કરતી વખતે તેઓ પ્રભુ પ્રતિના ભાવમાં એટલા બધા લીન હોય કે અન્ય કોઈ વિશે વિચારવાનો અવકાશ જ આચાર્યજીને રહ્યો ન હોય.

વર્તમાન પરિસ્થિતિનો ચિતાર આખ્યા પછી, આચાર્યજી પ્રભુના અતિશયો જણાવવા તરફ વળે છે. આ બધા અતિશયો દ્વારા પ્રભુનો મહિમા પ્રગટ કરે છે તે પણ સૂચક જણાય છે. આ પછીની નવ કડીઓમાં જુદા જુદા અતિશયો વર્ણવી, તે અતિશય દ્વારા પ્રકાશિત થતો પ્રભુ મહિમા આચાર્યજીએ વ્યક્ત કર્યો છે. (૧૮)

ધર્મેપદેશસમયે સવિધાનુભવાત્
આસ્તાં જનો ભવતિ તે તરુરપ્યશોક. ।

અમ્યુદગતે દિનપતૌ સમહીરુહાંડપિ
કિં વા વિવોઘમુપયાતિ ન જીવલોકઃ ? ॥ ૧૯

ધર્મોપદેશ તાણા સમયમાં આપના સહજસથી,
તરુ પણ અશોક જ થાય તો શું મનુજનું કેવું પછી;
જયમ સૂર્યના ઉગ્યા થકી ના માત્ર માનવી જગતાં,
પણ વૃક્ષ પદ્મવ પુષ્પ સાથે સ્હેજમાં પ્રકુલ્લિત થતાં. ૧૯

આ કડીમાં તીર્થંકર પ્રભુને સ્વયં પ્રગટ થતો અતિશય
આપણને જણાવે છે. તીર્થંકર પ્રભુ જ્યારે દેશના આપે છે ત્યારે
તેની અસર જીવો પર કેવી થાય છે તે બતાવતાં આચાર્યજી
જણાવે છે કે, ‘જેમ સૂર્યના ઊગવાથી માત્ર માણસો જ જાગે
છે એવું નથી, પણ વૃક્ષો ય જાણે નિદ્રામાંથી જાગતા હોય તેમ
પુષ્પ-પત્રોથી પ્રકુલ્લિત થાય છે; તેમ પ્રભુ ધર્મનો ઉપદેશ
આપતા હોય છે તે વખતે તેમના સમીપપણાને લીધે, વૃક્ષો
પણ અશોક-શોક રહિત થાય છે, તો પછી મનુષ્યની તો વાત
જ શું કરવી ?’

તીર્થં પ્રવર્તાવ્યા પહેલાં પ્રભુનો આત્મા જગતના સમસ્ત
જીવોનું કલ્યાણ કરવાના પ્રબળ ભાવ સેવે છે. અને તેનાથી
બંધાતા પુણ્યાનુબંધી પુણ્યના પરિણામે તીર્થંકર નામકર્મ
ઉપાર્જન કરે છે. અને તેના કળરૂપે અંતિમ ભવમાં તીર્થં
પ્રવર્તાવે છે. એમાં પૂર્વે કરેલા પ્રબળ ભાવો એવું કાર્ય કરે
છે કે જેના પરિણામે તેમણે કરેલો ઉપદેશ સૌથી વિશેષ અસર
કરે છે. વળી સૌથી વિશેષ વ્યક્તિઓનું કલ્યાણ તેમનો ઉપદેશ

સાંભળવાથી થાય છે. જ્યારે પ્રભુ દેશના આપે છે ત્યારે તેઓ અશોકવૃક્ષની નીચે સિંહાસન પર બિરાજમાન થયા હોય છે. અને અશોકવૃક્ષની આસપાસમાં સમવસરણની રચના દેવો કરે છે, જેમાં સર્વ શ્રોતાઓ પોતાનું સ્થાન લે છે. સમવસરણમાં ચારે ગતિના જીવો પ્રભુની વાણીનો લાભ લે છે. સાથે સાથે એકેન્દ્રિય વનસ્પતિ, પાણી વગેરેના જીવો પણ કંઈને કંઈ લાભ પામે છે. પ્રભુની દેશના થતી હોય છે તે વખતે જે બધા વૃક્ષો સમવસરણમાં હોય છે તેઓ બધા શોકરહિત થાય છે, અર્થાત્ નવપલ્લવિત બને છે. એમાં ય પ્રભુ જે વૃક્ષની ઘટા નીચે બેઠા હોય છે તે વૃક્ષ ખૂબ જ બીલેલું રહે છે, અને એથી તો તે અશોકવૃક્ષ તરીકે યથાર્થ રીતે ઓળખાય છે. આ અશોકવૃક્ષના પાંદડા અને પુષ્પ ખૂબ બીલે છે અને તે ખૂબ પ્રકુલ્લિત હોય તેમ જણાય છે. આ વૃક્ષ તો એકેન્દ્રિય હોય છે. તેનામાં પણ પ્રભુના સહવાસથી આવો સુંદર ફેરફાર થાય છે, તો પછી જેની પાંચે પાંચ ઇન્દ્રિયો પૂર્ણપણે બીલેલી હોય તેવા મનુષ્યના પ્રકુલ્લિતપણાની તો વાત જ શું કરવી? આ સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય જીવો પ્રભુનો ઉપદેશ સાંભળી પોતાનો આત્મા કેવી રીતે શુદ્ધ, બદ્ધ અને મુક્ત બને તે માટેનો કલ્યાણમાર્ગ સમજે છે, અને પોતાના અવરાયેલા ગુણો તથા શક્તિ પ્રગટ કરવા માટેનો સચોટ ઉપાય પ્રાપ્ત થવાથી અત્યંત ઉદ્ધાસિત થાય છે. આથી જ આ વાત ગર્ભિત રીતે સમજાવતાં આચાર્યજી યોગ્ય પ્રશ્ન મૂકે છે કે એકેન્દ્રિય વૃક્ષ પર પ્રભુના સહવાસથી આવો ફેરફાર થાય છે, તો પછી જેની પાંચે ઇન્દ્રિયો બીલેલી છે તે મનુષ્યના

પ્રકુલિતપણાની તો વાત જ શી કરવી ? પ્રભુનો પ્રભાવ એકેન્દ્રિય પર ઘણો હોય છે તો પછી તેનાથી ઘણી વિશેષ શક્તિના ધારક પંચેન્દ્રિય પર અકલ્પ્ય પ્રભાવ હોય તે સહજ સમજાય તેવું છે.

એકેન્દ્રિયથી શરૂ કરી પંચેન્દ્રિય સુધીના જીવો પર પ્રભુની થતી ઉત્તમ અસર સમજાવવા માટે આચાર્યજી ઊગતા સૂર્યનું ઉદાહરણ આપે છે. પ્રભાતે સૂર્ય ઊગે ત્યારે મનુષ્યો જ નિદ્રાનો ત્યાગ કરીને પ્રવૃત્તિશીલ થાય છે એવું નથી, પણ પશુ-પંખી-વૃક્ષ વગેરે તિર્યંચ સૃષ્ટિ પણ નિદ્રા છોડી જાગૃત થયેલી-પ્રકુલિત થયેલી જણાય છે. આવું જ પ્રભુના ઉપદેશથી બને છે. પ્રભુ એ ઊગતા સૂર્ય સમાન છે. સૂર્ય ઊગે એટલે તેનો પ્રકાશ ચારેબાજુ ફેલાય છે અને અંધકારનો નાશ થાય છે. આવી જ રીતે પ્રભુની દેશના છૂટે ત્યારે ચારે બાજુ જ્ઞાનનો ફેલાવો થાય છે અને અજ્ઞાનનો નાશ થાય છે. જ્ઞાન એ સૂર્ય-કિરણ સમાન પ્રકાશ છે, ત્યારે અજ્ઞાન એ અંધકાર સમ છે. આ દેશનાના પ્રભાવથી એકેન્દ્રિયથી માંડી સંસારી પંચેન્દ્રિય સુધીના સર્વ જીવો કંઈને કંઈ લાભપ્રાપ્તિ કરે છે. સૂર્યના ઊગવાથી જીવો સ્થૂળ નિદ્રા ત્યાગે છે તેમ પ્રભુની દેશનાના પ્રભાવથી જીવો ભાવનિદ્રાનો ત્યાગ કરે છે. સૂર્યના પ્રકાશથી સર્વ જીવો જેમ ચેતનવંત બને છે, તેમ પ્રભુની દેશનામાં પ્રગટ થતા જ્ઞાનરૂપી પ્રકાશથી સર્વ જીવો પરમાર્થે ચેતનવંત બને છે, અને કોઈને કોઈ પ્રકારે પરમાર્થે જાગૃતિ પામે છે. આમ બનવાનું કારણ સમજાવા યોગ્ય છે.

સૂર્ય એ સ્વપરપ્રકાશક જ્યોતિસ્વરૂપ પુદ્ગલ પદાર્થ છે. તેનું તેજ એ પ્રકારનું છે કે તેના પ્રકાશથી પોતે તો પ્રકાશિત દેખાય છે, પણ અન્ય પદાર્થોને પણ તે પ્રકાશિત કરે છે. તેના તેજમાં બીજા સ્વપ્રકાશ વગરના તત્વો પણ દૃષ્ટિગોચર થાય છે. એ રીતે જોતાં શ્રી તીર્થંકર પ્રભુનો શુદ્ધ આત્મા સ્વપરપ્રકાશક જ્યોતિસ્વરૂપ ચેતન પદાર્થ છે. તેથી પ્રભુ પોતે તો પ્રકાશમય જ રહે છે, અને સાથે સાથે બીજાને પ્રકાશમય બનાવવામાં અતિ મહત્વનો ફાળો આપે છે. તેમના નિમિત્તથી અનેક જીવ સ્વાત્માને શુદ્ધ બનાવી પ્રકાશક બને છે. આ તીર્થંકર ભગવંતનો એક અતિશય છે. સામાન્ય જીવ જ્યારે શુદ્ધ થાય છે ત્યારે તેના થકી કેટલાક જીવો સ્વાત્માને પ્રગટ કરે છે, પણ તે સંખ્યા તીર્થંકર પ્રભુની સરખામણીમાં ઘણી અદ્ય હોય છે. સામાન્ય જીવ જ્યારે શુદ્ધ થાય છે ત્યારે અન્ય જીવોને પરમાર્થ પ્રતિ વાળવાનો તેનો પુરુષાર્થ શ્રી તીર્થંકર પ્રભુના પુરુષાર્થની અપેક્ષાએ ઘણો અદ્ય હોય છે. શ્રી તીર્થંકર પ્રભુના ચરણનો આશ્રય લઈ સ્વાત્માને પ્રગટ કરનારાઓની સંખ્યા ઘણી વિશેષ હોય છે અને સમવસરણમાં રહેલા એકેન્દ્રિયથી સંસી પંચેન્દ્રિય સુધીના તમામ જીવો કોઈ ને કોઈ પ્રકારે આત્મલાભ પામે જ છે. આ જે પરિસ્થિતિ છે તે સામાન્ય જીવોના સંબંધમાં બનતી નથી. તેથી આ શક્તિ પ્રભુનો એક અતિશય ગણાય છે. પ્રભુજીના સહવાસમાં ક્યારેય પણ જીવ આવે તો તે, શુભ દૃષ્ટિવાન હોય તો કંઈ ને કંઈ લાભ પામે જ છે. અહીં આ બધી અન્ય પળોમાં થતા લાભની વાત જવા દઈને, આચાર્યજી

માત્ર ધર્મોપદેશ વખતની પળોની જ વાત કરે છે. જ્યારે જ્યારે પ્રભુની દેશના છૂટે છે, ત્યારે ત્યારે પ્રભુએ પૂર્વે કરેલી લોક-કલ્યાણની ભાવના પ્રબળતાએ ખીલી હોય છે. તેથી તેનું સંપૂર્ણ ફળ એ અવસ્થામાં લોકોને પ્રાપ્ત થાય છે. આમ લોકો માટે કંઈ પળો ઉત્તમ છે તેનો નિર્દેશ અને તે ઉત્તમ પળોની ફલશ્રુતિ આ કડીમાં આચાર્યજી આપણને દર્શાવે છે. (૧૯)

ચિત્રં વિમ્બો ! કથમવાડમુલવૃન્તમેવ
વિષ્વક્ પતત્યવિરલા સુરપુષ્પવૃષ્ટિઃ ।
ત્વદ્ગોચરે સુમનસાં યદિ વા મુનીશ !
ગચ્છન્તિ નૂનમથ એવ હિ બન્ધનાનિ ॥ ૨૦

ચારે દિશાએ દેવ જે પુષ્પોતણી વૃષ્ટિ કરે,
આશ્ચર્ય નીચાં મુખવાળાં ડીંટથી તે કયમ પડે ?
હે મુનીશ ! અથવા આપનું સામીપ્ય જવ પમાય છે,
પંડિત અને પુષ્પોતણા બંધન અધોમુખ થાય છે. ૨૦

સમવસરણની રચના કરતાં પહેલાં, પ્રભુની દેશના છૂટવાની એંધાણી આપતાં, ઉદ્ધસિત થયેલા દેવો ચોતરફ પુષ્પની વૃષ્ટિ કરે છે, પુષ્પો વરસાવે છે, તે અતિશયનું લક્ષ કરાવતાં આચાર્યજી આપણને આ કડીમાં જણાવે છે કે, “ હે વિભુ ! સમવસરણને વિશે દેવતાઓ આપની ચોતરફ જે પુષ્પોની નિરંતર વૃષ્ટિ કરે છે, તે પુષ્પોનાં ડીંટા (બંધન) આપની સમીપ આવતાં નીચાં મુખવાળાં થઈ જાય છે, એ ખરેખર આશ્ચર્ય છે ! અથવા હે મુનીશ ! તે ચોગ્ય જ છે. કેમકે

આપની સમીપમાં આવવાથી વિદ્વાનોનાં તેમજ પુણ્યોનાં બંધન
(કર્મ-ડીંટા) જરૂરથી અધોમુખ થવા જોઈએ.

મહેલી જે પંક્તિઓમાં આચાર્યજી આશ્ચર્યથી પ્રભુને
પ્રશ્ન કરે છે કે, ‘હે વિભુ ! જ્યારે દેવો આનંદવિભોર બનીને
તમારી ચોતરફ પુષ્પવૃષ્ટિ કરે છે, ત્યારે તે કુલોનાં મુખ નીચા
કેમ હોય છે ? દેવો જ્યારે સ્વર્ગનાં વૃક્ષો જેવાં કે મંદાર,
પારિજાત, નમેરુ, સંતાનક વગેરેનાં સુગંધથી ભરપુર કુલો જેવા
જ કુલો વિકુર્વીને પ્રભુજી પર વરસાવે છે ત્યારે તેનો ખીલેલો
ભાગ-પહોળો ભાગ નીચો અને ડીંટીયુ ઉપર હોય છે. જે કોઈ
કુલ ચૂંટીને નાખવામાં આવે તેમાં એ રીતની પ્રક્રિયા થતી
જણાય છે. એમ જ દેવોએ વરસાવેલા કુલોમાં બને છે. પરંતુ
જેમ જેમ તે કુલો નીચે આવતાં જાય છે, તેમ તેમ તેની પડવાની
રીતમાં ફેર પડતો જાય છે, અને છેવટે તે કુલો જ્યારે પ્રભુના
સમીપપણામાં આવે છે ત્યારે તે કુલોના ખીલેલા ભાગ ઉપર અને
ડીંટીયા નીચાં એવી સ્થિતિ સર્જાઈ જાય છે. એટલે કે કુલનો
ડાળી સાથેના જોડાણવાળો ભાગ-કુલને ડાળી સાથે બંધનમાં
રાખનાર ડીંટીયા નીચાં થઈ જાય છે. આચાર્યજી આશ્ચર્યકારક
જણાતી આ ઘટનાનું સમાધાન પોતે જ મેળવી લે છે, અને
બાકીની જે પંક્તિઓમાં તેને વ્યક્ત કરે છે.

આ ઘટના બનવાના રહસ્યરૂપે, આચાર્યજીને પ્રભુનો
અદ્ભુત પ્રભાવ સ્પષ્ટ સમજાય છે. તેથી પ્રભુને તેઓ કહે છે કે
“ હે મુનીશ ! આપનો પ્રભાવ જ એવો છે કે જે કોઈ આપના

સાનિધ્યમાં અથવા તો સમાગમમાં આવે છે તેના બંધન અધો-
 મુખવાળાં થઈ જાય છે.” આ ભાવ વ્યક્ત કરવા માટે આચાર્યજી
 શ્લેષ અલંકાર યોજી પંડિત અને પુષ્પનું ઉદાહરણ આપે
 છે. જેમ પ્રભુના સાનિધ્યમાં-ચરણમાં આવતાં પુષ્પોનાં બંધન
 અધોમુખ થાય છે તેમ પંડિત અગર વિદ્વાન કે જે પ્રભુએ
 દર્શાવેલા મોક્ષમાર્ગમાં વિચરે છે તેમનાં બંધન-કર્મબંધન
 પણ અધોમુખ થઈ જાય છે અર્થાત્ છૂટી જાય છે. નાનકડું પુષ્પ
 પણ જો પ્રભુનાં ચરણ સેવે છે, તેમની સમીપમાં આવે છે તો
 તેનું બંધન નીચું જાય છે, તેના ડીંટીયાની શક્તિ કુલને નમાવવા
 જેટલી રહેતી નથી, પણ કુલ હળવું બની બંધનથી રહિત
 થાય છે. એટલે કે તેની વિશેષ પ્રસન્નતા પ્રગટ થાય છે.
 અચેતકુલો અર્થાત્ પુદ્ગલ પર પણ પ્રભુનો આવો અદ્ભુત
 પ્રભાવ પડતો હોય, કુલ બંધનરહીત થતાં હોય, તો પછી
 ચેતન પર તેનો કેવો અદ્ભૂત પ્રભાવ હોવો જોઈએ !
 એ પ્રભાવ અહીં કલ્પનાથી સમજવાનો છે. પ્રત્યેક જીવ
 કર્મનાં ભારથી લદાયેલા છે, અને પોતાનાં સત્ય સ્વરૂપથી
 વંચિત બનેલા છે. પરિણામે અનેક પ્રકારનાં દુઃખો
 તથા કષ્ટો જીવને આ સંસારના પરિભ્રમણમાં લોગવવાં
 પડે છે. એવે વખતે કોઈક જીવ જો બળવાન બને, સત્યને
 જાણે અને પ્રભુનાં ચરણનું સેવન કરે તો પ્રભુનાં અદ્ભુત
 મહિમાનો તેને પરિચય થાય છે. જેમ જેમ તે પ્રભુની સમીપમાં
 આવે છે, તેમ તેમ તેનાં કર્મબંધન શિથિલ થતાં જાય છે,
 અને તેનું સ્વસ્વરૂપ પ્રગટ થતું જાય છે. પ્રભુની આજ્ઞાએ

ચાલવાથી જીવ ખોટા રાગદ્વેષથી છૂટી સમભાવમાં આવતો જાય છે. પરિણામે નવીન કર્મોનો બંધ ન બાંધતાં પૂર્વે નિબંધન કરેલાં કર્મોની નિર્જરા કરતો જાય છે. એટલે કે પોતાના આત્માના પ્રદેશો પરથી પૂર્વે સંગ્રહેલા કર્મ પરમાણુઓ ખેરવતો જાય છે અને આત્માને વધુને વધુ હળવો બનાવતો જાય છે. આમ કર્મની થતી અદ્યપતાને આચાર્યજી એ રીતે વ્યક્ત કરે છે કે વિદ્વાનનાં બંધન અધોમુખ થાય છે. વિદ્વાનને જે જે ગ્રંથીઓ, રાગદ્વેષનાં પરિણામો સંસારમાં જકડી રાખતાં હતાં તે સર્વ પ્રભુના સાનિધ્યમાં નિરાધાર બનતાં છૂટી જાય છે. એટલે કે કર્મોના જોરનું અધઃપતન થાય છે—કર્મો અધોમુખ બને છે. આમ એક અતિશયના ઉદાહરણ દ્વારા પ્રભુનો વાસ્તવિક મહિમા આચાર્યજીએ આ કડીમાં વ્યક્ત કર્યો છે.

સમ્યક્દષ્ટિ દેવો પ્રભુનો અતિશય બતાવવા માટે, તેમનું ઉચ્ચપણું પ્રગટ કરવા માટે, પ્રભુનું જ્યાં જ્યાં આગમન થવાનું હોય અથવા તો જ્યારે જ્યારે તેમની દેશના છૂટવાની હોય ત્યારે ત્યારે સમવસરણની રચના કરતાં પહેલાં અચિત્ત કુલોની ધરતી પર વૃષ્ટિ કરે છે. પુષ્પવૃષ્ટિની એંધાણીથી સુપાત્ર જીવોને પ્રભુના આગમનની અથવા તો દેશના પ્રકાશના સ્થળની જાણ થાય છે. આ રીતે પોતે અવધિજ્ઞાનથી જાણેલી પ્રભુ વિશેની માહિતી સમ્યક્દષ્ટિ દેવો પાત્ર જીવોને પૂરી પાડી, તેમના ઉપર ઉપકાર કરે છે. વળી સહુ દેવો પોતપોતાની દક્ષા તથા કક્ષા અનુસાર પુષ્પોની રચના કરી વૃષ્ટિ કરે છે. તેથી જે સ્થળે પુષ્પવૃષ્ટિ થાય છે તે સ્થળ વિવિધરંગી અને અત્યંત સુશોભિત બની રહે

છે. વળી ધરતીના એકેન્દ્રિય જીવોવાળી જગ્યા અચેત કુલો દ્વારા અવરોધ પવિત્ર પણ ખની રહે છે. કારણ કે સચેત જગ્યા અચેત કુલોથી છવાઈ ચાલવાથી લાગતા પાપથી અનેક જીવોને નિવારે છે. પ્રભુના વિહાર તથા દેશનાનું સૂચન આપવા આ દેવો ખૂબ આતુર હોય છે. વળી તેઓ પ્રભુએ દર્શાવેલા માર્ગને ફેલાવવા ખૂબ ઉત્સુક હોય છે. કારણ કે પ્રભુએ સર્વ આત્માને શુદ્ધ કરવાના યોગેલા માર્ગથી તેઓ ખૂબ જ પ્રભાવિત થયા હોય છે. અને તેમના અંતરમાં પણ એવી ભાવના રમતી હોય છે કે સર્વ જીવ આ સન્માર્ગને પામે તો સારું. આવા ઉદ્ધૃસિત પરિણામને કારણે પ્રભુનાં દેશના તથા વિહાર માટેનું અવધિજ્ઞાન દ્વારા મળેલું જ્ઞાન દેવો અહોભાવભરી રીતે પ્રગટ કરે છે. પ્રભુનાં આગમન તથા દેશનાનો લાભ લેવા પુષ્પવૃષ્ટિ દ્વારા દેવો સુપાત્ર જીવોને એક સુંદર નિમિત્ત પૂરું પાડે છે. સાથે સાથે તેમાં પ્રભુ પ્રત્યેનો અહોભાવ તો પ્રગટ થાય જ ને! આમ સમ્યક્દૃષ્ટિ દેવો પ્રભુ પ્રતિનો અહોભાવ વ્યક્ત કરવા તથા સુપાત્ર જીવોને શુભ સમાચાર આપવા પ્રભુના આગમન પહેલા, આગમન વખતે તથા દેશના વખતે પુષ્પવૃષ્ટિ કરે છે. દેવકૃત અતિશયની આ મહત્તા આચાર્યજી આ કડીમાં આપણને પ્રત્યક્ષ કરાવે છે. (૨૦)

સ્થાને ગમીર હૃદયોદધિ સંભવાયાઃ
 પીયૂષતાં તવ ગિરઃ સમુદીરયન્તિ ।
 પીત્વા યતઃ પરમસંમદસંગમાજો
 ભવ્યા બ્રજન્તિ તરસાઽપ્યજરામરત્વમ્ ॥ ૨૧

જે આપના ગંભીર હૃદયના સમુદ્રમાંથી ઉપજે,
તે વાણીમાં અમૃતપણું લોકો કહે તે સત્ય છે;
કાં કે ફરીને પાન પરમાનંદને ભજતા થકા,
ભવિષ્યન અહો એથી કરીને શીઘ્ર અજરામર થતા. ૨૧

પ્રભુ જે ઉપદેશ આપે છે તે દેશનાનું મહત્ત્વ સમજાવતાં
આ કડીમાં આચાર્યજી કહે છે કે, ‘ હે પ્રભુ ! આપના ગંભીર
હૃદયરૂપી સમુદ્રમાંથી જે ઉપદેશધારા વહે છે તેમાં જરૂર અમૃત-
પણું રહેલું છે, કારણ કે તેનું પાન કરીને ભવ્ય પુરૂષો તત્કાળ
વૃદ્ધાવસ્થા તથા મૃત્યુના ભયથી રહિત બને છે, એટલે કે
આત્મપણાને પામે છે. ’

પ્રભુની વાણીનો જે અતિશય છે તે આચાર્યજીએ અહીં
વ્યક્ત કર્યો છે; આચાર્યજી પ્રભુની વાણીને અમૃતથી ભરેલી
કહે છે અને સાથે સાથે જણાવે છે, બધા લોકો પ્રભુની વાણીમાં
અમૃતપણું છે એમ કહે છે તે સત્ય છે એવી પોતાની શાખ
પણ પૂરે છે. કલ્પવાસી અને તેથી ઉપરના દેવલોકના દેવો
અમૃતપાન કરે છે, અને તેમાંથી પ્રાપ્ત થતા બળને લીધે
તથા નિરોગીતાને લીધે તેઓ ઘણા લાંબા કાળનું આયુષ્ય
લોગવે છે. કલ્પવાસી દેવોમાં અલ્પમાં અલ્પ આયુષ્ય દશ
હજાર વર્ષનું છે, અને ઉત્તમોત્તમ સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનના
દેવોનું આયુષ્ય તેત્રીસ સાગરોપમનું શ્રી ભગવંતે જણાવ્યું
છે. આવા દીર્ઘ આયુષ્યનો સુખનો લોગવટો હોવાથી લોકોમાં
દેવો ‘ અમર ’ તરીકે પણ ઓળખાય છે, જેના જન્મ તથા

મરણ વચ્ચેનો ગાળો એટલો લાંબો હોય કે સામાન્ય જીવોનાં તો અનેક આયુષ્ય પૂર્ણ થઈ જાય. તેથી તેમની અપેક્ષાએ દેવો ‘અમર’ કહેવાવા યોગ્ય છે. જે અમૃતનું પાન કરી દેવો અમર બને છે તે અમૃત સુધારસરૂપ છે. તે સુધારસથી અનેક પ્રકારની શક્તિઓ તથા આત્મશાંતિ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે.

દેવલોકમાં અમૃતનું પાન કરી દેવો જેમ અમર બને છે, તેમ પ્રભુની વાણી અવધારીને લબ્ધ જીવો પરમાનંદને પ્રાપ્ત કરે છે, એટલું જ નહિ પણ ત્વરાથી ઘડપણ તથા મૃત્યુના દુઃખથી રહિત બને છે, એટલે કે કોઈ અપેક્ષાથી જીવો અજર-અમર બને છે. પ્રભુનો અમૃતસ્વરૂપ બોધ પ્રાપ્ત કરીને જીવોમાં આત્મા પ્રત્યેની એવી જાગૃતિ આવે છે કે તેઓની દેહની આસક્તિ કમથી તૂટતાં તૂટતાં સંપૂર્ણ છૂટી જાય છે. તેઓ આત્માને વિશુદ્ધ કરવામાં એવા મશગુલ બને છે કે દેહને લાગુ પડતાં જરા કે મૃત્યુનો લેશ પણ ભય સ્પર્શી શકતો નથી. એટલું જ નહિ તેઓ દેહનો આત્યંતિક વિયોગ ઇચ્છી સ્વાત્માને મૂળ સ્વરૂપે સ્થિર કરવા પ્રવૃત્ત રહે છે. આમાં આત્મસુખનો સાચો અનુભવ થતો હોવાથી લબ્ધ જીવને પ્રભુના બોધમાંથી પરમ આનંદનો અનુભવ થાય છે. આમ સાચી રીતે પ્રભુનો બોધ અવગાહવાથી જીવ પરમાનંદને પ્રાપ્ત કરી અજર-અમર (જરા તથા મૃત્યુના ભયથી રહિત) બને છે. આ હેતુએ લોકો એમ કહે છે કે ‘પ્રભુની વાણીમાં અમૃતપણું છે’ તો તે સત્ય જ છે.

જેનાથી આત્માને ઠંડક તથા અમરપણું મળે તે અમૃત. જે દેહે પ્રભુની વાણીનો લાભ પ્રાપ્ત થાય અને તે વાણીમાં શ્રદ્ધા આવે, તે જ દેહે અજર-અમરપણું આવે એવું અહીં વિવક્ષિત નથી. પણ જે દેહે પ્રભુની ઓળખ પામી, પ્રભુ જેવા થવાનો પુરુષાર્થ આદર્યો, અર્થાત્ જે દેહે આત્માની મુક્ત થવાની શરૂઆત થઈ તે દેહ પછીના પ્રત્યેક દેહે આત્મવિશુદ્ધિ વધતી જવાની અને અમુક ભવના પુરુષાર્થ પછી તે જીવ શુદ્ધ, બુદ્ધ, ચૈતન્યધન સ્વરૂપ પ્રગટાવી અવશ્ય દેહથી રહિત બનવાનો, એમ સમજવાનું છે. જે કાર્યનો આરંભ થયો તે પૂર્ણ થવાનું છે એવા ભાવિ નયગમ નયના આધારથી અહીં કહ્યું છે કે પ્રભુની વાણીનું પાન કરનાર શીઘ્ર અજરામર થાય છે. શીઘ્ર શબ્દ પણ સમજવો યોગ્ય છે. અનંત ભવની અપેક્ષાએ પાંચ પંદર ભવ એ ઘણો અલ્પકાળ છે. તેવી સમજથી ‘શીઘ્ર’તાથી પ્રાપ્ત થાય છે એમ કહ્યું છે. એક વખત સમકિત અર્થાત્ સાચી શ્રદ્ધા મેળવ્યા પછી જીવ વધુમાં વધુ પંદર ભવે મોક્ષમાં જાય છે એવું શાસ્ત્રવચન છે અને આત્મા જ્યારે કર્મબંધનથી સંપૂર્ણપણે છૂટે છે ત્યારે તેને દેહ ધારણ કરવા-પણું રહેતું નથી, તેથી તેને ઘડપણ કે મૃત્યુ સ્પર્શી શકતાં નથી. આમ જાને અપેક્ષાથી પ્રભુની વાણીના પાનથી અજર-અમરપણું આવે છે. પ્રભુની વાણીનો લાભ લીધા પછી દેહ હોય ત્યાં સુધી જરા કે મૃત્યુ આવે છે, પણ પોતાને થયેલા આત્માનુભવને લીધે તેનાં આનુષંગિક દુઃખો સ્પર્શી શકતાં નથી. જરા કે મૃત્યુ આત્માના પ્રદેશોને કંપાવી શકતા નથી,

આત્મા પોતાનું સ્થિરપણું બરાબર જાળવી રાખે છે અને દેહથી મુક્ત થયા પછી તો તેનું આવવાપણું જ રહેતું નથી. આમ પ્રભુની વાણીના સ્પર્શથી જીવમાં વિશિષ્ટ પ્રકારનું બળ પ્રગટે છે, જેમાંથી તે આત્માનંદને અનુભવી, અજરઅમર અવસ્થા પ્રાપ્ત કરે છે.

આટલો બધો પ્રભાવ દર્શાવતી પ્રભુની વાણી પ્રગટે છે ક્યાંથી ? આ કડીની પહેલી જ પંક્તિમાં આચાર્યજી પ્રભુની વાણીનું ઉદ્દગમસ્થાન આપણને બતાવી દે છે. તે સ્થાન છે “ગંભીર હૃદયરૂપી સમુદ્ર”. પ્રભુના હૃદયને આચાર્યજી “સમુદ્ર”ની ઉપમા આપે છે. સમુદ્ર જેમ તાગ કાઢી ન શકાય તેવો વિશાળ અને ઊંડો હોય છે, એવું જ પ્રભુજીના હૃદયનું પણ છે. તેમનાં જ્ઞાનની વિશાળતા કે ઊંડાણ, તેમનું હૃદય તપાસનારની સમજમાં આવી શકતાં નથી. વળી સમુદ્રમાં અમૂલ્ય રત્નો ઉત્પન્ન થાય છે, પણ તે રત્નો સમુદ્રને ઉપરથી જ નિરખનારની દૃષ્ટિએ પડતાં નથી, અને તે રત્નો તો ભાગ્યવંત મરજીવાના નસીબમાં જ લખાયેલાં હોય છે, કે જે મરજીવાઓ સાગરના અંતઃસ્તલ સુધી પહોંચી તેની પ્રાપ્તિ માટે અથાગ પુરુષાર્થ કરે છે. આ જ પ્રમાણે પ્રભુજીના હૃદયરૂપી સમુદ્રમાં જ્ઞાનનાં અનુભવના નિચોડરૂપ રત્નો પ્રગટે છે, પણ તે રત્નો સામાન્ય જીવો સમક્ષ પ્રગટ થતાં નથી, પણ જેઓ આત્મરત્નની ખોજમાં પ્રભુના સાનિધ્યમાં પોતાપણું મીટાવીને જાય છે, તેઓ આ રત્નો પ્રભુની વાણી દ્વારા પ્રાપ્ત કરે છે. અર્થાત્ જેઓ આત્મરત્ન મેળવવા માટે સાચા મરજીવા

બને છે, તેમની પાસે જ્ઞાનરત્ન પ્રગટ થાય છે. અને જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર રૂપી રત્નત્રય પ્રગટાવી, આત્માને વિશુદ્ધ કરી, પરમાનંદ પ્રાપ્ત કરી, અમર-અમર બને છે.

પ્રભુને વાણીનો અતિશય સ્વયં પ્રગટ થાય છે, તે અતિશય સમજવા યોગ્ય છે. પ્રભુની વાણી અન્ય સર્વ જીવોની વાણી કરતાં જુદી પડે છે. શ્રી તીર્થંકર પ્રભુની વાણીમાં શબ્દોને બદલે ઝૂં ધ્વનિ છૂટે છે. આ ધ્વનિ માત્ર મુખ દ્વારા નથી નીકળતો પણ આખા ચે દેહના પ્રત્યેક રોમમાંથી પ્રગટ થાય છે. વળી આ ધ્વનિ ચોતરફ એક જોજન સુધી બરાબર સાંભળી શકાય છે. એ વિસ્તારમાં ગમે તે જગ્યાએથી સાંભળો તો પણ એક સરખી માત્રા જ રહે છે. સમીપમાં મોટો અવાજ અને દૂર જતા જઈએ તેમ અવાજ ધીમે થતો જાય એવું બનતું નથી. ઝૂં ધ્વનિની ગતિમાં અન્ય પુદ્ગલ પરમાણુઓ રૂકાવટ કરી શકતા નથી, તેથી ધ્વનિ નાનો મોટો ન જણાતાં એક સરખો જ બધેથી સંભળાય છે. શ્રી તીર્થંકર પ્રભુ સિવાય સર્વ કોઈ જીવની વાણી શબ્દોની બનેલી અને મુખથી નીકળેલી હોય છે. ત્યારે પ્રભુની વાણી ઝૂં નાદની બનેલી અને પ્રત્યેક રોમમાંથી પ્રગટેલી હોય છે. ઝૂં નાદમાં પંચ પરમેષ્ઠિપદનો સમાવેશ થાય છે. તે વાણીનો શ્રોતા જે આત્મદશાએ હોય તે દશા અનુસાર આ નાદમાંથી પોતાને યોગ્ય બોધ મેળવે છે, અને આત્માવસ્થાનું એક સોપાન ચડે છે, અથવા તો ચડવાનું બળ પ્રાપ્ત કરે છે. એટલે કે શ્રી પ્રભુની વાણી પ્રત્યેક શ્રોતાને કોઈને કોઈ પ્રકારે ઉપકારી થાય

છે. શ્રી પ્રભુની વાણી આખા દેહવ્યાપી હોવાથી, તેને હૃદય-સમુદ્રમાંથી ઉત્પન્ન થઈ પ્રગટ થતી બતાવી છે, તે ખૂબ જ યોગ્ય જણાશે. આ રીતે ઉત્પન્ન થયેલી વાણી અનૃતસ્વરૂપ હોય તેમાં આશ્ચર્ય શું હોય ! (૨૧)

સ્વામિન્સુદ્ધરમવનમ્ય સમુત્પતન્તો
મન્યે વદન્તિ શુચયઃ સુરચામરૌઘાઃ ।
યેઽસ્મૈ નતિં વિદધતે મુનિપુંગવાથ
તે નૂનમૂર્ધ્વગતયઃ ક્ષલુ શુદ્ધભાવાઃ ॥ ૨૨

દેવો વીંઝે જે પવિત્ર ચામર સ્વામી ! આપ સમીપ તે,
હું ધારું છું નીચા નમી ઊંચા જતાં એમ જ કહે;
મુનિશ્રેષ્ઠ એવા પાર્શ્વને જે નમન કરશે સ્નેહથી,
તે શુદ્ધભાવી ઉર્ધ્વગતિને પામશે નિશ્ચય થકી. ૨૨

આ બાવીસમી કડીમાં આચાર્યજી દેવકૃત અતિશય ‘ચામર’નું મહાત્મ્ય પ્રગટ કરતાં કહે છે કે, “ હે સ્વામી ! દેવતાઓ આપની સમીપમાં જે પવિત્ર ચામરો વીંઝે છે, તે નીચા નમીને પાછા (સ્વાભાવિક રીતે જ) ઊંચા બાય છે. તે ચામરો ઊંચા જતી વખતે બાણે એમ કહે છે કે, ‘ મુનિઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા આપને જે કોઈ શુદ્ધ ભાવથી નીચા નમશે-નમન કરશે-તેઓ પણ અમારી પેઠે ઉચ્ચ ગતિને પામશે. ”

શ્રી તીર્થંકર પ્રભુ કેવળજ્ઞાન પ્રગટ કરે તે પછીથી ઉચ્ચ કોટિના દેવો, દેવલોકનાં ઉત્તમ શ્વેત તાંતોથી બે ચામરની રચના કરે છે અને તે બંને ચામરને પ્રભુને વીંઝણા નાખતા

હોય તેમ તેમની બંને બાજુએ વીંઝે છે. એમાં દેવો ચામરને ઊંચા કરી નીચા નમાવે છે, પાછા તેને ઊંચા લે છે. આમ ચામરની નીચા નમી ઊંચા જવાની પ્રક્રિયા ચાલ્યા કરે છે. આ પ્રક્રિયાનો વિશિષ્ટ અર્થ શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકર સૂરીશ્વરજી આપણને આ કડીમાં જણાવે છે. દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થયેલા ઉત્તમ તાંતથી બનેલા આ ચામરો જગતનાં ભવ્ય જીવોને જાણે ઉત્તમ યોગ આપતાં હોય એમ આચાર્યજીને લાગે છે. આ પ્રક્રિયા દ્વારા ચામરો જગતના જીવોને જોધે છે કે, “ સર્વ મુનિઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા શ્રી તીર્થંકર પ્રભુને જે કોઈ જીવ સાચા શુદ્ધ ભાવથી નમન કરશે, તે સર્વ અમારી પેઠે ઉચ્ચ ગતિને પામશે. ” ચામર જણાવે છે કે અમે ખૂબ પ્રેમભાવથી અને શુદ્ધભાવથી શ્રી તીર્થંકર પ્રભુના ચરણમાં નમીએ છીએ, તેથી પ્રભુજીના પ્રભાવથી અમે તરત જ ઉર્ધ્વગતિને પામી ઉંચા આસને જઈ બેસીએ છીએ. વળી જેવા પ્રેમભાવથી અમે નમીએ છીએ એવા તરત જ ઉચ્ચ ગતિને પામીએ છીએ. અમે તો જડ તત્ત્વનાં બનેલાં હોવા છતાં પણ પ્રભુજીના પ્રભાવથી ઉચ્ચ ગતિને પામીએ છીએ. અમે તો જડ તત્ત્વનાં બનેલાં હોવા છતાં પણ પ્રભુજીના પ્રભાવથી ઉચ્ચ ગતિને પામીએ છીએ, તો પછી ચેતન તત્ત્વ માટે તો કહેવું જ શું ? તેઓ તો અવશ્ય ઉત્તમ ગતિને પ્રાપ્ત થાય જ. જે કોઈ અમારી જેમ શુદ્ધ ભાવથી પ્રભુને નમે તે ઉચ્ચ ગતિને પામે તેમાં નવાઈ શું હોય !

ચામરના આ કથનમાં એક સુંદર સિદ્ધાંતની ગૂંથણી

શ્રી આચાર્યજીએ કરી દીધેલી જણાય છે. જીવ નિત્ય નિગોદમાંથી નીકળી સંસારના પરિભ્રમણમાં આવે ત્યારે પ્રત્યેક વિકાસને પગલે તેને આત્મસમર્થ પ્રભુની સહાયની જરૂર છે. આ સહાય દ્વારા જ તે ઠેક કેવળજ્ઞાન સુધીનો વિકાસ કરે છે. એ વાત અહીં આચાર્યજીએ ચૂઢ રીતે મૂકી દીધી છે. નિત્ય નિગોદમાંથી નીકળ્યા પછી જીવ એકેન્દ્રિય ગતિમાં જન્મમરણ કરતો કરતો કાળ વ્યતીત કરતો હોય છે. આ પરિભ્રમણ દરમ્યાન તેને જ્ઞાની ભગવંતના સાનિધ્યમાં આવવાનો ભેગ બને અને શુભભાવ પ્રવર્તે તો તે જીવ વિકાસક્રમનું એક સોપાન ચડે છે, અને એકેન્દ્રિયમાંથી બેઘંદ્રિય જીવ બને છે. તે પછી તે બેઘંદ્રિયની યોનિમાં જન્મમરણ કર્યા કરે છે. તે ભ્રમણ દરમ્યાન જ્યારે તે યોગાનુયોગે જ્ઞાની ભગવંતના સાનિધ્યમાં શુભભાવે આવે છે ત્યારે વિકાસક્રમનું એક પગથિયું તે ચડે છે. એક નવી ઇન્દ્રિય પ્રાપ્ત કરી તે ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળો બને છે. વળી જ્યારે જ્ઞાની ભગવંતના યોગમાં શુભભાવે આવે ત્યારે તેમની કૃપાથી ચાર ઇન્દ્રિય પ્રાપ્ત કરે છે, તે પછી પાંચ ઇન્દ્રિય પ્રાપ્ત કરી સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયપણું પ્રાપ્ત કરે છે. અને પોતે પોતાના ભાવોનો માલિક બને છે. આ રીતે એકથી પાંચ ઇન્દ્રિયના વિકાસમાં શ્રી પ્રભુનો અનન્ય ફાળો હોય છે. અને તે પછી પણ જીવ જે જ્ઞાની ભગવંતના ચરણ સેવી પોતાના શુભ ભાવ જાળવી રાખે તો તે આત્મવિકાસ સાધી, પોતે જ બીજાને આત્મવિકાસ કરાવી શકે એવી ઉચ્ચ અવસ્થાએ પહોંચી જાય છે. પ્રત્યેક જ્ઞાની ભગવંત-સાચાં 'મુનિ' જીવોને આમ

સહાય કરવાનું, અને ઊંચે ચડાવવાનું કાર્ય કરતા હોય છે. તો પછી આ બધા મુનિઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા શ્રી તીર્થંકર પ્રભુ આ કાર્ય ઘણું વિશેષ પ્રમાણમાં કરે એમાં કંઈ આશ્ચર્ય જણાતું નથી. અને આ જ વસ્તુ ચામરો બતાવે છે. તેઓ યોગ્ય જ કહે છે કે પ્રભુને શુભ ભાવથી નમવાથી અવશ્ય ઉચ્ચ ગતિને પ્રાપ્ત થાય છે.

ચામરો શ્રી તીર્થંકર પ્રભુને સર્વ મુનિઓમાં શ્રેષ્ઠ મુનિ તરીકે ઓળખાવે છે. શ્રી તીર્થંકર પ્રભુ પોતે તરે છે અને બીજા અનેકને તારે છે. અન્ય મુનિઓ પણ તરવાનું અને તારવાનું કાર્ય તો કરે છે, પણ તે કાર્ય શ્રી તીર્થંકર પ્રભુની આજ્ઞા અનુસાર હોય છે. જગતના સર્વ મુનિઓને માર્ગ-બોધક શ્રી તીર્થંકર પ્રભુ છે, અને બધા જ મુનિઓ તેમની આજ્ઞાનુસાર રહે છે. વળી મુનિઓ જે સંખ્યામાં જીવોને તારે છે તેના પ્રમાણમાં શ્રી તીર્થંકર પ્રભુ તારે છે તેવા જીવોની સંખ્યા અનેકગણી હોય છે. મુનિઓ કરતાં શ્રી ગણધરજી ઘણા વધુ જીવોને તારે છે અને તે બધાને તારનાર શ્રી તીર્થંકર પ્રભુ છે. બીજી રીતે કહીએ તો સાચા માર્ગપ્રવર્તક શ્રી તીર્થંકર પ્રભુ છે. તેઓ જ તીર્થના સ્થાપનાર છે અને તેમના થકી જ સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકાઓનો બનેલો ચતુર્વિધ સંઘ સ્થપાય છે. આ બધી અપેક્ષાઓથી જોતાં શ્રી તીર્થંકર પ્રભુ સર્વ મુનિઓમાં શ્રેષ્ઠ છે તે સહેલાઈથી સમજી શકાય તેમ છે.

આવા મુનિઓમાં શ્રેષ્ઠ પ્રભુને શુભભાવથી વંદન કરવા જોઈએ, એ મહત્વની સૂચના આપણને અહીં ચામર દ્વારા મળે છે. જો તેમની પાસે જનારના શુભભાવ પૂજ્યભાવ ન હોય તો તેને ઇચ્છિત લાભ થતો નથી. અને તેમના સંપર્કમાં આવનારના તેમના વિશે અશુભભાવ હોય તો વિપરિત પરિણામ આવે છે. એવા ભાવે સંપર્કમાં આવનારથી પ્રભુની અશાંતના થાય છે અને જીવ જીવે ચડવાને બદલે નીચે ઉતરે છે. શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુના સર્વ ગણધરો શુભભાવથી આજ્ઞામાં રહ્યા તો સર્વ તરી ગયા અને બીજા અનેકને તારી ગયા. ત્યારે કમઠ નામનો દૈત્ય તેમના સંપર્કમાં અશુભભાવથી આવ્યો તો તે ભવ અને બીજા અનેક ભવો હારી ગયો. પ્રભુની અશાંતનાને કારણે તેના અનંત ભવો વધી ગયા. આમ આ અતિ મહત્વની કુંચી આપણને ચામરો સ્વ-ઉદ્ધારણથી બતાવી જાય છે.

શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરસૂરિજી અહીં પ્રભુજીને પ્રગટતો એક અતિશય સુંદર હેતુ સાથે વ્યક્ત કરે છે. તેમની ભાવના સાથે શ્રી માનતુંગાચાર્યે શ્રી “લક્ષ્મીમર સ્તોત્ર”માં વર્ણવેલો આ જ અતિશય સરખાવવા જેવો છે. આ સ્તોત્રની ૩૦મી કડીમાં શ્રી માનતુંગાચાર્ય કહે છે કે :—

શોભે રૂડું શરીર પ્રભુજી સ્વર્ણ જેવું મનનું,
વીંઝે જેને વિબુધ જનતા ચામરો એમ માનું;
દિસે છે જે વિમળ ઝરણું ત્યંદ્ર જેવું જ હોય,
મેરુ કેરા શિખર સરખું સ્વર્ણ રૂપે ન હોય ?

આ પંક્તિઓમાં આચાર્યજી, દેવોથી વીંઝાતા ચામરોની વચ્ચે બિરાજમાન આદિનાથ પ્રભુ કેવા લાગે છે તે જણાવે છે. ઉદય પામેલાન્યંદ્રમાના જેવી, નિર્મળ પાણીનાં ઝરણની ધારા વચ્ચે મેરુ પર્વતનું સુવર્ણમય ઊંચું શિખર શોભી રહે, તેમ મોગરાના પુષ્પ જેવા શ્વેત ચામરો વડે વીંઝાતા પ્રભુજીનું સોના જેવું મનોહર શરીર શોભી રહે છે.

આ વર્ણન શ્રી આદિનાથ પ્રભુ માટે ખૂબ જ યોગ્ય છે. પ્રભુનો વર્ણ સુવર્ણ હતો, તેથી શ્રી માનતુંગાચાર્યે કરેલી કલ્પનાની મનોહરતા હૃદયમાં ઊંડી ઊતરી જાય છે. પણ આ ચિત્ર શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુ માટે યોગ્ય લાગતું નથી, કારણ કે શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુનો વર્ણ શ્યામ હતો. વળી લક્ષ્મીમર સ્તોત્રમાં ચામરો મેરુપર્વતની બાજુમાં વહેતાં શ્વેત ઝરણાં જેવાં બતાવ્યાં છે. એટલે તેમાંથી પ્રગટ થતી પવિત્રતા બરાબર સમજાય છે, અને પ્રભુજીનું અડોલ સ્વરૂપ મેરુ પર્વતના દૃષ્ટાંતથી સમજાય છે. તેમ છતાં કલ્યાણમંદિરની પંક્તિઓમાંથી પ્રગટ થતો ભગ્ય સંદેશો તેમાં ગૂંથાયેલો જોવા મળતો નથી. આ અપેક્ષાથી વિચારીએ તો કલ્યાણમંદિરમાં મોક્ષમાર્ગ પામવાનું રહસ્ય પ્રગટ થતું જણાય છે તે વિશેષતા પ્રત્યેક મુમુક્ષુને વિશેષ અસર કરતી જણાય છે. (૨૨)

શ્યામં ગમ્भीરં ગિરમુજ્જ્વલં હેમરત્નં
સિંહાસનસ્થમિહ ભવ્યં શિખંડિનસ્ત્વામ્ ।
આલોકયંતિ રમ્યસેન નદન્તમુચ્ચૈશ્
ચામીકરાદ્રિશિરસીવ નવામ્બુવાહમ્ ॥ ૨૩

સુવર્ણ રત્નોથી બનેલા ઉજ્જવળા સિંહાસને,
 ગંભીર વાણી વાન રૂપે શ્યામ સ્વામી આપને;
 ઉત્સુક થઈને ભવ્યજનરૂપી મયુરો નિરખે,
 મેરુ શિરે અતિ ગાજતા નવ મેઘસમ પ્રીતિ વડે. ૨૩

પ્રભુ જ્યારે દેશના આપે છે ત્યારે તે સ્થળે દેવો એક ઉત્તમ સમવસરણની રચના કરે છે. આ સમવસરણના મધ્ય ભાગમાં દેવો અશોકવૃક્ષ વિકુવે છે. અશોકવૃક્ષના નીચેના ભાગમાં રત્નોથી મઢેલા સુવર્ણના સિંહાસનની રચના કરે છે. આ સિંહાસન પર શ્રી તીર્થંકર પ્રભુ બિરાજે છે, અને ‘ૐ’ નાદથી ભરેલી દેશના દ્વારા સર્વ ભવ્ય જીવોને યથાયોગ્ય ઓઘ આપે છે. શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુ દેશના આપતી વખતે કેવા ભવ્ય લાગતા હતા, તે આપણને પ્રત્યક્ષ કરાવતાં આચાર્યજી આ કડીમાં પ્રભુને કહે છે કે “ હે સ્વામી ! જેમ મેરુ પર્વતના શિખર ઉપર અત્યંત ગર્જના કરતા નવીન મેઘને મોર પક્ષીઓ અત્યંત આતુરપણાથી જીએ છે, તેમ જ સમવસરણને વિશે સુવર્ણ અને રત્નોના બનેલા ઉજ્જવળ સિંહાસન ઉપર બેઠેલા, શ્યામરૂપવાળા અને ગંભીર વાણીને ઉચ્ચારતા એવા આપને ભવ્યજનરૂપી મયુરો અત્યંત ઉત્સુકપણે જીએ છે. ”

દેવો દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થયેલાં અમૂલ્ય રત્નો જડીને સુવર્ણનું અતિ અદ્ભુત કહી શકાય એવું સિંહાસન શ્રી પ્રભુ માટે રચે છે. અને તે સિંહાસનના મધ્યભાગમાં અશોકવૃક્ષ હોય છે. આવા પ્રકારનાં વિશિષ્ટ સિંહાસનની રચના દેવો

માત્ર શ્રી તીર્થંકર પ્રભુ માટે જ કરે છે, અન્ય કોઈ માટે આ પ્રકારનાં સિંહાસનની રચના થતી નથી. તેથી આ રત્નજડિત સુવર્ણનું સિંહાસન એ પ્રભુને પ્રાપ્ત થતો દેવકૃત અતિશય છે. આ સિંહાસન પર ઝિરાજમાન થઈ વીતરાગી પરમાત્મા દેશના આપે છે. રત્નથી મઢેલા સુવર્ણના સિંહાસન ઉપર બેઠેલા શ્યામવર્ણ શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુનું દશ્ય કેવું લાગે? શ્રી આચાર્યજી એ વિશેની પોતાની કલ્પના આપણને ત્રીજી અને ચોથી એ બે પંક્તિઓમાં દર્શાવે છે.

સુવર્ણના બનેલા અડોલ મેરુપર્વતના શિખર ઉપર, નવા પાણીથી ભરેલા શ્યામ વાદળો ગર્જતાં હોય, અનેક પ્રકારનાં ગડગડાટ થતાં હોય, અને એ વાદળાં પ્રતિ મેઘપ્રિય મયુરો અત્યંત આતુરતાથી તેના તરફ તાકી રહ્યા હોય તે દશ્યને તાદશ કરીએ તો સુવર્ણના સિંહાસને આરુઠ થયેલા તીર્થંકર પ્રભુ અને તેમનો ઉપદેશ ગ્રહણ કરતા ભવ્ય જીવોનો આપણને જરૂર લક્ષ થાય.

ભગવાનનું આસન મેરુ પર્વતની જેમ સુવર્ણનું બનેલું હોય છે. મેરુ પર્વત ઉપર પાણીથી ભરેલાં વાદળાંઓ વિધ-વિધ પ્રકારે ગર્જના કરે છે, તે પ્રમાણે મેઘ સમાન શ્યામવર્ણ પાર્શ્વનાથ પ્રભુ સિંહાસન પર બેસીને દેશના આપે છે. મેઘના ગર્જના અને ગડગડાટમાં વિવિધતા હોય છે તેમ પ્રભુના ઉપદેશમાં અનંત નય અને અપેક્ષાને કારણે ઘણી વિવિધતા હોય છે. મેરુ પર્વત પરના શ્યામરંગી વાદળોને મયુરો અત્યંત

ઉત્સુકતાથી જુએ છે. ક્યારે મેહ વરસે અને ક્યારે તેનાં અમૃતખિંદુઓનું અમે પાન કરીએ, એવી ભાવનાને કારણે મયુરોમાં ઉત્સુકતા ફેલાયેલી હોય છે. ભવ્યજનરૂપી મયુરો એવી જ ઉત્સુકતાથી પ્રભુજીને નિરખે છે. ક્યારે બોધ પ્રાપ્ત થાય અને ક્યારે તે ગ્રહણ કરી અમે પણ ઉચ્ચ અવસ્થાએ પહોંચીએ એવી ભાવનાને કારણે ભવ્ય જીવો પ્રભુજીને ઉત્સુકતાથી નિરખે છે. આ મયુરો નવીન મેઘને નિરખે છે એટલે કે નવા ભરેલાં પાણીથી શ્યામ બનેલાં વાદળોને નિરખે છે. ગત વર્ષમાં વરસીને ઘોળા ૩ જેવાં બનેલાં વાદળો પ્રતિ તેઓ આશાભરી મીટ માંડતાં નથી. એ જ રીતે ભવ્ય જીવો વર્તમાને ધર્મ સ્થાપનાર શ્રી પ્રભુ કે જેઓએ થોડા કાળ પૂર્વે જ કેવળજ્ઞાન-કેવળદર્શન પ્રગટાવી પૂર્ણતાની સિદ્ધિ કરી છે અને પૂર્વે નિર્બંધન કરેલા કલ્યાણ કરવાના ભાવને પૂર્ણ કરવાનો આરંભ કર્યો છે, એવાં પ્રભુ પ્રત્યે આશાભરી મીટ માંડી છે, અને નહિ કે પૂર્વે તીર્થ પ્રવર્તાવી સર્વ ઘાતી-અઘાતી કર્મોનો નાશ કરી સિદ્ધભૂમિમાં પૂર્ણ અલિપ્તતાથી ધિરાજમાન થયાં છે એવા સર્વજ્ઞ પ્રભુ સમી મીટ માંડી છે. આમ નવીન મેઘ અર્થાત્ વર્તમાન તીર્થપતિ એ ખૂબ જ સૂચક રીતે સમજવા યોગ્ય છે.

આપણે જોયું કે આ સરખામણીમાં સિંહાસનને મેરુ સમાન, પ્રભુને નવીન મેઘ સમાન, દેશનાને મેઘગર્જના સમાન અને ભવ્યજનોને મયુર સમાન યોગ્ય રીતે ગણાવેલ છે. સિંહાસન એ સ્થિર વસ્તુ છે, વળી તે સુવર્ણનું બનેલું છે,

એ રીતે મેરુ પર્વત પણ અડોલ અને સુવર્ણનો બનેલો છે. પ્રભુ એ નવીન મેઘસમાન છે. વાદળાં પાણીથી ભરપૂર બની, ગાજવીજ કરી અહીં તહીં ફરે છે, અને જે કોઈ તેના તરફ પાણીની આશાથી મીટ માંડે તેના પર વરસી તેને તૃપ્ત કરે છે. તેઓ પાણીથી એટલા બધા ભરપૂર છે કે બીજા વાદળાનો દૂરથી જ સંપર્ક થતાં પણ તેઓ ગડગડાટ અને ગર્જના કરે છે, જાણે કહેતાં ન હોય કે, “તૃપ્તિ મેળવવા અમારા તરફ આવો.” આવા મેઘની આતુરતાપૂર્વક રાહ જોનાર મથુર પાંખી છે. મોર પક્ષી વર્ષાઋતુના ખૂબ જ ચાહક હોય છે. એ જ્યારે આકાશમાં પાણીથી ભરેલાં વાદળાં દેખે છે ત્યારે તેના દર્શન માત્રથી આનંદિત થઈ ‘ટેંડૂક’ ‘ટેંડૂક’ નાદથી વન-ઉપવનને ઉલ્લાસથી ભરી દે છે. પ્રભુ પણ અનેકને તૃપ્ત કરનાર મેઘ સમાન છે. પ્રભુજીએ કેવળજ્ઞાન-કેવળદર્શન પ્રગટાવી જ્ઞાનભંડાર પોતામાં સમાવ્યો છે. અને એ જ્ઞાનામૃતનો લાભ લેવા જે કોઈ જીવ ઇચ્છે તેને તે લાભ આપવા પ્રવૃત્ત બન્યા છે. મેઘ જેમ પાણીથી ભરપૂર હોવાથી ગર્જના કરે છે, તેમ પ્રભુજી જ્ઞાનામૃતથી ભરપૂર બની દેશના પ્રકાશે છે. વળી શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુ શ્યામવર્ણ હોવાથી મેઘ સમાન લાગ્યા વિના રહે નહિ. અને મેઘની આતુરતાપૂર્વક રાહ જોનાર જેમ મથુર છે તેમ પ્રભુની દેશનાને ઉત્સુકતાથી ઇચ્છનાર ભજ્ય જીવો છે. અભવ્યને પ્રભુની દેશનાની કદાપિ અંતરંગથી ઇચ્છા થતી નથી. તેથી તેઓ દેશના સાંભળે નહિ અને સાંભળે તો તેનો લાભ પામે નહિ. પાણી પામવાથી જેમ જીવ મળે છે, તૃષ્ણા છીપે

છે તેમ દેશના સાંભળવાથી ભવ્ય જીવોની જ્ઞાનપિપાસા સંતોષાય છે, અને આત્માને પોતાનું અમૃત પ્રાપ્ત થાય છે. વાણીથી જેમ દેહની તૃષ્ણા છીપે છે તેમ જ્ઞાનવાણીથી આત્માની તૃષ્ણા છીપે છે. વરસાદનું વાણી ઝીલી તૃપ્ત થનાર જેમ મોર છે, એમ આ જ્ઞાનવાણી ઝીલી તૃપ્ત થનાર ભવ્ય જીવો છે. ભવ્ય જીવો આ અમૃતવાણીનો લાભ લઈ આત્માની વિશુદ્ધતા પ્રગટાવે છે, અને અંરે શુદ્ધ-ખુદ્ધ થાય છે. આથી આત્માને આવી લાભકારી વાણીના દાતા પ્રતિ ભવ્ય જીવો અત્યંત ઉત્સુકતાથી જીએ તે સાવ સહજ છે. આ અદ્ભુત વાણી સાંભળી જીવો અત્યંત આનંદિત બને છે, અને હવે પછી શું કહેશે, શું બોધશે એવી જિજ્ઞાસાથી-ઉત્સુકતાથી પ્રભુજીને નિરખે છે. મેઘ ક્યારે વરસશે એ રાહમાં મથુરો વાદળ પ્રતિ ઉત્સુકતાથી મીટ માંડે છે, તેમ સમવસરણમાં બેઠેલા જીવો બોધ માટે પ્રભુ પ્રતિ મીટ માંડે છે.

આમ અહીં સિંહાસનના અતિશય દ્વારા આચાર્યજી પ્રભુનાં બીજાં લક્ષણોનો લક્ષ પણ આપણને કરાવે છે. ઉદા. પ્રભુની ગંભીર વાણી, તેમનો શ્યામ વર્ણ. પ્રભુની વાણીને અહીં ગંભીર તરીકે ઓળખાવેલ છે. ગંભીર એટલા માટે કે એમાં આછકલાપણું નથી, છીછરાપણું નથી, પણ તેમાં અનુભવનું ઊંડાણ અને રહસ્યનો નિચોડ સમાયેલાં છે. આ લક્ષણો પ્રભુની વાણીમાં પૂર્ણપણે જોવા મળે છે. (૨૩)

ऊदगच्छता तव शितियुतिमंडलेन
लुप्तच्छदच्छबिरशोकतरुर्बभूव ।

સાનિધ્યતોડપિ यदि वा तव वीतराग !

नीरागतां व्रजति को न सचेतनोऽपि ? ॥ ૨૪

ઊંચે જતી તુમ શ્યામ ભામંડળ તણી કાંતિ વડે,
લોપાય રંગ અશોક કેરા પાનનો સ્વામી ખરે;
પ્રાણી સચેતન તો પછી વીતરાગ ! આપ સમાગમે,
રે કોણ આ સંસારમાં પામે નહિ વૈરાગ્યને ! ૨૪

દેશના પ્રકાશતી વળતે, સમવસરણુમાં અશોકવૃક્ષ નીચે
સુવર્ણના સિંહાસને ધિરાજમાન શ્રી તીર્થંકર પ્રભુના મુખની
પાછળ એક મોટું ભામંડળ રચાયેલું હોય છે. શ્રી પ્રભુનું
આ ભામંડળ પણ એક અદ્ભુત અતિશય છે. તે અતિશયનો
નિર્દેશ કરતાં આચાર્યજી ચોવીસમી કડીમાં પાર્શ્વનાથ પ્રભુને
સંબોધતા કહે છે કે, “ હે વીતરાગ ! શ્યામ રંગના આપના
ભામંડળની ઊંચે પ્રસરતી કાંતિ વડે કરીને (આપના ઉપર છાયા
કરીને રહેલા) અશોકવૃક્ષના પાંદડાંનો રંગ લોપાઈ જાય છે.
એ પ્રમાણે એ તરુ પણ રંગરહિત થાય છે, તો પછી આપના
સમીપપણાને પામીને કયો સચેતન પ્રાણી રાગરહિતપણાને
ન પામે ?

સ્વામી, પ્રભુ, ઇશ, જિન વગેરે સંબોધનથી પ્રભુજીને
બોધતાં આચાર્યજીએ આ કડીમાં પ્રભુની ‘વીતરાગ’રૂપે ઓળ-
ખાણ કરાવી છે અને એ રૂપે બોધ્યા છે તે સૂચક જણાય છે.
ભામંડળ એ આત્માનાં તેજનું પ્રતિક છે. આત્મા જ્યારે જ્ઞાન
લે છે, સમક્ષિત પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારથી તેના ભામંડળની રચનાની

શરૂઆત થાય છે. શુદ્ધાત્માના પ્રતિકરૂપે મસ્તકની પાછળ તેજમંડળ રહે છે, અને તેને લામંડળ કહેવામાં આવે છે. જેમ જેમ આત્માની વિશુદ્ધતા વધતી જાય છે તેમ તેમ લામંડળનું તેજ પણ વધતું જાય છે, અને આત્મા જ્યારે સંપૂર્ણ શુદ્ધ બને છે, ઘાતીકર્મોથી રહિત બને છે ત્યારે તેનું લામંડળ અત્યંત તેજસ્વી બની જાય છે. લામંડળ બનવાની શરૂઆત થાય છે ત્યારે તે આછા સોનેરી રંગનું હોય છે, પછી તેનું તેજ વધતું જાય છે. અને શુદ્ધધ્યાનનો સ્પર્શ કર્યા પછી લામંડળનો રંગ રૂપેરી બને છે, અને છેવટે તે અત્યંત તેજસ્વી રૂપેરી લામંડળ બને છે. આ લામંડળની ખૂબી એ છે કે તેનાં દર્શન કરવા માટે પણ અમુક પાત્રતાની જરૂર છે. આત્માની અમુક પવિત્રતા હોય તથા સ્થિરતા હોય ત્યારે જ સામેની પાત્ર વ્યક્તિનાં લામંડળનાં દર્શન થાય છે. જોનારના આત્માની પવિત્રતા ન હોય અથવા તો સ્થિરતા ન હોય તો પણ લામંડળના દર્શન કરી શકાતાં નથી. આમ આ લામંડળ સર્વકાળે હોવા છતાં સર્વને સર્વકાળે દૃશ્યમાન થતું નથી આ રીતે જોતાં, જીવના વિકાસક્રમમાં વીતરાગપણું એ સૌથી ઊંચી અવસ્થા છે, અને તે વખતે, શુદ્ધ થયેલા આત્માનું લામંડળ સૌથી તેજસ્વી હોય તે સમજાય તેવું છે. આ અપેક્ષાથી વિચારતાં પ્રભુને આચાર્યજી ‘વીતરાગ’ રૂપે—આત્માની સૌથી ઉચ્ચ અવસ્થાએ બિરાજતા આત્મારૂપે ઓળખાવે છે તે, લામંડળની અત્યંત તેજસ્વીતા જણાવવા ખૂબ જ યોગ્ય લાગે છે. “વીતરાગ પ્રભુ”માં પણ જેમણે

અન્ય સર્વ જીવોને તારવાના ભાવ કરી, તીર્થંકર નામકર્મ ઉપાર્જન કર્યું હોય તેમના ભામંડળમાં થોડી વિશેષતા હોય છે. સર્વ જ્ઞામી પ્રભુ તથા કેવળી પ્રભુને આત્માના ઓજસરૂપે ભામંડળની પ્રાપ્તિ થઈ હોય છે. આ સ્વયં પ્રગટ થતું ભામંડળ છે. શ્રી તીર્થંકર પ્રભુના ભામંડળને દેવો પોતાની શક્તિર્થ કેટલીક રીતે અલંકૃત કરે છે, અને એ પ્રભુની વિશેષતા તેમ જ અતિશય છે. આ અપેક્ષાથી તીર્થંકર પ્રભુનું ભામંડળ એ અતિશય રૂપે સ્થાન પામેલ છે. દેવો દેવલોકની અમુઃ ધાતુઓ તથા રત્નોની ગૂંથણીની રચના કરી, પ્રભુના ભામંડળને અતિશય અર્પે છે. એના પ્રભાવથી એ ભામંડળના જે જીવ દર્શન કરે તેને પૂર્વના પોતાના સાત ભવોનું જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થાય છે, અને તે જ્ઞાનના પ્રભાવથી તેઓ સમકિતના અધિકાર ઠરે છે. આમ શ્રી તીર્થંકર પ્રભુનું ભામંડળ સર્વ સમવસરણ વાચીઓને કન્યાશુભની અપેક્ષાએ અત્યંત ઉપકારી બની રહે છે.

શ્રી તીર્થંકર પ્રભુના આવા ઉત્તમ ભામંડળનો જે પ્રભાવ લોકો પર પડે છે, તેને આચાર્યજીએ અહીં પ્રગટ કર્યો છે. પ્રભુ જ્યારે દેશના આપે છે ત્યારે અશોકવૃક્ષ નીચે દેવોરચિત સિંહાસન પર બેસે છે, અને તેમના પ્રત્યેક રોમમાંથી ઝુંબળિ પ્રસારિત થાય છે. આ દેશના પ્રકાશ વખતે ઉત્તમયોગ રચાયો હોવાથી પ્રભુજીના દેહમાંથી ઉત્તમ ઝોધ પ્રગટતો હોવાથી તેમનું ભામંડળ તેની પૂર્ણતાએ ખીલ્યું હોય છે. વળી તે ઝોધ સાંભળનારા શ્રોતાઓ પણ તેમની ઉત્તમ ક્ષણોનો અનુભવ કરતા હોય છે અને પાત્રતા કેળવાયેલી હોવાથી તેઓ ભામંડળના સ્પષ્ટ

દર્શન પોતાની દશાનુસાર કરતા હોય છે. આવા ઉત્તમ યોગ વળતે ભામંડળનો પ્રભાવ કેવો હોય છે તે આચાર્યજીએ આપણને આ કડીમાં બતાવ્યું છે.

પ્રભુજીના અત્યંત તેજસ્વી ભામંડળમાંથી જે તેજ કિરણો છૂટે છે તે જાંચે જાય છે. શ્યામ રંગના પ્રભુજીના મસ્તકની પાછળ અત્યંત પ્રકાશિત ભામંડળમાંથી કિરણો જાંચે ને જાંચે ચડે છે. શ્યામ રંગના પ્રભુજીના પડછામાં પાછળનું તેજસ્વી ભામંડળ વિશેષ તેજસ્વી લાગે છે. અને એ તેજ વધતું વધતું એટલું બધું વધે છે કે દેવોએ વિકુર્વેલા અશોકવૃક્ષના પાનનો રંગ પણ લોપાઈ જાય છે, અર્થાત્ તે પાનની આગળના ભાગમાં આ તેજ કિરણો એવા છવાઈ જાય છે કે તેનો મૂળ રંગ કેવો છે, તેનું લક્ષ પણ જોનારને રહેતું નથી. જોનારને તો અશોકવૃક્ષ તથા તેની ઘટા પણ તેજોમય જ લાગે છે. એટલે કે વૃક્ષ જેવા એકેન્દ્રિય પણ પ્રભુનો સમાગમ થતાં પોતાપણું ત્યાગી, પ્રભુએ અપેલું તેજસ્વરૂપ સ્વીકારી લે છે. જો એકેન્દ્રિય જીવ પર પણ પ્રભુના બોધનો, ભામંડળનો આવો પ્રભાવ પડતો હોય તો, જે સચેતન-પૂર્ણ ઇન્દ્રિયવાળા જીવો છે તેમના પર કેટલો અસરકારક પ્રભાવ હોવો જોઈએ ! એથી જ આચાર્યજી કહે છે કે હે વીતરાગ પ્રભુ ! આપના સમીપપણાને પામીને એવો કયો સચેતન પ્રાણી છે કે જે રાગરહિતપણાને ન પામે ? અર્થાત્ વીતરાગના સાનિધ્યમાં નિરાગી-વીતરાગી ન બને ?

વીતરાગ પ્રભુનું સમીપપણું પામીને અશોકવૃક્ષ પણ પોતાપણું છોડી દે છે, તેજસ્વરૂપ સ્વીકારે છે, એ જ રીતે સચેતન-સંસ્કૃતિ પંચેન્દ્રિય જીવે પ્રભુનું સમીપપણું પામીને, તે જે અનાદિકાળથી કરતો આવ્યો છે તે રાગદ્વેષને છોડીને, નિરાગત્રેણી તરફ દોટ મૂકે છે. અર્થાત્ આત્માના સાચા ઓજસને પ્રગટાવવા પ્રવૃત્ત થાય છે. પ્રભુજીના સમાગમમાં આવ્યા પહેલાં જે જીવે રાગ અને દ્વેષની પરિણતિમાં જ પ્રવૃત્ત રહીને કાળ નિર્ગમન કરતા હતા અને પોતાનું ભવભ્રમણ વધારતા હતા, તે જ જીવે પ્રભુજીના સમાગમમાં આવ્યા પછી, સાચી સમજણ પ્રાપ્ત થવાથી, પ્રભુજીની જેમ વીતરાગી થવાનો તથા અનંતજ્ઞાન-અનંતદર્શન પ્રગટાવવાનો પુરુષાર્થ આદરે છે. અને પ્રભુજીની આજ્ઞામાં રહી, આજ્ઞામાં વર્તી તે દશા પ્રગટાવે છે. અર્થાત્ કાળે કરીને પ્રભુના અવલંબને પ્રભુ સમાન બને છે. આ આખા વિકાસક્રમમાં જીવોને પૂર્વભવોનું દર્શન કરાવનાર ભામંડળ અત્યંત ઉપકારી બને છે. તેથી આ પ્રભાવને લક્ષમાં રાખી, છેવટની બે પંક્તિઓમાં આચાર્યજી જણાવે છે કે, આપના સમીપપણાને પામીને રાગરહિત દશા ન પામે એવો સચેતન જીવ હોઈ શકે? અર્થાત્ જે કોઈ પ્રભુના સમીપપણાને પામી, તેમની આજ્ઞાનુસાર વર્તે તે નિશ્ચયે પ્રભુ-સમાન થાય.

આ કથન દ્વારા આચાર્યજી કંઈક નવી વસ્તુ આપણને સૂચવી જાય છે. આ સ્તોત્રની તેરમી કડી રચાઈ ત્યારે જમીન-માંથી પાશ્વનાથ પ્રભુની પ્રતિમા પ્રગટ થઈ હતી. એથી

આચાર્યજીને પ્રભુ પ્રત્યક્ષ સમાન હતા એમ કહી શકાય. આમ આચાર્યજી અને એ સમયના શ્રોતાઓને શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુનું સમીપપણું પ્રાપ્ત થયું હતું. આ સમયે જો કોઈ પ્રભુનું શરણું લઈ, તેમની આજ્ઞાએ વર્તે તો તે જીવ નિશ્ચયે વીતરાગપણું-નિરાગીપણું પ્રાપ્ત કરે. બનેલી ઘટના અનુસાર આપણે કહી શકીએ કે આચાર્યજી તો એ પ્રમાણે જ વર્તતા હતા, એથી એમને પ્રાપ્ત થનાર વીતરાગપણા વિશે આપણે નિઃસંદેહ કહી શકીએ. અન્ય જીવોનું તેમના ભાવાનુસાર બને. બાર બાર વર્ષના કસોટીકાળમાંથી પસાર થતા આચાર્યજી માટે આ યોગ કેટલા મોટા આશ્વાસનરૂપ નીવડ્યો હશે ! એ કલ્પના કરવી પણ કઠિન જણાય છે. કસોટીકાળની પશ્ચાદ્ભૂમી પ્રભુની સમીપતાને કારણે તેમના વૈરાગ્યમાં કેટલો મોટો વધારો થયો હશે તે તો પાત્ર જીવ જ સમજી શકે એમ લાગે છે.

(૨૪)

મો મોઃ પ્રમાદમવધુય ભજઘ્વમેનમ્
 આગત્ય નિર્વૃત્તિપૂરીં પ્રતિ સાર્થવાહમ્ ।
 એતન્નિવેદયતિ દેવ ! જગત્ત્રયાય
 મન્યે નદન્નભિનમઃ સુરદુંદુભિસ્તે ॥ ૨૫

રે રે પ્રમાદ તજો અને આવી ભજો આ નાથને,
 એ મોક્ષપુરી પ્રત્યે જતા વ્યાપારી પાર્શ્વનાથ છે;
 સુર દુંદુભિનો શબ્દ જે આકાશમાં વ્યાપી રહે,
 હું માનું છું હે દેવ ! તે ત્રૈલોક્યને એમ જ કહે. ૨૫.
 અદ્ભુત વૈરાગ્યમાં જૂલતા આચાર્યજીના માનસપટ પર,

દેશનાની આગાહી રૂપે દેવો જે દેવદુંડુલિ વગાડે છે તેનું ચિત્ર ખડું થાય છે. અને તેઓ પોતે જાણે પ્રત્યક્ષપણે દેવદુંડુલિ સાંભળતાં હોય એવો અનુભવ કરતા જણાય છે. આ દુંડુલિઓ આખા જગતને કેવો સંદેશો આપે છે તે જણાવતાં આચાર્યજી આ કડીમાં કહે છે કે, “ હે દેવ ! હું એમ માનું છું કે દેવતાઓ, સમવસરણ વખતે જે દેવદુંડુલિ વગાડે છે તે આકાશને વિશે ગર્જના કરતા શબ્દો વડે આ સમગ્ર ત્રૈલોકને એમ જણાવે છે કે ‘ હે ત્રિલોકના પ્રાણીઓ ! તમે પ્રમાદ છોડીને, મોક્ષપુરીને વિશે જતા આ પાર્શ્વનાથ વ્યાપારીને ભજો. ”

જ્યારે જ્યારે શ્રી તીર્થંકર પ્રભુની દેશના છૂટવાની હોય છે ત્યારે ત્યારે દેવલોકના દેવોને તેની જાણ અગાઉથી અવધિજ્ઞાન વડે થતી હોય છે. પ્રભુજીનો ઉત્તમ યોધ જગતના ભવ્ય જીવોને પ્રાપ્ત થવાનો છે, એ જ્ઞાનથી દેવો ખૂબ ઉદ્ધાસમાં આવી જાય છે. વળી જગતના વધુમાં વધુ જીવો પ્રભુની દેશનાનો લાલ લે તેવા ભાવ તેને જાગે છે. પોતાના એ ઉદ્ધાસ તથા ભાવને વ્યક્ત કરવા દેવો પોતાનાં વાજાંત્ર-દેવદુંડુલિ વગાડે છે. આમ તેઓ પ્રસન્નતાની અભિવ્યક્તિ સાથે જગતના જીવોને મળનાર દેશનાનો શુભ સંદેશો આપે છે.

આમ દેવો દેવદુંડુલિ વગાડીને જગતના જીવો પર ઉપકાર કરે છે, એટલું જ નહિ પણ તીર્થંકર પ્રભુનું ખડુમાન પણ કરે છે. આ નાદ એ પ્રભુનો આતશય કહેવાય છે કારણ કે અન્ય કોઈ જીવ માટે આવું ખડુમાન દેવો કરતા નથી.

માત્ર તીર્થંકર પ્રભુની વિશિષ્ટતા જણાવવા જ દેવદુંદુભિ દેવો દ્વારા વગાડવામાં આવે છે. તેનો મધુર સ્વ સાંભળી લોકોને અતિ મંગલકારી સમાચારની જાણ થાય છે. આપણે ત્યાં દેરાસર-જિનમંદિરમાં જે ઘંટ વગાડવાની પ્રથા છે તે દેવ-દુંદુભિનું પ્રતિક છે. દેવો દુંદુભિ વગાડે એટલે લબ્ધિ જીવે અમૃતવાણીનો લાભ લેવા તત્પર બને છે. મંદિરમાં ઘંટ વાગે છે તે એવા ભાવની અભિવ્યક્તિ કરે છે કે દેવદુંદુભિ વાગે છે અને પ્રભુની અમૃતવાણી ઝીંકવાનો શુભ અવસર આવી ગયો છે. એ જ્ઞાનધોધનો લાભ લેવા જીવ જિનમંદિરરૂપી સમવસરણુમાં બેઠો હોય એવી ભાવના એમાંથી નિષ્પન્ન થાય છે. આ વિશે વિચાર કરતાં જણાશે કે જિનમંદિરોમાં ઘંટનું સ્થાન કેવી લબ્ધિ ભાવનાથી અપાયેલું છે !

સમીપ મુક્તિગામી દેવો ત્રણે જગતના લોકો સાંભળે એવા મોટા નાદથી દુંદુભિ વગાડે છે. ત્રણ જગત એટલે દેવ-લોક, મધ્યલોક (પૃથ્વી) તથા અધોલોક (નરક). આમ છતાં આ મોટો નાદ હોવા છતાં તેની એ ખૂબી છે કે તે નાદ પ્રત્યેક જીવને સંભળાતો નથી. માત્ર પાત્ર જીવો કે જેઓ સમવસરણુમાં જવાના ઉદ્યવાળા છે, તેઓ જ એ નાદ સાંભળે છે અને લાભ લઈ શકે છે. મોટા ભાગના અન્ય જીવો આ નાદ સાંભળી શકતા નથી. આ દેવદુંદુભિ જગતને શું સંદેશો આપે છે તે આ કડીમાં આચાર્યજીએ જણાવ્યું છે.

“ રે રે ! પ્રમાદ તજે અને આવી ભજે આ નાથને,
એ મોક્ષપુરી પ્રત્યે જતા વ્યાપારી પાશ્વનાથ છે. ”

દેવદુઢુલિ જગતના જીવોને સંદેશો આપે છે કે, “ હે જીવો ! તમે પ્રમાદનો ત્યાગ કરો, અને આ મોક્ષનગરીમાં લઈ જતા સાર્થવાહુ શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુને ભજો. ” આ વચનો વિચારવા યોગ્ય છે.

ત્રણે લોકના જીવોને પ્રમાદ તજવાનો સંદેશો અહીં અપાયેલો જોવા મળે છે. આ જગતમાં પ્રમાદને કારણે જ જીવો પરિભ્રમણ કર્યા કરે છે. પ્રત્યેક જીવ સુખને તો ઇચ્છે છે. પણ સુખ મેળવવા માટે જે યથાર્થ ઉપાયો કરવા જોઈએ તે, તે કરતો નથી; અને પ્રમાદમાં રહી, બીજા બીજા કલ્પનાથી માનેલા સુખના અનેકવિધ ઉપાયો કરે છે. પરિણામે તેને સાચું સુખ મળતું નથી, અને જગતની ચારે ગતિનું પરિભ્રમણ ચાલુ રહે છે. પ્રમાદ એટલે શું ? પોતાના આત્માને ઉજ્જવળ કરવાના ઉપાયોમાં અનુદમી રહેવું, તેને જ શ્રી પ્રભુ પ્રમાદ કહે છે. અલ્પ સંખ્યાને બાદ કરતાં જગતના સમસ્ત જીવો આ પ્રકારના પ્રમાદમાં પડ્યા છે. એટલે કે જેમાં પોતાના આત્માનું કલ્યાણ સમાયેલું છે તે પ્રકારના ઉદમમાં સાવ નિરુત્સાહી રહે છે, અને જગતનાં કહેવાતા સુખની પ્રાપ્તિ માટે બધો સમય વેડકે છે. પરિણામે સુખ મળતું નથી અને દુઃખની ગર્તા ધૂટતી નથી. આ રીતે વર્તવું તે જીવનો પ્રમાદ છે. આ પ્રમાદ છોડવાનો શુભ સંદેશો દુઢુલિ આપે છે. પ્રમાદ છોડી આત્મપ્રાપ્તિ માટે ઉદમી થવાનું તે જણાવે છે. પ્રમાદ છોડીને કરવાનું છે શું ? “ શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુને ભજવાના છે. ” જે પ્રભુ સર્વ કર્મથી મૂકાયા છે, જેઓ કેવળજ્ઞાન તથા કેવળદર્શન

સહિત બન્યા છે તે પ્રભુને ભજવાનો આદેશ છે. “આવી ભજ્ને આ નાથને.” પ્રમાદ તજીને ભજવું એટલે શું ? ભજવું એટલે પ્રભુપ્રતિનો અર્પણભાવ કેળવવો અને હુંપણાનો ત્યાગ કરવો. જેમ જેમ પ્રભુ પ્રતિના અર્પણભાવ વધતા જાય છે તેમ તેમ જીવની દશા ઉર્ધ્વગામી બનતી જાય છે. એટલે કે આત્મા પોતે પોતાનો સ્વભાવ પ્રગટાવતો જાય છે. જીવોને પ્રમાદ ત્યાગી પ્રભુને ભજવાનો આદેશ દેવદુંદુભિ આપતા જણાય છે ત્યારે તેઓ પ્રભુને “નાથ” તરીકે ઓળખાવે છે, તે સૂચક છે. “નાથ” એટલે શરણ ન હોય તેને શરણ આપનાર, આત્મદશામાં આગળ વધવા માટે પ્રેરણા આપનાર, તથા જે માર્ગે જવાનું હોય તે માર્ગે દોરી-સંચાર કરનાર. સંસારમાં પણ “નાથ” શબ્દ ‘સ્વામી’ અથવા ‘માલિક’ના અર્થમાં વપરાય છે. જે માલિક હોય તે ખાવાનું, પીવાનું, હરવાનું, ફરવાનું બધું નિયંત્રણ કરતો હોય છે, અને માલિકની સૂચના અનુસાર જ તેના આશ્રયે રહેનારે વર્તવાનું હોય છે. આ જ પરિસ્થિતિ પરમાર્થે પણ સમજવા યોગ્ય છે. પ્રભુને ‘નાથ’ રૂપે વર્ણવ્યા છે એટલે કે પ્રભુ એ માલિક છે અને ભક્તે તેના પ્રત્યે અર્પણભાવ કેળવી, સ્વનો ત્યાગ કરી રહેવાનું છે. પ્રભુને મન, વચન અને કાયાને પૂર્ણપણે સોંપી, પ્રભુની અર્પણભાવે ભક્તિ કરવાનો અનુરોધ થયેલો છે. આમ કરવાથી જીવનો સ્વચ્છંદ સંપૂર્ણ રોધ પામે છે, અને તેનાં મન, વચન, કાયાનો દોરીસંચાર શ્રી પ્રભુ એવી રીતે કરે છે કે જીવનાં કર્મો અત્યંત ઝડપથી ક્ષય થતાં જાય છે. આ દુંદુભિઓ

માત્ર અર્પણભાવથી પ્રભુની ભક્તિ કરવાનું કંઠીને રહી જતાં નથી, તેઓ તો પ્રભુની સુંદર રીતે ઓળખ પણ આપે છે. જીવ ફોની° ભક્તિ કરે છે તેનો લક્ષ જો તેને ન હોય તો, ભક્તિમાં અર્પણભાવ આવવો કે પ્રભુમાં સાચી શ્રદ્ધા પ્રગટવી અત્યંત કઠિન છે; તેથી આ પ્રભુ પૂજવા યોગ્ય છે, અને શા માટે પૂજવા યોગ્ય છે તે પણ બતાવાયું છે. તેમ કરવા માટે પ્રભુનું કાર્ય શું છે તેની જાણ કરાઈ છે. પ્રભુને “ મુક્તિનગરીમાં જતા સાર્થવાહ ” તરીકે અહીં ઓળખાવાયા છે.

અગાઉના સમયમાં જ્યારે આગગાડી, મોટર, વિમાન વગેરે જેવાં ઝડપથી પ્રવાસ કરાવી શકે તેવાં સાધનોનો ઉપયોગ શરૂ થયો નહોતો, ત્યારે એક સ્થળેથી બીજા સ્થળે જવા માટે સામાન્ય જનો સાર્થવાહનો આશરો લેતા. સાર્થવાહ એક સ્થળેથી બીજા સ્થળે જવામાં એકલા પ્રવાસ ન કરે, પણ તેની સાથે ઘણો મોટો રસાલો લેતા જાય છે. તેમના રસાલામાં માણસો, ચીજ વસ્તુઓ, પ્રાણીઓ, ધન વગેરે મોટી સંખ્યામાં હોય છે. અને ચીજ વસ્તુની ગામે ગામે લેવડદેવડ કરતાં કરતાં તે નિયત સ્થળે પહોંચે છે. જુદા જુદા સાર્થવાહો, પોતાનાં વેપારનાં કામકાજ અંગે જુદા જુદા સ્થળોએ જતા. અને જે લોકોને જે સ્થળે જવાનું હોય તે સ્થળે જનાર સાર્થવાહનો સંગાથ કરતા. આમ કરવાથી રસ્તામાં ચોર લૂંટારાનો ભય ઘણો અદ્ય થઈ જાય, જંગલી જનાવરોનો ભય પણ મોટો સમૂહને કારણે નહિવત્ રહે, અને લાંબા પ્રવાસમાં માંદગી આદિ મુશ્કેલી આવે તો જરૂરી સહાય મળી

રહે. આમ સાર્થવાહુ પોતાનું વેપારાદિનું કાર્ય કરતાં કરતાં અન્ય અનેક મુસાફરો પર પણ ઘણા ઉપકારો કરતા. સાર્થવાહુની આ પ્રવૃત્તિ સમજ્યા પછી શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુને આચાર્યજીએ ‘મોક્ષનગરી પ્રતિ જતા સાર્થવાહુ’ તરીકે ઓળખાવ્યા છે તે અત્યંત યોગ્ય લાગ્યા વિના રહેશે નહિ.

શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુ સાર્થવાહુ જેવા જ છે. તેમણે કર્મભૂમિથી શરૂ કરી મોક્ષનગરી સુધીની મુસાફરી આદરી છે. તેમનો વેપાર તે પોતાનાં અને પોતાનાં શરણુમાં આવનાર સર્વ જીવનાં કર્મ અપાવવાં તે છે. વળી પ્રભુ પોતે એકે કાર્ય એકલાં કરતાં નથી, પણ સમૂહમાં કરે છે. તેઓ અનેકની સાથે દીક્ષા લે છે, જ્ઞાન લે છે અને નિર્વાણ પણ ઘણા સાથે પામે છે. એકાકી કાર્ય પ્રભુ કરતાં નથી. તેમના રસાલામાં દીક્ષિત સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા એ ચતુર્વિધ સંઘ ગણી શકાય. માર્ગમાં આવતી મુશ્કેલીઓ સામે ઝંઝૂમવા જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રરૂપી સાધનો તૈયાર જ હોય છે. વળી ચોત્રીશ અતિશયો એ એમના વિશિષ્ટ અંગો કહી શકાય. આ અતિશયોને કારણે શ્રી તીર્થંકર પ્રભુ સહુ સાર્થવાહુમાં ઉત્તમ સાર્થવાહુ છે તેમ સાબિત કરી શકાય. આવા ઉત્તમ સાર્થવાહુ, જે મુક્તિપુરી પ્રત્યે ગમન કરે છે તેમનો સથવારો કરવો એ, જે કોઈ મોક્ષમાં જવા ઇચ્છતા હોય તેમને માટે કર્તવ્યરૂપ છે. આવો મહત્ત્વનો સંદેશો દેવદુંડુલિ લોકોને આપે છે.

આમ આ કડીને ઊડાણથી વિચારતાં પ્રભુનું કાર્ય અને મહાત્મ્ય આપણી સમક્ષ પ્રગટ થાય છે. તે ઉપરાંત આચાર્યજીની નિષ્ઠા, દૃશ્ઠા, ભાવના તથા ગૂઢ રહસ્યો ઉકેલવાની શક્તિ પણ આપણને અહીં જોવા મળે છે. જો આચાર્યજી ઉચ્ચ આત્માવસ્થાએ ગિરાજતા ન હોય તો આવા યોગ્ય શબ્દોથી પ્રભુની ઓળખાણ આપણને કરાવી શકે નહિ, એટલું જ નહિ પ્રભુના દેવકૃત અતિશયનો આવો સુંદર અર્થ આપણી સમક્ષ પ્રગટ કરી શકત નહિ, અને શુભભાવમય વાણીથી તેમાંથી પ્રગટતો બોધ સરળ ભાષામાં વર્ણવી શકે નહિ. (૨૫)

उद्योतितेषु भवता भुवनेषु नाथ
तारान्वितो विधुरयं विहताधिकारः ।
मुक्ता कलापकलितोच्छ्वसितातपत्र
व्याजात्रिधा घृततनुध्रुवमभ्युपेतः ॥ २६

હે નાથ ! આ ત્રિલોકમાં પ્રકાશ જવ આપે કર્યો,
તારા સહિત આ ચંદ્રમા તવ હીણ અધિકારી ઠર્યો;
મોતી સમૂહે શોભતા ત્રણ છત્રના મિષે કરી,
આગ્યો પ્રભુની પાસ, નક્કી રૂપ ત્રણ જાણે ધરી. ૨૬

શ્રી તીર્થંકર પ્રભુનાં એક પછી એક અતિશય, તેનાં રહસ્ય સાથે પ્રગટ કરતાં આચાર્યજી આ કડીમાં પણ એક અતિશય તેનાં રહસ્ય સાથે ખુલ્લો કરે છે. શ્રી પ્રભુના મસ્તક ઉપર ત્રણ છત્રો શોભી રહે છે તેનું વર્ણન કરતાં આચાર્યજી પ્રભુજીને કહે છે કે, “ હે નાથ ! આપ જ્યારે આ ત્રિલોકને

વિશે પ્રકાશિત થયા, ત્યારે પછી તારાઓના સમૂહથી વીંટાયેલો ચંદ્રમા અધિકાર રહિત (નિરૂપયોગી) થયો. તેથી તે ચંદ્રમા, મોતીઓના સમૂહથી વીંટાયેલા અને પ્રકાશમાન એવાં આપનાં ત્રણ છત્રોનું સ્વરૂપ ધારણ કરીને, પોતે જ જાણે કે આપની પાસે (સેવા કરવા) આવ્યો ન હોય ! એમ જણાય છે. ”

શ્રી તીર્થંકર પ્રભુ જ્યારે કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન પ્રાપ્ત કરે છે, ત્યારે તેઓ ચતુર્વિધ સંઘની સ્થાપના કરી ધર્મ પ્રવર્તાવે છે. પ્રભુના આ ધર્મપ્રવર્તનના પવિત્ર કાર્યના બહુમાન તરીકે દેવલોકના દેવો ત્રણ છત્રોની રચના કરે છે. આ ત્રણ છત્રમાં સૌથી નીચેનું છત્ર સૌથી મોટું હોય છે, તેની ઉપરનું છત્ર તેનાથી નાનું અને સૌથી ઉપરનું છત્ર સૌથી નાનું હોય છે, આવો ક્રમ હોય છે. પ્રત્યેક છત્રની ધારીએ ઉત્તમ પ્રકારનાં મોતી લટકાવેલાં હોય છે. આ ત્રણે છત્રોની રચના એવી અદ્ભુત હોય છે કે પ્રભુ જ્યાં જ્યાં જાય ત્યાં ત્યાં આ ત્રણે છત્રો તેમની સાથે સાથે છાયા કરતાં જાય છે, એટલે કે તે ત્રણે છત્રો પ્રભુના મસ્તક પર જ રહ્યા કરે છે, આગળ કે પાછળ રહેતાં નથી. આ ત્રણે છત્રો એક સાથે રહીને એવું સૂચવન કરે છે કે પ્રભુજીએ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રની એકતા પ્રાપ્ત કરી લીધી છે, અને આ એકતાના પ્રતિક રૂપે છત્રો રચાયા છે. પ્રાપ્ત કરેલી એકતા ક્યારેય તૂટવાની નથી તે દર્શાવવા છત્રો પ્રભુની સાથે ને સાથે જ રહે છે. ત્રણે છત્રો દિવ્ય રત્નોથી મઢેલા હોય છે તેથી તેજસ્વી હોય છે, અને એ રીતે તે આત્માનાં તેજનાં પ્રતિક બની રહે છે. છત્રની રચના પ્રભુનાં

પુણ્યનો અતિશય સૂચવે છે. પ્રભુ જગતનાં ત્રિવિધ તાપથી છૂટ્યા છે, અને ત્રણે છત્રો તે ત્રિવિધ તાપથી પ્રભુનું રક્ષણ કરે છે, તે ભાવ તેમાં ગૂંથાયેલો બાણી શકાશે. તો બીજી બાજુ આ છત્રોની રચના દ્વારા દેવો પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય ઉપાર્જન કરે છે, અને તેના બળથી તેઓ ભાવિમાં કર્મમુક્ત બને છે.

છત્રોની રચના કેવી રીતે થઈ તે વિશેની પોતાની સૂઝ આચાર્યજી આ કડીમાં પ્રગટ કરતાં કહે છે:

“ હે નાથ ! ત્રિલોકમાં પ્રકાશ જવ આપે કર્યો,
તારા સહિત આ ચંદ્રમા તવ હીણ અધિકારી ઠર્યો. ”

હે નાથ ! અશરણના શરણ એવા પ્રભુ, તમે જ્યારે ત્રણે લોકમાં તમારા આત્માને પ્રકાશિત કર્યો, એટલે કે તમે જ્યારે તમારા આત્માને ઘાતી કર્મોથી છોડાવી, શુદ્ધ કરી, કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનમય કર્યો ત્યારે તેનો પ્રભાવ એટલો બધો હતો કે જગતને શીતળતા આપવાની સાથે પ્રકાશ આપનાર તારા-સમૂહથી શોભતો ચંદ્રમા તે કાર્ય કરવા માટે નિરુપયોગી-અનધિકારી થયો.

તારામંડળના સમૂહની વચ્ચે રહેતો ચંદ્રમા પોતે પ્રકાશિત છે, અન્યને પ્રકાશિત કરે છે અને સાથે સાથે મીઠી મીઠી ઠંડક પણ ચેતરફ પ્રસરાવે છે. ચંદ્રમા આ કાર્ય દ્વારા જગત ઉપર ખૂબ ઉપકાર કરે છે. સૂર્યના તાપથી બળું બળું થતાં લોકો ચંદ્રમાની આંદોનીની ઠંડક મેળવી, ઘણી શાંતિ

અનુભવે છે. ચાંદનીની ઠંડક તથા મધુરતાને કારણે ઘણા લોકો ચંદ્રમાને અતિ પ્રિય ગણે છે, વળી તેનો ઉપકાર માની ચંદ્રમાની અગત્યને પૂર્ણપણે સ્વીકારે છે. આમ ચંદ્રમા પોતે શીતળતા પ્રસરાવી જગતના જીવોને સાંત્વન આપવાનું મહા-મૂલું કાર્ય કરે છે. ચંદ્રમા આ કાર્ય અનાદિકાળથી કરતો આવ્યો છે. પણ જ્યારે શ્રી પ્રભુએ કેવળજ્ઞાન તથા કેવળદર્શન પ્રગટાવી સ્વાત્માને ત્રિલોકમાં પ્રકાશિત કર્યો, ત્યારે ચંદ્રમાના આ કાર્યની અગત્ય રહી નહિ. તેનું શીતળતા તથા પ્રકાશ આપવાનું કાર્ય અર્થહીન બની રહ્યું.

આત્મા સ્વપરપ્રકાશક જ્યોતિસ્વરૂપ છે. જ્યારે આત્મા વિશુદ્ધ બને છે ત્યારે તેનું તેજ એકઠા કરેલા કરોડો સૂર્ય કરતાં પણ વિશેષ હોય છે. એક સૂર્યનું તેજ એકઠા કરેલા અનેક ચંદ્રમાથી વિશેષ, અને એક વિશુદ્ધ આત્માનું તેજ કરોડો સૂર્યના તેજ કરતાં પણ વધારે છે. તે ગણતરીએ ગણતાં એક વિશુદ્ધ આત્માનું તેજ એક ચંદ્રમા કરતાં કેટલા ગણું કહી શકાય? વળી ચંદ્રમા જગતના-પૃથ્વીના એક ભાગને જ પ્રકાશે છે, ત્યારે વિશુદ્ધ આત્મા ત્રણે લોકને-જગત સમરતને એક સાથે પ્રકાશી શકે છે. આત્માને ત્રણે લોકનું સમય સમયનું જ્ઞાન કેવળજ્ઞાનમાં પ્રકાશે છે એ અપેક્ષા વિચારતાં ચંદ્રમા કરતાં આત્માનું બળવત્તરપણું સહેલાઈથી સમજી શકાશે.

ચંદ્રમા કરતાં સૂર્યનું તેજ અનેકગણું હોવા છતાં, તેની શીતળતાને કારણે ચંદ્રમાની ચાંદની વિશેષ પ્રિયતા પામી છે. સૂર્યના

પ્રખર તાપની સામે ચંદ્રમાની ચાંદનીની શીતળતા લોકહૈયામાં વિશેષ આદર પામી ચૂકી છે. એટલે કે તેજ કરતાં ઠંડક માટે લોકોમાં ચંદ્ર વિશેષ આદરણીય બન્યો છે. એ અપેક્ષાથી જોતાં પણ ચંદ્ર પાસે આત્મા વિજયી બને છે. આત્માનું તેજ ચંદ્રમાના તેજ કરતાં ઘણું વધારે છે એટલું જ નહિ પણ આત્માથી પ્રગટ થતી ઠંડક પણ ચંદ્રમાથી પ્રાપ્ત થતી ઠંડક કરતાં ઘણી વધારે છે. જેમ જેમ આત્મા વિશુદ્ધ થતો જાય છે તેમ તેમ તેની શીતળતા વધતી જાય છે, અને એથી ચંદ્રમા કરતાં અનેકગણી ઠંડક એક વિશુદ્ધ આત્મા જગતના જીવોને પમાડી શકે છે.

આ બંને અપેક્ષાથી જોતાં પ્રભુનો વિશુદ્ધ થયેલો આત્મા ચંદ્રમા કરતાં અનેકગણો ચડિયાતો જણાયા વિના રહેતો નથી. પ્રભુનો આત્મા જ્યારે પરમ વિશુદ્ધ બન્યો ત્યારે તેનાં શીતળતા તથા પ્રકાશ ત્રણે જગતમાં ફેલાઈ ગયાં. અને એ વખતે જગતના સમસ્ત જીવોએ એક સમય માટે શાતા અનુભવી. વળી વિશુદ્ધ આત્મપ્રકાશમાં ત્રણે લોકનું સમય સમયનું જ્ઞાન પ્રકાશિત થતું હોવાથી તથા આત્માની શીતળતા સતત ફેલાતી રહેતી હોવાથી, જે કાર્ય ચંદ્રમા કરે છે, તે જ કાર્ય એનાથી અનેકગણી સારી રીતે પ્રભુનો આત્મા કરવા લાગ્યો. એથી ચંદ્રમાને પોતાનું કાર્ય કરવાપણું રહ્યું નહિ. પરિણામે ચંદ્રને પોતાના સ્થાનેથી ચ્યુત થવું પડ્યું. સન્ધ્યેલી સ્થિતિનો ચંદ્રમાએ કેવો લાભ લીધો તે પોતાની સમજણ અનુસાર આચાર્યજીએ પાછળની બે પંક્તિઓમાં આપણને જણાવ્યું છે.

“ મોતીસમૂહે શોભતા ત્રણ છત્રના મિષે કરી,
આવ્યો પ્રભુની પાસ નક્કી રૂપ ત્રણ જાણે ધરી. ”

ચંદ્રમાએ જ્યારે પ્રભુને પોતાના કરતાં અનેક ગુણ પ્રકાશને પાથરતા જોયા, અને શીતળતા પ્રસરાવતા જોયા ત્યારે તેને પ્રભુની ઈર્ષા ન થઈ, પણ તેને પ્રભુની સેવા કરવાના ભાવ જાગ્યા. તે માટે તેણે બહાનું પણ શોધી લીધું. તારામંડળ તથા પોતા થકી તેણે ત્રણ છત્રો ઉત્પન્ન કર્યા, અને પ્રભુના શિરછત્ર રૂપ રહી તેમની સેવા કરવાનો આરંભ કરી દીધો. ત્રણ છત્રના રૂપે ચંદ્રમા ત્રણ સ્વરૂપ ધારણ કરી પ્રભુ-સેવામાં મગ્ન બની ગયો. પોતે ત્રણ છત્રની ઉત્પત્તિ કરી, અને પ્રત્યેક છત્રની ધારીએ મોતીઓ લટકાવવામાં તેણે તારા-મંડળનો ઉપયોગ કર્યો. આમ મોતીઓથી વિભૂષિત થયેલા ત્રણ છત્રનું સ્વરૂપ ધારણ કરી, ચંદ્રમા પ્રભુએ સ્વીકારેલા કાર્યમાં સહાયક થવા લાગ્યો. પ્રભુના શિર ઉપર છત્રરૂપે રહી, પ્રભુને જગતના આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિના ત્રિવિધ પરિતાપથી મુક્ત રાખવા પુરુષાર્થી બન્યો. પોતે પોતાના તારામંડળ સહિત પ્રભુમાં લજ્યો, આથી પ્રભુના શાંતિ અને શીતળતા પ્રસરાવવાના કાર્યને ઘણો વેગ મળ્યો. આમ અહીં આચાર્યજીએ ચંદ્રમાનો ઉદાત્તભાવ પ્રગટ કર્યો છે.

આ ઉદાહરણથી પરમાર્થમાર્ગનો એક ઉદાત્ત સિદ્ધાંત સમજવા મળે છે. જગતમાં કોઈને પોતાથી ચડિયાતો જોવામાં આવે તો સામાન્ય રીતે જોનારમાં ઈર્ષાભાવ જાગે છે. અને તે

કેમ આગળ વધે તથા બીજે પાછળ પડે તેના માટેના અનેક દાવપેચ લગાવવા મંડી પડે છે. પરમાર્થમાર્ગમાં આથી વિરુદ્ધ બને છે. કોઈને પોતાથી વધારે સારું કાર્ય કરતાં નિહાળવામાં આવે તો તેનામાં ઈર્ષાભાવ કે કપટભાવ જાગતાં નથી, પણ તે પ્રત્યે તેને અહોભાવ જાગે છે, અને તેને કેમ અનુમોદન મળે તે માટેની પ્રવૃત્તિ જોનારની થાય છે. આ ઉદાત્ત ભાવના માત્ર પરમાર્થમાં જ જોવા મળે છે. અને તેનું ઉદાહરણ આચાર્યજીએ ચંદ્રમા દ્વારા પ્રગટ કર્યું છે. જ્યારે ચંદ્રમા પ્રભુને પોતા કરતાં વિશેષ કાર્ય કરતાં જુએ છે ત્યારે તે પ્રભુની ઈર્ષા કે ઉપેક્ષા કરવાને બદલે, ત્રણ છત્રના અતિશય રૂપે ભૂષણ-રૂપ બની જાય છે. ધન્ય છે આ મહામૂલા માર્ગને અને તેમાં પવનવેગે જતાં સર્વ મહાભાગી આત્માઓને.

શ્રી માનતુંગાચાર્ય “લક્ષ્મીમર સ્તોત્ર”ની ૩૧મી કડીમાં આ જ અતિશય જરા જુદા સ્વરૂપે બતાવે છે :-

શોભે છત્રો પ્રભુ ઉપર તો ઉજળા ચંદ્ર જેવા,
થંભાવે તે રવિ-કિરણનાં તેજને દેવદેવા;
મોતીઓથી મનહર દિશે છત્ર શોભા અનેરી,
દેખાડે છે ત્રણ ભૂવનની સ્વામિતા આપ કેરી.

શ્રી આદિનાથ પ્રભુની સ્તુતિરૂપ લક્ષ્મીમર સ્તોત્રની આ કડીમાં આચાર્યજી ત્રણ છત્રોને અતિશય રૂપે બતાવે છે અને તે દ્વારા સમજાવે છે કે તે ત્રણ છત્રો પ્રભુનું ત્રણ જગત પસંદ આધિપત્ય બતાવે છે. પ્રભુ ત્રણે ભુવનના માલિક હોય એવો

ભાવ અહીં વ્યક્ત થયેલો જોવા મળે છે. અહીં પ્રભુ પોને માલિક થયા હોય તેમ લાગે છે. ત્યારે કલ્યાણમંદિરમાં સિદ્ધ-સેન દિવાકર સૂરિ જે રીતે આ અતિશય વર્ણવે છે તે જોતાં એમ જણાય છે કે જગતવાસી જીવોના પ્રતિનિધિરૂપ ચંદ્રમાએ તારામંડળ સહિત આવીને પ્રભુને ત્રણ જગતનું અધિપતિપણું અપ્યું છે. આ બંને કડીઓનો વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે કલ્યાણમંદિર સ્તોત્રમાં આ અતિશય વિશેષ રહસ્ય સાથે પ્રગટ થયેલો જોવા મળે છે. (૨૬)

સ્વેન પ્રપૂરિત જગત્ત્રય પિંડિતેન
કાંતિ પ્રતાપ યશસામિવ સંચયેન ।
માણિક્ય હેમરજત પ્રવિર્નિર્મિતેન
સાલત્રયેન ભગવન્નભિતો વિભાસિ ॥ ૨૭

કીર્તિ, પ્રતાપ જ કાંતિ કેરા સમૂહથી ત્રૈલોક્ય આ,
ગોળારૂપે ભગવાન! જ્યમ આપે પૂરેલાં હોય ના!
રૂપું, સુવર્ણ અને વળી માણિક્યથી નિર્મિત ખરે,
ચોપાસથી શોભી રહ્યા ત્યમ આપ ત્રણ કિલ્લા વડે. ૨૭

પ્રભુના એક પછી એક અતિશય વર્ણવતા આચાર્યજી આ કડીમાં સમવસરણનું મહાત્મ્ય પ્રગટ કરતાં જણાવે છે કે “હે ભગવાન! સમવસરણને વિશે માણિક્યના, સોનાના અને રૂપાના એ ત્રણ ગઢ વડે આપ ચોતરફ પ્રકાશો છો. તે ત્રણ ગઢો જાણે કે આપની કાંતિ, પ્રતાપ અને યશના સમૂહના ત્રણ ગોળા હોય, અને તે વડે કરીને આપે આ ત્રણે દુનિયાઓને પૂરી દીધી હોય-ભરી દીધી હોય એમ જ દેખાય છે.

કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન પ્રગટાવ્યા પછી શ્રી તીર્થંકર પ્રભુ જ્યારે જ્યારે દેશના આપે છે, ત્યારે ત્યારે દેવલોકના દેવો ઉદ્ધાસિત થઈ સમવસરણની રચના કરે છે. તે સમવસરણમાં સંસારના દુઃખથી છુટવાના કાયમી જીવો ખેત્રીને પ્રભુનો ઉપદેશ સાંભળે છે. આ સમવસરણમાં ચારે દિશાએ ચાર દરવાજા હોય છે. અને અંદરના ભાગમાં, જુદી જુદી દશાના તથા જુદી જુદી ગતિનાં જીવોને ખેત્રવાનાં જુદા જુદા વિભાગ કરેલા હોય છે. સમવસરણમાં ચારે ગતિના જીવોને આવવાનો અધિકાર અપાયો છે. તેમાં મનુષ્યગતિ ઉત્તમ હોવાથી સૌથી વિશેષ સંખ્યામાં જીવો હાજર હોય છે. મનુષ્ય ગતિના વિભાગોમાં સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક તથા શ્રાવિકા એ ચતુર્વિધ સંઘ ઉપરાંત કેવળી, ગણધર, મનઃપર્યવજ્ઞાની, અવધિજ્ઞાની, ચૌદ પૂર્વધારી, ચર્યાવાદી વિજ્ય વગેરે પદવીધારીઓનો પણ શ્રોતા સમુદાય તરીકે સમાવેશ થયો હોય છે. આ સર્વને ખેત્રવાના અલગ અલગ સ્થાન તથા આસન રચાયાં હોય છે. આ બધી ગતિના શ્રોતા માટે જુદા જુદા વિભાગો રચવા સમવસરણમાં કોટ તથા ગઢની રચના દેવો કરે છે. આ કડીમાં આ ગઢ અને તેની રાંગનો નિર્દેશ કરી આચાર્યજી પ્રભુના અતિશયને ખિરદાવે છે.

સમવસરણના મધ્યભાગમાં અશોકવૃક્ષ હોય છે. તેની નીચેના ભાગમાં સુવર્ણનું રત્નજડિત સિંહાસન હોય છે, તેના પર બિરાજમાન થઈ પ્રભુજી દેશના પ્રકાશે છે. તેના ફરતા વિભાગો પાડેલા હોય છે અને બધી બાજુના પહેલા ભાગને છુટા પાડવા

એક રત્નનાં ગઢની રચના દેવો કરે છે. આ રત્નના ગઢ ઉપર મણિરત્નના કાંગરા મૂકેલા હોય છે. આ ગઢ રત્ન તથા મણિ-રત્નના તેજને કારણે ખૂબ પ્રકાશિત હોય છે. તે પછી પાછા બેસવાના સ્થાનકોના વિભાગ આવે છે. આ વિભાગ પૂરા થવા આવે ત્યારે તેને ફરતો ગોળાકારમાં સોનાનો ગઢ હોય છે, અને તેના ઉપર રત્નનાં કાંગરા મૂકેલાં હોય છે. એના ફરતા બેસવાના સ્થાનકોનો વિભાગ હોય છે. અને છેલ્લે ફરતો રૂપાનો ગઢ વર્તુળાકારે હોય છે, જેના ઉપર સોનાનાં કાંગરા હોય છે. પ્રત્યેક ગઢને ચાર દરવાજા હોય છે, જ્યાંથી શ્રોતાઓ સમવસરણમાં પ્રવેશે છે. આમ સમવસરણમાં ત્રણ ગઢની રચના થઈ હોય છે, અને જેમ જેમ અંદરના ગઢ તરફ જતા જઈએ તેમ તેમ ગઢ વિશેષ વિશેષ કિંમતી થતા જાય છે. સમવસરણમાં રૂપું, સુવર્ણ અને રત્નના એ ત્રણ જ ગઢની રચના કેમ થઈ, એ ત્રણ જ ગઢો પ્રભુની આસપાસ દેવોએ કેમ રચ્યા? આવો સૂક્ષ્મ પ્રશ્ન આચાર્યજીના મનમાં આવી ગયો હશે, અને તેનું સમાધાન તેમને જે મળ્યું હતું તે તેમણે પ્રથમની બે પંક્તિઓમાં આપેલું જણાય છે.

સમવસરણને વિશે રચાયેલા ત્રણ ગઢ, આચાર્યજીને પ્રભુનાં કીર્તિ, પ્રતાપ અને કાંતિના પ્રતિકરૂપે જણાય છે. વળી ત્રણે દુનિયાને એનાથી ભરી દેવા માટે જ એનું સર્જન થયું હોય એમ તેમને જણાય છે. આ ત્રણ ગઢોમાં, સોનાના કાંગરાવાળો રૂપાનો ગઢ પ્રભુની કીર્તિનું પ્રતિબિંબ જણાય છે. ધર્મસ્થાપન, આત્મશુદ્ધિ અને તીર્થંકરપદની પ્રાપ્તિથી પ્રભુની કીર્તિ

ચારે બાજુ ફેલાય છે. વળી તેમાંથી જીવોને શીતળતા પ્રાપ્ત થાય છે. આ બધાના પ્રતિકરૂપે સૌ પ્રથમ અને સૌથી મોટા એવા રૂપાના ગઢની રચના થઈ હોય એમ જણાય છે. ચાંદી એ શ્વેત ધાતુ છે, તેની પવિત્રતાથી લોકો વધુ આકર્ષાય તે માટે તથા કીર્તિમાં રહેલી પવિત્રતાને અનુલક્ષીને આ ગઢની રચના થઈ હોય એમ જણાય છે.

રૂપાના ગઢની અંદરના ભાગમાં સુવર્ણનો ગઢ આવે છે, જેના ઉપર રત્નના કાંગરા મૂકેલાં હોય છે. આ ગઢ પ્રભુના પ્રતાપના પ્રતિકરૂપે રચાયેલો હોય તેમ જણાય છે. પ્રભુજીનો પ્રતાપ એવો હોય છે કે તેમની ચોતરફના એક જોજન વિસ્તારમાં કોઈ પણ પ્રકારની અશુદ્ધિ પ્રવેશી શકતી નથી. કોઈ પણ પ્રકારનું દુર્ભિક્ષ, રોગ કે આત્માને અશાંતિ કરે તેવાં તત્ત્વો તે પ્રદેશમાં દાખલ થઈ શકતાં નથી. આ વિશુદ્ધિનાં પ્રતિકરૂપે રત્નનાં કાંગરાવાળો સોનાનો ગઢ રચાયેલો જણાય છે. સુવર્ણ એ ચાંદી કરતાં વિશેષ તેજસ્વી છે, અને તેનાં કિરણોમાં પણ વધારે છાપ પાડવાની શક્તિ હોય છે. વળી રત્નનાં કાંગરાં એ પ્રતાપમાં વધારો કરે. રત્નોમાં ચમક વિશેષ હોય છે તથા તેનામાં આંખોને આંજી નાખવાની શક્તિ પણ હોય છે. સુવર્ણના તેજ સાથે રત્નોનું તેજ ભળવાથી તેમાંથી છૂટતાં કિરણો વિશેષ પ્રભાવશાળી બને છે અને પ્રભુના પ્રતાપના પ્રતિકને યોગ્ય તેઓ બની રહે છે.

ત્રીજો અને પ્રભુજીની સૌથી સમીપનો મણિરત્નના

કાંગરાવાળો રત્નનો ગઢ પ્રભુની કાંતિનું પ્રતિક જણાય છે. પ્રભુના આત્માની કાંતિ, તેમના દેહદ્વારા પ્રગટ થાય છે, એટલે કે આત્માની એ સૌથી નજીકનું તત્ત્વ છે. કાંતિ અર્થાત્ તેજ એ આત્માથી છૂટતાં કિરણોને સ્પર્શતો નજીકનો ગુણ છે, ત્યારે પ્રતાપ અને કીર્તિ એ છૂટતાં કિરણોનાં પરિણામરૂપ છે, આથી એ પ્રમાણમાં દૂરના ગુણો કહી શકાય. આમ કાંતિ એ કારણરૂપ અને પ્રતાપ તથા કીર્તિ એ પરિણામરૂપ ગુણો છે. અત્યંત કાંતિ અર્થાત્ તેજસ્વીતા એ પ્રભુના આત્મામાંથી પ્રગટે છે, તથા તેમની શુદ્ધતાને કારણે આવિર્ભાવ પામે છે; આથી તેનો પ્રભાવ ચોતરફ ફેલાય છે, એ પ્રભુનો પ્રતાપ છે. આ પ્રભાવને અનુભવનારાઓ પ્રભુની કીર્તિ વિશાળ જગ્યાએ ફેલાવે છે કે પ્રભુ આવા અતિ અતિ પ્રભાવશાળી આત્મા છે. અર્થાત્ પ્રભુના પ્રતાપને અનુભવનારાઓ પ્રભુની કીર્તિને ત્રણે જગતમાં ફેલાવે છે. આ ત્રણે ગુણને એક સાથે સમજવા હોય તો કહી શકાય કે, પ્રભુના આત્માની અત્યંત વિશુદ્ધતાને લીધે પ્રગટતી કાંતિનો પ્રભાવ કીર્તિરૂપે ચોતરફ ફેલાય છે. આ કાંતિનું ઘણું મહત્ત્વ છે. તેથી તેનાં પ્રતિકરૂપે રચાયેલો મણિ-રત્નનાં કાંગરાવાળો રત્નનો ગઢ, પ્રભુની સમીપમાં તથા સૌથી મૂલ્યવાન હોય તે સહજ છે.

માણિક્ય, સુવર્ણ અને રૂપાના ગઢો સમવસરણમાં વર્તુળાકારે રચાયા હોય છે. એને આચાર્યજી કવિકલ્પનાથી ગોળારૂપે સમજે છે. અને એ ત્રણે ગોળામાં પ્રભુએ પોતાનાં કાંતિ, પ્રતાપ તથા કીર્તિ પૂરીને ત્રણેને ત્રણે લોકમાં છોડી

દીધાં હોય એમ આચાર્યજીને જણાય છે. આ ત્રણે ગોળા ત્રણે લોકમાં ફરતાં ફરતાં પ્રભુનાં કાંતિ, પ્રતાપ તથા કીર્તિનો ફેલાવો કરતાં રહે છે અને એ ત્રણેથી બધા લોક ભરાઈ ગયા છે. ત્રણ લોકમાં ફેલાયેલા પ્રભુનાં કીર્તિ, કાંતિ તથા પ્રતાપના પ્રતિક રૂપે દેવોએ આ ત્રણ ગઢની રચના સમવસરણમાં કરી છે, એવું રહસ્ય આચાર્યજી આપણને આ કડીમાં સમજાવે છે. (૨૭)

આચાર્યજી ૧૯ મીથી શરૂ કરી ૨૭ મી કડી સુધીમાં ભગવાનને પ્રગટ થતાં જુદા જુદા નવ અતિશયો તથા તેના વિશિષ્ટ અર્થો સમજાવીને આપણને ધન્ય કરે છે. પ્રભુજીને પ્રગટતા ચોત્રીસ અતિશયમાંના આચાર્યજીએ વર્ણવેલા નવ અતિશય આ પ્રમાણે છે : દેશના સમયનું અશોકવૃક્ષ, પુષ્પવૃષ્ટિ, દિવ્યવાણી, ચામર, સિંહાસન, ભામંડળ, દેવદુંડુલિ, છત્ર અને સમવસરણ. આ નવે અતિશયો એક સાથે વિચારીને પ્રભુનું ચિત્ર ખડું કરીએ તો પ્રભુની પ્રતિભાનો આપણને સાચો લક્ષ થાય એમ છે.

પ્રભુ જે જગ્યાએ દેશના પ્રકાશવાના હોય, તે જગ્યાએ સ્વચ્છ તથા પવિત્ર કરવા, તથા લોકોને દેશનાની જાણ કરવા માટે દેવો પુષ્પવૃષ્ટિ કરે છે. સાથે સાથે આકાશમાં મોટા નાદે દેવદુંડુલિ વગાડે છે. વળી દેશનાના સ્થળે માણિક્ય, સુવર્ણ તથા રૂપાના એમ ત્રણ ગઢવાળા સમવસરણની રચના કરે છે. તેની વચમાં અશોકવૃક્ષની નીચે સુવર્ણના સિંહાસન ઉપર પ્રભુ

ખિરાજમાન થાય છે. તેમને બંને બાજુએ દેવો રચિત શ્વેત ચામરો ઢોળાય છે, મસ્તકની પાછળ દિવ્ય લામંડળ પ્રકાશે છે, અને પ્રભુનાં મસ્તક ઉપર ત્રણ શ્વેત છત્રો છાયા કરે છે. આવા અતિશયોની વચમાં વસવા છતાં વિતરાગ એવા પરમાત્મા ઝુંધ્વનિરૂપ દિવ્યવાણી પ્રકાશે છે, જે જગતના સમસ્ત જીવોને કલ્યાણરૂપ હોય છે. આ બધા અતિશયોથી વિભુષિત થયેલા પ્રભુનો સમગ્રપણે વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે પ્રભુનું મહાત્મ્ય આપણી સમક્ષ પ્રગટ થાય છે. વળી એ પણ સમન્વય છે કે ધ્વનિ સિવાયના બધા અતિશયો દેવકૃત છે, અને ધ્વનિ એ સ્વયં પ્રગટતો અતિશય છે. પણ આ અતિશય એ સૌથી મહત્વનો છે. બીજા અતિશયો જોઈને, પ્રભુની સમૃદ્ધિથી ખેંચાઈને લોકો તેમના પ્રતિ આકર્ષાય છે. અને તેમની પાસે આવી વીતરાગી બોધ સાંભળી જગતના જીવો આત્મકલ્યાણના પંથે પ્રગતિ સાધે છે. આ મુખ્ય અતિશયના માનમાં જ દેવો બીજા અતિશયો પ્રભુને અર્પે છે. આ પરથી એ પણ સમન્વય છે કે પાત્ર જીવોને સર્વજ્ઞ પ્રભુનું કેટલું બધું મહત્વ હોય છે! તે અહોભાવ દર્શાવવા માટે જ આ અતિશયો દેવો રચે છે. આ સમગ્ર ચિત્ર બહુ કરતાં આપણને એ પણ ખ્યાલ આવે છે કે શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકર સૂરિના પ્રણામ સહન કરી શકે એ દેવ કેવા ભવ્ય છે. અને એ ભવ્યતા પ્રગટાવનાર સૂરિ પણ કેવા સમર્થ હોવા જોઈએ ! (૨૭)

દિવ્યસ્રજો જિન ! નમત્ત્રિદશાધિપાનામ્
 उत्सृज्य रत्नरचितानपि मौलिबंधान् ।

પાદૌ શ્રયન્તિ ભવતો યદિ વા પરત્વ
ત્વત્સંગમે સુમનસો ન રમંત એવ ॥ ૨૮

પડતી પ્રભુ ! તુમ પાદમાં દેવેન્દ્ર નમતા તેમની,
રત્ને રચિત મુગટો તજીને દિવ્ય માળા પુષ્પની,
હું માનું છું મનમાં ખરે એ યોગ્ય થાયે સર્વથી,
વિભુ ! આપનો સંગમ થતાં સુમનો ખીજે રમતાં નથી. ૨૮

ચોત્રીશ પ્રકારના અતિશયોથી વિભૂષિત શ્રી વીતરાગ-
પ્રભુનાં ચરણમાં દેવોના ઇન્દ્રો નમન કરે છે, ત્યારે તેમના
ગળામાં શોભી રહેલી પુષ્પમાળા પ્રભુના ચરણનો આશ્રય લે
છે, તે પરિસ્થિતિની યોગ્યતા જણાવતાં આચાર્યજી આ કડીમાં
પ્રભુજીને સંબોધીને કહે છે કે, “ હે જિનદેવ ! આપને
નમસ્કાર કરનાર દેવતાઓના ઇન્દ્રોના કંઠમાં રહેલી પુષ્પમાળા,
તેમના રત્નજડિત મુગટોને છોડીને આપના ચરણારવિંદનો
આશ્રય લે છે તે યોગ્ય જ છે, કેમકે આપનો સંગ થયા પછી
સુમનસ (પુષ્પ અથવા દેવ) ખીજે સ્થળે રમવું પસંદ કરતા નથી.

સંસારની ચારે ગતિઓમાં દેવલોકમાં સૌથી વધુ પુણ્યનો
ભોગવટો હોય છે. અને તે પુણ્યનો ભોગવટો પૂર્ણ કરવા માટે
દેવલોકમાં દેવો રત્નો જડેલા મુગટો મસ્તકે પહેરે છે. અને
તેમના ગળામાં ખીલેલાં પુષ્પોની માળા સદાય શોભી રહે છે.
આ ઉપરાંત ખીજા પણ અનેક પ્રકારનાં ભૌતિક સુખોનો ભોગ-
વટો દેવલોકના દેવો કરે છે. જ્યારે દેવોને તેમનાં આયુષ્યનાં
માત્ર છ માસ બાકી રહે ત્યારે તેમના ગળામાં રહેલી પુષ્પની

માળા કરમાવા માંડે છે, અને દેવને પોતાનાં પૂર્ણ થતાં આયુષ્યનો લક્ષ થાય છે. તે પહેલાં તે માળા સદાય સુગંધી અને ખીલેલી રહ્યા કરે છે. જ્યારે દેવો શ્રી તીર્થંકર પ્રભુને વાંદવા આવે છે ત્યારે, તેમને મસ્તક નમાવી પંચાંગી નમસ્કાર કરે છે. એ નમસ્કાર કરતી વખતે, સામાન્ય રીતે જોઈએ તો ગળાની માળાને મસ્તકના મુગટનો સ્પર્શ થાય, એટલે કે પુષ્પમાળા રતનજડિત મુગટના આશ્રયમાં રહે. પણ જ્યારે દેવો પ્રભુને વાંદે છે ત્યારે એમ બનતું નથી. દેવો પ્રભુનાં ચરણમાં મસ્તક નમાવે છે, તેથી તે માળા મુગટ સુધી ન જતાં, પ્રભુનાં ચરણમાં જ સ્થિર થઈ જાય છે, અટકી જાય છે. પ્રભુના ચરણને મુગટધારી દેવોનાં મસ્તકનો સ્પર્શ થાય ત્યારે માળા સ્વાભાવિક રીતે જ ચરણ પાસે રહી જાય. આ હકીકતને બહુ સુંદર રીતે રજૂ કરી, આચાર્યજી એ દ્વારા નવીન અર્થ અને પ્રભુનો મહિમા આપણી પાસે વ્યક્ત કરે છે.

આચાર્યજી આ કડીમાં આપણને જણાવે છે કે પુષ્પ-માળા આ રીતે પ્રભુનાં ચરણનો આશ્રય કરીને રહી જાય છે તે ખૂબ જ યોગ્ય છે. કારણ કે પ્રભુના સમાગમમાં આવ્યા પછી ‘સુમનસ’ બીજે રમતા નથી. ‘સુમનસ’ શબ્દ દ્વીઅર્થી છે, અને એ બંને અર્થમાં અહીં યોગ્યતાથી વાપરી આચાર્યજીએ ખૂબીથી શ્લેષ અલંકાર રચ્યો છે. ‘સુમનસ’ એટલે પુષ્પ; એ એક અર્થ થાય, અને બીજો અર્થ છે દેવ અથવા તો વિદ્વાન. જેનું માનસ સાચી રીતે પ્રવર્તે છે તે સુમનસ. ઉપરના વચનને સુમનસના બાંને અર્થના સંદર્ભમાં જોતાં યોગ્ય જણાય છે.

સુમનસનો અર્થ પુષ્પ લઈએ તો તે વચન આ પ્રમાણે સમજાય : હે પ્રભુ ! આપનો સંગ પામ્યા પછી પુષ્પો બીજે રમતાં નથી. દેવોની પુષ્પમાળા એક વખત પ્રભુનાં ચરણમાં સ્થાન પામ્યા પછી બીજે ક્યાંય જવા ઇચ્છા ધરાવતી નથી. ફૂલો એક વખત પ્રભુને ચડાવવામાં આવે તે પછી તે પ્રભુની સમીપ જ રહે છે, તેનો બીજે કોઈ ઉપયોગ થતો નથી. અને પ્રભુનાં ચરણમાં સ્થાન પામેલ ફૂલોની ગતિ શુભ હોય છે. સુમનસનો બીજો અર્થ દેવો અથવા તો વિદ્વાન લઈએ તો તે વચન આ પ્રમાણે સમજાય : હે પ્રભુ ! આપનો સંગ પામ્યા પછી દેવો અથવા તો વિદ્વાનો બીજે રમતાં નથી. પુષ્પમાળાના ધારક દેવો એક વખત પ્રભુના ચરણમાં આવે તે પછી બીજે જવા ઇચ્છતા નથી. એટલે કે પ્રભુના ચરણમાં ભાવથી નમે છે ત્યારે તેમને જેવી શાંતિ ત્યાંથી પ્રાપ્ત થાય છે તેવી શાંતિ તેમને બીજે ક્યાંયથી પણ મળતી નથી. એટલે તેઓ બીજે જવા, બીજેથી આનંદ લેવા જવા ઇચ્છતા નથી. આ જ રીતે ‘ સુમનસ એટલે આત્મમાર્ગમાં ચાલવા ઇચ્છતા ભવ્ય જીવો કે જેમનું માનસ સવળું થયું છે, ’ તેમને માટે પણ આ અર્થ યથાર્થ છે.

આત્મમાર્ગમાં ચાલવા ઇચ્છતો સુમનસ ગમે તે ગતિમાં હોય, પણ તે આત્માનું સુખ મેળવવા માટે પ્રભુના ચરણને છોડતો નથી, અને સદાય પ્રભુચરણમાં રહેવા ઇચ્છ્યા કરે છે. અહીં એક બીજી અપેક્ષાથી પણ વિચારવું યોગ્ય છે. સુમનસ જ શા માટે પ્રભુના ચરણમાં રહેવા ઇચ્છે છે ? નરક ગતિમાં

સુમનસ ભાગ્યે જ હોય છે. અને જે સુમનસ નથી તેઓ તો
 પોતાના દુખમાં એટલા ગળાખૂડ રૂએલા હોય છે કે પ્રભુનો
 લક્ષ પણ તેમને હોતો નથી, પછી તેમના ચરણમાં રહેવાની
 વાત તો ક્યાંથી જ આવે? એટલે કે તેમને સુખ ક્યાંથી
 પ્રાપ્ત થાય તેમ છે તેની સમજ જ હોતી નથી. તિર્યંચ
 ગતિમાં પણ અતિ અતિ અલ્પ સંખ્યામાં સુમનસ હોય છે.
 તે ગતિમાં એકથી ચાર ઇન્દ્રિય સુધીના જીવને તો માનસ જ
 નથી, તેથી તેમને સુમનસ થવાનો અવકાશ જ નથી. તેથી
 તેઓ ક્યાં પ્રભુ ચરણની સેવના કરે? ત્યારે સંસ્રી પંચેન્દ્રિય
 તિર્યંચમાં પ્રભુનો યોગ થવો અતિ દુર્લભ છે, પણ જેને
 તેની પ્રાપ્તિ હોય છે અને જે સુમનસ બને છે, તેઓ એ
 યોગ છોડવા તૈયાર હોતા નથી. બીજા તિર્યંચ જીવોને પ્રભુની
 ઓળખ કે સુખપ્રાપ્તિના માર્ગનો લક્ષ પણ હોતો નથી. આથી
 સુમનસ સિવાયનાને પ્રભુચરણમાં આવવાનું થતું નથી. તેઓ
 તો બીજે બીજેથી સુખ મેળવવાના વ્યર્થ ફાંફા મારે છે.
 મનુષ્યગતિમાં સુમનસ થવા માટે સૌથી વિશેષ અવકાશ છે,
 કારણ કે સત્પુરુષથી સર્વજ્ઞ પુરુષનો યોગ થવો તેને બીજા
 બધા કરતાં સુલભ છે. અને જેઓ પ્રભુચરણમાં રહી આત્માનું
 સાચું સુખ મેળવે છે તેઓ બીજેથી આનંદ લેવા ઇચ્છતા
 નથી. પણ જેઓ સુમનસ બન્યા નથી, તેઓમાં સ્વચ્છંદ ભર-
 પૂર હોય છે. અને એ સ્વચ્છંદના કારણે અપાત્રતા ટળતી
 નથી, અને સ્વચ્છંદમા રાચતો જીવ સાચું લક્ષ કરી શકતો
 નથી. તે જીવોને સ્વચ્છંદ અપરિમિતપણે હેરાન કરી હલકી

ગતિઓમાં ફેંકી દે છે. આવી દશા દેવલોકના દેવો કે જેઓ આત્મમાર્ગે શાંતિ મેળવવા ઇચ્છતા નથી, તેમની પણ થાય છે. આમ જેઓ સુમનસ છે તેઓ જ પ્રભુને ઓળખી શકે છે, સાચી શાંતિ તથા સુખનો અનુભવ કરી શકે છે. અને એટલે જ તેઓ પ્રભુને છોડી બીજે જવા ઇચ્છતા નથી, અર્થાત્ બીજેથી આનંદ લેવા પ્રવૃત્ત થતાં નથી. તેમને પ્રભુનાં ચરણ સમીપથી જે આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે તેવો આનંદ બીજે ક્યાંયથી મળતો નથી, એટલે ત્યાંથી તેઓ લેશ પણ ખસવા ઇચ્છતા નથી. ત્યારે જેઓ સુમનસ નથી તેને તો પ્રભુ સમાગમના સુખની ઓળખ જ નથી એટલે કલ્પિત સુખને માટે જ્યાં ત્યાં વલખાં મારી દુઃખી થાય છે, અને ચારે ગતિમાં ભમ્યા કરે છે. આ વિચારણાથી એ સમજાય છે કે આચાર્યજીએ કહ્યું છે કે જે સુમનસ છે તે જ પ્રભુના ચરણને છોડી, બીજેથી આનંદ લેતા નથી, અર્થાત્ બીજે રમતાં નથી તે અત્યંત યોગ્ય છે. સુમનસ નથી તેઓ તો ગમે ત્યાં ભમતા ફરતા હોય છે.

આ વિચારણાના અનુસંધાનમાં એક બીજો પ્રશ્ન સંભવે છે. પ્રભુના ચરણને ઇચ્છનાર સુમનસ જીવો તો ચારે ગતિમાં હોઈ શકે છે. જે કોઈ સંઝી પંચેન્દ્રિય જીવ આત્માભિલાષી બને, અને પ્રભુનાં ચરણમાં સ્થાન પામે, તો તે જીવ પછી ક્યારેય બીજે જવા ઇચ્છતો નથી, અથવા તો બીજેથી આનંદ લેવાની તેને વૃત્તિ હોતી નથી. તો પછી આ ચાર ગતિને સમગ્રપણે લેવાને બદલે, આ વૃત્તિ સમજાવવા માત્ર દેવોની જ પસંદગી કેમ આચાર્યજીએ કરી હશે ? દેવ, મનુષ્ય, તિર્યંચ

અને નારકી એ ચાર પ્રકારના સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય જીવોમાં શાતા-
વેદનીય સૌથી વિશેષ દેવોને હોય છે. આથી જગતનાં સુખોમાં
મોહ પામવાનું સૌથી બળવાન ક્ષેત્ર દેવલોક છે. દેવલોકમાં
ભૌતિક સુખ અને શાંતિ સૌથી વિશેષ હોવાથી, દેવોને મોહમાં
લપટાવાનું અધિક રહે છે, અને આત્મચારિત્ર પ્રગટાવવું અત્યંત
કઠિન બને છે. સુખ તથા શાતાનો ભોગવટો વિશેષ હોવાને
કારણે જીવને વિશેષ મારાપણું પુદ્ગલને વિશે આવે છે. ત્યારે
અન્ય ગતિઓમાં આવા સુખ અને શાતાના નિમિત્તો ઘણા
અલ્પ હોય છે. અને તેને બદલે અશાંતિ અને અશાતાના
નિમિત્તો ઘણા વિશેષ હોય છે કે જેનાથી છૂટવાના ભાવ જીવને
થાય છે, અને એ પ્રમાણમાં મોહનીયની અલ્પતા રહે છે.
આમ ત્યારે ગતિમાં દેવગતિ એવી છે કે જ્યાં મોહનીયનું
બળવત્તરપણું સંભવે. મનુષ્યગતિમાં આત્મચારિત્રમાં લીન
આત્માને જે દેવગતિમાં જવાનું બને છે તે ત્યાં તેનાથી તે
ચારિત્રપાલન થઈ શકતું નથી, એવી બળવત્તરતા મોહની છે.
આવી મોહની પ્રાધાન્યતાવાળી દેવગતિના દેવો પણ જ્યારે
પ્રભુનાં ચરણમાં સ્થાન પામે છે ત્યારે ત્યાંથી બીજે જવા
ઈચ્છતા નથી એ બતાવી પ્રભુના ચરણનો મહિમા આચાર્યજીએ
આપણી સમક્ષ ખોલ્યો છે. બાકી જે કોઈ જીવ પ્રભુના
ચરણમાં રહી. આત્માનું સુખ પામે તે ત્યાંથી ખસવા ઈચ્છે
નહિ તે તે એક નિરપવાદ હકીકત જ છે. (૨૮)

ત્વં નાથ! જન્મજલર્ધેવિપરાડ્મુલ્લોડપિ
યત્તારયસ્ય સુમતો નિજપૃષ્ઠ લગ્નાન્ ।

યુક્તં હિ પાર્થિવનિપત્ય સતસ્તવૈવ
ચિત્રં વિમ્બો ! યદસિ કર્મવિપાકશૂન્યઃ ॥ ૨૯

હે નાથ ! આ સંસાર સાગરથી તમે વિમુખ છો,
નિજ આશ્રિતોને તારતા, વિશ્વેશ તે તો યોગ્ય છે;
લોકો તરે માટી તણા ઘટ કર્મપાક સહિતથી,
આશ્ચર્ય વિભુ ! પણ આપ તો છો રહિત કર્મ વિપાકથી. ૨૯

આપણને અઠાવીસમી કડીમાં આચાર્યજીએ બતાવ્યું કે
પ્રભુનાં ચરણનો આશ્રય લીધા પછી સુમનસ બીજે ન જતાં
ત્યાં જ રહે છે. પ્રભુના આશ્રયે રહેલા આવા સુમનસોનું પ્રભુ
શું કરે છે તે આપણને પ્રસ્તુત કડીમાં બાણવા મળે છે.
આચાર્યજી પ્રભુને સંબોધતા કહે છે કે, “ હે નાથ ! આપ
આ સંસાર-સમુદ્રથી વિમુખ છતાં પણ આપની પાછળ લાગેલા
સુમતિવાળા(આપનો આશ્રય કરનારા)ને આપ તારો છો.
હે વિશ્વેશ ! તે તો યોગ્ય જ છે; કેમકે કુંભારનું બનાવેલું
માટીનું વાસણ પોતાનો આશ્રય કરનારને આ લોકમાં પણ
વિમુખ (નીચું મોઢું) રાખીને સમુદ્રમાં તારી શકે છે, પણ
આપને વિશે એટલું આશ્ચર્ય છે કે તે કર્મવિપાક સહિત હોય
છે, અને આપ તો તેથી રહિત છો, છતાં પણ તારી શકો છો.”

આચાર્યજી શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુને “ નાથ ” તરીકે
સંબોધતા અહીં કહે છે કે તમે સંસાર-સમુદ્રથી પરાંગમુખ
હોવા છતાં જે સુમતિઓ તમારી પાછળ લાગેલા છે, તેને
તમે તારો છો, તે યોગ્ય જ છે. અહીં આચાર્યજી પ્રભુને

સંસાર-સમુદ્રથી પરાંગમુખ જણાવે છે. જે રીતે વર્તવાથી સંસારના જ્રમણની વૃદ્ધિ થાય તે રીતે વર્તે તે સંસાર-અભિમુખ કહેવાય; અને સંસારના પરિજ્રમણનો અંત આવે એ રીતે વર્તે તે સંસારથી પરાંગમુખ કહેવાય. પ્રભુ સંસારથી પર બન્યા છે, સમગ્ર કર્મોનો નાશ થયો છે, તેમનાં જન્મ, જરા અને મરણાદિ દુઃખોનો આત્યંતિક વિયોગ છે, અને સંસારનો ભોગવટો અદ્ય માત્ર પણ બાકી રહ્યો નથી, કારણ કે ચારે ઘાતી કર્મોનો નાશ કરી કેવળજ્ઞાન તથા કેવળદર્શન પ્રગટાવ્યાં છે. આ અવસ્થાને કારણે પ્રભુ સંસાર-સમુદ્રથી પરાંગમુખ છે તે સમજી શકાય તેમ છે. આ રીતે જોતાં પ્રભુને સંસારનું કોઈ કાર્ય કરવાનું બાકી રહેતું નથી, તેમ છતાં જે કોઈ પ્રભુનાં શરણમાં જાય છે તેને પ્રભુ તારે છે. પોતે સંસારથી છૂટ્યા છે, અને જે કોઈ જીવ સંસારથી છૂટવા પ્રવૃત્ત થાય છે, તેને પ્રભુ સંસારથી છોડાવે છે. તેઓને સાચો મોક્ષમાર્ગ બતાવી, કર્મથી છૂટવાનો માર્ગ પ્રગટ કરીને પ્રભુ જીવોનું અનેકધા કલ્યાણ કરે છે તે અત્યંત યોગ્ય છે, એમ આચાર્યજી અહીં જણાવે છે.

આ કાર્ય ન બની શકે એવું નથી. પણ તે સહજ છે એવું પ્રતિપાદન આચાર્યજીએ અહીં કર્યું છે. અને તેનું સમર્થન પણ સંસારનું એક ઉદાહરણ લઈને તેમણે કર્યું છે. કુંભારે બનાવેલું માટીનું વાસણ, પોતાનો આશ્રય કરનારને આ લોકમાં પણ વિમુખ છતાં સમુદ્રમાં તારી શકે છે. અહીં ‘વિમુખ’ એટલે નીચું મુખ એ પ્રમાણે અર્થ થાય છે. જે

ઘડો કુંભારે ઘડ્યો છે, તેને પાણીમાં ઊંધો રાખવામાં આવે ત્યારે તેનો આધાર રાખનાર સમુદ્રના પાણીમાં ડૂબી ન જતાં તરી શકે છે. ઘડામાં પૂરાયેલી હવાના કારણે ઘડાની ઘનતા ઓછી થાય છે, અને તે પાણીમાં તરે છે એટલું જ નહિ પણ સાથ લેનારને પણ તારે છે. ઘડો વિમુખ થઈ પાણીમાં તરે છે અને આશ્રિતને તારે છે, અને પ્રભુ પરાંગમુખ થઈ પોતે તરે છે અને આશ્રિતને તારે છે. આમ જાને તરવાનું તથા તારવાનું કાર્ય કરે છે. તો જાને વચ્ચે તક્ષાવત શો ?

ઘડાનાં કાર્યમાં અને પ્રભુનાં કાર્યમાં એક મહત્ત્વને ફેરફાર છે. જળ-સમુદ્રમાં જીવને તારનાર ઘડો કર્મવિપાક સહિત છે, અને સંસાર-સમુદ્રમાં જીવને તારનાર શ્રી પ્રભુ કર્મવિપાક રહિત છે. ઘડો કર્મવિપાક સહિત છે-એટલે કે તેને માટી લાગેલી છે; તે માટીમાંથી જ બનેલો છે. આમ ઘડામાં પોતા ઉપરાંત બીજા તત્ત્વોનો સમાવેશ થયેલો જોઈ શકાય છે, ત્યારે પ્રભુજીની સ્થિતિ તેનાથી બરાબર ઉલટી છે. તેમને પૂર્વે જે કર્મવિપાક લાગેલો હતો, તે નીકળી ગયા પછી તેમનું તારવાનું કાર્ય શરૂ થયું હતું. કર્મવિપાક એટલે આત્માના પ્રદેશો પર લાગેલાં કર્મનાં પુદ્ગલ પરમાણુઓ. જ્યાં સુધી ઘાતી કર્મો રૂપી પુદ્ગલ પરમાણુઓ આત્માના પ્રદેશો પર લાગેલાં હતાં, ત્યાં સુધી પ્રભુજી કર્મભારને કારણે બીજાને તારવાનું કાર્ય યથાર્થ રીતે કરી શકતાં નહોતા. પણ તેઓ જેવા કર્મથી મુક્ત થયા, કેવળજ્ઞાન-કેવળદર્શન સહિત બન્યાં કે તેમની તારવાની શક્તિ અનેકગણી વધી ગઈ. અર્થાત્ કોઈનો

પણ સહારો ન હોવા છતાં આશ્રિતને પૂર્ણપણે તારવાની શક્તિ પ્રભુમાં આવી ગઈ.

આ લેદને કારણે ઘડામાં અને પ્રભુમાં બેમાંથી કોની તારવાની શક્તિ વિશેષ ગણવી ? સૂરીશ્વરજીને તો એ જ આશ્ચર્ય લાગે છે કે કર્મવિપાકથી રહિત હોવા છતાં પ્રભુ જીવોને કેવી રીતે તારી શકે છે ? ઘડો પોતે જડ તત્ત્વ છે અને કર્મવિપાક-માટી એ પણ જડ તત્ત્વ છે, એટલે કે એક જડ તત્ત્વ બીજા જડ તત્ત્વની સહાય લઈને તારવાનું કાર્ય કરે છે. પુદ્ગલ પર-માણુઓમાં મળવા તથા વિખરાવાનો જે ગુણ છે, તે ગુણને આધારે આ સહાય લઈ શકાય છે. આથી જ માટીમાંથી બનેલો ઘડો પાણીમાં તારી શકે છે પણ મુક્ત કરી શકતો નથી. વળી જ્યાં સુધી ઘડાની માટી પાણીમાં પલળીને વિખરાઈ ન જાય ત્યાં સુધી જ ઘડો તારવાનું કાર્ય કરી શકે છે. ઘડાની માટી પલળ્યા પછી, ઘડો બીની માટી સ્વરૂપ બની જાય છે, અને સમુદ્રમાં ડૂબી જાય છે. સાથે સાથે તેનો સાથ લેનાર પણ પાણીમાં ડૂબી જાય છે. ત્યારે બીજી બાજુ પ્રભુનો આત્મા ચેતન છે. જ્યાં સુધી પ્રભુના આત્માને જડ કર્મોનો પનારો હોતો, ત્યાં સુધી તેમને પોતાની તારવાની શક્તિમાં પૂર્ણ શ્રદ્ધા ન હોવાને કારણે, તારવાનું કાર્ય તેમણે આરંભ્યું નહોતું. જડ કર્મનો પનારો છૂટ્યો, પોતે કર્મવિપાક રહિત બન્યા ત્યારે તેમની ચેતનશક્તિ પૂર્ણપણે પ્રગટી ઊઠી, અને અન્ય જીવોને તારવાનું કાર્ય શુદ્ધપણે આરંભ્યું. વિચારતાં જણાય છે કે કર્મ-ભારથી રહિત બન્યા પછી જે તારવાની શક્તિ આવે છે તે જ

સાચી શક્તિ છે, કારણ કે બીજાનો આશ્રય ન હોવાને લીધે આશ્રય છૂટવાથી ઊભો થતો રૂબવાનો સંભવ રહેતો નથી.

આ રીતે વિચારતાં જણાય છે કે પ્રભુની વિશેષતાને આચાર્યજી ન્યૂનતા રૂપે ગણાવી, પ્રભુજી માટેનું આપણું આશ્રય યેવડાવે છે. વળી સાધન વગર તારનાર પ્રભુ સમક્ષ પોતાનું આશ્રય વ્યક્ત કરે છે. અને એ અભિવ્યક્તિની આચાર્યજીની શૈલી આપણને આનંદવિભોર બનાવી, કાવ્યરસમાં તરબોળ બનાવી દે છે. સાથે સાથે તેમાં રહેલો ઉત્તમ ધ્વનિ અધ્યાત્મરસની લહાણ પાણ કરી બાય છે. તેમાં આચાર્યજીની આત્મિક દશાની ઝલક આપણી સમક્ષ રજૂ થાય છે. અને આપણા હૃદયમાં એક વિચારસરણી ઊભી થઈ બાય છે. આરંભમાં પ્રભુની સ્તુતિ કરવા પ્રવૃત્ત થયા ત્યારે પોતાની અલ્પતાનું ગાન ગાનાર આચાર્યજીની કેવી ભવ્યતા છે, અને તેઓ કેવી સફળ રીતે શ્રી પ્રભુના ગુણ ગાઈ શકે છે તેનો પરિચય અહીં સુધીની અને આ પછીની કડીઓમાં આપણને મળી રહે છે. ત્યાં પ્રભુનો ઉપકાર માનવાની ઇચ્છા થાય છે, કે અલ્પતાનું ગાણું ગાઈ કાર્ય ન છોડી દેનાર આચાર્યજીની સમર્થતાનો આપણને પ્રભુએ પરિચય કરાવ્યો. (૨૯)

વિશ્વેશ્વરોઽપિ જનપાલક ! દૂર્ગતસ્ત્વં
 કિં વાક્ષરપ્રકૃતિરપ્યલિપિસ્વમીશ ! ।
 અજ્ઞાનવત્યપિ સદૈવ કથંચિદેવ
 જ્ઞાનં ત્વયિ સ્ફુરતિ વિશ્વવિકાશહેતુઃ ॥ ૩૦

વિશ્વેશ, જનપાલક ! છતાં પણ આપ દુર્ગત દ્વીસતા,
હે ઇશ ! અક્ષર છો, તથાપિ રહિત લિપિ સર્વથા;
વળી દેવ છે અજ્ઞાનીને પણ તારનાર સદૈવ જે,
વિચિત્ર તે ત્રિલોક-બોધક જ્ઞાન આપ વિશે સ્કુરે. ૩૦

પ્રભુગુણની ભવ્યતામાં રાચતી આચાર્યજીની વાણીની
મુંદર ઝલક આપણને આ કડીમાં જોવા મળે છે. સંસ્કૃત
સાહિત્યમાં દેખા દેતી ભાષાની ખૂબી અનુસાર, કેટલાક દ્વિઅર્થી
શબ્દોવાળી, એક અર્થ લેતાં વિરોધ ઊભો થાય અને બીજો
અર્થ લેતાં તે વિરોધનું શમન થાય એવી શબ્દ ચમત્કૃતિવાળી
રચના આ કડીમાં જોવા મળે છે. સાથે સાથે પ્રભુના ઉપદેશને
સંસ્કૃત ભાષામાં ઉતારવાની મહેત્તજા કરનાર આચાર્યજીના
સંસ્કૃત ભાષા પરના પ્રભુત્વનો આપણને લક્ષ થાય છે.
આચાર્યજી આ કડીમાં કહે છે કે, “ હે જનપાલક ! આપ
જગતના ઇશ્વર છો, તથાપિ દરિદ્રી છો. હે ઇશ્વર ! આપ અક્ષર
છો, તથાપિ લિપિથી રહિત છો. હે દેવ ! તમે અજ્ઞાનવાન છો,
તથાપિ જગતને બોધ પમાડનાર જ્ઞાન આપને વિશે હંમેશાં
સ્કુરે છે, એ આશ્ચર્ય છે ! ” આમ એક પ્રકારનો અર્થ લેવાથી
વિરોધ જણાય છે, પણ બીજો અર્થ લેતાં તે વિરોધનું શમન
થાય છે. જુઓ. “ હે જનપાલક ! તમે જગતના ઇશ્વર છતાં
પણ દુઃખે કરીને જાણી શકાય એવા છો. હે ઇશ ! તમે
મોક્ષસ્વભાવી અને કર્મલેપથી રહિત છો. હે દેવ ! અજ્ઞાની-
ઓને પણ તારનાર, આ જગતને બોધ કરનાર એવું આપનામાં
કંઈક વિચિત્ર જ્ઞાન હંમેશાં સ્કુરે છે. ”

પહેલી પંક્તિમાં આચાર્યજી પ્રભુને વિશ્વેશ અને જન-પાલક તરીકે ઓળખાવીને પ્રભુને દુર્ગત રૂપે ઓળખાવે છે. દુર્ગત શબ્દનાં બે અર્થ થાય છે. (૧) દરિદ્રી અને (૨) દુઃખે કરીને જાણી શકાય એવા. દુર્ગત શબ્દનો પહેલો અર્થ લઈએ તો પહેલી પંક્તિ આ પ્રમાણે સમજાય : “ હે જનપાલક ! આપ જગતના ઈશ્વર છો, તથાપિ દરિદ્રી છો. ” આ વચન વાંચતાં જ તેમાં વિરોધ જણાઈ આવે છે. પાર્શ્વનાથ પ્રભુ જગતના ઈશ્વર અને જનપાલક અર્થાત્ જનોનું લોકોનું પાલન પોષણ કરનાર, લોકોના આત્માને સાચું પોષણ આપનાર દરિદ્રી ક્યાંથી હોઈ શકે ? બે પ્રભુ દરિદ્રી હોય તો, પોતાની દુર્ગતતાને કારણે અન્યને કેવી રીતે શક્તિ-બળ-પોષણ આપી શકે ? આમ પ્રભુ બે સમર્થ હોય તો દુર્ગત ન હોઈ શકે, અને બે દરિદ્રી હોય તો જનપાલક ન હોઈ શકે. આ પંક્તિમાં આચાર્યજીએ પ્રભુની સમર્થતા અને અસમર્થતા સાથે મૂકી વિરોધ ઊભો કર્યો છે. પણ બે દુર્ગત શબ્દનો બીજો અર્થ લઈને પંક્તિ વિચાર કરીએ તો તે વિરોધનું શમન થાય છે. દુર્ગત એટલે દુઃખે કરીને જાણી શકાય એવા એ અર્થ લઈએ તો આ પંક્તિ આમ સમજાય : “ હે જનપાલક ! તમે જગતનાં ઈશ્વર છો, તથાપિ દુઃખે કરીને જાણી શકાય એવા છો. ” અહીં એમ સમજાય છે કે પ્રભુ જગતના જીવોનું પાલન પોષણ એવી રીતે કરે છે કે તેઓ જન સમસ્તને ઓળખમાં આવતાં નથી. જેઓ પોતાના પોષણહારનું ઈચ્છાપૂર્વક ઓળખાણ કરવા પુરુષાર્થ કરે, શ્રમ લે અને કષ્ટો ભોગવે તેને જ પ્રભુની ઓળખાણ

થાય છે. આ અર્થ યોગ્ય લાગે છે. આમ શ્લેષ અલંકાર રચી વિરોધ અને તેનું શમન બંને એક જ પંક્તિમાં સમાવી દીધાં છે.

પ્રથમ પંક્તિમાં આચાર્યજી શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુને વિશ્વેશ વિશ્વના ઈશ તરીકે ઓળખાવે છે તે યોગ્ય જ છે. આ સૃષ્ટિના સમસ્ત જીવો જો પ્રભુના શરણમાં આવે તો, તે સર્વને તારવાની શક્તિ પ્રભુમાં પ્રગટી ચૂકી છે. તે હેતુએ વિચારતાં પ્રભુ વિશ્વેશ-વિશ્વના શ્રેષ્ઠ સામર્થ્યવાન આત્મા જ છે તેમાં સંદેહ રહેતો નથી. એ જ રીતે આચાર્યજી પ્રભુને જનપાલક તરીકે પણ સંબોધે છે. જે જીવો જગતનાં અનેક પ્રકારનાં દુઃખો તથા કષ્ટોથી છૂટવા પ્રભુનાં શરણમાં આવે છે, તે સર્વનો હાથ ગ્રહી, તેમને સાચે રસ્તે આગળ વધારી, સર્વ દુઃખોથી મુક્ત કરાવી, શુદ્ધ, બુદ્ધ અને ચૈતન્યધન બનાવે છે. પ્રભુનાં આ કાર્યને અનુલક્ષતાં જણાય છે કે તેઓ સાચે સાચા અર્થમાં જનપાલક છે. તેમના વિના જનોને મનુષ્યોને દુઃખથી સર્વથા કોઈ પણ છોડાવી શકતું નથી.

આવા મહા સામર્થ્યવાન પ્રભુ દુઃખે કરીને જાણી શકાય એવા છે. પ્રભુમાં આટલાં સામર્થ્ય, શક્તિ અને ગુણો હોવા છતાં તેઓ બધાને સહેલાઈથી મળતા નથી. તેઓ લોકો પાસે પોતાનાં સત્ય સ્વરૂપે સહેજે પ્રગટ થતાં નથી. તેઓ તો તે બધાથી દૂરનાં દૂર વસે છે. જેમને પ્રભુને પામવાની અત્યંત તાલાવેલી પ્રગટી હોય, અને એ માટેનો અતિ ઉચ્ચ પુરુષાર્થ પ્રવર્તતો હોય તેવા પાત્ર જીવો સમક્ષ પણ પ્રભુ દુર્લભતાએ

પ્રગટ થાય છે. આવો સર્વ જ્ઞાનીઓનો અભિપ્રાય છે. મોક્ષ-માર્ગમાં વિચરતા લગભગ બધા મુમુક્ષુઓને આ પ્રકારનો અનુભવ થાય છે. આથી તો કૃપાળુદેવ શ્રીમદ રાજચંદ્રે એક પત્રમાં લખ્યું છે કે, “લગવત્ મોક્ષ આપવામાં કૃપણ નથી, પણ ભક્તિ આપવામાં કૃપણ છે, એમ જણાય છે.” અને આ જ અનુભવ આપણે શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકર સૂરિના મુખે પ્રગટતો જોઈએ છીએ.

આ કડીની બીજી પંક્તિનો વિચાર કરીએ છીએ તો તેમાં પણ શ્લેષ અલંકાર દ્વારા આવી ચમત્કૃતિ રચાયેલી જોવા મળે છે. બીજી પંક્તિમાં અક્ષર શબ્દ દ્વિઅર્થી છે, અને સાથે સાથે લિપિ શબ્દ પણ બે અર્થવાળો છે. અક્ષર એટલે (૧) વાણીને કલમમાં ઉતારવા માટે વપરાતી લાક્ષણિક આકૃતિઓ જે સર્વના અમુક ચોક્કસ ધ્વનિ નક્કી કરેલાં છે; અને (૨) જેનો નાશ નથી તેવા મોક્ષસ્વભાવી. લિપિ એટલે (૧) અક્ષરો લખવા માટે નિશ્ચિત કરાયેલો આકૃતિનો મરોડ અને (૨) કર્મલેપ. બંને શબ્દના પ્રથમ અર્થ લઈ બીજી પંક્તિ વિચારીએ તો તેમાંથી વિરોધ દર્શાવતો ભાવાર્થ નીકળે છે. જુઓ. “હે ઇશ્વર! આપ અક્ષર છો તથાપિ લિપિથી રહિત છો.” અક્ષર હુંમેશાં લિપિમાં જ લખાય. આથી કોઈ પણ મરોડદાર અક્ષર લિપિ રહિત હોઈ શકે નહિ. એક અક્ષર જુદી જુદી લિપિમાં લખી શકાય, પણ લિપિ સિવાય અક્ષર સંભવી શકે નહિ. આમ અક્ષર અને લિપિના વાણીને લગતાં અર્થ દ્વિતાં આપણી મુસીબત વધી પડે છે. અને આચાર્યજી

શું જણાવવા માગે છે, તે વિચારનાં રહસ્ય કોયડો ઊભો થાય છે. પણ જ્યારે ખંને શબ્દોના બીજા અર્થને લઈએ છીએ ત્યારે આ પંક્તિનો સુસંગત ધ્વનિ સમજાય છે. જુઓ, “હે ઈશ્વર ! તમે મોક્ષસ્વભાવી હોવા છતાં કર્મલેપથી રહિત છો.” પ્રભુએ જન્મ-જરા-મરણના દુઃખનું સર્જન કરનાર સર્વ કર્મનો નાશ કર્યો છે, આથી તેઓ શાશ્વત-અક્ષર અર્થાત્ નાશ ન પામે તેવા બન્યા છે. આવા શાશ્વત ક્યારે બની શકાય ? જ્યારે આત્મા સર્વ કર્મથી મૂકાય ત્યારે. આમ પ્રભુ અક્ષર બનાવાથી લિપિથી-કર્મલેપથી રહિત બન્યા છે એ વચન યથાર્થ સમજાય છે. વળી આ બીજો અર્થ સમજતાં પ્રભુના સહજ સ્વભાવનો પરિચય પણ આપણને થાય છે. પ્રભુ શુદ્ધ બને એટલે તેમનો આત્મા શાશ્વત અને કર્મરહિત થઈ અનંત આનંદનો ભોગવટો કરે છે.

પ્રસ્તુત કડીની ત્રીજી તથા ચોથી પંક્તિ પણ શ્લેષ અલંકારવાળી છે. આ પંક્તિઓમાં “અજ્ઞાનવત્” શબ્દ દ્વિઅર્થી હોવાથી, તેના આધારે વિરોધ અને તેના શમનની રચના થઈ છે. “અજ્ઞાનવત્” એટલે (૧) અજ્ઞાનવાન અને (૨) અજ્ઞાની-ઓને પણ તારનાર. આમાં પ્રથમ અર્થ લઈ પંક્તિઓ સમજતાં રચના જ અસંખ્ય જણાય છે. “હે દેવ ! તમે અજ્ઞાનવાન છો, તથાપિ જગતને બોધ પમાડનાર જ્ઞાન આપને વિશે હંમેશાં સ્ફુરે છે.” જે અજ્ઞાની હોય તે જગતને બોધ આપનાર જ્ઞાન કેવી રીતે પ્રગટાવે ? જેની માસે જે ન હોય તે તેનું દાન કેવી રીતે કરે ? વળી જે અજ્ઞાનથી સહિત હોય તે

ઈશ્વરપણું-શાશ્વતપણું-પ્રભુત્વ કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરે? આમ પ્રથમ અર્થ લઈ પંક્તિઓ સમજવા જતાં તે નિર્વર્થક અને વિરોધવાળી જણાય છે. પણ ખીન્ન અર્થને સ્વીકારીને એ જ પંક્તિઓ વિચારીએ તો આપણા આત્માને સંતોષ થાય એવો અર્થ તેમાંથી નિષ્પન્ન થાય છે. “ હે દેવ ! અજ્ઞાનીઓને પણ તારનાર તથા જગતને બોધ કરનાર એવું કંઈક વિચિત્ર જ્ઞાન આપનામાં હંમેશાં સ્કુરે છે. ” પ્રભુની વાણીમાં એવું સામર્થ્ય રહેલું છે કે આત્મમાર્ગે વિચરનારા આત્માઓ પોતાની દશામાં એક પગલું આગળ વધે છે, અને જેઓ આ માર્ગમાં પ્રવેશ પામ્યા નથી, તેવા જીવો પણ એ વાણી સાંભળે તો તેઓ સવળા થઈ, આ માર્ગે પ્રવેશી, આત્માને વિશુદ્ધ કરતા કરતા સંસારસમુદ્ર તરી જાય છે. આમ જે કોઈ ભલ્ય જીવ પ્રભુની વાણી સાંભળે તે જરૂર આત્માથે લાલ પ્રાપ્ત કરે છે. આથી એમ કહી શકાય કે ત્રણે લોકના જીવોને વિકાસ કરવાનાં હેતુ-વાળું અને અજ્ઞાનીને પણ તારી શકે એવું વિવિધતાવાળું જ્ઞાન પ્રભુમાં પ્રગટે છે. પ્રભુની આ શક્તિ એક અને અનન્ય છે. તેમના જેવું આવું પરોપકારનું કાર્ય ખીન્ન કોઈ કરી શકવા સમર્થ નથી. પોતે સંપૂર્ણ શુદ્ધ થયા પછી, સંપૂર્ણ નિરાવરણ થયા પછી પણ જગતના જીવોને તારવાનું કાર્ય કરે, એવું તો એક શ્રી તીર્થંકર પ્રભુના પ્રસંગમાં જ બને છે, અન્ય કોઈના પ્રસંગમાં બનતું નથી, ખીન્ન બધા જીવોનો અન્યને તારવાનો પુરુષાર્થ મોક્ષમાર્ગની સમજણ આવે ત્યારથી શરૂ થાય છે અને શ્રેણી માંડતી વખતે અથવા તો કેવળજ્ઞાન

લીધા પહેલાં પૂર્ણ થાય છે, અને સર્વજ્ઞપણું પામ્યા પછી એ પુરુષાર્થ અતિ મંદ થઈ જાય છે. તેમાં શ્રી ગણધર પ્રભુ પણ અપવાદ નથી. માત્ર એક અપવાદરૂપ શ્રી તીર્થંકર પ્રભુ જ છે કે જેઓ આ કાર્ય સર્વજ્ઞ થયા પછી કરે છે, તે પહેલાં કરતાં નથી. આ એમની વિશેષતા-વિચિત્રતા છે.

આ કડીમાં શ્રી તીર્થંકર પ્રભુનાં કેટલાક ગુણોનો પરિચય આપણને શ્રી આચાર્યજીએ કરાવ્યો છે. આચાર્યજી પ્રભુને વિશ્વેશ, જનપાલક, ઈશ અને દેવ એ ચાર સંબોધનોથી નવાજે છે. સાથે સાથે તેમની ઓળખ આપણને આ રીતે કરાવે છે; દુઃખે કરીને જાણી શકાય તેવા, કર્મથી રહિત અને મોક્ષ સ્વભાવી અજ્ઞાનીને તારનાર અને ત્રણે લોકના વિકાસના હેતુરૂપ જ્ઞાનને સ્કુરાવનાર. સંબોધનોનો વિચાર કરીએ ત્યારે પ્રભુનાં બાહ્ય સામર્થ્ય અને સિદ્ધિનો આપણને લક્ષ થાય છે; ત્યારે પરિચય રૂપ વચનથી તેમનાં આંતર-સામર્થ્ય અને કાર્યની સમજણ પ્રાપ્ત થાય છે. આ રીતે જોતાં આ કડીને વિશેષ પ્રકારે મહત્ત્વ આપવું યોગ્ય છે.

આ સ્તોત્રની ત્રીશમી કડી સુધી પ્રભુનાં ગુણો, પ્રભુનું કાર્ય, તેમના અતિશયોનું વર્ણન આચાર્યજી કરે છે. અહીં સુધી પ્રભુનાં સાતા વેદનીય, શક્તિ વગેરેનો આપણને પરિચય કરાવ્યા પછી આચાર્યજીની વાણી એકત્રીશમી કડીથી નવો વળાંક લે છે. તેમાં પ્રભુ જ્યારે છદ્મસ્થ અવસ્થામાં જ્ઞાન પ્રગટાવવા માટે વિચરતા હતા તે વખતના કઠીન પ્રસંગોનું વર્ણન

જેવા મળે છે. ૩૦મી કડી સુધી જેમની સાથે શુભ સંબંધ છે, જેઓ તેમના ચરણમાં વસે છે તેમના વિશે આપણને જાણવા મળ્યું. એકત્રીશમી કડીથી જેઓ તેમના વિરુદ્ધ છે, તેમની સાથે 'અશુભ સંબંધમાં રહ્યા છે એવા વિરોધપક્ષનું' દર્શન અને દશા જેવા મળે છે. ૩૦.

પ્રાગ્ભારસંભૂતનભાંસિ રજાંસિ રોષાત્
ઉત્થાપિતાનિ કમઠેન શઠેન યાનિ ।

છાયાઽપિ તૈસ્તવ ન નાથ ! હતા હતાશો

ગ્રસ્તસ્ત્વમીભિરયમેવ પરં દુરાત્મા ॥ ૩૧

આકાશ આચ્છાદિત કરે એવી અતિશય ધૂળ જે,
શઠ કમઠ દૈત્ય ક્રોધથી ઉડાડી સ્વામી આપને;
છાયા પરંતુ નાથ ! તેથી આપની ઢંકાઈ નથી,
ઉલટો છવાયો દુષ્ટ પોતે કૃત્ય પોતાનાં થકી. ૩૧

શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુના જીવે, તીર્થપદ પ્રવર્તાવ્યું તે પહેલાનાં છ ભવે, તે ભવના ભાઈ સાથે વેરસંબંધ બાંધ્યો હતો. આ સંબંધ બંધાઈ ગયા પછી પાર્શ્વનાથ પ્રભુનો જીવ મોક્ષમાર્ગમાં આવી વિકાસ કરવા લાગ્યો, અને તેમણે વેર છોડી દીધું. પરંતુ તેના ભાઈનો જીવ આ માર્ગનો અરુચિવાન હતો. તેથી તેને તો એ વેર શલ્યની પેઠે ખૂંચતું હતું. તે તો આ વેરભાવનો બદલો લેવા ખૂબ તલસતો હતો. આથી તે પછીનાં પ્રત્યેક ભવે તે ભાઈનો જીવ પાર્શ્વનાથ પ્રભુના જીવને ઘોર ઉપસર્ગ કરી, દેહુત્યાગની અવસ્થા સુધી લઈ જતો હતો અને

પાર્શ્વનાથ પ્રભુનો જીવ ક્ષમાભાવ ધારણ કરી વેર મિટાવવા પ્રયત્ની રહેતો હતો. આ પ્રમાણે પાંચ ભવ સુધી ગાદ્યું. પ્રભુના જીવે સમભાવ ધારી નિર્વેરવૃત્તિ ધારણ કરી. પણ ભાઈના જીવને એથી વેર શમન થવાને બદલે વેર વિશેષ ને વિશેષ ઉદ્દીપ્ત થતું ગયું. આથી આ વેર પાર્શ્વનાથ પ્રભુના અંતિમ ભવ સુધી રહ્યું. પાર્શ્વનાથ પ્રભુના અંતિમ ભવે તેના પૂર્વના ભાઈનો જીવ “દૈત્ય” રૂપે કમઠ નામથી રહેતો હતો. આથી એ યોનિ અનુસાર બીજાને ઉપસર્ગ કરવાની શક્તિઓ તેનામાં વિશેષતાએ પ્રગટી હતી. શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુ દીક્ષા લીધા પછી મોક્ષપ્રાપ્તિ માટે આરાધન કરતા હતા, ત્યારે પૂર્વ વૈરના ઉદયને કારણે દૈત્ય બનેલા કમઠે પ્રભુને ઘણા ઉપસર્ગ કર્યા હતા, અને તેમને હેરાન કરવાનો કોઈ ઉપાય બાકી રહેવા દીધો ન હતો. આ ઉપસર્ગો પ્રભુને હાનિકારક નીવડવાને બદલે દૈત્યને પોતાને જ હાનિરૂપ નીવડ્યા હતા. દૈત્યે કરેલા ઉપસર્ગના પ્રસંગોના સંદર્ભમાં આ કડીઓ રચાઈ છે. આવા ઉપસર્ગના એક પ્રકારને વર્ણવતાં આચાર્યજી આ કડીમાં કહે છે કે, “હે નાથ ! કમઠ નામના શઠ દૈત્યે ક્રોધાયમાન થઈને આકાશને ઢાંકી દે એટલી બધી ધૂળ ઉડાડી, પણ તેથી કરીને આપની તો છાયા સરખી પણ ઢંકાઈ નહિ, ઉલટો નિરાશ થયેલો તે દુષ્ટ જ તેનાથી અસિત (મલિન) થયો હતો.”

શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુ દીક્ષિત થયા પછી પંચમજ્ઞાન પ્રગટાવવા માટે ભવ્ય પુરુષાર્થ કરતા હતા ત્યારે દૈત્ય કમઠને

પૂર્વના વેરનો ઉદય આવ્યો. અને સાધનારત બનેલા પ્રભુને શક્ય તેટલી રીતે હેરાન કરવાની કુમતિ તેને સૂઝી. પ્રભુ જે જગ્યાએ આરાધન કરતા હતા ત્યાં આવી, આખું આકાશ ભરાઈ જાય એટલી હદે પ્રભુ પર ધૂળ ઊડાડી; અને એ ધૂળના વંદોળમાં પ્રભુને દાબી-ગુંગળાવી દેવાનો પ્રયત્ન કર્યો. પણ પ્રભુ તો આવો ઉપસર્ગ થવા છતાં પોતાના ધ્યાનમાંથી જરાય ચ્યુત થયા નહિ. બલ્કે ક્ષમાભાવ રાખી વિશેષ મમતા કેળવી. આમ ધ્યાનમગ્ન બની ક્ષમાભાવ કેળવવાથી પ્રભુએ બાંધેલા વેરસંબંધનો અંત આવ્યો એટલે કમઠે ઊડાડેલી ધૂળ પ્રભુને અશાંતિ કરવા સમર્થ ન થઈ, વિખેરાઈ ગઈ, ખંખેરાઈ ગઈ. જેથી પ્રભુ ભયરહિત બની વિશેષ સાધનારત બન્યા. આથી તેમાંથી નવા અંકુરો ફૂટી નવીન બંધ ન પડ્યા, એટલું જ નહિ પણ પૂર્વની બળવાન નિર્જરા થઈ, એટલે કે પ્રભુને પોતાને ધૂળના ઉપસર્ગથી કોઈ નુકશાન થયું નહિ.

બીજી બાજુ કમઠે પોતાની અસફળતાને કારણે પ્રભુને વધારે હેરાન કરવા માટે વિશેષ ઉગ્ર ભાવ કરવા માંડ્યા. અને ભાવની ઉગ્રતાના પ્રમાણમાં તે ધૂળ ફેંકતો હતો. આ અતિ તીવ્રતાથી નંખાયેલી ધૂળ પ્રભુને છાઈ દેવામાં સમર્થ તો ન થઈ, પણ તેની અશુભ અસર તેના ફેંકનાર કમઠ દૈત્ય પર પડી. વિશુદ્ધ થતા જતા આત્માની અશાંતના કરતા કૃત્યને લીધે તે ધૂળ કમઠને જળરો કર્મબંધ કરવામાં નિમિત્તરૂપ થઈ. દૂંકા ભાવિમાં જે તીર્થંકરપદ શોભાવવાના છે, તે આત્માને અતિ દુઃખ પહોંચાડવામાં કમઠને કષાયભાવને કારણે અતિ

આનંદ આવતો હતો, જે ભાવના પરિણામમાં અનંતાનુબંધી કર્મબંધન થાય. આમ કમઠ દૈત્ય પ્રભુને ધૂળથી આવરી દેવા જેમ જેમ વિશેષ વિશેષ પ્રયત્ન કરતો ગયો તેમ તેમ તેના અનૂતાનુબંધી કર્મો વધારે ને વધારે ગાઢાં થતાં ગયા. એટલે કે પ્રભુને આવરવા જતા તે પોતે જ અનંત કર્મના પાશમાં અવરાઈ ગયો, પ્રભુની અશાતના કરવા માટે જે કર્મનો જથ્થો તેણે એકઠો કર્યો, તે બધાં જ કર્મો તેને ભાવિમાં ખૂબ જ દુઃખરૂપ નીવડશે. એને અનેક કષ્ટોનો સામનો કરવો પડશે, અને અનેક વખત નરકની યાતના વેઠવી પડશે. આ અપેક્ષાએ આચાર્યજી પાછળની જે પંક્તિઓમાં જણાવે છે કે જે કાર્ય કમઠે પ્રભુને દુઃખ આપવા ક્યું હતું, તે કાર્ય દીર્ઘદષ્ટિથી વિચારતાં તેને પોતાને જ દુઃખકારી થઈ પડ્યું તે યોગ્ય છે. સમભાવથી ઉપસર્ગ સહન કરવાથી પ્રભુએ બાંધેલાં અશુભ કર્મોનો અંત આવ્યો, પણ તે ઉપસર્ગના કરનાર કમઠને માટે તો અશુભની પરંપરા જ સર્જાઈ ગઈ. ‘ઉલટો છવાયો દુષ્ટ પોતે કૃત્ય પોતાના થકી’ એ પંક્તિ આ સંદર્ભમાં અત્યંત યોગ્ય લાગે છે. (૩૧)

યદગર્જદ્વિજિત ઘનૌઘમદન્ન મીમં
 ભ્રશ્યત્તિન્મુસલ માંસલ ઘોરધારમ્ ।
 દૈત્યેન મુક્તમથ દુસ્તરવારિ દધ્ને
 તેનૈવ તસ્ય જિન ! દુસ્તરવારિકૃત્યમ્ ॥ ૩૨

વીજળી સહિત ઘનઘોર મુશળધારથી વળી વર્ષતો;
 વર્ષાદ દુસ્તર કમઠ દૈત્યે, છોડિયો પ્રભુ ગાજતો;

તેણે અહો જિનરાજ ઊલટું રૂપ ત્યાં સહેજે ધર્યું,
તીક્ષ્ણ ખૂરી તરવાર કેરું કામ તે સાચું કર્યું. ૩૨

ધૂળનો વંટોળ ઉડાડી તેમાં પ્રભુને ઢખૂરી દેવાનો પ્રયત્ન
કમઠ દેત્યે કર્યો, પણ તેમાં તે નિષ્ફળ નીવડ્યો. આથી એનાથી
વિશેષ ઉગ્ર ઉપાય કરવા તે પ્રવૃત્ત થયો. ધૂળ પછી વરસાદ
વરસાવી તેમાં પ્રભુને ડૂબાડી દેવાનો પ્રયત્ન કમઠે કર્યો. આ
ઉપસર્ગનું વર્ણન કરતાં આચાર્યજીએ આ કડીમાં કહ્યું છે કે,
“ હે જિનરાજ ! વળી એ જ કમઠાસુરે અત્યંત ગર્જના કર-
નારા અને વીજળીઓના ચમકારાયુક્ત એવા ધનધોર વરસાદથી
તમારા ઉપર દુસ્તર વારિ વરસાવ્યું. પણ કેવું આશ્ચર્ય કે
તે જ પાણીએ તેના જ સામું દુસ્તર વારિકૃત્ય (ભૂંડી તલ-
વારનું કાર્ય) કર્યું, અર્થાત્ તેને જ કર્મબંધનરૂપ-દુઃખરૂપ
અથવા મૃત્યુરૂપ થઈ પડ્યું. ” આમ પ્રભુને સાધનામાં વિશ્લેષ
કરવાના હેતુથી કરેલું કાર્ય કમઠને પોતાને જ વિશ્લેષરૂપ થઈ પડ્યું.

કમઠ દેત્યે જ્યારે શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુ ઉપર ધૂળનો વંટોળ
વરસાવ્યો ત્યારે તેમાં અવાજ કે ભયાનકતા નહોતા. એ અવાજ
અને ભયાનકતા એ બેઉનો ઉમેરો કરી કમઠે વરસાદનો ઉપ-
સર્ગ કર્યો. આકાશમાં વાદળાંનો ગડગડાટ, વીજળીના ચમકારા
તથા કડાકા ભડાકાને લીધે આળું વાતાવરણ ક્ષુબ્ધ બની જાય.
આ ક્ષુબ્ધતાની વચ્ચે મુશળધાર વરસાદ કમઠે વરસાવ્યો. એક
સાથે અસંખ્ય ધારાએ વરસાદ સતત પડવાને કારણે, ભગવાન
જ્યાં ધ્યાનમાં મગ્ન બનીને બેઠા હતા ત્યાં પાણી જમા થવા

લાગ્યું. અને ધીમે ધીમે પાણીની સપાટી વધવા લાગી. પ્રભુના આસનની સપાટી સુધી પાણી આવવા છતાં પણ પ્રભુ પોતાના ધ્યાનથી જરાય ચલિત થયા નહિ, બલકે વિશેષ ધ્યાનમગ્ન બન્યા. આમ પાણીની સપાટી ક્રમે ક્રમે વધતાં વધતાં પ્રભુના કંઠ જેટલે ઊંચે આવી ગઈ, કે જ્યારે કમઠને લાગ્યું કે હવે થોડી ક્ષણોમાં જ પ્રભુને પૂરેપૂરા પાણીમાં ડૂબાડી પોતાની દુષ્ટ ઈચ્છા પુરી કરી શકાશે, પરંતુ તે ક્ષણો આવે તે પહેલાં જ પ્રભુના પૂર્વના શુભ ઋણાનુબંધી ધરણેન્દ્ર દેવનું આસન કંપાય-માન થયું. ધરણેન્દ્રે તેનું કારણ જાણવા ઉપયોગ મૂક્યો તો અવધિજ્ઞાનથી તેમને પ્રભુના દેહને પડતું કષ્ટ જણાયું. તત્કાલ ધરણેન્દ્ર પૃથ્વી પર આવ્યા અને પોતાના પૂર્વભવના ઉપકારી પ્રભુ ઉપર, સર્પ સ્વરૂપે સાત ફેણા પ્રગટાવી પ્રભુના મસ્તકને છાયા કરી તથા પૂંછડીથી આસન બનાવી, પ્રભુને તેના પર લઈ, પાણીની સપાટી જેટલે ઊંચે લાવી, તેમનું રક્ષણ કરવા લાગ્યા. જેમ જેમ વરસાદનું જોર વધતું ગયું, અને પાણીની સપાટી વધતી ગઈ તેમ તેમ ધરણેન્દ્ર પ્રભુને ઊંચા ને ઊંચા કરતા ગયા, અને માથે ફેણની છત્રી રાખી રક્ષણ કરતા રહ્યા. આ સમયે પ્રભુ તો પોતાના ધ્યાનમાં મગ્ન જ હતા, ઉપસર્ગ કરનાર કમઠ પ્રતિ લેશ પણ દ્વેષ નહોતો તથા રક્ષણ કરનાર ધરણેન્દ્ર પ્રતિ લેશ પણ રાગ નહોતો, તેઓ તો સમભાવે આત્મામાં સ્થિરજ રહ્યા હતા. લેશ પણ ધ્યાનથી ચ્યુત થયા નહોતા. આ અવસ્થા માટે શ્રીમદ્ રાજચંદ્રે એક પત્રમાં લખ્યું છે કે, “નાગની છત્રછાયા વેળાના પાર્શ્વનાથ ઓર જ હતા.”

આ પ્રસંગ અને તેમનો સમભાવ માનસચક્ષુ સમક્ષ ચિત્રિત કરીએ છીએ ત્યારે આ વચનનું રહસ્ય સમજાઈ શકે તેમ છે.

ધૃરણેન્દ્રના રક્ષણને કારણે તથા પ્રભુના અત્યુચ્ચ પુરુષાર્થને કારણે, પ્રભુને ખરાબર હેરાન કરવાની કમઠાસુરની ભાવના લેશ પણ ખર આવી નહિ. તેનો બીજો કૂર ઉપસર્ગ પણ નિષ્ફળ ગયો. અંતે થાકીને તેણે વરસાદ ઓકવાનું કાર્ય બંધ કર્યું. અને પાણી ઉતર્યા પછી જ ધૃરણેન્દ્ર સ્વસ્થાને ગયા. પ્રભુને વિશ્લેષ કરવાના હેતુથી થયેલો ઉપસર્ગ નિષ્ફળ ગયો, પણ એ જ ઉપસર્ગે કમઠની બાળતમાં જુદું જ પરિણામ બતાવ્યું. તે ઉપસર્ગ પ્રભુને બદલે કમઠને જ અનર્થરૂપ નીવડ્યો. તે બીજી બે પંક્તિઓ બતાવે છે :

“ તેણે અહો ! જિનરાજ ઊલટું રૂપ ત્યાં સહેજે ધર્યું,
તીક્ષ્ણ ખૂરી તલવાર કેરું કામ તે સાચું કર્યું. ”

પ્રભુ ઉપર વેર લેવા માટે ભયંકર કષાયભાવનો આશ્રય કરનાર કમઠ અનંતાનુબંધી કર્મના પંજમાં ખરાબર સપડાયો. જેમ જેમ તે પ્રભુને પરેશાન કરવાના ભાવ તીવ્ર ને તીવ્ર કરતો ગયો, તથા તે માટેની પ્રવૃત્તિ કરતો ગયો, તેમ તેમ તેને મોહનીય કર્મની પ્રબળતા વધતી ગઈ, અને અનંતાનુબંધી ચોકડીના થર પણ વધતા ગયા. વળી પ્રભુને દ્રવ્યથી પરેશાની કરી હોવાથી કમઠની ભાવિ નરક ગતિ પણ નિશ્ચિત બની, અને અકલ્પ્ય દુઃખ ભોગવવાનું ભાવિ, આ ઉપસર્ગના પરિણામે તેના માટે નિર્મિત થઈ ચૂક્યું. આ રીતે બેતાં

સમજાય છે કે જે કાર્ય કમઠે પ્રભુને દુઃખ આપવા માટે કયું હતું, તે જ કાર્ય તેને પોતાને જ ભાવિમાં દુઃખ આપનાર નીવડ્યું. વળી પ્રભુને પાણીના સાધનથી સતાવવાનો પુરુષાર્થ તેણે કર્યો હતો, એટલે એને ભાવિમાં એવા યોગો સંપિડે કે તેને પાણી થકી જ હિરાન થવું પડે. ભાવિની નરક ગતિમાં તરસ લાગે ત્યારે છરપલાની ધાર જેવું તીક્ષ્ણ પાણી તેને પીવું પડે, જે તલવાર જેવું કામ કરે, પાણી ગળા નીચે ઉતરતાં જ અંગછેદન કરતું જાય અને તેની અસહ્ય પીડા આ જીવે ભોગવવી પડે. આ ઉપસર્ગે કમઠ માટે તીક્ષ્ણ ખૂરી તલવારનું કાર્ય કયું એવું કથન આચાર્યજી કરે છે, તે યોગ્ય છે. તલવાર સામાન્ય અંગને છેદે તો પણ જીવને અત્યંત દુઃખરૂપ થાય છે. અને જો તે અમુક વિશિષ્ટ અંગ ઉપર વાગી હોય તો, તે દેહ અને આત્માને છૂટા કરીને રહે એવી ખૂરી બની રહે છે. સામાન્ય તલવારની ખાખતમાં આવું બને છે, તો પછી જે તલવાર તીક્ષ્ણ ધારવાળી અને ખૂરી હોય, તેની ખાખતમાં એથી ઘણું વિશેષ બને એમાં આશ્ચર્ય શું હોઈ શકે? તીક્ષ્ણ તલવાર એટલે અત્યંત ધારવાળી, અડતાં જ અંગછેદન થઈ જાય તેવી ધારવાળી, અને ખૂરી એટલે ઝેર-પાયેલી, આવી તલવાર જેના શરીરને અડે તેના શરીરમાં તાત્કાલિક ઝેર પ્રસરે અને અત્યંત વેદના સાથે એને દેહનો ત્યાગ કરવાનો વખત આવે એ સહજ છે. કમઠે કરેલા વર-સાદના ઉપસર્ગે કમઠ માટે તીક્ષ્ણ ખૂરી તલવારનું કાર્ય કયું તે સમજવા યોગ્ય છે.

અશુભ કૃત્ય પોતે જ તલવાર જેવું છે. જે કંઈ અશુભ કરવામાં આવે કે ઇચ્છવામાં આવે, તેનું પરિણામ દુઃખમાં જ આવે છે. કોઈનું અશુભ ચિંતવવામાં આવે તો, જેના વિશે ચિંતવન કરવામાં આવ્યું હોય તે જીવનો અશુભનો યોગ અને ઉદય હોય તો જ તેનું અશુભ થાય છે; પણ તેના થકી ચિંતવનારનું તો અશુભ થાય જ છે. અને તેનાથી ઉલટું જો કોઈને માટે શુભ ચિંતવવામાં આવે તો, જેના વિશે ચિંતવન કરવામાં આવ્યું હોય, તે જીવનો જો શુભનો યોગ અને ઉદય હોય તો જ તેનું શુભ થાય; પણ તે થકી ચિંતવનારનું તો શુભ થાય જ છે; આવો કર્મસિદ્ધાંત છે. તેમાં પણ કોઈ શુદ્ધ થવા મથતા, સાચે માર્ગે આગળ વધતા જીવ માટે શુભ કે અશુભ ચિંતવવામાં આવે તો તે અત્યંત મોટા ફળને આપે છે. જો એવા જીવ માટે અશુભ ચિંતવે તો તે ચિંતવન તીક્ષ્ણ તલવારનું કાર્ય કરે છે, ચિંતવનાર માટે તે તીવ્ર પીડારૂપે ભોગવવાનું આવે છે. અને તેમાં ય જો ચિંતવીને ન અટકતાં, તે અશુભ ચિંતવન કાર્યમાં પરિણમે, દ્રવ્યથી પીડા આપવાની પ્રવૃત્તિમાં પરિણમે તો તે કાર્યનું પરિણામ તીક્ષ્ણ ખૂરી તલવારના ઘા જેવું નીવડે છે. કમઠ દૈત્યે કેવળજ્ઞાન લેવા મથતા પાર્શ્વનાથ પ્રભુના આત્માને વરસાદ, વીજળી, ગડગડાટ આદિથી પીડા આપવા ઉદ્યમ કર્યો. તો તેનું પરિણામ તીક્ષ્ણ ખૂરી તલવારના ઘા જેવું આવે તે સહજ છે. આ કૃત્યનું પરિણામ, ઉત્કૃષ્ઠ આયુષ્યે સાતમી નરકના અવર્ણનીય દુઃખો ભોગવવાથી પૂરું ભોગવાતું નથી. આ કૃત્યથી થતો કર્મબંધ એટલો

ભયંકર અને એટલો મોટો છે કે સંજી પંચેન્દ્રિયને ભોગવવા પડતાં કોઈ પણ દુઃખમાં તે ભોગવટો પૂર્ણ થતો નથી. એ ભોગવવા માટે તો તેને અનંતકાળ સુધી સંજી પંચેન્દ્રિયપણું ત્યાગી અસંજીપણું પરિભ્રમણ કરવું પડે છે અને અનંત પ્રકારનાં અનંત દુઃખો ભોગવવાં પડે છે. તીવ્ર કષાયને વશ બની ઉપસર્ગ કરવા પ્રેરતો જીવ, પોતાને ભાવિમાં શું શું ભોગવવું પડશે તે વિચારતો નથી, અને આવેશને વશ થઈ અત્યંત હીન કૃત્યો તે કરે છે, જેના પરિણામે તે અનંતકાળ અસંજીપણું વીતાવે છે. આમ આત્માના મૂળ સ્વભાવ શાંતિને બદલે અશાંતિમાં અનંતકાળ વ્યતીત કરે છે. આવું જ ધૂંધળું કમઠનું ભાવિ છે. તેણે પ્રભુ પ્રતિ આવેશને વશ થઈ જે જે ઉપસર્ગો કર્યા, તેના પરિણામે તેને અનેક વખતની નરકગતિનાં દુઃખો ઉપરાંત, અનંતકાળના અસંજીપણાના દુઃખો વચ્ચે કાઢવો પડશે. તેના આવા ભાવિનું સૂચન આપણને આ કડીમાં મળી રહે છે. અને એનું દુઃખદાયક ભાવિ આપણામાં તે જીવ માટે કરુણા પ્રગટાવે છે. વળી, જે કોઈ જીવ આવા દારુણ દુઃખોથી છૂટવા ઈચ્છતો હોય તેણે, આ પ્રકારના તીવ્ર કષાયોને કદી, કોઈ પણ સંભોગોમાં વશ ન થવું એવી શુભ ચેતવાણી પણ આ કડીમાંથી મળી રહે છે.

કમઠનો જીવ આટલા ઉપસર્ગ કરીને અટકી જતો નથી, તે તો પોતાની નિષ્ફળતાથી વિશેષ કુદ્ધ થઈ, વધુ આકરા ઉપસર્ગ કરવા પ્રતિ વળે છે, અને વિશેષ કર્મબંધના ક્ષંદામાં

ફસાય છે તે આપણને આચાર્યજી તેત્રીસમી કડીમાં જણાવે છે. (૩૨)

ધ્રુવસ્તોર્ધ્વ કૈશવિકૃતાકૃતિ મર્ત્યમુંડ
પ્રાલંબમૃદ્ધ્યદવક્ત્ર વિનિર્યદગ્નિઃ ।
પ્રંતબ્રજઃ પ્રતિ ભવંતમપીરિતો યઃ
સોઽસ્યાભવત્પ્રતિભવં ભવદુઃખહેતુઃ ॥ ૩૩

વિકાળ ઊંચા કેશ લટકે, માળ શબના શિરની,
ભયકારી અગ્નિ મુખ વિષેથી નીકળે જેના વળી;
એવો સમૂહ પિશાચનો જે આપ પ્રત્યે પ્રેરિયો,
હું દેવ ! પ્રતિભવ દુઃખકારી તેહને તે તો થયો. ૩૩

ગાજવીજ સાથેના વરસાદથી પણ પોતાનું કાર્ય સરતું નથી એ જોતાં કમઠનો ક્રોધાગ્નિ વિશેષ પ્રદીપ્ત થયો. અને તેના પરિણામે વિશેષ ભયંકર કૃત્ય કરવા તે તત્પર બન્યો. તેનું વર્ણન આચાર્યજી આ પ્રમાણે કરે છે, “ હું દેવ ! જેના માથા ઉપર ઊંચા વાળ લટકી રહ્યા છે, જેણે મરી ગયેલા માણસોના માથાની ખોપરીઓની લાંબી માળાઓ પહેરેલી છે, તેમજ જેનાં મોંમાંથી ભયાનક અગ્નિ નીકળી રહ્યો છે એવા ભૂતોનો જે સમૂહ આપના પ્રત્યે તે કમઠ દૈત્યે મોકલ્યો હતો, તે તેને જ ભવપરંપરાએ દુઃખનું કારણ થઈ પડ્યો. ”

કમઠે અનુભવ્યું કે વરસાદ, ગાજવીજ અને વીજળી વગેરે પણ પ્રભુને ધ્યાનથી ચ્યુત કરવા લેશ પણ સમર્થ થતા નથી ત્યારે તે એથી પણ ભયંકર ઉપસર્ગ કરવા તત્પર બન્યો,

કારણ કે તેને પ્રભુને ચળાવવાની જાદુ ચડી હતી. કમઠે નવા ઉપાય તરીકે પોતાના તાબામાં રહેલા પિશાચના સમૂહને જ પ્રભુને હેરાન કરવા મોકલ્યા. અત્યાર સુધી પ્રભુને હેરાન કરવા માટે તે નિર્જીવ સાધન અથવા એકેન્દ્રિયનો આશ્રય લેતો હતો, પણ પોતાનું જળ વધારવા હવે તેણે ભુવનપતિ ગતિના તથા અંશુલ કૃત્યોમાં જ રાચનારા સંજી પંચેન્દ્રિય એવા પિશાચોનો આશ્રય લીધો. શુભ કે અશુભ ફળ આપવાની શક્તિ એકેન્દ્રિય કરતાં સંજી પંચેન્દ્રિયમાં અનેકગણી હોય છે, કારણ કે પોતાના વીર્યના ઉઘાડને કારણે જ તેઓ સંજી પંચેન્દ્રિય-પણું પામે છે. તેમાંય ભુવનપતિ તરીકે ઓળખાતી દેવગતિમાં રહેલા પિશાચો બીજાને પરેશાન કરવામાં, દુઃખ આપવામાં જ આનંદ માનનારા હોય છે. તેમ વર્તવામાં જ તેમને શાંતિ લાગતી હોય છે. આ પિશાચો દેખાવમાં ખૂબ જ બિહામણા તથા ભયાનક હોય છે. સામાન્ય જીવ તો તેની ભયાનકતાના દર્શન કરતાં જ ભયના માર્યા દેહ ત્યાગી જાય.

પિશાચ ખૂબ જ ડરામણા લાગે. તેના માથા ઉપર ઊંચા ઊંચા, ગરજટ વાળ લટકતાં હોય છે. તેમના ગળામાં મૃત મનુષ્યોની ખોપરીમાંથી બનાવેલી લાંબી માળા લટકતી હોય છે, મોઢામાંથી લાવારસની જેમ અગ્નિ વરસતો હોય છે. તીક્ષ્ણ ધારવાળા દાંત બહાર દેખાતા હોય છે. આવા અનેક પિશાચના સમૂહને પ્રભુને ડરાવવા તથા દુઃખ આપવા કમઠે રવાના કર્યાં. આવા એક પ્રેત કે પિશાચના દર્શન માત્રથી જીવ ભય પામી, તેની સામેથી નાસી છૂટવા ઇચ્છે તો જ્યાં આવા પિશાચોનો

આખો સમૂહ સામે ઈરાદાપૂર્વક આવી પડ્યો હોય ત્યારની તો વાત જ શી કરવી ? અગ્નિ ઓકતા પ્રેતોનો સમૂહ સામે આવે ત્યારે તેના દેખાવની ભયંકરતા બાબુએ રાખીએ તો પણ તે અગ્નિનો કેટલો તાપ સહન કરવો પડે ? પોતે ભરખેલા મનુષ્યોની ખોપરીની માળા પહેરી આ પ્રેતો આવે ત્યારે તેની સામી દષ્ટિ કરનાર મનુષ્યની કેવી દશા થાય ! અને આ બિહામણા-પણામાં વિકૃત મુખ તથા વાળની ભયંકરતા સહાય કરતા હોય ! તેમના દ્વારા થતા ઉપસર્ગની ઉત્કૃષ્ટતાની તો માત્ર કલ્પના જ કરવાની રહે છે, તેની તીવ્રતા સમજવા માટે. આમ છતાં આ ઉપસર્ગથી પ્રભુ પાર ઊતર્યા હતા, તેઓ તે ઉપસર્ગને કારણે જરાય ભયભીત થયા નહોતા અને ધ્યાનથી લેશ પણ ચલિત થયા નહોતા. પ્રેતોનો સમૂહ વિવિધ રીતે પ્રભુને હેરાન કરતો હોવા છતાં તેમની વૃત્તિ જરાય ડગી નહોતી, અને નહોતા આત્મા જરાય કષાયભાવ. વળી થતા ઉપસર્ગનો પ્રતિકાર કરવાની શક્તિ પ્રભુને પ્રાપ્ત થઈ હોવા છતાં, પ્રતિકાર કરવાનો ભાવ સુદ્ધાં પણ તેમણે નહોતો કર્યો. તેઓ તો સર્વથી પર બની વિશુદ્ધ આત્મા કરવાના પુરુષાર્થમાં જ રત રહ્યા હતા. આથી ઉપસર્ગની અસર ન થતી જોતાં હારેલો, થાકેલો પ્રેતોનો સમૂહ પાછો સ્વસ્થાને ચાલી ગયો અને પ્રભુને આત્માની ઉજ્જવળતા બક્ષતો ગયો. આ પ્રેતોનો સમૂહ તત્ત્વની દષ્ટિએ જોતાં કમઠને અતી તીવ્ર બંધનનું કારણ બન્યો. રૌદ્ર પરિણામથી ભરેલા કમઠના આત્માને અનંતાનુબંધી કર્મોનો ખડકલો થઈ ગયો. અને અનંતકાળનું પરિબ્રમણ તેના માટે નિશ્ચિત થઈ

ગયું. આ અપેક્ષાથી વિચારતાં આચાર્યજી કહે છે કે તે યોગ્ય લાગે છે કે, “હે દેવ ! પ્રતિભવ દુઃખકારી તેહને તે તો થયો.” પ્રભુના આત્માને એક ભવમાં અત્યંત દુઃખ આપણા માટે અતિ રૌદ્ર પરિણામ કરવાથી કમઠ પોતાના અનંત ભવ હારી ગયો. તેનાં સુખ અને શાંતિ છીનવાઈ ગયા અને મહા દુઃખથી ભરેલા અનંત ભવનો ભોગવટો કરવો પડે એવું ભાવિ તેનું નિશ્ચિત બની ચૂક્યું.

કમઠના અતી તીવ્ર કષાયભાવ અને તેનાથી પરિણમતા ઉપસર્ગો પ્રભુને જરા પણ નુકશાન કરવા સમર્થ બન્યા ન હતા. સામાન્ય રીતે જે સંજોગોમાં જીવ કષાયવશ બની અનેક અપકૃત્યો કરવા પ્રેરાય તે સંજોગોમાં પણ પ્રભુ તો સ્થિર અને અડોલ જ રહ્યા હતા. આ પ્રસંગ પરથી આત્માની સ્વતંત્રતાને લગતો એક સુંદર સિદ્ધાંત આપણી સમજણમાં આવે છે. આપણી આબુખાબુના સંજોગો તથા આસપાસનું વાતાવરણ એ તો પૂર્વે બાંધેલાં કર્મ અનુસાર પ્રાપ્ત થાય છે. પણ પ્રાપ્ત થયેલા સંજોગોને કેવી રીતે સ્વીકારવા તથા તે માટે કેવા ભાવ રાખવા તે જીવની પોતાની સ્વતંત્રતાની વાત છે. સામો જીવ અનુકૂળ કે પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગ કરે તે વખતે નિમિત્તાધીન થઈ વર્તવું કે સ્થિર અને અડોલ રહેવું એ બાબતમાં જીવ સ્વતંત્ર રહી શકે છે. ધારે તો નિમિત્તાધીન થઈ વિશેષ કર્મોપાજ્ઞન કરે અને ધારે તો પોતાનું વીર્ય પ્રવર્તાવી સ્થિર અને અડોલ રહી, પૂર્વ કર્મની નિર્જરા કરે. કમઠે જ્યારે પ્રાણુઘાતક નીવડી શકે એવા ઉપસર્ગો કર્યા, ત્યારે શ્રી પાર્શ્વનાથ

પ્રભુમાં તેનો સફળ પ્રતિકાર કરવાની શક્તિ આવી ગઈ હતી, તેમ છતાં આવેલા સંજોગો તથા ઉદ્યોના નિમિત્તને વશ ન થતાં, પ્રભુએ પોતાને મળેલી આત્માની સ્વતંત્રતાનો ઉપયોગ કરી, પોતાનો સ્થિરભાવ જાળવી રાખ્યો. પરિણામે કર્મની બળવાન નિર્જરા થવાથી અલ્પ ગાળામાં પોતાના આત્માને પ્રભુએ વિશુદ્ધ કર્યો. જે મળેલી સ્વતંત્રતાનો તેમણે ઉપયોગ ન કર્યો હોત અને સંજોગોના દબાણ અનુસાર રાગદ્વેષને વશ થઈ કમઠનો પ્રતિકાર કર્યો હોત તો તેમ થઈ શકત. પણ તેમ કરવાથી અનેક નવાં કર્મબંધ પણ તેમને પડે થાત. જે બધાં કર્મો ભોગવવાં માટે એટલો લાંબો ગાળો તેમને સંસારમાં રહેવું પડ્યું હોત, કારણ કે એ તો અબાધિત નિયમ છે કે સર્વ કર્મો ભોગવી લીધાં જિવાય આત્મા મુક્ત થઈ શકતો નથી. આમ સંજોગો ગમે તે હોય, પણ તેમાંથી છૂટવું કે ન છૂટવું અર્થાત્ નવીન કર્મોનાં બંધ કરવાં કે ન કરવાં તે જીવની પોતાની સ્વતંત્રતા છે. અમુક સંજોગમાં આત્માએ અમુક જ રીતે વર્તવું એવો કોઈ નિયમ નથી. એક જીવ બીજા જીવ પ્રત્યે અમુક પ્રકારનું વર્તન કરે તો સામો જીવ તે વર્તન પ્રતિ રાગ કરી શકે અથવા તો દ્વેષ કરી શકે અથવા તો નિરાગી બની તટસ્થ રહી શકે. પ્રત્યેક જીવ પોતાની દશા તથા પ્રગટેલા વીર્યના પ્રમાણમાં તે વર્તન વિશે ભાવ કરે છે. શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુનું વીર્ય ઘણાં મોટા પ્રમાણમાં ખીલેલું હતું, તેથી જે સંજોગમાં સામાન્ય જીવ આર્તધ્યાનમાં કે રૌદ્રધ્યાનમાં આલ્યો જાય, તે સંજોગમાં પણ સ્વતંત્રતાનો

ઉપયોગ કરી તેમણે તટસ્થતા અને અડોલપણું જાળવી રાખ્યાં. આ જ પ્રમાણે જે કોઈ જીવ પોતાને મળેલી સ્વતંત્રતાનો ઉપયોગ આત્માનો સ્થિરભાવ જાળવી રાખવામાં કરે છે તે અલ્પકાળમાં શુદ્ધ બુદ્ધ અને મુક્ત થાય છે.

જીજ્ઞેષુ, જે મળેલી સ્વતંત્રતાનો દુરુપયોગ કરવામાં આવે તો, કમઠની જેમ અનંતાનુબંધી કર્મની જાળમાં ફસાઈ, અનંત પ્રકારનાં દુઃખને ભોગવતો ભોગવતો કાળ નિર્ગમન કરે, અને કાળે કરીને સ્વતંત્રતા ગુમાવી અસંજીપણાને પ્રાપ્ત થાય; જ્યાં તે સુખ કે શાંતિનું સ્વપ્ન પણ પામે નહિ. આથી આ બેમાંથી કઈ રીતે વર્તવું તે જીવે પોતે નક્કી કરવાનું છે. જે સત્ય માર્ગે ચાલે તો ત્વરાથી છૂટે, અવળા માર્ગે ચાલે તો કર્મપાશમાં બંધાય. જે પ્રકારનું પરિણામ જોઈતું હોય તે પરિણામે વર્તવું. કમઠ તથા પ્રભુ બંનેનું વર્તન તથા પરિણામ જતાવી આચાર્યજી મૌન થાય છે. કેમ વર્તવું તેવી સલાહ આપતા નથી, પણ પરિણામ પરથી જ જીવે પોતાની સ્વતંત્રતાનો ઉપયોગ કરી, પોતાનું વર્તન નક્કી કરવું, એવો બોધ અહીં સુધીની કડીઓમાંથી ફલિત થતો જોઈ શકાય છે.

પ્રથમની ત્રીસ કડીઓમાં જેઓ શુભ ભાવ કરે છે, પ્રભુના આશ્રયે તથા પ્રભુની આજ્ઞામાં રહે છે, પ્રભુ જે માર્ગે ચાલ્યા તે માર્ગે ચાલે છે તેના પરિણામ રૂપે કેવા કેવા શુભ સંજોગોની પ્રાપ્તિ થાય છે, કેવી કેવી સાતાનો ભોગવટો કરવાનો આવે છે, તથા તે કેવી રીતે મુક્તિને પામે છે તેનો આપણને

લક્ષ થાય છે. ત્યારે એકત્રીસથી તેત્રીસ સુધીની ત્રણ કડીઓમાં તેનાથી વિરુદ્ધ પણ તીવ્ર પરિણામે વર્તનારની કેવી ખૂરી દશા થાય છે, તે સ્પષ્ટપણે સમજાય છે. વળી શિવમાર્ગી રાજા તથા લોકો શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકર સમક્ષ તેમના વચનની સાબિતિ માગતા ઊભા હતા. અને સૂરિ જો પરચો પૂરો ન પાડે તો ભયંકર ઊપસર્ગ આવી પડે તેવા સંજોગો હતા. એવે વખતે અશુભ પ્રવૃત્તિથી પ્રવર્તતા જીવોના હાલ કેવા થાય છે તેનો ખ્યાલ અપાયો હોય, તેવો ગભિત ઉદ્દેશ પણ આ કડીઓમાં પ્રગટ થતો સમજી શકાય છે. જેના પરિણામે રાજા તથા પ્રજા અશુભ પ્રવૃત્તિ અને અશુભ ભાવો ત્યાગી શુભ પ્રતિ વળે. (૩૩)

આમ સારાસારનો ભેદ બતાવી તેમાં કોણ ધન્યતાને પાત્ર છે તે આચાર્યજી ચોત્રીશમી કડીમાં સ્પષ્ટ કરે છે.

ધન્યાસ્ત એવ ભુવનાધિપ ! તે ત્રિસંઘ્યમ્
આરાધયંતિ વિધિવદ્વિધુતાન્યકૃત્યાઃ ।
ભક્ત્યોલ્લસત્પુલક પદ્મલદેહદેશાઃ
પાદદ્વયં તવ વિભો ! ભુવિ જન્મભાજઃ ॥ ૩૪

હે ત્રણ ભુવનના નાથ ! જેઓ અન્ય કાર્યો છોડીને,
ત્રિકાળ વિધિવત પૂજતા તુજ ચરણને ચિત્ત જોડીને;
વળી ભક્તિના ઉલ્લાસથી રોમાંચવાળો દેહ છે,
આ પૃથ્વીમાં તે ભવ્ય જનને હે પ્રભુજી ! ધન્ય છે. ૩૪

પ્રભુના શરણમાં રહી શુભ પ્રવૃત્તિ કરનાર અને પ્રભુના આમાપડી અશુભ પ્રવૃત્તિ કરનારને શું શું ફળ મળે છે, તેનો

ચિતાર આપ્યા પછી, એ જાનેમાં પ્રભુને પૂજનાર વ્યક્તિ ધન્ય છે, એ બતાવતાં આચાર્યજી આ કડીમાં જણાવે છે કે, “હે ત્રિલોકનાથ! જે ભવ્યજનો આ પૃથ્વીને વિશે અન્ય તમામ કાર્યો છોડીને, ભક્તિના ઉદ્ધાસથી રોમાંચિત બની, ત્રણે કાળ આપનાં ચરણકમળનું યથાશાસ્ત્ર આરાધન કરે છે, તેમને ધન્ય છે.”

આચાર્યજીના અભિપ્રાય પ્રમાણે તે જીવો ધન્ય છે કે જે જીવો અન્ય સર્વ કાર્યો છોડીને, ભક્તિના ઉદ્ધાસથી રોમાંચિત બની, સદાય-નિરંતર શ્રી સર્વજ્ઞ પ્રભુનાં ચરણકમળની સેવા કરે છે. જે જીવ આવી રીતે સાચા ભાવથી પ્રભુને ભજે છે, તે જીવ ભવ્ય હોય છે. ભવ્ય એટલે અમુક કાળ પછી મુક્તિમાં-મોક્ષમાં જવાવાળો, અર્થાત્ જેના સંસારને અંત છે તે. અભવ્ય જીવને પ્રભુની સેવા-ભક્તિ કરવાના સાચા ભાવ થતા નથી, એ જે કંઈ થાય છે તે ઉપરછટ્ટા અથવા તો લોકોને બતાવવા પૂરતા. અથવા તો સંસારના સુખની ઇચ્છાથી જ ભક્તિ કરવાના ભાવ તેને જાગતા હોય છે, સંસાર અને સંસારના દુઃખોથી છૂટવાના ભાવ અભવીને સંભવી શકતા નથી, જેથી સાચી પ્રભુભક્તિ તેને જાગતી નથી. આથી આવો જીવ પ્રભુની સેવા-ભક્તિ કરે છે તો પણ તેને આત્માર્થે કશો લાભ થતો નથી. માત્ર પુણ્યોપાર્જન થવાને કારણે સંસારસુખની પ્રાપ્તિ તેને થાય છે. આમ અભવીને ક્યારેય પ્રભુભક્તિની ધન્યતા પ્રાપ્ત થતી નથી. એ ધન્યતા માત્ર ભવ્ય જીવને જ મળે છે કારણ કે ભક્તિના પરિણામ રૂપે તેને સંસારનાશ

હોય છે. આમ સાચી પ્રભુભક્તિ જગાવવા માટે ભવ્યપણું હોવું એ સૌથી અગત્યનો મુદ્દો છે, તે આચાર્યજી આપણને ચોથી પંક્તિમાં સ્પષ્ટપણે બતાવે છે. ભવ્ય જીવની ભક્તિ કેવા પ્રકારની હોવી જોઈએ તે તેમણે પહેલી ત્રણ પંક્તિઓમાં બતાવ્યું છે.

ભવ્ય જીવ ભક્તિ તો કરે છે; તે કોની ભક્તિ કરે છે ? તે ભક્તિ “ ત્રણ લોકના નાથની ” કરે છે. જેઓ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રયુક્ત થઈને અડોલ બન્યા છે, કેવળજ્ઞાન તથા કેવળદર્શનના સ્વામી બન્યા છે, અને જેમના જ્ઞાનમાં ત્રણે કાળ તથા ત્રણે લોકનું સમય સમયનું જ્ઞાન પ્રકાશિત થતું હોવાથી, જે કોઈ શરણમાં આવે તેને તારવાનું સામર્થ્ય પ્રગટ્યું છે એવા ત્રણ લોકના નાથસ્વરૂપ સર્વજ્ઞ પ્રભુની ભક્તિ ભવ્ય જીવ કરે ત્યારે તે ધન્ય થાય છે. આવા સર્વજ્ઞ પ્રભુ સિવાયના અન્ય કોઈ જીવની ભક્તિ કરવામાં આવે તો, એ જીવની અહીંથી પ્રાપ્ત થતી ધન્યતાની અપેક્ષાએ ન્યૂન ધન્યતા પ્રાપ્ત થાય છે. તેમ થવાનું કારણ સહેજે સમજી શકાય તેવું છે. જીવ જેને હૃદયપૂર્વક ભજે તેના જેવો તે થાય તે સિદ્ધાંત છે. જેની ભજના થતી હોય, તેની પાસે જેટલું હોય તેટલું જ તે ભજનારને આપી શકે છે, વિશેષ નહિ. આથી પરમાર્થે જે સર્વોત્કૃષ્ટ હોય તે જ સર્વોત્કૃષ્ટ સમૃદ્ધિ આપી શકે, અન્ય કોઈ તે સમાન સમૃદ્ધિ આપી શકે નહિ. આમ જેની પાસે સર્વજ્ઞપણું ન હોય તેને ભજવાથી સર્વજ્ઞપણું પ્રાપ્ત કરી શકાતું નથી. તેની ઉણપ તેના ભજનારમાં પણ અમુક અંશે

આવી જવાની અને વિચાર કરતાં જણાશે કે સર્વજ્ઞ તીર્થંકર પ્રભુ જેટલું સામર્થ્ય બીજા કોઈમાં પણ નથી, તેથી તેમને ભજનારને જેટલી ધન્યતા પ્રાપ્ત થાય છે, તેટલી ધન્યતા અન્ય કોઈને પણ પ્રાપ્ત થઈ શકતી નથી.

અહીં સુધીમાં આપણે જોયું કે ભવ્ય જીવ સર્વજ્ઞ પ્રભુની ભક્તિ કરે છે, તો તે ધન્ય થાય છે. આ ભક્તિની રીત કેવી જોઈએ? આ પણ જાણવું જરૂરી છે. આ ભક્તિ ત્રણે સંધ્યાના સમયે નિરંતર કરવા યોગ્ય છે. ત્રિસંધ્યમ્ એટલે દિવસના ત્રણ સમયે. વળી કોઈ દિવસ કરવી અને કોઈ દિવસ ન કરવી એમ પણ ચાલે નહિ, તેમાં નિયમિતપણું હોવું જરૂરી છે. એક પણ દિવસ અથવા તો એક પણ સમયની ચૂક વગર ભક્તિ કરવામાં આવે તો સાચી ધન્યતા અનુભવાય છે. સાથે સાથે એ પણ જોવું જરૂરી છે કે ભક્તિ કરતી વખતે બીજું કાર્ય સાથે કરતાં જવાની વૃત્તિ ન હોય. વળી એ બધું જે પ્રમાણે શાસ્ત્રમાં બતાવ્યું હોય તે પ્રમાણે વિધિ-સર કરવું જોઈએ. આ બધું અત્યાર સુધી સમજ્યા તે બધું થતું હોય, તેમ છતાં ઘણીવાર એવું જોવામાં આવે છે કે તે કરવામાં ચિત્ત જોડાયું ન હોય, અને તે અલિપ્ત રહી અન્ય જગ્યાએ જોડાઈ ગયું હોય. આ શક્યતા સામે લાલબત્તી ધરી આચાર્યજી સ્પષ્ટ કરે છે “ત્રિકાળ વિધિવત્ પૂજતા તુજ ચરણમાં ચિત્ત જોડીને.” અર્થાત્ તે બધી વિધિ ભાવપૂર્વક પ્રભુમાં એકાગ્ર બનીને કરવા યોગ્ય છે. કારણ કે જે કંઈ ફળ છે તે ભાવાનુ-સાર છે, યંત્રવત્ ક્રિયા કરવાથી સાચું ફળ પ્રાપ્ત થઈ શકતું

નથી. આથી આચાર્યજી સ્પષ્ટ કરે છે કે, ત્રણે સમયે, રોજ નિયમપૂર્વક યથાવિધે જે ભવ્ય જીવો પ્રભુની પૂજા કરે છે, તેઓ ધન્ય તો ત્યારે થાય છે કે જ્યારે એ પૂજા કરતી વખતે તેમનું ચિત્ત પ્રભુના ચરણમાં જોડાયેલું રહે છે. પ્રભુ પૂજા કરતી વખતે મનમાં અન્ય ભાવો કે વિચારોને સ્થાન ન હોય, પણ માત્ર પ્રભુના ગુણો અને આત્માની ઊન્નતિ વિશેની ભાવના જ રમમાણુ રહ્યા કરતી હોય. આમ બને ત્યારે જ પ્રભુની સાચી પૂજા થાય. તેમાં જ્યાં ઉણપ ત્યાં પૂજાની ઉણપ.

આ બધું કરે ત્યારે જીવ ધન્ય બને છે એમ આચાર્યજીએ કહ્યું. તો પ્રશ્ન એ ઉદ્ભવે છે કે અહીં “ધન્યતા” શબ્દ શું સૂચવે છે? જે જીવ પોતાના આરાધ્યદેવને સાચી ભક્તિથી પૂજે છે તે જીવ, પોતાના આરાધ્યદેવ સમાન ઋદ્ધિ અને સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે છે. અહીં આરાધ્યદેવ સર્વજ્ઞ પ્રભુ છે. એટલે તેમની આરાધના કરનાર તેમના સમાન બનવાનો છે તે નિશ્ચય છે. અને એના જેવા થવાનું અભયવચન પ્રાપ્ત થવું એ જ ધન્યતા છે. અર્થાત્ સર્વજ્ઞની સાચી ભક્તિ કરવાથી સર્વજ્ઞ સમાન થઈ શકવાનું છે એ જ ભક્તને વચન મળે છે, અને તેમાં જ તેની સાચી ધન્યતા રહેલી છે. અને એ ભાવિ સિદ્ધિના આધારે ભક્તને “ધન્ય ધન્ય” કહેવામાં આચાર્યજી ધન્યતા અનુભવે છે.

જો ભવ્ય જીવ, સર્વજ્ઞ પ્રભુના ચરણને, ત્રિસંધ્યાએ, શાસ્ત્રમાં જણાવેલી રીત પ્રમાણે, તેમનામાં જ ચિત્ત રાખીને

પૂજે તો, તે જીવ પર તાત્કાલિક અસર શી થાય ! તેણે યથાર્થ પૂજા કરી છે કે નહિ તેનું પારખું કેવી રીતે થાય ! એ આપણે ત્રીજી પંક્તિમાં જાણવા મળે છે.

“ વળી ભક્તિના ઉદ્ધાસથી રોમાંચવાળો દેહ છે. ”

ભવ્યાત્મા પ્રભુની સાથે તાદાત્મ્ય સાધી, એકરૂપ બની, અન્ય કાર્યોથી અલિપ્ત બની, પ્રભુના ચરણમાં લીન બને છે ત્યારે તે જીવના રોમેરોમમાં ભક્તિ પ્રસરી જાય છે અને તેના આત્માને સાચી પ્રસન્નતા પ્રાપ્ત થાય છે. આ પ્રસન્નતા એટલી મધુર હોય છે કે ભક્તના દેહના રોમેરોમ પ્રકુલિત થઈ રોમાંચ અનુભવે છે. વળી, એ મધુરતામાં લીન બની, પ્રભુનું સમીપપણું અનુભવી અસંખ્ય કર્મોનો નાશ કરે છે. પ્રભુની ભક્તિ કરતાં કરતાં એવી લીનતા ભક્તમાં પ્રગટે છે કે તેમાંથી પ્રાપ્ત થતી આત્માની પ્રસન્નતા દેહ સુધી પ્રસરી જાય છે. આ પ્રકારનો અનુભવ જે ભક્તને વારંવાર થાય તે ભક્તજનને આ અવનિમાં ધન્ય છે. આવો ઉદ્ધાસ પ્રાપ્ત કરવા માટે જીવે કયા કયા લક્ષણો કેળવવાં જોઈએ અને કેવી રીતે ભક્તિ કરવી જોઈએ તે આપણને આ કડીની પ્રથમની જે પંક્તિઓમાંથી જાણવા મળે છે. જે જીવો આ પ્રમાણે ઉદ્ધસિત દેહ અને ઉદ્ધસિત આત્માવાળા બની, પ્રભુમાં મગ્ન બનીને રહે છે તે જીવ ખરે જ ધન્ય છે.

આચાર્યજીએ રચેલી આ કડી, આ સ્તોત્રમાં યથાસ્થાને મૂકેલી જણાય છે. શરૂઆતમાં પ્રભુના ગુણગાન કરી, પ્રભુ પ્રતિનો પ્રેમભાવ શ્રોતામાં ઉત્પન્ન કર્યો. એ વિશેનું પરિપાકપણું

કર્તા પછી, મહા સમર્થ પ્રભુની અશાતના કરવાથી, પ્રભુને પરિતાપ ઉપજાવવાથી જીવના કેવા ખૂરા હાલ થાય છે તે વિશે ત્રણ કડીઓમાં વિશદતાથી સમજાવ્યું. અને આ બંને પરિસ્થિતિના પડછામાં સાચી ભક્તિ કઈ કહેવાય તે દર્શાવતું સુંદર ચિત્ર આ કડીમાં રજૂ કર્યું છે. આ જાણ્યા પછી, જીવ પોતામાં રહેલી ઉણપ ત્યાગી, સાચી પ્રવૃત્તિ કરવા તત્પર બને. બીજી રીતે વિચારીએ તો જણાય છે કે આચાર્યજી અન્ય-ધર્મીઓ વચ્ચે વસતા હતા, અને એ બધા જીવો પોતાના સંપર્કમાં આવ્યા પછી, સાચું તત્ત્વ પામે એવી ભાવના તેમના હૃદયમાં રમતી હોય તે સ્વાભાવિક છે. આવે વખતે, બનેલા ચમત્કારના અનુસંધાનમાં જો, સાચી ભક્તિ કઈ તેનું યથાર્થ ચિત્ર રજૂ કરવામાં આવે તો ઉપસ્થિત લોકોમાં સાચી ભાવના અને સાચી ભક્તિ જાગવાં શક્ય બને. વળી થતી પાર્શ્વનાથ પ્રભુની ભક્તિથી, સાચા ભક્તનાં અંગેઅંગ કેવા પુલકિત થાય છે તેનું લક્ષ પણ સ્તોત્ર ઉચ્ચારતા આચાર્યજીને જોતાં શ્રોતાઓને આવે; આ પ્રત્યક્ષ ઉદાહરણ તેમને ઘણું અસરકારક નીવડે. આમ વિવિધ દૃષ્ટિથી વિચારતાં આ કડી અનેક જીવોને માટે ખૂબ ઉપકારી જણાય છે. આમ છતાં એક વસ્તુ લક્ષમાં રાખવાની રહે છે. જ્યારે આચાર્યજી આ સ્તોત્ર બોલે છે ત્યારે આ બધી અપેક્ષાઓથી તેઓ વિચાર કરી રચના કરે છે એમ નથી. તેઓ તો ભક્તિમાં એટલા બધા લીન બની ગયા હોય છે કે પ્રભુની આજ્ઞામાં રહી સહજપણે રચના થતી જાય છે, અને તે અન્ય અપેક્ષાઓથી વિભૂષિત બની સાંગોપાંગ સુંદર

બનતી ગઈ છે. આમ અહીંથી ભક્તનું સાચું ચિત્ર મળવાની સાથે સાથે આચાર્યજીની ભક્તિ તથા દશાનો તાગ પણ આપણને મળી રહે છે. જો તેમના રોમેરોમમાં ભક્તિ પ્રસરીને, તેમને ઉદ્ધાસિત બનાવી ન રહી હોત તો પાર્શ્વનાથ પ્રભુની પ્રતિમા પ્રગટાવાનો ચમત્કાર બન્યો જ ન હોત. વળી જો તેઓ આત્માની ઉચ્ચ અવસ્થાએ વસ્યા ન હોત તો, આવા વિચિત્ર સંજોગોમાં ભક્તિમાં અત્યંત લીન બની શક્યા હોત નહિ. આમ અત્યાર પૂર્વની કડીઓને ભૂમિકા રૂપે અને આ કડીને તેના પરિપાક રૂપે જોવાથી એક સત્યમાર્ગીનું આજ્ઞાન સ્પષ્ટ થાય છે.

આ કડી સુધીમાં પ્રભુને સાચી રીતે ભજવાથી કેવા ઉત્તમ ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે તે અને ત્રણ કડીઓમાં પ્રભુની અશ્લાતના કરવાથી કેવા દુઃખકારી ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે તે આચાર્યજીએ જણાવ્યું છે. અહીં પછીથી આચાર્યજીના ભાવ નવો વળાંક લે છે. અને તે અનુસાર વાણી પણ પરિવર્તન પામે છે. પ્રભુને રોમેરોમ ઉદ્ધાસિત ભાવે ભજનાર ભક્ત આ અવનિમાં ધન્ય પુરૂષ છે, એમ આચાર્યજી જણાવે છે. અને તેની સાથે સાથે તેમની સ્મૃતિમાં સ્પષ્ટ થાય છે કે આ જીવે આવી ધન્યતા આ પૂર્વે કદી પણ પ્રાપ્ત કરી નથી, અને પરિણામે અસહ્ય દુઃખદ પરિસ્થિતિમાંથી તેમના આત્માને અને અન્ય એવા આત્માઓને પસાર થવું પડ્યું છે. તે પ્રકારની ભક્તિ પૂર્વે ન કરવા બદલ તેમના આત્મામાં ઉત્કટ પશ્ચાત્તાપ અને અફસોસ પ્રગટે છે. અને તે પશ્ચાત્તાપ ધીમે ધીમે તીવ્રતા

ધારણ કરી, આચાર્યજીના હૃદયના ઊંડાણમાંથી બહાર આવી
વાણી દ્વારા અભિવ્યક્તિ પામે છે. (૩૪)

અસ્મિન્નપારમવવારિનિધૌ મુનીશ !
મન્યે ન મે શ્રવણગોચરતાં ગતોઽસિ ।
આકર્ણિતે તુ તવ ગોત્રપવિત્રમત્રે
કિં વા વિપદ્વિષધરી સવિધં સમેતિ ? ॥ ૩૫

હે મુનીશ ! આ સંસારરૂપ અપાર સાગરને વિશે,
હું માનું છું તુમ નામ નહિ મુજ શ્રવણમાં આવ્યું હશે;
સુણ્યા પછી શુદ્ધ મંત્રરૂપી આપનાં શુભ નામને,
આપત્તિરૂપી સર્પિણી શું સમીપમાં આવી શકે ? ૩૫

પોતે જે વિપત્તિમાં મૂકાયેલા છે, તેના અનુસંધાનમાં
શ્રી આચાર્યજીની વાણી પશ્ચાત્તાપ પ્રકાશે છે કે, “હે મુનીશ !
મને લાગે છે કે જેનો પાર ન પામી શકાય એવા સંસાર-
સમુદ્રમાં આપ મને કર્ણગોચર થયા નહિ હો, કારણ કે આપના
પવિત્ર નામમંત્ર આગળ આપત્તિરૂપી સર્પિણી આવી જ
કેમ શકે ? ”

આ સ્તોત્રની સાતમી કડીમાં આચાર્યજીએ જણાવ્યું છે
કે પ્રભુની સ્તુતિ કરવાનો મહિમા તો ઘણો મોટો છે. એટલું
જ નહિ, પણ પ્રભુનું નામસ્મરણ પણ ત્રણે લોકના જીવોને
સંસારના ભ્રમણમાંથી રક્ષા કરવા સમર્થ છે. પ્રભુની સતત
સ્તુતિ કરવાથી અનેકાનેક લાભ જીવને થાય છે, તે ન કરતાં
માત્ર પ્રભુનું નામસ્મરણ કરવામાં આવે તો પણ તે જીવને

સંસારના પરિતાપોથી રક્ષવા સમર્થ છે, આવો મહિમા નામ-સ્મરણનો છે. આ મહિમા આચાર્યજીના હૃદયમાં સ્પષ્ટ અનુભવ-ગમ્ય હોવાથી તેમને નિશ્ચયપૂર્વક લાગે છે કે પૂર્વના ભવોમાં તેમણે પ્રભુનું સ્મરણ તો નહિ કર્યું હોય, પણ તેમનું નામ પણ નહિ લીધું હોય, કારણ કે તેઓ વર્તમાનમાં જે ગંભીર શિક્ષાકાળમાંથી પસાર થઈ રહ્યા છે, વિપત્તિઓની વચ્ચે વસ્યા છે તે શિક્ષાકાળ કે વિપત્તિ પ્રભુનું નામસ્મરણ કરનાર પાસે ડોકાઈ શકે નહિ-આવી શકે નહિ. પ્રભુનો મહિમા એવો છે કે જો એક વખત તેમનું નામ સાચી રીતે સાંભળે તો જીવ તેનું સ્મરણ કરવા લાગી જાય છે. અને તેનાથી વિપત્તિઓ નાસતી ફરે છે. અહીં આચાર્યજીના પ્રસંગમાં વિપત્તિનું અસ્તિત્વ હોવાથી એ સૂચવાય છે કે પૂર્વે સ્મરણ કર્યું નથી અને તેનું કારણ પ્રભુનું નામ પણ તેમના સાંભળવામાં આવ્યું નહિ હોય એ છે. જો નામ સાંભળવામાં આવ્યું હોત તો અવશ્ય તે સ્મરણરૂપ નામની માળા ચાલતી હોત, અને અવશ્ય આ વિપત્તિઓનો નાશ હોત.

અહીં આચાર્યજી આપત્તિને સર્પિણી રૂપે ઓળખાવે છે. “આપત્તિ” એ નારીવાચક શબ્દ હોવાથી સર્પિણી કહી હોય તે પણ સંભવિત છે. વળી સાપ એ ખૂબ ઝેરી તિર્યંચ છે, અને તેમાંય માદા વિશેષ ઝેર રાખનાર હોય છે. જો કોઈ તેને કનડગત કરે કે છંછેડે તો તેનો વેરભાવ ખૂબ જગૃત થાય છે અને કનડગત કરનારને ડાંખીને જ જાંપે છે. તેમાંય સર્પિણી તો તે વખતે યોગ ન બને તો કેટલાક કાળ પછી પણ વેર

લેવાનું ચૂકતી નથી. આચાર્યજી આપત્તિને આવી સર્પિણી સમાન ગણાવે છે. એક અશુભ કર્મ બંધાય તો તેના પરિણામ રૂપ દુઃખ અવશ્ય આવે છે. જો પૂર્વ પુણ્યના ઉદયને લીધે તાત્કાલિક અશાતાનો અનુભવ જીવ કરે નહિ તો કાળે કરીને, કર્મનો પરિપાક થાય ત્યારે પણ તે અશાતાનો અનુભવ કર્યા વિના જીવ છૂટી શકતો નથી. સાતા કે અસાતા વેદનીય કર્મ આમ સર્પિણી જેવું છે, તેને ભોગવ્યા વિના તેનાથી છૂટી શકાતું નથી. આપત્તિ આવવી એ અસાતા વેદનીયકર્મનો ઉદય છે. અને તેથી તેના ઉદયને ભોગવ્યા વિના જીવ કર્મને નિવૃત્ત કરી શકતો નથી. આમ વિચારતાં જણાય છે કે અસાતા વેદનીય કર્મ જીવને માટે ઝેરીલી સર્પિણી સમાન કાર્ય કરે છે, તે પરથી આ રૂપકની યોગ્યતા સ્પષ્ટ થાય છે.

આ સ્તોત્ર રચના વખતે આચાર્યજી કઈ આપત્તિમાંથી પસાર થતા હતા ! તે વિચારતાં આ કડી વિશેષ સ્પષ્ટ થાય છે. તેમને બાર બાર વર્ષ સુધી સંઘની બહાર રહી, અન્ય ધર્મીઓ વચ્ચે વસી, જૈનધર્મના આચાર પાળી, આત્મદશા જાળવી, જૈનધર્મની ઉન્નતિ થાય તેવા પ્રયત્નો કરવાના હતા. આ જૈન સંઘે ફરમાવેલો તેમનો શિક્ષાકાળ હતો. તેમાં વળી શિવધર્મી રાજા સાથે શિવાલયમાં જવાનો તેમને પ્રસંગ પડ્યો. ત્યાં શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુની ગુપ્ત રહેલી પ્રતિમાની અશાતના ન થાય તે રીતે વર્તવા જતાં, શિવાલયમાં જ પોતાનાં કથન અને વર્તનની સાબિતી આપવા તેમને બેસવું પડ્યું. તેમ ન કરે તો લોકો તથા રાજા છેડાય અને ઉપસર્ગ કરે એટલું જ નહિ

જૈનધર્મની વગોવણી થાય. આમ જોતાં સમજાય છે કે આ સ્તોત્રની રચના વિવિધ પ્રકારની વિપત્તિની વચ્ચે ફસાયેલા આચાર્યજીના મુખે થઈ હતી. આ સંજોગોના અનુસંધાનમાં આ કડીની વિચારણા કરવાથી તેની યથાર્થતા સમજાય છે.

આ જ વચનો બીજી અપેક્ષાથી પણ વિચારવા યોગ્ય છે. જેનો પાર પામી ન શકાય એવા સંસાર-સમુદ્રમાં આચાર્યજી ફસાયેલા છે. અને તેમના વર્તમાન ભવ સુધી સંસાર-સમુદ્રની ચારે ગતિઓમાં તેમણે પરિભ્રમણ કર્યા કર્યું છે. તે પરિભ્રમણ કરતી વખતે તેમણે પ્રભુનું નામ પણ સાચી રીતે સાંભળ્યું નહિ હોય એમ આચાર્યજીને નિશ્ચયપૂર્વક લાગે છે. જો પ્રભુનું નામ સાંભળ્યું હોય અને તે મંત્રરૂપ નામનું સ્મરણ કર્યું હોય તો નિશ્ચય છે કે કોઈ પણ પ્રકારની આપત્તિ જીવને સતાવી શકે નહિ. આપત્તિનું અસ્તિત્વ એ જ સાબિત કરે છે કે પ્રભુ સ્મરણ યથાર્થ કરેલું નથી. આ ભવનો તેમનો અનુભવ છે કે જે કોઈ પાર્શ્વનાથ પ્રભુનું નામસ્મરણ કરે તે આપત્તિથી છૂટે છે. આચાર્યજી જે આપત્તિમાં ફસાયા છે તેનું કારણ તેમણે પૂર્વના ભવમાં પ્રભુનું નામ સાંભળ્યું ન હતું તે છે. પૂર્વકાળે જો શુદ્ધ મંત્રરૂપ નામ સાંભળ્યું હોત તો તેના પ્રભાવથી તેઓ આપત્તિથી છૂટી ગયા હોત. અહીં આચાર્યજી નામસ્મરણને શુદ્ધ મંત્રરૂપે ઓળખાવે છે. જ્યારે જીવ પ્રભુના નામને શુભભાવથી સ્મરે છે ત્યારે તે વિભાવભાવ કરતો અટકી જાય છે, અને પરિણામે નવાં કર્મબંધન કરતો નથી, એટલું જ નહિ પણ જૂનાં કર્મોનો પણ અનેકધા નાશ કરે છે. જેનું

સ્મરણ કરવાથી પાપોનો નાશ થાય અને આત્માની પવિત્રતા વધે તે સ્મરણ એ પવિત્ર મંત્ર કહેવા યોગ્ય છે. આ રીતે વિચારતાં પ્રભુનું નામ પણ પવિત્ર મંત્ર સ્વરૂપ છે, કે જે રીતે આચાર્યજી આપણને તેનો પરિચય કરાવે છે. પ્રભુનાં નામનો આવો મહિમા તેમણે ગાયો છે અને કહ્યું છે કે જો એ પવિત્ર મંત્રરૂપ નામનું સ્મરણ તેમણે કર્યું હોત તો, તે નામનો મહિમા જ તેમનું અનેક સંકટોથી રક્ષણ કરતો હોત. તેમ તો થતું-રક્ષણ થતું જણાતું નથી, માટે આચાર્યજી એ તારણ પર આવ્યા છે કે તેમણે પૂર્વે પ્રભુનાં નામ અને તેનાં મહિમાને જાણ્યા નહોતા.

આ જ કડીમાંથી આપણને એક નવા સંદર્ભમાં નવો ધ્વનિ નીકળતો જણાય છે. આ પૂર્વે પ્રભુનાં નામ કે તેનો મહિમા તેમણે જાણ્યાં નથી તે ભલે સત્ય હોય, પણ હવે તો નામ-મહિમા તેમનાં રૂંવે રૂંવે પ્રસરી ગયો છે, અને પ્રભુ પ્રત્યેની ભક્તિ તેની ઉત્તમતાએ પ્રગટી છે, તો તેનો પ્રભાવ કયાં જશે? વર્તમાન ભક્તિ-લીનતાના ફળરૂપે, આપણને નિશ્ચયથી લાગે છે કે, આવેલી આપત્તિનાં વાદળો પ્રભુ જરૂર વિખેરશે, અને આચાર્યજીને શુભ નિમિત્તોની વચ્ચે લઈ જશે. આવી શુભ આશાનો ધ્વનિ અહીં અનુભવી શકાય તેમ છે. આચાર્યજી પ્રભુસ્મરણરૂપ સ્તુતિના પ્રભાવથી આવેલી આપત્તિ પસાર કરી, સુસ્થાને અવશ્ય ગિરાજશે એ અહીં સ્પષ્ટ સમજી શકાય છે.

આચાર્યજીની બાબતમાં એ પ્રમાણે જ પછીથી બન્યું હતું તે આપણે જાણીએ છીએ. રાજા તથા ઉપસ્થિત લોકો થયેલા ચમત્કારથી ખૂબ પ્રભાવિત થયા હતા. અને બધાએ જૈનધર્મ અંગીકાર કર્યો હતો. વળી સંઘે પણ શેષ શિક્ષાકાળ માફ કરી, તેમને સંઘમાં લીધા હતા. અહીં એ પણ સમજવાનું છે કે આ હકીકત—આ કથન માત્ર આચાર્યજી માટે જ સત્ય છે એમ નથી, જે કોઈ પ્રભુને સાચા ભાવથી સ્મરે, તે સર્વને માટે પણ તેમાં એટલી જ સત્યતા રહેલી છે. આ કડીની રચનામાં ક્રિયાપદ, કર્તા આદિ વ્યાકરણની રચના એ પ્રકારની છે કે તે માત્ર તેમને પોતાને જ અનુલક્ષીને રચાઈ હોય તેવી છાપ પડે, પણ તેના અર્થને અને સંદર્ભને તપાસતાં તે સર્વ કોઈને એકસરખી રીતે લાગુ પડી શકે તેવી છે. જે કોઈ સાચા ભાવથી પ્રભુનું સ્મરણ કરે તે આવેલી આપત્તિ તથા વિપત્તિથી મુક્ત થાય તે સિદ્ધાંત આ અને આ પછીની કડીઓમાં વિશદતાથી ગૂંથાયેલો જોવા મળે છે. (૩૫)

જન્માંતરેऽપિ તવ પાદયુગં ન દેવ !

મન્યે મયા મહિતમીહિતદાનદક્ષમ્ ।

તેનેહ જન્મનિ મુનીશ ! પરાભવાનાં

જાતો નિકેતનમહં મથિતાશયાનામ્ ॥ ૩૬

હો દેવ ! જન્માંતર વિશે પણ આપનાં બે ચરણ જે,

બળવાન ઇચ્છિત આપવે તે મેં નહિ પૂજ્યાં હશે;

હો મુનીશ ! હું તેથી કરીને જરૂર આ ભવને વિશે,

સ્થળ હૃદયવેધક પરાભવનું તે થયો જાતે દિસે. ૩૬

આવેલી વિપત્તિને અનુલક્ષીને આ કડીમાં આચાર્યજી પોતાનો પશ્ચાત્તાપ ઉચ્ચ સ્વરૂપે વ્યક્ત કરતાં કહે છે કે “ હે દેવ ! ઇચ્છિત વસ્તુને આપવામાં સમર્થ એવા આપનાં ચરણ-યુગલને મેં જન્માંતરમાં પણ સ્તવ્યા નહિ હોય, નહિ તો અંતઃકરણને ભેદી નામે એવા પરાભવનું પાત્ર હું હમણાં બન્યો ન હોત. ”

જે વિપત્તિ અને સંજોગોમાંથી આ ભવે આચાર્યજી પસાર થઈ રહ્યા છે, તે વિપત્તિ તેમના માટે કેવી કઠણ પુરવાર થઈ છે, તેનો લક્ષ આપણને આ કડીમાં થાય છે. આચાર્યજીને તેમનાં જીવનમાં અનેક પ્રકારનાં સંકટોમાંથી પસાર થવું પડ્યું હતું. લોકોને હરાવવા જતાં વૃદ્ધવાદીસૂરિ સમક્ષ હારવું પડ્યું હતું અને તેમના શિષ્ય થવું પડ્યું હતું. એવા બધા પરાભવના પ્રસંગોને ગૌણ ગણીએ, કારણ કે તેનું પરિણામ શુભ હતું, પણ તે ઉપરાંતનાં કેટલાય એવા ખીજા પરાભવના પ્રસંગોમાંથી તેમને પસાર થવું પડ્યું હતું કે જે વખતે હૃદય ભેદાય તેવી તીવ્ર ખીડા ભોગવવી પડે, તેવી તીવ્ર વેદનામાંથી પસાર થવું પડ્યું હતું. વધુમાં વધુ આકરી કસોટી તો, આત્મદશાને સાચવી, વિશેષ ઉચ્ચ કરતા જઈને, જૈન સંઘની બહાર બાર બાર વર્ષનો ગાળો પસાર કરવામાં રહેલી જણાય છે. એ રીતે વિચરતાં વિચરતાં અનેક પ્રકારના અન્ય ધર્મીઓના સંપર્કમાં આવવું પડે, વળી તેઓની વિપરીત કે ખોટી માન્યતાઓની વચ્ચે રહી, પોતાની દશા તથા પોતાની ઉચ્ચ ભાવના એવી રીતે જાળવવાં કે તેઓની સામે સંઘર્ષમાં ઉતરવું ન પડે, અને આ રીતે

રહેવું એ ખરેખર હૃદય લેદાઈ જાય તેવા પરાભવના પ્રસંગ-
માંથી પસાર થવા ખરાખર છે. હૃદય પર ઊંડો ઘા થાય અને
લોહી નીંગળતા એ ઘાની જે તીવ્ર વેદના થાય, તેવી તીવ્ર વેદના
આ પ્રકારના આકરા પ્રસંગોમાંથી પસાર થતી વખતે આચાર્યજીને
થતી હતી. આ સ્તોત્રની રચના થઈ તે વખતે જ તેઓ શિવ-
મંદિરમાં રાજા સમક્ષ ઉપસ્થિત હતા. તે વખતે રાજા અને
ઉપસ્થિત લોકોની ભાવના એવી હતી કે આચાર્યજી શીવને
ભાવપૂર્વકના નમસ્કાર કરે. તે વખતે શિવથી અતિ અતિ ઉચ્ચ
દશાએ બિરાજમાન અને સમર્થ શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુ આચાર્યજીના
હૃદયમંદિરમાં રમતા હતા. આવા પ્રભુને છોડી તેઓ શિવને
નમસ્કાર કઈ રીતે કરે ? નમસ્કાર ન કરે તો રાજા અને લોકોનો
રોષ વહોરવો પડે, એટલું જ નહિ ઉપસર્ગનો ભોગ બનવાનો
પણ પ્રસંગ આવે; જો નમસ્કાર કરે તો પ્રભુની અશાતના
કરવા ઉપરાંત પોતાના આત્માને દુઃખી કરવો પડે અને ભાવિના
અનેક સંકટ ઊભા થાય. આમ આ દ્વિધાની પરિસ્થિતિ ખરે-
ખર હૃદય લેદાઈ જાય અને જે તીવ્ર પીડા થાય તેવી તીવ્ર
પીડા આપનારી આચાર્યજીને માટે હતી. આ એક જ પ્રસંગ
તેમના જીવનમાં બન્યો હશે એમ કહી શકાય નહિ, વીતેલા
સાત વર્ષના લાંબા ગાળામાં અનેક વાર આ પ્રકારની મુશ્કેલી-
માંથી તેમને પસાર થવું પડ્યું હશે. અને અતિ દારૂણ વેદના
પણ ભોગવવી પડી હશે. આવા બધા અનેક પ્રકારે કષ્ટો તથા
તીવ્ર વેદના આપનારા પ્રસંગોની પરંપરામાંથી પસાર થતાં

આચાર્યજીને ખરેખર પ્રશ્ન થયો હશે કે આવી બધી ખીડા અને વેદના ભોગવવી પડે છે તેનું કારણ શું ?

આ પ્રશ્નનું સમાધાન તેમને પોતાને જ મળી આવ્યું, અને ખીડા તથા વેદના આવવાનું મૂળ કારણ ક્યાં રહ્યું છે તે તેમણે આ કડીની પહેલી બે પંક્તિઓમાં વ્યક્ત પણ કયું છે. આ ભવે જ્યારે ઉત્કૃષ્ટ ભક્તિ જાગી અને તેનું પરિણામ માણ્યું, તેના અનુસંધાનમાં આવતી વિપત્તિઓનું કારણ પણ તેમને સમજાઈ ગયું. અને ભાવિમાં એ કારણ નિર્મૂળ કરવા માટે તેમણે ભવ્ય પુરુષાર્થ પણ આદર્યો.

આ કડીની ત્રીજી પંક્તિમાં આચાર્યજી પ્રભુને “મુનીશ” તરીકે સંબોધે છે. અને પ્રભુને જણાવે છે કે મને જે સમજાયું છે તે કારણથી જ હું આ ભવમાં હૃદય ભેદાય જાય તેવી ખીડા ભોગવવાનું પાત્ર બની ગયો છું. “મુનીશ” એટલે મુનિઓમાં શ્રેષ્ઠ. આચાર્યજી પ્રભુને સર્વ મુનિઓમાં શ્રેષ્ઠ કઈ અપેક્ષાથી જણાવે છે તે સમજવા યોગ્ય છે. શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુને અત્યંત ખીડાકારી એવા કમઠ દ્વૈત્યે કરેલા ઉપસર્ગમાંથી પસાર થવું પડ્યું હતું, અને તે ભોગવતી વખતે તેમણે જે ક્ષમા-ભાવ અને શાંતભાવ જાળવ્યા હતા તેના સંદર્ભમાં આ સંબોધન અતિ યોગ્ય જણાય છે. સામાન્ય રીતે જે પ્રસંગોમાં આત્માની સ્થિરતા ડગી જાય, શાંતભાવ હાનિ પામે તે પ્રસંગોમાં વિશેષ સ્થિરતા અને વિશેષ શાંતિ કેળવવા, તે કેળવનારનું શ્રેષ્ઠપણું સાબિત કરે છે. આ દૃષ્ટિબિંદુથી વિચારતાં શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુ સર્વ મુનિઓમાં શ્રેષ્ઠ હોવાનું બિરુદ લઈ જાય તેમ છે. તેમના

અને શ્રી મહાવીર પ્રભુ સિવાયના તીર્થંકરો પર આવા આકરા કે આટલી સંખ્યામાં ઉપસર્ગો થયા જણાતા નથી. તેથી તે લોગવતી વખતે તેમને આત્માનું વીર્ય અત્યંતપણે પ્રગટાવવું પડે તે સહજ છે. અને તે વીર્યના પ્રગટપણામાં તેમનું શ્રેષ્ઠપણું રહેલું જણાય છે. આવા ઉત્તમ પ્રભુનું પડખું સેવીને, પોતાના કસોટીકાળમાં લેશ પણ ક્ષતિ ન આવે તે માટેની કાળજી આચાર્યજી રાખે છે. પોતે પણ વીર્ય પ્રગટાવી, કસોટીના પ્રસંગમાં સમભાવથી જરા પણ ડગે નહિ એવી ભાવના હૃદયમાં રાખ્યા કરે છે. સાથે સાથે આવી પીડાકારી પરિસ્થિતિમાં શા કારણથી મૂકાવું પડ્યું, તેનું કારણ વિચારી, પૂર્વે કરેલી ભૂલોનો પશ્ચાત્તાપપૂર્વકનો એકરાર તેઓ પ્રભુ સમક્ષ કરે છે. તેમાં તેઓ કેટલા નિર્માની અને હુંપદના મૂકવાવાળા થયા હતા તે આપણને જણાઈ આવે છે.

આ ભવમાં પરાભવવાળી દશામાં મૂકાવાનું કારણ આચાર્યજી પ્રથમની જો પંક્તિઓમાં આ પ્રમાણે જણાવે છે: “હુ દેવ ! ઇચ્છિત વસ્તુને આપવામાં સમર્થ એવા આપનાં ચરણયુગલને મેં જન્મમાંતરમાં પણ સ્તવ્યા નહિ હોય.” પ્રભુનાં ચરણ કેવા ઉદાત્ત છે તે આપણે પ્રથમની જો કડીઓ જે મંગલાચરણરૂપ છે તેનાથી સમજી શકીએ છીએ. પ્રભુ જ્યારે શુદ્ધ, ખુદ્ધ અને કેવળજ્ઞાનના ધારક બની, સર્વ ભવ્યોને સંસારના પરિભ્રમણથી મુક્ત થવાનો માર્ગ બતાવતા હતા, તે વખતે તેમનાં ચરણસ્પર્શ કરનાર, ચરણને પૂજનાર અર્થાત્ તેમની આજ્ઞામાં રહી, તેમના જણાવ્યા પ્રમાણે વર્તનાર સહુ

કોઈ શુદ્ધ, પુદ્ધ બનતા હતા, આવો પ્રભુનો અતિશય હતો. પ્રભુએ પૂર્વના ભવે છૂટવાના અને છોડાવવાના ભાવ તીવ્રપણે કર્યા હતા, જેના પરિણામે તેમણે તીર્થંકર નામકર્મ ઉપાર્જન કર્યું હતું. એ નામકર્મ તથા એ ભાવના પ્રભાવથી પ્રભુના ચરણયુગલમાં એવી શક્તિ સ્થાપિત થઈ કે, જે કોઈ એમની કે એમનાં ચરણયુગલની ભાવપૂર્વક પૂજા કરે તો, પૂજનારને જે વસ્તુની પ્રાપ્તિની ઇચ્છા હોય તે વસ્તુની પ્રાપ્તિ થાય. પ્રભુની આજ્ઞામાં વર્તીને જે કંઈ ઇચ્છા કરવામાં આવે સમયની યોગ્યતાએ પૂર્ણ થાય, અને અનેક પ્રકારનાં દુઃખોથી નિવર્તવાનો યોગ બને. આમ પ્રભુનાં ચરણયુગલ જે કંઈ ઇચ્છવામાં આવે તે આપવામાં મહાસમર્થ બન્યા હતા. આચાર્યજી કહે છે કે હે દેવ ! જે સમયે તમે આ રીતે સર્વને દુઃખથી છોડાવવા માટેની પ્રવૃત્તિ કરતા હતા, તે સમયે—જન્માંતરે—તે જન્મે તેનાથી વિમુખ થઈને હું જરૂર વત્યો હોઈશ. વળી આપનાં આવા નિષ્પાપી, ઇચ્છિત આપનાર ચરણયુગલની સેવા કે પૂજા જરૂરથી નહિ કર્યાં હોય. જો વિમુખ થઈને ન વત્યો હોત, ચરણની સેવા કે પૂજા કર્યાં હોત તો તે વખતે જ મારાં આ અનેક પ્રકારનાં દુઃખોનો અંત આવી ગયો હોત, અત્યાર સુધીનું સંસારમાં રહેવાપણું રહ્યું જ ન હોત અને હું શુદ્ધ, પુદ્ધ બની આપના જેવો સુખી બની ગયો હોત. પણ તેવું બન્યું જણાતું નથી. હું તો અનેક પ્રકારનાં સંકટોથી વીંટળાયેલો, સંસારના ફાંદામાં ફસાયેલો રહ્યો છું, તે એ જ બતાવે છે કે મેં સાચી ચરણપૂજા કરી નહિ હોય, તમારાં શરણમાં આવી સાચી પ્રવૃત્તિ નહિ

કરી હોય. લોહાને પારસમણિનો સ્પર્શ થાય અને લોહાનું સુવર્ણ ન બને તો તે કાં સાચું લોહું નહિ, અને કાં તે સાચો પારસમણિ નહિ. બંને સાચા હોય તો લોહામાંથી સુવર્ણ બનવું જ જોઈએ. એ પ્રમાણે સર્વજ્ઞ પ્રભુનાં ચરણયુગલને ભાવથી પૂજવામાં આવે અને પૂજનાર નિર્બંધ ન બને, એમ થાય જ નહિ. જો થાય તો બેમાંથી એક ખોટું હોવું જોઈએ. કાં ચરણ ખોટાં, કાં પૂજનાર ખોટો. પ્રભુનાં ચરણને પૂજનાર અન્ય કેટલાય જીવો નિર્બંધ બની ચૂક્યા છે, તેથી ચરણો તો સમર્થ છે, સાચાં છે તે સાબિત થઈ ચૂક્યું છે, એટલે કે પૂજનાર સાચો નહિ, ખોટો છે એ વિકલ્પ જ બાકી રહે છે. આથી પોતાનો ખોટાપણનો સ્વીકાર કરી, આચાર્યજી તે માટેનો હૃદયપૂર્વકનો પશ્ચાત્તાપ વ્યક્ત કરે છે. જન્માંતરમાં પોતાના ખોટાપણા વિશે આચાર્યજીને લેશ પણ શંકા નથી, તેનું એક કારણ સમજાય છે. વર્તમાનભવે તેમણે પ્રભુને સાચા થઈને ભજવા માંડ્યા છે, અને તેના પરિણામે આવતું નિર્બંધપણું તેમને અનુભવગમ્ય છે. આત્માનું શુદ્ધપણું તેઓ અનુભવી શક્યા છે. વળી સાચા અને ઉચ્ચ ભાવથી ભરેલું આ સ્તોત્ર ખોલાતું હતું, તેના પ્રભાવથી, ધર્મની પ્રભાવના માટે, ધરતીના પેટાળમાં છૂપાયેલી શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુની પ્રતિમાને ધરણેન્દ્ર પ્રગટ કરે છે. આ ચમત્કાર પણ ચરણયુગલની પૂજના પ્રભાવને જાણવા માટે કંઈ જેવો તેવો નથી. અને તેના સંદર્ભમાં પૂર્વે કરેલી ભૂલો માટેનો પશ્ચાત્તાપ ઉત્કટ બને તે સાવ સ્વાભાવિક છે. એક વખત એક વસ્તુનું મહાત્મ્ય સમજ્યા પછી, પૂર્વે તે ન

કરવા માટે અને તેનાથી મળતો અલભ્ય લાભ ન લેવા માટે જીવને સાચો પશ્ચાત્તાપ જાગે છે. આવો જ વૈરાગ્યથી ભરેલો, સંવેગવાળો પશ્ચાત્તાપ આચાર્યજીને પ્રગટ્યો છે એ આ કડીમાં આપણે જોઈએ છીએ. પ્રભુનાં નામનું શ્રવણ તથા તેમના ચરણની પૂજા ન કરવાથી ભોગવવો પડતો ગેરલાભ અનુભવ્યા પછી પ્રગટતો પશ્ચાત્તાપ આ જ કડીઓમાં આચાર્યજીએ વ્યક્ત કર્યો છે, અને એ પશ્ચાત્તાપ આ પછીની કડીઓમાં ઉત્કટ સ્વરૂપ ધારણ કરે છે. (૩૬)

નૂનં ન મોહતિમિરાવૃતલોચનેન
પૂર્વં વિમ્બો ! સકૃદપિ પ્રવિલોકિતોઽસિ ।
મર્માવિધો વિધુરયન્તિ હિ મામનર્થાઃ
પ્રોચ્ચત્પ્રબંધગતયઃ કથમન્યથૈતે ? ॥ ૩૭

નિશ્ચય અરે મોહાંધકારે વ્યાપ્ત એવા નેત્રથી,
પૂર્વે કદી મેં એક વેળા પણ પ્રભુ જોયા નથી;
કેવી રીતે થઈ હૃદયવેધક અન્યથા પીડે મને,
બળવાન બંધનથી ગતિવાળા અનર્થો શરીરને. ૩૭

પૂર્વના ભવે, જ્યારે પાર્શ્વનાથ પ્રભુ તીર્થ પ્રવર્તાવતાં પ્રવર્તાવતાં, ચોત્રીશ અતિશયો સહિત રહી કલ્યાણમાર્ગ ખુલ્લો કરતા હતા, તે વખતે પોતે અન્યભાવે પરિણમી, સાચી વસ્તુનો લક્ષ ન કર્યો; અને પ્રભુને નિરખવા જેટલી પણ પ્રવૃત્તિ કરી નહિ તેનો મર્મભેદી પશ્ચાત્તાપ કરતાં આચાર્યજી આ કડીમાં કહે છે કે ‘હું વિભુ ! અજ્ઞાનરૂપી-મોહરૂપી

અંધકારથી ઢંકાયેલી આંખોને લીધે હું અગાઉ આપને એકવાર પણ જોવા પામ્યો નહિ હોઉં; નહિ તો અતિશય બળવાન અનર્થો (દુઃખો) મારા અંતઃકરણને કેમ વિદારી નાખે ? ’

પ્રભુના મહાત્મ્યનું વેદન આ ભવમાં કર્યા પછી આચાર્યજીને નિશ્ચય થાય છે કે પૂર્વના કાળે જ્યારે પ્રભુ તીર્થંકર રૂપે વિચરતા હશે અને જગતજીવોને ઉત્તમ યોગ આપી કલ્યાણના માર્ગે દોરતા હશે ત્યારે તેમણે એક વખત પણ સાચા ભાવથી પ્રભુનાં દર્શન કર્યાં નહિ હોય. કારણ કે સાચા ભાવથી કરેલાં એક વખતનાં પ્રભુનાં દર્શન ભયથી ભરેલા સેંકડો દુઃખોનો નાશ કરવા સમર્થ છે, એવો મહિમા આ ભવે આચાર્યજી અનુભવી ચૂક્યા છે અને પોતાની એ અનુભવ વાણીનો પ્રકાશ તેમણે આ સ્તોત્રની નવમી કડીમાં કર્યો છે. જુઓ.

દર્શન અહો જિનેંદ્ર ! માત્ર મનુષ્યને જો થાય છે,
તો સેંકડો દુઃખ ભયભરેલાં રહેજમાં ટળી જાય છે;
ગોવાળ કિંવા સૂર્ય તેજસ્વી તણા દીઠા થકી,
પશુઓ મુકાએ સઘ જેવાં નાસતાં ચોરો થકી.

અહીં જણાવ્યા પ્રમાણે મનુષ્યને જો જિનેંદ્ર ભગવાનના દર્શન એક વખત પણ થાય છે તો તેના પ્રભાવથી તે મનુષ્યને આવનારા સેંકડો દુઃખોનો નાશ થઈ જાય છે. પ્રભુના દર્શનની પવિત્રતા એટલી બધી છે કે તેનાં સમીપપણામાં ભયથી ભરેલાં દુઃખો ટકી શકતાં નથી, તેમને પ્રભુના તેજવર્તુળ પાસેથી દૂર ને દૂર જતાં રહેવું પડે છે. ત્યારે આચાર્યજીને તો વિરુદ્ધ

અનુભવ થતો જણાય છે. તેમને લાગે છે કે જાણે દુઃખની પરપરા જ તેમની પાછળ પડી ગઈ છે અર્થાત્ તેમને એવો અનુભવ થાય છે કે દુઃખોની વણઝાર તેમની સમીપ ચાલ્યા કરે છે અને તેમને અત્યંત પરેશાન કર્યા કરે છે. આવા દુઃખદ અનુભવની સ્થિતિમાં એમને નિશ્ચયે જણાય છે કે પૂર્વના ભવમાં તેમણે સાચા ભાવથી, પ્રભુને ઓળખીને તેમનાં દર્શન એક વખત પણ કર્યાં નથી. નહિતર આ દુઃખની વણઝાર વચ્ચે રહેવાનો યોગ અવશ્ય હોય નહિ.

આચાર્યજીએ નિશ્ચય તો કર્યો કે તેમના જીવે પૂર્વે પ્રભુનાં સાચા ભાવથી દર્શન કર્યાં નથી. આ દર્શન ન થવાનું— ન કરવાનું કારણ શું? તે વિશે આચાર્યજી આ ગાથાની પહેલી જ પંક્તિમાં જણાવે છે—

“ નિશ્ચય અરે! મોહાંધકારે વ્યાપ્ત એવા નેત્રથી ”

જે ચક્ષુવડે પ્રભુનાં દર્શન કરી શકાય છે, પ્રભુની ઓળખ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે તે ચક્ષુ અને પ્રભુ વચ્ચે કોઈ એક પડળ— દિવાલ આવી ગયેલ છે તે અહીંથી સમજાય છે. એક પત્રમાં કૃપાળુદેવ શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર જણાવે છે કે જો સાક્ષાત્ તીર્થંકર પ્રભુ સામે આવીને ઊભા રહે અને જીવ તેને જ્ઞાનીરૂપે પણ ઓળખે તો ય તેનું કલ્યાણ થાય છે, પણ તેમ થવું ય ઘણું મુશ્કેલ છે. આ પરથી સમજાય છે કે જીવની સાચી પાત્રતા આવી ન હોય ત્યાં સુધી જીવને મહાસમર્થ તીર્થંકર પ્રભુની ઓળખ થવી પણ અત્યંત દુષ્કર છે. જીવ તેને તીર્થંકરરૂપે તો નહિ, પણ જ્ઞાનીરૂપે પણ ઓળખી શકતો નથી. જો તેમ

ઓળખે તો અત્યંત કલ્યાણ થાય. પ્રભુને બાહ્યથી જોતાં તેમને સામાન્ય માનવી જ સમજી, તેમના પ્રત્યે પ્રીતિભાવ કે પૂજ્યભાવ તે કેળવતો નથી, અને તે દ્વારા પોતાનું કલ્યાણ કરવાની ઉત્તમ તક તે ગુમાવી બેસે છે. અનેક જીવોના પ્રસંગમાં આ પ્રમાણે બની જાય છે. તે પ્રસંગે સાક્ષાત્ પ્રભુ અને સંસારી જીવના ચક્ષુની વચ્ચે એક પડળ-એક પડદો દિવાલરૂપે રહી પ્રભુને પ્રભુરૂપે ઓળખતાં અટકાવે છે. આ પડદો છે ‘મોહરૂપી અંધકાર’નો. જીવ જ્યારે સંસાર-સમુદ્રમાં ગડકા ખાતો ખાતો, પરિભ્રમણ કરતો હોય છે, ત્યારે તેનામાં સાચી વસ્તુની સમજણ લેશ પણ હોતી નથી. તે તો પોતાના મહામૂલા આત્માને ભૂલી, પરને પોતાનું માનવામાં, અને ભૌતિક સુખોની પ્રાપ્તિ કરવા માટેના પ્રયત્નમાં જ પોતાનાં સમગ્ર શક્તિ અને સમયને વેડફે છે. આમ છતાં પારકું પોતાનું થયું નથી, થતું નથી અને મહત્ પુરુષના અનુભવ પ્રમાણે થશે પણ નહિ. તે છતાં પરને પોતાનું કરવાની ભાવના જીવ સહેલાઈથી છોડી શકતો નથી. આ રાગભાવ અને મોહભાવ, જે જીવના પ્રદેશે પ્રદેશે છવાઈ ગયો હોય છે તેના કારણે તે જીવ સત્ય સમજી શકતો નથી; તો આચરી તો ક્યાંથી જ શકે? પ્રદેશે પ્રદેશે વ્યાપેલા મોહને કારણે તે આત્માને ભૂલી, દેહને જ પોતાસ્વરૂપ-સ્વસ્વરૂપ માની, તેના સુખ, સગવડ સાચવવા અને વધારવામાં જ રચ્યોપચ્યો રહે છે. તેવી પરિસ્થિતિમાં આત્માને બતાવનાર, આત્માની ઓળખ કરાવનાર કોઈ પુરુષના સમાગમનો યોગ પ્રાપ્ત થાય, તે પુરુષ જીવની દૃષ્ટિ સમક્ષ આવે તો પણ તેની સાચી ઓળખ મોહમાં

ફોંલો જીવને થતી નથી. પ્રત્યક્ષ થયેલો પુરુષ પોતાને અમૂલ્ય એવું તત્ત્વ આપવા સમર્થ છે, શક્તિમાન છે તેવો ખ્યાલ પણ તેને આવી શકતો નથી, કારણ કે તે તો પોતે માનેલા પરને જ મેળવવામાં સતત પ્રવૃત્તિશીલ હોય છે, પરિણામે બીજે ક્યાંય પણ દૃષ્ટિ કરવાની કુરસદ પણ તેને રહેતી નથી. આવું જ કંઈક પોતાને વિશે પૂર્વકાળે શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુની વિદ્યમાનતાએ બન્યું હશે એવો નિર્ણય આચાર્યજી કરે છે. પૂર્વકાળે જ્યારે પ્રભુ તીર્થંકર સ્વરૂપે વિચરતા હશે ત્યારે આવા મોહનો પડદો તેમનાં આંતરચક્ષુ પર છવાઈ ગયો હોવો જોઈએ. જેને લીધે શ્રી પ્રભુનાં સાચી ભાવનાથી ભરેલાં દર્શન તેમને એક વખત પણ થઈ શક્યાં નહિ. જેના પરિણામે આ સંસારનું પરિભ્રમણ અને દુઃખની અનુભૂતિ સતત રહ્યાં કર્યાં. એ વખતે એક વખત પણ સાચાં દર્શન થયાં હોત તો, તે દર્શન માત્રથી જ સેંકડો દુઃખો ટળી ગયા હોત, અને મતિ સવળી થઈ જવાથી અન્ય દુઃખોને જન્મવા દે આમંત્રણ આપે એ પ્રકારનાં કર્મબંધનો અવકાશ જ રહ્યો ન હોત.

આમ પ્રભુનાં દર્શન કરવામાં દિવાલરૂપ જો કોઈ હોય તો તે મોહ છે. કેવો છે આ મોહ ? આચાર્યજી આ મોહને અંધકારમય ગણાવે છે. દૃષ્ટિ બરાબર હોય, પરંતુ પ્રકાશને બદલે માત્ર અંધકારનું જ વાતાવરણ હોય તો દૃષ્ટિને કશું સ્પષ્ટ દૃશ્યમાન થતું નથી. અંધકારમાં સારી વસ્તુ જોવામાં આવી હોય તો પણ તે ન જોયા સમાન જ બની રહે છે, તેનો લાભ મળતો નથી. આવું જ મોહના કારણે બને છે.

ન્યાં સુધી મોહનું વર્ચસ્વ હોય છે, ત્યાં સુધી ગમે તેવી મહાન વિભૂતિનાં દર્શન કર્યાં હોય તેનું શુભ પરિણામ પ્રાપ્ત થતું નથી, અને મોહના સામ્રાજ્યમાં જ દુઝાઈને જીવ ભટક્યા કરે છે. પણ જો જીવ બળવાન થઈ, વિનયી થઈ, સરળ અને લઘુત્વભાવ પામી, સત્પુરુષના ચરણકમળ પ્રતિ રહે છે તો જે મહાત્માને નમસ્કાર કર્યા હોય છે તે મહાત્માની જે જાતની રિદ્ધિ હોય તે જાતની રિદ્ધિ સંપ્રાપ્ત કરે છે. આમ મોહ એ અંધકારનું કાર્ય કરતો રહે છે. આંખ ઉપર અંધકાર છવાતાં દષ્ટિ ઘૂંઘળી બને છે, તેમ આત્મા ઉપર મોહ અવરતાં આત્મા વિકળ બને છે. એ અપેક્ષાથી વિચારતાં સમજાય છે કે પૂર્વ પ્રભુનાં દર્શન કરવામાં તેમને મોહનું બળવાનપણું નડ્યું હતું અર્થાત્ નેત્ર ઉપર મોહરૂપી અંધકાર છવાઈ ગયો હતો, તે યોગ્ય જ છે.

આ મોહરૂપી અંધકારથી છૂટીને પ્રભુનાં સાચા ભાવથી દર્શન કર્યાં હોત તો, જે બધી દુઃખની પરંપરા ભોગવવી પડી તે ભોગવવી પડી ન હોત. દર્શન ન થયાં એટલે જ બળવાન બંધનવાળી ગતિમાં લઈ જાય એવા અનર્થો-દુઃખો આ શરીરને હૃદયવેધક રીતે પીડા આપી શક્યાં છે. પ્રભુનાં દર્શનનો અમૂલ્ય લાભ શુભાવવાને લીધે જન્મ, જરા, મરણ, રોગ વગેરેથી ઉત્પન્ન થતાં અનેક પ્રકારનાં દુઃખો, પરવશપણે આ આત્માએ દેહદ્વારા અત્યાર સુધીમાં ભોગવ્યાં છે. જો સાચાં દર્શન થયાં હોત તો આ દુઃખો, આ રીતે પીડા પહોંચાડવા શક્તિમાન બની શક્યા હોત ખરા ? એ પ્રશ્ન આચાર્યજીએ એ રીતે મૂક્યો

છે કે તે વાંચતા જ આપણને સમજાઈ જાય છે કે સાચા ભાવથી જો દર્શન કર્યા હોત તો આ દુઃખો હૃદયવેધક રીતે પીડા આપવા કોઈ રીતે સમર્થ-શક્તિમાન બની શક્યા ન હોત. આ જ પ્રકારનો અનુભવ કરનાર શ્રીમદ રાજચંદ્ર પણ એક પત્રમાં જણાવે છે કે ‘ઈશ્વર પર વિશ્વાસ રાખવો એ એક સુખદાયક માર્ગ છે. જેનો દૈવ વિશ્વાસ હોય છે, તે દુઃખી હોતો નથી, અથવા દુઃખી હોય તો દુઃખ વેદતો નથી. દુઃખ ઊલટું સુખરૂપ થઈ પડે છે.’ (શ્રીમદ રાજચંદ્ર પત્રાંક ૧૩૩). આનું કારણ સ્પષ્ટ જ છે. પ્રભુનાં દર્શન અને સ્મરણનો પ્રભાવ એવાં છે કે જીવ અનેક કષ્ટોથી છૂટી, આત્માની શાંતિને પ્રાપ્ત કરે છે. (૩૭)

પોતાનાં પશ્ચાત્તાપથી ભરેલી છેલ્લી ત્રણ કડીઓનું સમાપન કરતાં હોય એ પ્રકારે આચાર્યજી ૩૮ મી કડીમાં, બંધાનો સમન્વય કરી, તારણ કાઢતાં કહે છે કે,

આર્કણિતોઽપિ મહિતોઽપિ નિરીક્ષિતોઽપિ
નૂનં ન ચેતસિ મયા વિઘ્નતોઽસિ ભક્ત્યા ।
જાતોઽસ્મિ તેન જનબાંધવ ! દુઃખપાત્રં
યસ્માત્ ક્રિયાઃ પ્રતિફલન્તિ ન ભાવશૂન્યાઃ ॥ ૩૮

કદી સાંભળ્યા, પૂજ્યા બરેબર, આપને નીરખ્યા હશે,
પણ પ્રીતિથી ભક્તિવડે નહિ હૃદયમાં ધાર્યા હશે;
જનબંધુ ! તેથી દુઃખપાત્ર થયેલ છું ભવને વિશે,
કાં કે ક્રિયા ભાવેરહિત નહિ આપતી ફળ કાંઈએ. ૩૮

આ પહેલાંની ત્રણ કડીઓમાં આચાર્યજી પશ્ચાત્તાપપૂર્વક જણાવે છે કે આ પૂર્વના કાળમાં મેં તમને સાંભળ્યા નહિ હોય, તમારા ચરણ યુગલને પૂજ્યા નહિ હોય અથવા તો આપના દર્શન પણ કર્યા નહિ હોય, કારણ કે અત્યારે હું મારી જાતને દુઃખની ગર્તામાં ફેંકાયેલી જોઉં છું. જો ઉપર જણાવ્યું તેમાંનું કંઈ પણ કયું હોત તો આવી વિષમ પરિસ્થિતિ મારી થઈ ન હોત. આ વિધાન કર્યા પછી તેમના માનસપટમાં એ હકીકત આવી જણાય છે કે, પ્રભુના કહેવા મુજબ આવું બધું જીવે પૂર્વે અનેકવાર કરી લીધું છે, પણ સિદ્ધિ થઈ નથી, કારણ કે તેમાં કંઈક અગત્યનું તત્ત્વ ખૂટતું હતું. આ હકીકતનો સ્વીકાર કરી, તે ખૂટતી કડી સ્મૃતિમાં લાવી આચાર્યજી પ્રભુ સમક્ષ આ કડીમાં સમાપનરૂપ એકરાર કરે છે કે, “હ જનબંધુ ! કદાચિત આપને સાંભળ્યા હશે, પૂજ્યા હશે કે આપનાં દર્શન કર્યાં હશે, તો તે નામમાત્ર જ. ભક્તિ અને શ્રદ્ધા વડે મેં આપને મારા અંતઃકરણમાં ધારણ તો નહિ જ કર્યા હોય, તેથી જ હું આ ભવમાં દુઃખનું પાત્ર થયેલ છું, કારણ કે ભાવશૂન્યતાવાળી કોઈ પણ ક્રિયા કંઈ પણ ફળ આપતી નથી.”

પ્રભુનાં દર્શનનો, પૂજનનો અને તેમનાં વચન શ્રવણનો અદ્ભુત મહિમા આચાર્યજી આ ભવે અનુભવે છે, અને તેથી તેમને નિશ્ચય થાય છે કે પૂર્વે આમાંનું કંઈ પણ તેમણે કયું નહિ હોય, કારણ કે વર્તમાન ભવે તેમને દુઃખની પરંપરામાંથી પસાર થવું પડ્યું છે, કે જે દર્શન, પૂજન કે શ્રવણના ફળથી

ખરાબર વિરુદ્ધ પ્રકારનું છે. આ વિધાન કર્યા પછી, તેમને પ્રભુનું બીજું વચન સ્મૃતિમાં આવ્યું હશે. પ્રભુએ જણાવ્યું છે કે જીવે આ પૂર્વે અનંતવાર જિનદીક્ષા, શાસ્ત્રશ્રવણ વગેરે પ્રવૃત્તિ કરી છે, પણ જીવની મુક્તિ થઈ નથી. તો તેનું કારણ વિચારી સત્ય પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ. આ વચન અનુસાર શ્રી આચાર્યજીના જીવે પણ પૂર્વના કાળે પ્રભુ વિશે સાંભળ્યું હોવું જોઈએ, તેમની કોઈ પ્રકારે પૂજના કરી હોવી જોઈએ અથવા તો પ્રભુના દર્શન કર્યા જ હોવા જોઈએ, તે સિવાય તેમનો આત્મા સંતી પંચેન્દ્રિયપણું પામ્યો શી રીતે ! અને તેઓ ઊંડી વિચારણામાં આવ્યા જાય છે. તેમણે આ બધું કર્યું તો હોવું જ જોઈએ. જો કર્યું હોય તો તેમની અત્યાર સુધી મુક્તિ કેમ થઈ નથી ? અથવા તો દુઃખની પરંપરા વચ્ચે વસવાનો પ્રસંગ તેમને કેમ પ્રાપ્ત થયો છે ? એની વિચારણા કરતાં તેમને સમજાય છે કે કાં એ પ્રવૃત્તિ કરી નથી, અને જો કરી છે તો અપૂર્ણતાથી, ભાવરહિતપણે કરી છે, કારણ કે ભાવરહિત કરેલી ક્રિયાનું ફળ ન કર્યા સમાન જ છે. અને આ વિશેનો પશ્ચાત્તાપ આચાર્યજીએ આ કડીમાં વ્યક્ત કર્યો છે.

પ્રભુને સાંભળ્યા, નીરખ્યા કે પૂજ્યા હોય-સાચા ભાવથી આ પ્રવૃત્તિ કરી હોય તો તેનું ફળ નિશ્ચયે મુક્તપણું છે. તેને બદલે આચાર્યજીનો જીવ આ ભવમાં હૃદય વિદારી નાખે એવા અનેક દારુણ દુઃખોનો ભોગ બનતો આવ્યો છે, તો કારણ શું ? આવાં દુઃખો આવવાનું મુખ્ય કારણ પ્રભુનું હૃદયથી

શરણ સ્વીકારીને પ્રવૃત્તિ કરી નથી તે છે. એ માટે પશ્ચાત્તાપ-પૂર્વક આચાર્યજી કહે છે કે કોઈ સંજોગમાં હે પ્રભુ ! આપને સાંભળ્યા હશે, પૂજ્યા હશે કે આપનાં દર્શન કર્યાં હશે, તો તે સાવ ભાવશૂન્યતાથી જ હોવાં જોઈએ. કારણ કે ભાવશૂન્યતા-વાળી કોઈ પણ ક્રિયાનું ફળ યથાર્થ મળતું નથી.

આ વિધાનમાં આપણને પ્રભુનો બોધેલો એક સુંદર સિદ્ધાંત સમજવા મળે છે. સામાન્યપણે જીવ બહારથી દેખાતી ક્રિયાને અનુલક્ષીને તેના પરિણામ વિશે અભિપ્રાય બાંધે છે, અને તેની સત્યતા વિશે ગોથા ખાય છે. અહીં જીવની બાહ્ય ક્રિયા કરતાં આંતરભાવ પર વિશેષ લક્ષ દેવાનો અનુરોધ જોવા મળે છે. જીવને જે કર્મબંધ થાય છે તેની તીવ્રતા મંદતાનો આધાર તેના ભાવો પર રહેલો છે. એક કર્મ કરતાં ઉત્કટ રસ પરિણમતો હોય તો તીવ્ર બંધ પડે અને જો મંદ રસ પ્રવર્તતો હોય તો મંદ બંધ પડે. ભલે પછી બાહ્યથી એક જ કાર્ય થતું જણાતું હોય, પણ ભાવની ઉત્કટતાના આધાર પર તેના બંધની તીવ્રતાનો આધાર રહેલો છે. શ્રી તીર્થંકર પ્રભુ જે ભવે તીર્થંકર નામકર્મ ઉપાર્જન કરે છે, તે ભવે લોકોનું કલ્યાણ કરવાનું વાસ્તવિક કાર્ય બહુ અલ્પ પ્રમાણમાં કરે છે, પરંતુ તેમની કલ્યાણ કરવાની ભાવના એવી ઉત્કૃષ્ટ હોય છે કે પરમાર્થનું સર્વોત્તમ નામકર્મ તેઓ ઉપાર્જન કરે છે અને જ્યારે તેઓ તીર્થ પ્રવર્તાવે છે ત્યારે અસંખ્ય લોકોનું કલ્યાણ કરતાં હોવા છતાં, તેમની ભાવશૂન્યતા એવી હોય છે કે તેમને એક પણ બંધ પડતો જ નથી. જેમ શુભ કર્મની બાબતમાં છે

તેમ જ અશુભ કર્મની બાબતમાં પણ છે. એક ભોગ ભોગવે છે છતાં નવીન કર્મ બાંધતો નથી અને બીજો ભોગ ભોગવતો નથી છતાં કર્મની વણઝાર ઊભી કરે છે. આ સ્થિતિ એ જ દર્શાવે છે કે બાહ્ય ક્રિયા કરતાં આંતરભાવને આધારે જ જીવને કર્મબાંધ થતો હોય છે. અને એ સુંદર સિદ્ધાંતનું જ્ઞાન આ કડીમાં ગૂંથાયેલું આપણને જોવા મળે છે.

આ કડીમાં બીજી એક વસ્તુ પણ સમજવા જેવી છે. આચાર્યજી વર્તમાન ભવમાં અનેક પ્રકારનાં દુઃખોમાંથી પસાર થયા છે, અને એ અશાન્તાકારી પરિસ્થિતિનો સ્પષ્ટ એકરાર આ કડીમાં જોવા મળે છે. તે સ્થિતિ આવવા માટેનો દોષ તેઓ અન્ય કોઈ નિમિત્તને ન આપતાં પોતાને જ આપે છે. તેમને સંઘ બહાર રહેવું પડ્યું, લોકો સાથે એકમેળ ન થાય, બીજા સંઘર્ષો ઊભા થાય તે બધામાં તેઓ સંઘપતિ, લોકો કે અન્ય નિમિત્તોને દોષ આપતાં નથી, પણ પોતાની પૂર્વની ભૂલને જ દોષરૂપે જુએ છે. તેમાંય તેમને પોતાનો મુખ્ય દોષ એ જણાયો કે તેમણે પ્રભુને સાચી રીતે ઓળખી, તેમાંના દર્શન કરી તેમના શરણમાં ન રહ્યા તે. જો એ બધું કર્યું હોત તો આવા દુઃખનું પાત્ર થવાનો પ્રસંગ જ ન આવત, એ આ ભવના અનુભવનો નિયોગ છે. અહીં આચાર્યજી એ વસ્તુ બતાવે છે કે જે કંઈ અશુભનો ઉદય થાય છે તે પૂર્વની ભૂલને કારણે છે, અને નહિ કે વર્તમાન નિમિત્તને કારણે. જો જીવ આ રીતે દોષદષ્ટિ છોડી વર્તે તો અનેક પ્રકારના રાગદ્વેષથી દૂરી, શાંતભાવમાં સ્થિર થાય. નહિતર તો સામાન્ય રીતે જીવ

દૂંકી દષ્ટિ રાખી, નિમિત્તને આધીન થઈ વર્તે છે અને નિમિત્તને દોષ આપી, નવા અનેક કર્મો ઉપાજન કરે છે. પણ જે જીવે છૂટવાનો નિર્ણય કર્યો છે તેણે દોષદષ્ટિ છોડી, સ્વદોષ જોઈ, તે ટાળવા પુરુષાર્થી થવું, એવી સોનેરી સલાહ, આચાર્યજી પોતાના આચરણ દ્વારા આપી જાય છે. અને એ પ્રમાણે જો જીવ વર્તે તો દુઃખના ભોગવટા વખતે પણ આકુળવ્યાકુળ થવાને બદલે આત્મરસમાં તરળોળ રહે છે. વિકટ પરિસ્થિતિમાં રહ્યા રહ્યા આ સ્તોત્રની ઘોષણા કરતી વખતે આચાર્યજી આત્મરસ અને પ્રભુના મહિમાનું રસપાન કરતા અનુભવાય છે. એ જ તેમની મહત્તા છે.

આ કડીમાં આચાર્યજી પ્રભુને “જનબાંધવ” તરીકે ઓળખાવે છે, તે કડીના સંદર્ભમાં સમજવા યોગ્ય છે. પ્રભુ, જે કોઈ તેમના શરણમાં આવે તેમને તારવાનો પુરુષાર્થ કરે છે, અને દરેકને દુઃખથી છોડાવવામાં સહાય કરે છે. આ અપેક્ષાથી પ્રભુ “જનબાંધવ” છે. જે જનો દુઃખમાં આવી પડેલા છે, તેમને બાંધવ બનીને પ્રભુ સહાય કરે છે. અને જેને સંસાર દુઃખરૂપ લાગતો નથી, તેઓ પ્રભુનાં શરણમાં જતા નથી કે જેથી તેમનો ઉદ્ધાર કરવાનો પુરુષાર્થ પ્રભુને કરવાનો રહેતો નથી. આથી જેઓ દુઃખી છે તેઓ જ પોકાર કરીને પ્રભુની સહાય માગે છે, અને પ્રભુ બાંધવ-બંધુ બની, તેમને દુઃખથી મુક્ત થવામાં સહાય કરે છે. આવા જનબાંધવ પ્રભુ હજી સુધી પોતાના બાંધવ બન્યા નથી તે લાગણી અનુભવી, તે વિશે દુઃખ અનુભવે છે. પણ તે દુઃખના કારણમાં ય તેઓ પોતાનો જ દોષ

જીએ છે. પ્રભુ બાંધવ બન્યા નથી, કારણ કે પૂર્વે પોતે પ્રભુને સાંભળ્યા નથી, પૂજ્યા નથી, નીરખ્યા નથી, અને જે કંઈ થોડું ઘણું ક્યું હશે તે ભાવરહિતપણે કરેલું છે. જો આ બધું ભાવસહિત ક્યું હોત તો જ તેનું સાચું ફળ પ્રાપ્ત થાત. પ્રભુનાં દર્શન, પૂજન ત્યારે જ ફળદાયી થાય છે, જ્યારે તેમને ખૂબ જ ભાવથી પોતાના અંતરમાં સ્થાપિત કરવામાં આવે છે. ભક્ત જો પ્રભુ પ્રતિ ખૂબ પ્રેમભાવ કેળવે, સાચો અર્પણભાવ આદરે અને પ્રભુને સર્વશ્રેષ્ઠ માની, તેમનામાં સાચી શ્રદ્ધા કેળવી, તેમને જ સહારે જીવનનાવ છોડી દે તો, પ્રભુ તેના સાચા તારણહાર બની, ભક્તને પોતા સમાન બનાવે છે. દૂકમાં બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો ભક્તમાં પ્રભુ પ્રતિ જો પ્રેમ, શ્રદ્ધા અને અર્પણતા આવે તો જ પ્રભુને સાંભળવાનું, પૂજવાનું અને નિરખવાનું સાચું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રેમ, શ્રદ્ધા અને અર્પણતા દ્વારા જ પ્રભુને ભક્ત પોતાના હૃદયમાં સ્થાપી શકે છે અને હૃદયમાં વસી પ્રભુ ભક્તનાં દુઃખોનો નાશ કરે છે.

જે પોતા પાસે નહોતા તેવા પ્રભુના વિયોગનું ઊંડું દુઃખ આ કડીમાં વ્યક્ત થયેલું છે. અને ભાવિમાં આવા વિષમ દુઃખોના ભોક્તા થવું ન પડે તે હેતુથી, પોતાના દોષો નિવર્તાવી, પ્રભુને પોતામાં જ વસવા માટેની આજ્ઞાવલરી વિનંતિ આચાર્યજી કરે છે. હૃદયના ઊંડાણમાંથી ઊઠતી તલસ્પર્શી વિનંતિ આ પછીની કડીઓમાં જોવા મળે છે. (૩૮)

✓ ત્વં નાથ ! દુઃખિજનવત્સલ ! હે શરણ્ય !
કારુણ્યપુણ્યવસતે ! વશિનાં વરેણ્ય ! ।

Handwritten signature

ભક્ત્યા નતે મયિ મહેશ ! દયાં વિધાય
દુઃખાંકુરોદ્ધલનતત્પરતાં વિધેહી ॥ ૩૯

સુખકારી શરણામન પ્રભુ ! હિતકારી જન દુઃખિયા તણા,
હે યોગીઓમાં શ્રેષ્ઠ ! સ્થળ કરુણા અને પુણ્ય જ તણા;
નમતો પ્રભુ ! હું ભક્તિથી તો મહેશ ! મારા ઉપરે,
તત્પર થશો દુઃખ અંકુરોને ટાળવા કરુણા વડે. ૩૯

પૂર્વે જે કાર્ય કર્યું ન હતું તે ભાવપૂર્વક પ્રભુનાં
શરણમાં જવાનું ઉત્તમ કાર્ય આ ભવમાં કરીને આચાર્યજી
શ્રી પ્રભુને વિનંતિ કરે છે કે, “ હે નાથ ! દુઃખી જનોને
સુખ આપનાર ! શરણું લેવા યોગ્ય, કલ્યાણપણાની પવિત્ર
વસતિરૂપ, યોગીઓમાં શ્રેષ્ઠ, હે સમર્થ ઈશ્વર ! હું ભક્તિવડે
આપને નમું છું. કૃપા કરીને મારાં દુઃખનાં અંકુરોને જડ-
મૂળથી ઉખેડી નાખવાને તત્પર થાઓ. ”

આ ભવમાં આચાર્યજીએ પ્રભુ પ્રતિની સાચી પ્રીતિ
કેળવી છે, તેમની શ્રદ્ધા કરી છે અને તેમના પ્રતિ અર્પણભાવ
કરી, તેમને પોતાનાં હૃદયમાં સ્થાપિત કર્યા છે; સાચા ભાવથી
સાંભળ્યા, નીરખ્યા અને પૂજ્યા છે, તેથી તેમને પ્રભુનો યથાર્થ
પરિચય થયો છે. અને એ પરિચય દ્વારા પ્રભુના કેવા સ્વરૂપનો
લક્ષ થયો છે તે અહીં વર્ણવ્યું છે.

સૌ પ્રથમ આચાર્યજીને પ્રભુ એ દુઃખીજનોને સુખ
આપનાર જણાયા છે. જે કોઈ જીવ દુઃખમાં ફસાયો હોય,
અને સાચા હૃદયથી જે તે પ્રભુનું સ્મરણ કરે તો તે તેની

વિપત્તિઓથી મુક્ત થતો જાય છે. વળી આવેલી વિપત્તિ ભોગ-
વતી વખતે પણ પ્રભુનું શરણું અને પ્રભુની સહાય હોવાના
કારણે, તે વિપત્તિની તીવ્રતા ઘણી મંદ થઈ જાય છે, અર્થાત્
વિપત્તિ હળવી બને છે. અન્ય સામાન્ય જીવને એ વિપત્તિ
એટલી દુઃખદાયક નીવડી શકે છે, એટલી દુઃખદાયક તે પ્રભુ-
ભક્તને નીવડી શકતી નથી. સામાન્ય જીવ જ્યારે દુઃખમાંથી
પસાર થતો હોય છે, ત્યારે તેની વૃત્તિ દુઃખના નિમિત્તોમાં જ
રમતી હોય છે, અને તેને કારણે તે અનેક પ્રકારે આકુળ-
આકુળતા વેદે છે. તે આર્તધ્યાનને પરિણામે જે કર્મબંધ
થાય છે તે વર્તમાન પીડામાં વધારો કરે છે એટલું જ નહિ
પણ ભાવિની એવી પીડા માટે સંજોગ ઊભા કરે છે. એટલે
કે દુઃખની માત્રા અથવા તો પીડાની તીવ્રતા વર્ધમાનતાને
પામે છે. પ્રભુભક્તના કિસ્સામાં આથી વિરુદ્ધ બનતું જોવામાં
આવે છે. તે જ પ્રકારની વેદના પ્રભુભક્તને અતિ અલ્પ પ્રમાણમાં
આકુળઆકુળ કરી શકે છે. ભક્તની વૃત્તિ વેદનામાં નહિ, પણ
પ્રભુમાં રમતી હોય છે. આથી, વેદનામાંથી ઉપયોગ નીકળી
ગયો હોવાથી, તે વેદના અત્યંત પીડા આપી શકતી નથી.
કોઈક અગત્યના કારણે આપણે બહાર જતા હોઈએ, ચિત્ત તે
કાર્યમાં જ રમતું હોય, એ વખતે પગમાં કંઈક વાગે તો જીવને
પોતાને વાગ્યું છે એવો ખ્યાલ પણ રહેતો નથી, કારણ કે
વૃત્તિ બીજે સ્થિર થઈ હોય છે. પણ જ્યારે એ અગત્યનું
કાર્ય પૂરું થાય, વૃત્તિ બહાર નીકળે ત્યારે જીવને તરત જ
લક્ષ થાય છે કે પગમાં વાગ્યું છે અને ત્યાં પીડા થાય છે.

જ્યાં સુધી જીવની વૃત્તિ વાગેલા ભાગ ઉપર કેંદ્રિત થતી નથી, ત્યાં સુધી તેની વેદના કે પીડાનો તીવ્રતાએ અનુભવ તેને થતો નથી. આવું જ ભક્તની બાબતમાં પણ બને છે. ભક્તની વૃત્તિ આવેલી શારીરિક, માનસિક, આર્થિક કે સામાજિક વિપત્તિના વિચારમાં કેંદ્રિત થતી નથી, પણ તેની વૃત્તિ મુખ્યતાએ પ્રભુમાં કેંદ્રિત બની હોય છે, અને ગૌણતાએ વિપત્તિ ભણી જતી હોય છે. આથી તે ભક્તજન મુખ્યતાએ વેદના વેદતો નથી, પણ જે પ્રમાણમાં તેની વૃત્તિ વિપત્તિ ભણી જાય છે તે પ્રમાણમાં જ તે વેદના કે પીડા ભોગવે છે. ત્યાં લક્ષ ન હોય ત્યાં સુધી વિપત્તિ કાર્યકારી નીવડી શકતી નથી. બીજી બાજુ વિપત્તિ પ્રતિ વૃત્તિ કેંદ્રિત થઈ ન હોવાને કારણે તે જીવને આકુળ-આકુળતા થતાં નથી, અથવા તો વૃત્તિના ચલાયમાનપણાના પ્રમાણમાં અલ્પતાએ થાય છે, પરિણામે નવાં કર્મબંધ પણ તેના પ્રમાણમાં જ અનિ અલ્પ પ્રમાણમાં થાય છે. આથી સામાન્ય જનને જે કર્મબંધની વૃદ્ધિ થાય છે તે ભક્તજનને થતી નથી. આમ પ્રભુનો ભક્ત દુઃખી હોતો નથી, અથવા તો દુઃખ વેદતો નથી. આ અપેક્ષાથી વિચારીએ તો જણાય છે કે પ્રભુ એ દુઃખી જનોને વાસ્તવિકતાએ સુખ આપનાર છે. સાચા “સુખકારી” સુખ કરનારા છે.

પ્રભુ શરણું લેવા યોગ્ય છે. જેના શરણમાં રહીએ તેની આજ્ઞાનુસાર વર્તીએ તો જ શરણમાં રહ્યા કહેવાઈએ. આ જગતમાં ગુરુ થવા આવનારા તો અનેક જીવો છે. પણ વગર વિચાર્યે ગમે તેના શરણે ચાલ્યા જવામાં આવે તો

જીવને સુખને બદલે દુઃખ મળે છે. કારણ કે જેની પાસે જે હોય તે જ તે આપી શકે. જેની પાસે શાંતિ ન હોય, આત્મ-સુખ ન હોય તે શાંતિ કે આત્મસુખ ક્યાંથી આપી શકે? આવા કૌંઠ જીવના શરણમાં ચાલ્યું જવાય તો શરણે જનાર દુઃખ ઉપાર્જન કરે. આથી જેનું શરણું લેવું હોય તે શરણું આપવા માટે યોગ્ય છે કે નહિ તે વિશે પૂર્ણ ચોક્કસાઈ કરવી જોઈએ. સંસારી જીવો તો રાગદ્વેષથી ભરેલા હોય છે, અને પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા પોતાના શરણે આવેલા જીવોનો ગમે તેમ ઉપયોગ કરતાં અંચકાય નહિ તેવા હોય છે. આવા જીવના શરણમાં રહેનારનું ભલું થતું નથી, કે સુખ પણ મળતું નથી. આથી જેનું શરણું લેવું હોય તે માર્ગ પામ્યો છે કે નહિ તેની ખાતરી કરવી જોઈએ. માર્ગ પામેલો જ માર્ગ પમાડી શકે. આ દૃષ્ટિએ વિચારતાં પ્રભુ એ શરણુ લેવા માટે ઉત્તમ પાત્ર જણાય છે. પ્રભુના શરણમાં ગયા પછી કોઈ પણ જીવ દુઃખ પામતો નથી. પૂર્વે બાંધેલા દુઃખકારી કર્મો, શરણું લીધા પછી પણ ભોગવવાં પડે છે; તેમ છતાં તે ભોગવતી વખતે તે પ્રકારનાં નવીન કર્મો જીવ બાંધતો નથી. વળી પ્રભુનાં શરણે ગયા પછી, અતિ રૌદ્ર દુઃખો ભોગવવાં પડે તેવાં કર્મો જીવ બાંધતો નથી, પ્રભુ તે જીવની એવી રક્ષા કરે છે કે તે પ્રકારનાં કર્મો તેને બાંધવા દેતા નથી. પ્રભુનાં શરણમાં જે જીવ જાય તે છેવટે દુઃખથી મુક્ત થાય છે અને આત્માની સાચી સમૃદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે છે. પ્રભુ પોતે શુદ્ધ, બુદ્ધ અને અનંત જ્ઞાનના ધણી તેમ જ અનંત સુખના ભોક્તા બન્યા છે, તેથી પોતાના

શરણમાં આવનારને પણ તેઓ પોતા જેવા જ બનાવે છે. વળી જે જે મેળવવા યોગ્ય છે, તે તે સર્વ પ્રભુએ પ્રાપ્ત કરી લીધું છે, તેઓ સર્વ સંપૂર્ણ બન્યા છે. આથી તેમને શરણમાં આવનાર પાસેથી કંઈ પણ પ્રાપ્ત કરવાની સ્પૃહા હોતી નથી. માત્ર જે કોઈ શરણમાં આવે તેને પોતા જેવા મહાસમર્થ બનાવવાની પ્રવૃત્તિ નિસ્પૃહભાવે તેઓ કરે છે. આવી નિસ્વાર્થી પ્રવૃત્તિ જગતના અન્ય કોઈની હોતી નથી, આથી આ જગતમાં શરણ લેવા યોગ્ય જો કોઈ ઉત્તમ પાત્ર હોય તો તે શ્રી તીર્થંકરપ્રભુ જ છે. તેમના જેવા ઉત્તમ શરણદાતા આ જગતમાં બીજા કોઈ નથી તે વિશેષતાથી વિચારતાં સ્પષ્ટ થશે.

આ જ કડીમાં આચાર્યજી પ્રભુને દયા તથા પુણ્યને રહેવાના ઉત્તમ સ્થાન રૂપે ઓળખાવે છે. “સ્થળ કરુણા અને પુણ્ય જ તણા.” શ્રી પ્રભુમાં જેટલા પ્રમાણમાં કરુણા તથા પુણ્ય રહેલાં છે તેટલા પ્રમાણમાં અન્ય કોઈ આત્મામાં નથી. શ્રી તીર્થંકરપદ એ પરમાર્થની ઊંચામાં ઊંચી પદવી છે. જ્યારે જગતના સમસ્ત જીવોને તારવાના ભાવ હૃદયમાં અમુક સમય સુધી રમે છે, અર્થાત્ વધુમાં વધુ કરુણા હૃદયમાં ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે જ તીર્થંકર નામકર્મ ઉપાર્જન થાય છે. જગતનાં દુઃખમાં સળડતા સર્વ જીવોને મુક્ત કરવાની કરુણા હૃદયને આવરી લે છે ત્યારે જ આ નામકર્મ બંધાય છે. એટલે કે શ્રી તીર્થંકર પ્રભુમાં જેટલી કરુણા છે તેટલી બીજા કોઈ જીવમાં પ્રગટી શકતી નથી, અને જે જીવમાં એટલી કરુણા પ્રગટે છે તે તીર્થંકર થાય છે. આમ શ્રી તીર્થંકર પ્રભુ એ કરુણાને રહેવાના ઉત્તમ સ્થાનરૂપ છે.

સંસારી જીવોને તેમના પરિભ્રમણમાંથી છોડાવવાના અતિ બળવાન અને પવિત્ર ભાવો ઘણા કાળ સુધી પ્રભુના અંતરમાં રમતા રહ્યા હોય છે, તેથી તેમને પુણ્યાનુભંધી પુણ્યનો અતિ બળવાન જશ્યો ભેગો થાય છે, અને તેના ભોગવટા માટે તેમને ૩૪ અતિશયો સહિત અનેક પ્રકારનાં આ લોકનાં ઉત્તમ સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. કેટલાય સુખનાં સાધન એવાં છે કે જે અન્ય જીવો પણ પામી શકે છે, પણ શ્રી તીર્થંકર પ્રભુને પ્રગટતાં ૩૪ અતિશયો એ પ્રકારનાં છે કે તે સુખ શ્રી પ્રભુ સિવાય અન્ય કોઈને પણ પ્રાપ્ત થઈ શકતું નથી. આ પુણ્યપદવી આંગળીને વેઢે ગણી શકાય એટલા જ જીવોને પ્રાપ્ત થાય છે. આ અપેક્ષાથી સમજતાં જણાશે કે પ્રભુ એ પુણ્યને રહેવાના ઉત્તમ સ્થાનરૂપ છે. પુણ્યનો જે વિશાળ જશ્યો તીર્થંકરપ્રભુ પાસે એકઠો થાય છે તે જશ્યો અન્ય કોઈ જીવ એકઠો કરી શકતો નથી, એ હકીકત સાબિત કરી જાય છે કે પ્રભુ એ પુણ્યને રહેવાના ઉત્તમ સ્થાનરૂપ છે.

આચાર્યજી પ્રભુને કરુણા તથા પુણ્યને રહેવાના ઉત્તમ સ્થાન તરીકે ઓળખાવવાની સાથે યોગીઓમાં શ્રેષ્ઠ કહે છે. મન, વચન અને કાયાના યોગ ઉપર સંયમ લેવાનો સફળ પુરુષાર્થ કરનાર યોગી કહેવાય. આ બધામાં શ્રી તીર્થંકર પ્રભુએ ત્રણે યોગ પર અદ્ભુત સંયમ મેળવી લીધો છે. તેઓ મનોયોગ, વચનયોગ અને કાયયોગ પર પૂર્ણ પ્રભુત્વ ધરાવનાર છે. વળી તેઓ યોગવિદ્યાના પૂરા જાણકાર હોવાથી, જે કંઈ

મેળવવાનું છે, આત્માને શુદ્ધ કરવાનો છે તે તો તેમણે શુદ્ધ કરી લીધો છે. આ કારણે શ્રી પ્રભુ સર્વ યોગીઓમાં શ્રેષ્ઠ છે.

આવા મહાન ગુણોના ધારક ઇશને આચાર્યજી વિનંતિ કરે છે કે, “હે પ્રભુ! હું આપને ભક્તિસહિત વંદન કરું છું; તો આપ મારાં દુઃખો અને દુઃખનાં મૂળને ટાળવા તત્પર થશો.” જે કાર્ય તેમણે પૂર્વના ભવે કર્યું ન હતું, તે કાર્ય તેઓ આ ભવમાં કરે છે. ભક્તિથી-અર્પણભાવથી તેઓ પ્રભુને વંદન કરે છે અને વંદન કર્યા પછી તેઓ પ્રભુને વિનંતિ કરે છે કે હે પ્રભુ! આ દુઃખનાં મૂળનો નાશ કરવા આપ પ્રવૃત્ત થશો. વાસ્તવિકતાએ જોઈએ તો આ વંદન કરવાનું ક્ષણ એ છે કે દુઃખાંકુરોનો નાશ. જે સાચા હૃદયથી પ્રભુને સ્થાપીને વંદન કરે છે, તેનાં દુઃખોનો અવશ્ય નાશ થાય છે. આથી જે બધા અસહ્ય દુઃખોનાં ભોગવટામાંથી આચાર્યજીને પસાર થવું પડ્યું હતું તેનું ટળવાપણું તેમણે માગ્યું છે, સાથે સાથે તે દુઃખ જેનાં લીધે આવે છે તે કર્મનું ટળવાપણું પણ તેમણે માગી લીધું છે. એટલે તો કહે છે કે “કૃપા કરીને મારા દુઃખનાં અંકુરોને જડમૂળથી ઉખેડી નાખવાને તત્પર થાઓ.” જે દુઃખના ઝાડ ઝગ્યા છે તેનાં મૂળનો નાશ પ્રભુ પાસે માગ્યો છે. વિચારતાં સમજાય છે કે સંસારના સમસ્ત દુઃખોનું મૂળ જીવના કર્મમાં રહેલું છે. અને જો તેનો નાશ થાય-કર્મ ટળે તો આત્મા અનંત સુખનો ભોક્તા બને. આમ પશ્ચાત્તાપ કરવાની સાથે સાથે ભૂતકાળમાં કરેલી ભૂલ ભાવિમાં ન થાય તેની કાળજી આચાર્યજી રાખે છે. (૩૯)

નિઃસંખ્યસારશરણં શરણં શરણ્યમ્
આસાદ્ય સાદિતરિપુપ્રથિતાવદાતમ્ ।
ત્વત્પાદ પંકજમપિ પ્રણિધાનવંધ્યો

• વધ્યોઽસ્મિ ચેદ્ભુવનપાવન ! હા હતોઽસ્મિ ॥ ૪૦

અસંખ્ય બળનું શરણુ ને વળી શરણુ કરવા યોગ્ય જે,
અરિ નાશથી થઈ કીર્તિ એવા આપનાં પદ-કમળને;
શરણે છતાં પણ ભુવન-પાવન ! ધ્યાનથી કદી હીણુ તો,
હું પ્રથમથી જ હુણાયેલો, હુણવા જ માટે યોગ્ય જો. ૪૦

ભક્તિ સહિત વંદન કરતાં આચાર્યજી ધ્યાનનું કૃણ સુંદર
મળશે એવી ભાવના હોવા છતાં, તે કૃણ કદાપિ ન મળે તો
તેમાં પ્રભુનો દોષ નહિ પણ પોતાનો જ દોષ છે એવું પ્રતિ-
પાદન કરતાં આ કડીમાં કહે છે કે, “ હે ત્રણ જગતને પવિત્ર
કરનાર ! અસંખ્ય બળના અને પદાર્થ માત્રના આશ્રયરૂપ અને
કર્મરિપુનો નાશ કરવામાં પ્રસિદ્ધ કીર્તિવાળા, એવા આપનાં
ચરણકમળનું શરણુ પામ્યા પછી પણ જો હું ધ્યાનથી વંધ્ય
રહું તો પછી હું વધ થવાને યોગ્ય જ છું, અને હું મારી
પોતાની મેળે જ હુણાયેલો છું, એમ જ કહેવાય. ”

આચાર્યજી શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુને આ કડીમાં “ ભુવન
પાવન ” ત્રણે ભુવનને પવિત્ર કરનાર તરીકે ઓળખાવે છે.
પોતાને લાધેલો કલ્યાણમય માર્ગ ત્રણે લોકના સર્વ જીવોને
પવિત્ર કરવા અર્થે તેઓ પ્રસારે છે, આથી તેઓ ત્રણે ભુવનને
પવિત્ર કરનારા છે; પોતે પણ એ ભુવનના વાસી જીવ છે,

અને એથી એમના શરણમાં રહીને પવિત્ર થવાને પાત્ર જીવ છે, તેમ તેઓ જણાવે છે. પ્રભુ “ભુવનપાવન” હોવા ઉપરાંત અસંખ્ય બળ તથા પદાર્થ માત્રના આશ્રયરૂપ છે.

૦

શ્રી તીર્થંકર પ્રભુનાં આત્મસામર્થ્યનો આપણને પૂર્વની કેટલીક કડીઓમાં પરિચય થયો. આ કડીમાં કંઈક અંશે તેમનાં દેહ સામર્થ્યનો પરિચય આચાર્યજી આપણને કરાવે છે. તેઓ અસંખ્ય બળના શરણરૂપ છે એટલે કે ત્રણે જગતનાં મુખ્ય બળો એમનો આશ્રય કરીને રહે છે. શ્રી તીર્થંકર પ્રભુમાં જન્મ સમયે પણ એટલું બળ હોય છે કે અડોલ એવા મેરુ-પર્વતને માત્ર પગના અંગુઠાથી ડગાવી દે છે. એક અંગુઠામાં આવું સામર્થ્ય હોય તો સમગ્ર દેહની તાકાત અજમાવવામાં આવે તો શું થાય? આવું સામર્થ્ય જન્મસમયના પ્રભુમાં રહેલું હોય તો પુખ્ત વયે પહોંચેલા પ્રભુનું સામર્થ્ય કેટલું હોવું જોઈએ? આપણને તો એની કલ્પના કરવી પણ કઠિન છે. પણ તેમની આ તાકાતનું માપ જ્ઞાનીઓએ ગણતરી કરીને આપણને સમજાવુ અર્થે જણાવ્યું છે. તે માપ આ પ્રમાણે છે :—બાર ચોદ્ધાનું બળ એક ગોધામાં છે. દસ ગોધાનું બળ એક ઘોડામાં છે. બાર ઘોડાનું બળ એક પાડામાં છે. પંદર પાડાનું બળ એક હાથીમાં છે. પાંચસો હાથીનું બળ એક સિંહમાં છે. બે હજાર સિંહનું બળ એક અષ્ટાપદ પક્ષીમાં છે. દસ લાખ અષ્ટાપદનું બળ એક બલદેવમાં છે. બે બલદેવનું બળ એક વાસુદેવમાં છે. બે વાસુદેવનું બળ એક ચક્રવર્તીમાં

છે. દસ લાખ ચક્રવર્તિનું બળ એક દેવતામાં છે. દસ લાખ દેવતાનું બળ એક ઈંદ્રમાં છે. એવા અનેક ઈંદ્રો મળીને પણ અરિહંતની ટચલી આંગળીને પણ હલાવી ન શકે. આ પરથી સમજી શકાશે કે શ્રી તીર્થંકર પ્રભુ જેવી આત્મિક કે શારીરિક તાકાત તેમના સિવાય અન્ય કોઈ પાસે હોતી નથી. અને એથી જ કોઈ પણ બળને આશ્રય નેતો હોય અથવા તો નિવાસસ્થાન પ્રાપ્ત કરવું હોય તો તેને પ્રભુ પાસે જ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે.

પ્રભુ આવા સમર્થ હોવાથી શરણ લેવાને પણ યોગ્ય છે. તેના શરણમાં જાય તેમનું સંપૂર્ણ રક્ષણ કરવા તેઓ સમર્થ છે, એટલું જ નહિ પણ તેમની સંભાળ લેવા તેઓ કૃતનિશ્ચયી છે. એથી એમના શરણમાં જનાર જીવ પોતાની દશા સાચવવા ઉપરાંત ઉચ્ચ કક્ષાએ પહોંચી જાય છે, અર્થાત્ પ્રભુના શરણમાં રહી જીવ ઘણું ઘણું વિશેષ પ્રાપ્ત કરે છે. આ હેતુથી તેઓ શરણ લેવા યોગ્ય છે.

આ જગતમાં આત્માનો જે કોઈ મોટામાં મોટો શત્રુ હોય તો તે, આત્માને સંસારમાં પરિભ્રમણ કરાવનાર કર્મ છે. કર્મને કારણે આત્મામાં અનેક વિલાવો ઉત્પન્ન થાય છે, જેના પરિણામે અસંખ્ય શત્રુઓ પેદા થાય છે, અને જીવ અનેક પ્રકારનાં પીડા તથા કલેશ અનુભવે છે. પ્રભુ, માત્ર બહારથી દેખાતાં શત્રુઓનો નાશ કરે છે એમ નથી, પણ જેના થકી એ શત્રુઓ પેદા થાય છે તે મૂળનો-કર્મનો જ

સર્વથા નાશ કરે છે. સામાન્યપણે, જગતમાં ઉપલક દષ્ટિએ જે દુશ્મનો દેખાય તેનો નાશ કરવામાં જ સાર્થકપણું મનાયેલું છે. તે દુશ્મની ઊભી થઈ તેના મૂળને તો સ્પર્શવામાં જ આવતું નથી. આથી નવા નવા દુશ્મનો ઊભા થયા કરે છે અને એ પરંપરા ચાલ્યા જ કરે છે. ત્યારે પ્રભુ એ દુશ્મનીના ખીજનો-મૂળનો જ નાશ કરે છે, કે જેથી એક પણ નવો દુશ્મન ઉદ્ભવી શકે નહિ. આથી જ પ્રભુ ‘અરિહંત’-જેમના બધા જ શત્રુઓનો નાશ થયો છે તેવા-ભાગ્યવંત કહેવાય છે. આ અરિહંતપણું એ પ્રભુની વિશેષતા છે, જેના કારણે તેમની કીર્તિ ત્રણે લોકમાં ફેલાય છે.

અસંખ્ય જળના શરણુરૂપ, શરણુ લેવા યોગ્ય અને અરિહંત થવાથી જેમની કીર્તિ બધે ફેલાઈ છે એવા પ્રભુના ચરણયુગલનું શરણું આચાર્યજીએ સ્વીકાર્યું છે. આ કાર્યનો પ્રભાવ એવો છે કે તેના પરિણામથી આચાર્યજી શુદ્ધ, પુદ્ધ અને મુક્ત થવા જોઈએ. આમ છતાં કદાચિત, ધારણ કરેલાં શરણુ અને ધ્યાનનું ઇચ્છિત પરિણામ ન આવે તો, ધ્યાનનું ઉચિત ફળ પ્રાપ્ત ન થાય તો તેમાં ધ્યાન ધરનારનો જ દોષ છે, એટલે કે જો મુક્તપણું પ્રાપ્ત ન થાય તો તેમાં પ્રભુનો નહિ પણ આચાર્યજીનો દોષ છે એમ જણાવે છે. આથી આચાર્યજી પ્રભુને કહે છે કે જો આવું બને તો પોતે વધ થવાને-નાશ પામવાને યોગ્ય છે, અને પોતે પોતાની મેળે જ હણાયેલા છે એમ કહેવાય.

આવા મહાસમર્થ પ્રભુનાં શરણમાં રહી ધ્યાન ધરવામાં આવે તો શરણ લેનાર મુક્ત થાય જ, અને જો તે જીવ મુક્ત ન થાય તો, તેમાં પ્રભુનો નહિ પણ ધ્યાન ધરનારનો દોષ હોય. સાચી ધ્યાન ધરનાર મુક્ત થાય, પણ તેમાં કંઈ ચૂક હોય તો જ મુક્તપણું ન આવે. આવા પ્રસંગે એ જીવ હણાવા યોગ્ય બને છે. ઉત્તમમાં ઉત્તમ યોગ પ્રાપ્ત થવા છતાં પણ જે પોતાનું કલ્યાણ ન કરે, તે તે પછી કયા સંજોગોમાં કલ્યાણ કરી શકે? આવો જીવ તો સદાય કલ્યાણથી વંચિત રહે, અને આત્માના વિશિષ્ટ ગુણો પ્રગટાવી શકે નહિ. આ પ્રમાણે અવળી રીતે વર્તનારને તો આવું જ થવું જોઈએ કે જેથી જીવ તો તેના અનુભવ પરથી બોધ લઈ, ચેતી, પોતાનું કલ્યાણ ત્વરાથી કરી લે. આવા ઉત્તમ યોગમાં પણ સ્વ-કલ્યાણ ન કરે તે જીવ પોતે પોતાની મેળે જ નાશ પામ્યો કહેવાય. જો ઉત્તમ યોગ ન મળ્યો હોત તો તે સંજોગોનો દોષ કાઢી શકત, પણ તેની પ્રાપ્તિમાં તો, તેનો જ દોષ રહ્યો હોવાથી તે કલ્યાણ ન કરી શક્યો એમ કહેવાય. એટલે કે તેણે સ્વચ્છંદે ચાલી પોતાની મેળે જ પોતાનો નાશ નોતર્યો છે એમ કહેવાય.

આચાર્યજી આ પ્રસંગ પોતાને અનુસૂચીને કહે છે. તેઓ કહે છે કે પૂર્વે અવળી રીતે વર્તવાથી કલ્યાણ થયું નહિ એટલે કે તેઓ “ પૂર્વથી જ હણાયેલા ” છે. અને હવે પણ અવળી રીતે વર્તે તો કલ્યાણ ન થાય તે નિશ્ચિત છે એટલે કે “ હણાવાને માટે યોગ્ય પાત્રરૂપ ” છે. આ આચાર્યજીના

કથનને વિચારીએ તો સમજાય છે કે આ સંજોગો કે સ્થિતિ તેમને માટે અનુરૂપ નથી. તેમણે તો અનન્ય શરણ લઈ મહદ્ અંશે કલ્યાણ સાધી લીધું છે. અને અત્યંત અલ્પકાળમાં શુદ્ધ, પુદ્ધ અને મુક્ત થવાની યોગ્યતાવાળા બની ગયા છે. જો એમ ન હોય તો તેમનાથી આવા અદ્ભુત સ્તોત્રની રચના ક્યાંથી થઈ શકે ! પણ એમ અનુમાન થઈ શકે કે પોતાના અનુભવના નિયોડરૂપે અન્ય સર્વને ચેતાવવા માટે આ રચના કરી હોવી જોઈએ. બીજો ધ્વનિ એ સમજી શકાય કે ગમે તેવી ઉચ્ચ અવસ્થાએ પહોંચ્યો હોય, પણ સંપૂર્ણ કર્મમુક્ત ન થયો હોય ત્યાં સુધી જો વિપરીત રીતે વતે તો તેનું પતન થાય. જેમ શ્રેણીમાં ચડેલો જીવ એક સમયનો પણ પ્રમાદ કરે તો અગ્યારમે ગુણસ્થાનેથી નીચે ઉતરી શ્રેણી છોડી દે છે. આમાં જીવ દોષ કરે છે તેથી હુણાય છે. આ અપેક્ષાથી વિચારીએ તો આચાર્ય સહિત સર્વ જીવોને આ નિયમ એક સરખી રીતે લાગુ પડી શકે છે. (૪૦)

દેવેન્દ્રવંદ્ય ! વિદિતાલિલવસ્તુસાર !

સંસારતારક ! વિમો ! ભુવનાધિનાથ ! ।

ત્રાયસ્વ દેવ ! કરુણાહ્રદા માં પુનીહિ

સીદન્તમદ્ય ભયદવ્યસનામ્બુરાશેઃ ॥ ૪૧

હે અખિલ વસ્તુ જાણનાર ! વંદ્ય હે દેવેન્દ્રને,

સંસારના તારક ! અને ભુવનાધિનાથ ! પ્રભુ તમે !

ભયકારી દુઃખહરિયા થકી આજે પવિત્ર કરો અને,

કરુણાતણા હે સિંધુ ! તારો દેવ ! દુઃખિયાને મને. ૪૧

ઐગણ્યાલીસમી કડીમાં આચાર્યજી પ્રભુને વિનંતિ કરે છે કે મારાં દુઃખાંકુરોને ટાળવા તમે તત્પર થશો, હું તમારા શરણે આવ્યો છું. આ શરણ લીધા પછી જો ભક્તિનું યથાર્થ ફળ ન મળે તો તેમાં પ્રભુનો નહિ પણ પોતાનો દોષ છે એવું પ્રતિપાદન ચાલીસમી કડીમાં કર્યા પછી, આચાર્યજી આ કડીમાં સંસારના તારક પ્રભુને વિનંતિ કરે છે કે, “ હે દેવેન્દ્રને પણ વંદન કરવા યોગ્ય ! સમગ્ર વસ્તુના સારને જાણનાર ! હે સંસારરૂપી સમુદ્રમાંથી તારનાર ! હે વિભુ ! હે ત્રણ ભુવનના નાથ ! હે દેવ ! હે કરુણાહૃદ ! હું અત્યંત ખેદ પામું છું. મને પવિત્ર કરો, આ ભયાનક સંસારમાંથી મને તારો. ”

પોતે અત્યંત દુઃખી છે, અને એ દુઃખથી છૂટવાના પુરુષાર્થી છે, એ હકીકત આચાર્યજીએ અહીં રજૂ કરી છે. સંસારમાં અનુભવવા પડતાં દુઃખોથી ત્રાસી ગયા છે, અને તેનો તેમને ખેદ પણ થાય છે. ખેદ એ માટે છે કે અકલ્પિત સુખના દાતા પ્રભુને ભજવાને બદલે ખીજા ખીજાનો આશ્રય લઈને આ સંસારમાં તેમણે માત્ર દુઃખનો જ અનુભવ કર્યો છે, છતાં ય સાચું કરવાનો ભાવ આ પહેલાં પ્રગટ્યો નહોતો. આ સૂઝ નહોતી તે માટેનો અતિશય ખેદ તેમને પ્રવર્ત્યો છે. આથી સાચી સમજણ આવ્યા પછી, પવિત્ર થવામાં થતો વિલંબ તેમનાથી સહેવાતો નથી. તેઓ અતિ વિનમ્રભાવે પ્રભુને વિનવે છે કે “ મને પવિત્ર કરો ” અને “ દુઃખરૂપ સંસારથી છોડાવો. ” પ્રભુને પવિત્ર કરવાની આચાર્યજી વિનંતિ કરે છે તે સમજવા યોગ્ય છે. જીવ પોતે પોતાની મેળે પવિત્ર

થવા મથે તો તે પવિત્ર થઈ શકતો નથી. તેમ કરવા જતાં સ્વચ્છંદની માયાજાળમાં ફસાઈ જાય છે, અને સ્વચ્છંદના જોરને કારણે પોતે ક્યાં ભૂલ કરે છે અથવા તો ક્યાં અટકે છે તેની જાણ તેને થઈ શકતી નથી અને પરિણામે તેનો વિકાસ અટકી જાય છે. પણ જેને જાણપણું છે, તેના માર્ગદર્શન નીચે પવિત્ર થવાનો પુરુષાર્થ કરવામાં આવે તો માર્ગમાં આવતા અનેક ભયસ્થાનોથી બચી શકાય છે, અને પવિત્ર થવાનું કાર્ય ઝડપથી બને છે. આમ, ત્વરાથી અને વિશેષ તકલીફ વગર સરળતાથી કાર્ય કરવાની ભાવનાથી આચાર્યજી બધું જ પ્રભુને સોંપે છે. પવિત્ર થવું એટલે આત્માને લાગેલા મલિન કર્મપરમાણુઓથી મુક્ત થવું, કે જેથી ભાવિમાં તેના પરિપાકરૂપ દુઃખનો અનુભવ કરવાનો રહે નહિ. આત્મપ્રદેશો પરથી કર્મપરમાણુઓ હટતાં આત્મા પવિત્ર બને છે. આમ પવિત્ર થવાના પરિણામે દુઃખરૂપ સંસારથી છૂટવાનો અવસર આવે છે. આ બંને વસ્તુ પ્રભુને કરવાની વિનંતિ આચાર્યજી આ કડીમાં કરે છે.

જે પ્રભુને સોંપણી કરી છે તે પ્રભુ કેવા છે ? તે પ્રભુ દેવેન્દ્રવંદ છે, એટલે કે તેઓ દેવોના ઇંદ્રને પણ વંદન કરવા યોગ્ય છે. આખા સંસારમાં સૌથી વધુ સાતાવેદનીય હોય તો તે દેવગતિમાં છે. તેમાં પણ ઇંદ્ર વિશેષપણે સાતાવેદનીય ભોગવે છે. પણ એ બધી સાતા બાહ્યની, ભૌતિક હોય છે. જો ઇંદ્રને પણ આત્મશાંતિ જોઈતી હોય તો તેના ભોક્તા પ્રભુ પાસે આવવું પડે છે. અને એથી પ્રભુ એ દેવેન્દ્રવંદ છે. આવા દેવેન્દ્રવંદ પ્રભુને પોતાની નાવડી સોંપી આચાર્ય નિશ્ચિંત બને છે.

આ ઉપરાંત પ્રભુ સમગ્ર વસ્તુના સારને જાણનારા છે. આખા જગતમાં એક પણ પદાર્થ કે એક પણ ભાવ એવો નથી કે જે પ્રભુથી અજ્ઞાણ હોય, પ્રભુના જ્ઞાનમાં ન સમાયેો હોય. પ્રભુને વિશે તો ત્રણે લોકનું અને ત્રણે કાળનું સમય સમયનું જ્ઞાન પ્રકાશે છે. જો કોઈ જીવ સર્વજ્ઞ પ્રભુનાં શરણમાં રહી પવિત્ર થવા ઇચ્છતો હોય, અને આરાધનામાં જો કંઈ ક્ષતિ હોય તો તે પ્રભુના જ્ઞાનમાં તે તરત જ પ્રગટ થાય છે, અને પ્રભુ તે જીવને તેવી ક્ષતિ દૂર કરવા પ્રેરે છે. પ્રભુનું આવું સર્વજ્ઞપણું ભક્તને માટે અતિ અતિ ઉપકારી છે.

પ્રભુ પોતે સર્વજ્ઞ થયા પછી, પોતાનું જ કલ્યાણ કરીને બેસી રહેતા નથી. તેઓ તો સંસારના પરિતાપોથી છૂટવા ઇચ્છનાર સર્વને તારવાની પ્રવૃત્તિ પણ વિસ્તારે છે. સંસારમાં જળકમળવત્ રહી, અનેક પ્રકારનાં દુઃખોથી પિડિત જનોને સાચો કલ્યાણનો માર્ગ બોધી, પોતાના જેવા અનંત સુખના ધણી બનાવવા તેઓ કટિબદ્ધ રહે છે, અને એ અપેક્ષાથી તેઓ સંસારતારક-સંસારથી તારનાર છે. સંસારસમુદ્રમાં તારી જીવને તેઓ ઠેઠ મુક્તિ સુધી લઈ જાય છે. વળી તેઓ ત્રણ ભુવનના નાથ પણ કહેવાય છે. પ્રભુની સમર્થતા એવી છે કે, જીવ કોઈ પણ ભુવનના, કોઈ પણ ભાગમાં રહ્યો હોય તો પણ, ત્યાં રહ્યા રહ્યા છૂટવા ઇચ્છનાર જીવને તેઓ છોડાવી શકે છે. અર્થાત્ ત્રણે ભુવનમાં તેમની સત્તા ચાલે છે. તેથી કોઈ પણ ગતિ કે કોઈ પણ ક્ષેત્રમાં રહેલો સંજીવચેન્દ્રિય જીવ

પ્રભુનું શરણુ સ્વીકારી, પોતાના આત્માની પવિત્રતા પ્રગટાવવાનો પુરુષાર્થ જગાડી શકે છે, આત્માને પવિત્ર બનાવી શકે છે. ત્યાં કર્મરૂપી દુશ્મનો પોતાની કારી ચલાવી શકતા નથી.

આવા દેવેન્દ્રને વંદ્ય, સમગ્ર વસ્તુના સારને જાણનારા, સંસારના તારક અને ભુવનાધિનાથ પ્રભુને આચાર્યજી પોતાને સંસારસમુદ્રમાંથી છોડાવવા આજ્ઞાવલરી વિનંતિ કરે છે. અને તે વિનંતિ કરતી વખતે તેઓ પ્રભુને ચારે બાજુ આત્મઓજસ ફેલાવનાર વિભુ ! તરીકે સંબોધે છે તે ઘણું જ સૂચક છે. (૪૧)

यद्यस्ति नाथ ! भवदंघ्रीसरोरुहाणां

भवते: फलं किमपि संततिसंचिताया: ।

तन्मे त्वदेकशरणस्य शरण्य ! भूया:

स्वामी त्वमेव भुवनेऽत्र भवांतरेऽपि ॥ ૪૨

હે નાથ ! આપ ચરણકમળની નિત્ય સંચિત જે કરી, તે ભક્તિ કરી સંતતિનું હોય ફળ કદી જો જરી; તો શરણુ કરવા યોગ્ય ! માત્ર આપને જ શરણુ રહ્યો, તે અહીં અને ભવ અન્યમાં પોતે જ મુજ સ્વામી થજો. ૪૨

મહાસંમર્થ પ્રભુનું શરણુ સ્વીકાર્યા પછી તેમના ચરણની કરેલી ભક્તિનું ફળ જો પ્રભુ આપવા ઈચ્છતા હોય તો, પોતાને ફળરૂપે શું જોઈએ છે તેનું વિધાન કરતાં આચાર્યજી આ કડીમાં કહે છે કે, “ હે નાથ ! નિરંતર કરવાથી એકઠી થયેલી આપના ચરણકમળની ભક્તિનું જો કંઈ પણ ફળ હોય તો હે શરણુ કરવા યોગ્ય ! માત્ર આપના જ શરણુ રહેલો હું,

તેના ભવમાં અને અન્ય તમામ ભવાંતરમાં પણ આપ જ સ્વામી થાશે. ”

“પૂર્વના ભવોમાં પ્રભુની સાચા ભાવથી ભક્તિ નહોતી કરી તેથી આચાર્યજીના જીવને અનેક પ્રકારનાં દુઃખો અને કષ્ટો ભોગવવા પડ્યા છે. આ ભોગવવા પડતા દુઃખોનું કારણ પ્રભુની અભક્તિ છે. પણ તેમણે આ ભવમાં સમજીને, સાચા ભાવથી પ્રભુની ભક્તિ કરી છે કે જેથી ભાવિમાં દુઃખને ભોગવવાપણું રહે નહિ. વળી સાથે સાથે પ્રભુ પાસે આચાર્યજી એવી માંગણી પણ કરી લે છે કે ભાવિમાં ક્યારેય દુઃખ આવે નહિ. તેમણે પ્રભુની ભક્તિ આ ભવે તો યથાર્થ કરી છે, પણ નવા ભવમાં કોઈ અંતરાયના કારણે પ્રભુની ભક્તિ ચૂકાઈ જાય તો ! તો તો પાછા પરિભ્રમણ અને દુઃખની ગર્તામાં સળડવાનું બની આવે. તે સ્થિતિથી નિવર્તવાનો ઉપાય આચાર્યજી અહીં કરે છે. આચાર્યજી પ્રભુને આજ્ઞવલરી વાણીમાં વિનંતિ કરે છે , આ ભવમાં સાચા ભાવથી તમારી નિરંતર ભક્તિ કરી છે, તેનું ફળ જો તમે મને આપવા માગતા હો તો, એ ફળ એ હોજો કે આ ભવમાં અને આ પછીના જે કંઈ ભવ હોય તે ભવમાં આપ જ મારા સ્વામી હોજો, અને હું તમારા શરણમાં જ રહું એવું કરજો. તમારું શરણું કદી પણ ન છૂટે તેવી કૃપા કરજો. ભવોભવ પ્રભુના શરણમાં વીતાવવા માટેનું વરદાન તેઓ માગી લે છે કે જેથી દુઃખના સમુદ્રમાં ડૂળવાનો પ્રસંગ આવે નહિ.

આમ આ કડીમાં આચાર્યજી પોતાનાં વર્તમાન અને ભાવિ સુખનું ધરાધર પાકું કરી લે છે. આ ભવે તો સમજીને શરણ્યોગ્ય પ્રભુના શરણમાં રહી તેમની ભક્તિ કરી છે. અને તેના કળરૂપે એ ભક્તિ ભાવિમાં પણ કદી ન છૂટે એવું વરદાન તેઓ પ્રભુ પાસે માગી લે છે. આમ કરવામાં આચાર્યજીની દીર્ઘદષ્ટિ ધરાધર જણાઈ આવે છે. પ્રભુ એ શરણું લેવા યોગ્ય છે, એ તો આપણે પૂર્વની કડીઓમાં જોયું છે, એવા પ્રભુના શરણમાં રહ્યા રહ્યા આચાર્યજી માંગણી કરે છે, અને સાથે સાથે જણાવે છે કે “મારે તો તમે એક જ સ્વામી છો, હું અત્યારે માત્ર આપના જ શરણમાં છું, એથી તમે મારે સંપૂર્ણ ખ્યાલ રાખજો. મારા સાચા માર્ગદર્શક તમે જ છો, બીજા કોઈ પણ માર્ગદર્શક મેં સ્વીકાર્યા નથી. મેં તો તમારા જ ચરણમાં બધું સોંપી દીધું છે. એટલે આ ભવે અને ભાવિ ભવે તમારે જ મારી સંભાળ રાખવાની છે.” આ પ્રકારની ભાવભરી વિનંતિ આચાર્યજી કરે છે, અને તે દ્વારા સામાન્ય ભક્તજનને સમર્થ ભક્તજન બનવાની ચાવી પૂરી પાડે છે. ભક્ત સ્વરૂપે રહેવાની આદર્શ રીતનું માર્ગદર્શન અહીં મળી રહે છે. ‘હરિના જન મુક્તિ ન માગે, માગે જનમોજનમ અવતાર રે’—એ ઉક્તિ અનુસાર સાચી ભક્તિનું સ્વરૂપ અહીં જોવા મળે છે. પ્રભુની ભક્તિ પાસે મુક્તિ પણ બિનજરૂરી બની જાય છે. આ આદર્શ ભક્તનું ચિત્ર અનેકને પ્રેરણારૂપ બની રહે છે. (૪૨)

इत्थं समाहितधियो विधिवज्जिनेन्द्र !

सान्द्रोल्ल सत्पुलककंचुकितांगभागाः ।

ત્વદ્વિમ્બનિર્મલમુલામ્બુજબદ્ધલક્ષા

યે સંસ્તવં તવ વિમ્બો ! રચયન્તિ ભવ્યાઃ ॥ ૪૩

જનનયન કુમુદચંદ્ર ! પ્રભાસ્વરાઃ સ્વર્ગસમ્પદો ભુક્ત્વા ।

તે વિગલિતમલનિચયા અચિરાન્મોક્ષં પ્રપદ્યન્તે ॥ ૪૪

એ રીતથી રૂડે પ્રકારે સ્થિર બુદ્ધિવાનને,

અતિ હુષ્કથી રોમાંચી જેના શરીર કેરા અંગને;

તુજ મુખકમળ નિર્મળ વિશે જિનેંદ્ર બાંધી દૃષ્ટિને,

જે ભવ્યજન હે પ્રભુ ! રચે છે, આપ કેરી સ્તુતિને. ૪૩

જનનયન કુમુદચંદ્ર સ્વામી, ચળકતી સંપદ સ્વર્ગની જ પામી;

નિર્મળ મનના થવા થકી એ, તુરત જશે જન મોક્ષને વિશે તે. ૪૪

આમ બેતાલીસ કડી સુધી જણાવી તેવી ભક્તિ સહિત
જે કોઈ જીવ પ્રભુની ભક્તિ કરે છે, તે ઉત્તમ ફળને પામે છે;
આવી ફલશ્રુતિ બતાવતાં અંતિમ બે કડીઓમાં આચાર્યજી
જણાવે છે કે, “ જે ભવ્યજનોની બુદ્ધિ વિધિ પ્રમાણે આપની
સમાધિમાં લાગી છે, જેમની કાયા આપના ઉપરની અત્યંત
પ્રીતિ વડે ગાઢ રોમાંચ અનુભવી રહી છે, અને જેમની દૃષ્ટિ
આપના મુખરૂપી નિર્મળ કમળને વિષે ચોંટેલી છે એવા જે
ભવ્યજનો આપની સ્તુતિ કરે છે તેઓ (૪૩), હે મનુષ્ય-
નેત્રરૂપી કુમુદિનીના ચંદ્રરૂપી સ્વામીન્ ! પોતાનું મન નિર્મળ
થવાથી દેદિપ્યમાન સ્વર્ગની સંપત્તિઓને ભોગવીને શીઘ્ર મોક્ષને
પામે છે. (૪૪)

તેંતાલીસમી કડીમાં આચાર્યજી ભક્તનાં લક્ષણ બતાવે છે.

તેમાં સૌ પ્રથમ લક્ષણ એ બતાવ્યું છે કે, “ભવ્યજનની ખુદ્ધિ વિધિ પ્રમાણે આપની સમાધિમાં લાગી રહી છે.” સાચા ભક્તનું લક્ષણ એ છે કે તેની મતિ પ્રભુમાં કેન્દ્રિત થઈ હોય છે. પ્રભુમાં મગ્ન બનીને, બીજે બધેથી ઉપયોગને ખેંચીને તેને પ્રભુમાં કેન્દ્રિત કર્યો હોય છે. તેથી તે પોતે પોતાના દેહથી પણ ભિન્નભાવ અનુભવે છે અને એ મહત્વનું લક્ષણ છે.

ભક્તનું બીજું લક્ષણ બતાવ્યું છે કે, “જેમની કાયા આપના ઉપરની અત્યંત પ્રીતિને લીધે ગાઢ રોમાંચ અનુભવી રહી છે.” આ ભક્તને પ્રભુ ઉપર એટલી બધી પ્રીતિ હોય છે કે જ્યારે પ્રભુનાં દર્શન થાય છે કે પ્રભુની સમીપતાનો અનુભવ થાય છે ત્યારે તેની કાયામાં ઉદ્ધાસથી રોમાંચ થાય છે. એ ઉદ્ધાસ અને આનંદ આખી કાયામાં એટલો બધો પ્રસરી જાય છે કે કાયા રોમાંચી ઊઠે છે. અર્થાત્ ભક્તિ રૂંવે રૂંવે પ્રગટી ઊઠે છે. જ્યારે જીવને કોઈને કોઈ પ્રકારે ઉદ્ધાસ થાય છે ત્યારે તેના પ્રભાવથી શરીરનાં રૂંવા ઊભા થઈ જાય છે. આજ રીતે પ્રભુની ભક્તિથી ભક્તના હૃદયમાં એવો ઉદ્ધાસ પ્રગટવો જોઈએ કે તેની કાયામાં રોમાંચ થઈ જાય.

એ જ ભક્તનું ત્રીજું લક્ષણ છે, “ભક્તની દૃષ્ટિ પ્રભુનાં મુખકમળ ઉપર સ્થિર થયેલી હોય છે.” સામાન્ય રીતે જીવની દૃષ્ટિ ચારે બાજુ ફર્યા કરે છે, તે સ્થિર હોતી નથી, કારણ કે તેનો ઉપયોગ પણ સમયે સમયે ફર્યા કરતો હોય છે. પણ ભક્તનું ચિત્ત જ્યારે પ્રભુમાં સ્થિર થાય છે, ત્યારે

તેની દષ્ટિ પ્રભુના મુખ ઉપર સ્થિર બને છે. પ્રભુનાં મુખ ઉપર જે નિરાગીતા, નિર્વિકારપણું, સૌમ્યતા, શાંતિ વગેરે દષ્ટિ-ગોચર થાય છે તે પ્રતિ અત્યંત આકર્ષાઈ તેનો ઉપયોગ ત્યાં સ્થિર થઈ જાય છે. અને એ બધા ગુણો પોતામાં પ્રવેશ પામે એવા ભાવ તેનામાં વૃદ્ધિ પામે છે, અને મુખકમળ પર સ્થિર બની તે ગુણો પોતામાં ઉતારવા મથે છે.

આવા લક્ષણોવાળો મુક્તિગામી જીવ જ્યારે શુદ્ધભાવથી આપની સ્તુતિની રચના કરે છે ત્યારે તેને કેવું ફળ પ્રાપ્ત થાય ? માત્ર નામનું સ્મરણ કરવાથી ભયનાં ભરેલાં સેંકડો દુઃખો નાશ પામે છે, તો પછી તેમની સ્તુતિ કરવાથી તેનાથી અનેકગણું ફળ પ્રાપ્ત થાય તેમાં શું નવાઈ છે ? અને એ ફલશ્રુતિ અહીં છેલ્લી કડીમાં બતાવી છે.

લક્ષ્મણનાં જે લક્ષણો આચાર્યજીએ બતાવ્યા છે તે લક્ષણો તેમના પ્રગટેલા આપણે જોઈ શકીએ છીએ. અને એવી ઉત્તમ પળોએ પૂર્ણ ભાવથી કરેલી સ્તુતિ તે જ “ કલ્યાણ મંદિર સ્તોત્ર ” આ સ્તોત્રનો પ્રભાવ તો જાહેર જ છે. આથી આચાર્યજીએ જે ફલશ્રુતિ જણાવી છે તે તેમના સહિત સર્વને લાગુ પડે તેમ છે. ફલશ્રુતિ આ પ્રમાણે છે : આવી સ્તુતિના પ્રભાવથી (પોતાનું) મન નિર્મળ થવાથી દેહીપ્યમાન સ્વર્ગની સંપત્તિઓને ભોગવીને શીઘ્ર મોક્ષ પામે છે.

પ્રભુમય બનેલો જીવ પોતાના ઉપયોગને પ્રભુમાં જ કેન્દ્રિત કરીને, પ્રભુનાં ગુણો વર્ણવતી સ્તુતિ જ્યારે રચે છે

ત્યારે તેના ભાવો ઘણા શુભ હોય છે અને એને મોટો પુણ્ય-
બંધ થાય છે. આ પુણ્યબંધ એ પ્રકારનો હોય છે કે તે
લોગવવા માટે તેને અનિચ્છાએ પણ દેવલોકમાં જવું પડે
છે. આવા ઉચ્ચ દશાવાન જીવો માટેની દેવલોકની લોગ-
સામગ્રી મનુષ્યો માટે અકલ્પિત જેવી હોય છે, ત્યાંના સુખ-
સાધન અને સામગ્રી એવા દેહીપ્યમાન હોય છે કે તેનું સ્વપ્ન
પણ જીવને અહીં આવી શકતું નથી. એ બધી સુખ સંપત્તિ
બધાને આંજી નાખે એવી આકર્ષમાળ હોય છે. આથી આ
બધી સામગ્રીને આચાર્યજી યોગ્ય રીતે “ચળકતી સંપત્તિ”
તરીકે ઓળખાવે છે. જ્યાં સુધી જીવે બાંધેલો પુણ્યનો જથ્થો
હોય છે ત્યાં સુધી આ સુખ સંપત્તિ તેને લોગવવાની જ
હોય છે. તેનાથી વહેલું નિવૃત્ત થઈ શકાતું નથી. આથી
સાચા ભક્તને અનિચ્છાએ પણ એ બધો લોગવટો કરવો જ
પડે છે. ભક્તને અનિચ્છા એક જ કારણથી હોય છે : એ
દેવલોક પણ સંસાર છે અને તેની સુખ સામગ્રીમાં પણ
આત્માનું સાચું સુખ નથી. જ્યાં સુધી તેનો લોગવટો હોય
ત્યાં સુધી મુક્તિ નથી અને મુક્તિનો ઇચ્છક સંસારના સુખને
ક્યાંથી ઇચ્છે ? તેમ છતાં કરેલા પુણ્યબંધને પરિણામે તે
સ્વર્ગની સંપત્તિને અવશ્ય લોગવે છે. પણ એ લોગવટામાં
તેને આસક્તિ ન હોવાને કારણે નવાં કર્મબંધ તેને થતાં નથી.
પણ પૂર્વે બાંધેલ લોગાવલી કર્મ લોગવાઈ જાય છે. આથી
જ્યારે દેવલોકનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી તે મનુષ્યભવ ગ્રહણ કરે
છે ત્યારે ઉત્તમ ભક્તિ પ્રગટાવી, શેષ રહેલાં શુભાશુભ કર્મનો

વરાથી ક્ષય કરી, મુક્તિ સુંદરીને વરે છે. ભક્તનો પુરુષાથ મુક્ત થવા માટે જ હોય છે એટલે સંસાર અતિ અતિ અદ્ય તેના માટે બની રહે છે.

આવી અનન્ય ભક્તિ કરનારને મન પ્રભુ કેવા છે તે આચાર્યજીએ છેલ્લી કડીમાં પ્રભુને કરેલા સંબોધનમાં જણાવ્યું છે. “જન-નયન-કુમુદચંદ્ર-સ્વામી” એટલે કે મનુષ્યને રૂપી કુમુદીના ચંદ્રરૂપ સ્વામી. કુમુદ અને ચંદ્રનો સંબંધ તો બહુ જાણીતો છે. તળાવમાં રહેલું કુમુદનું ફૂલ, આકાશમાં ખીલેલા ચંદ્રમાને નિહાળી અત્યંત પ્રકુલ્લિત થાય છે અને વિકસે છે. વળી દિવસે ચંદ્રની ગેરહાજરીમાં તે કરમાઈને ખીડાઈ જાય છે અને નમી જાય છે. ફરીથી રાત્રિએ ચંદ્રના દર્શન પામતાં તે વિકસે છે. હજારો માઈલ દૂર વસતા ચંદ્રનો પ્રભાવ પૃથ્વી પર રહેલા કુમુદ પર કેવો અદ્ભુત પડે છે? આવો જ અદ્ભુત પ્રભાવ પ્રભુનો ભક્ત પર પડે છે. પ્રભુ ચંદ્ર કરતાં પણ ઘણે ઉંચે એવી સિદ્ધશીલા પર વસે છે, અને ભક્ત કુમુદની માફક પૃથ્વી પર, પ્રભુથી અગણિત માઈલો દૂર વસે છે. આવો ભક્ત જ્યારે પ્રભુનાં દર્શન પામે છે ત્યારે તેનાં દર્શન માત્રથી ભક્તનાં રોમેરોમ પ્રકુલ્લિત થઈ જાય છે. આ અક્ષર આપણે પૂર્વની કેટલીક કડીઓમાં અનુભવી છે; તેથી તેના સંદર્ભમાં પ્રભુ માટેનું આ સંબોધન યોગ્ય જણાયા વિના રહેશે નહિ.

ખીજી રીતે જોઈએ તો આચાર્યજીએ પોતાનું પૂર્વનામ “કુમુદચંદ્ર” ખૂબીપૂર્વક અહીં ગૂંથી લીધેલું જોઈ શકાય છે.

દેવસંબંધી અનેક સુખ ભોગવી મુક્તિ પામવારૂપ ફલ-શ્રુતિ બતાવી આચાર્યજી આ સ્તોત્ર પૂર્ણ કરે છે. આ સ્તોત્રનો સમગ્રપણે વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે તેની ઉત્તમતા સ્પષ્ટ થયા વિનાં રહેતી નથી. આ સ્તોત્રના આરંભમાં મંગલાર્ચન, રચનાનો હેતુ, તેનું મહાત્મ્ય, પ્રભુનાં ગુણો અને અતિશયોની મહત્તા વર્ણવી, અત્યાર સુધી પ્રભુને ભજ્યા નહિ તેનો ખેદ આચાર્યજી ઊંડા દુઃખ સાથે વ્યક્ત કરે છે. પણ જાગ્યા ત્યાંથી પ્રભાત ગણી, થયેલી ભૂલનો પશ્ચાત્તાપ કરી, થયેલી ભૂલ પુનરાવર્તન ન પામે તે માટે પ્રભુને વિનંતિ કરી આગળ વધે છે. સદાકાળને માટે પ્રભુનું શરણું ઇચ્છી, સાચી ભક્તિનું મોક્ષફળ બતાવી સ્તોત્ર સમાપ્ત કરે છે. અને એમ કરવામાં અનેક ગૂઢ રહસ્યો, મોક્ષમાર્ગની સ્પષ્ટતા તથા પરમાર્થમાર્ગના કેટલાય સિદ્ધાંતો તેમણે ખુલા કર્યા છે તે આપણે જોયું. અને એ પરથી સહુ કોઈ સમજી શકે છે કે જે કોઈ આ સ્તોત્ર હૃદયપૂર્વક કરે તેનું અવશ્ય કલ્યાણ થાય, કારણ કે પરમાર્થનાં ઉત્તમ રહસ્યો જીવનમાં ઉતરી જીવને સાચે રસ્તે સતત વધારતાં રહે છે. આ સમજ્યા પછી આ સ્તોત્રનું નામ “કલ્યાણ મંદિર” રાખ્યું છે તે સાર્થક જણાશે.

પ્રભુ સહુને આવું કલ્યાણ કરવાની ભાવના તથા શક્તિ આપો.

ૐ શાંતિ: શાંતિ: શાંતિ: